
DONATION

पुस्तकालय

गुरुकुल कांगड़ी विश्वविद्यालय, हरिद्वार

वर्ग संख्या.........   आगत संख्या................

पुस्तक—वितरण की तिथि नीचे अंकित है। इस तिथि सहित २० वें दिन तक यह पुस्तक पुस्तकालय में वापिस आ जानी चाहिए। अन्यथा १० पैसे के हिसाब से विलम्ब-दण्ड लगेगा।

વિવિધ ગ્રંથમાળા મણકો ૪, ૫, ૬.

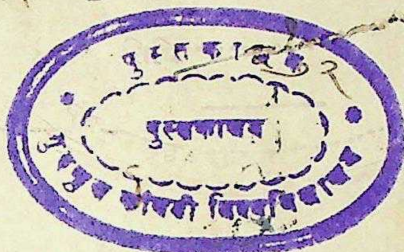
સ્વામી રામતીર્થ.

ભાગ ૧, ૨, ૩.

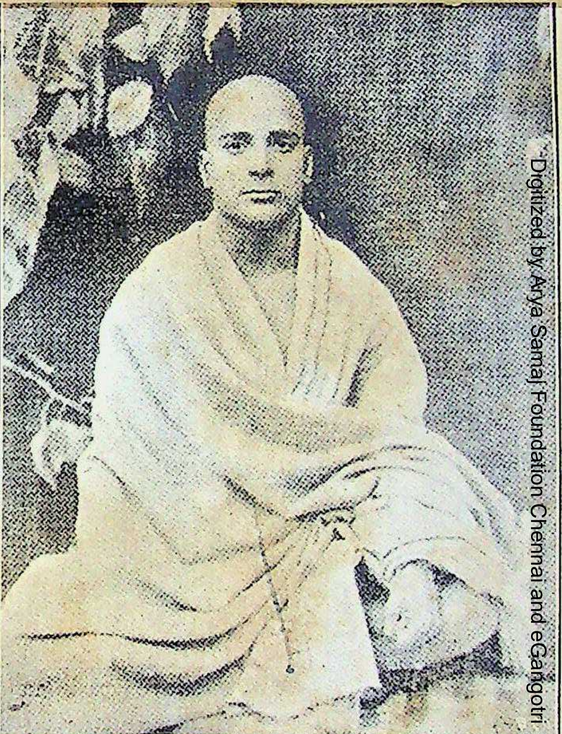
પ્રકાશક—સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય,
કાલબાદેવી—મુંબઈ.

સંવત ૧૯૬૭. (વર્ષ પહેલું.)

पुस्तकालय
गुरुकुल कांगड़ी विश्वविद्यालय

CHECKED 1973
Initial

(વસ્ત્રાલંકારસાથે)　　**સ્વામી શ્રી રામતીર્થજી મહારાજ, એમ. એ.**　　(સન્યસ્તદશામાં)

જન્મ તા૦ ૮-૧૦-૧૮૭૩—દેહત્યાગ તા૦ ૧૬-૧૦-૧૯૦૬.

Printed at The Bombay Art Printing Works, Fort.

* વિવિધ ગ્રંથમાળા મણકો ૪ થો. *

સ્વામી રામતીર્થ

એમ. એ. એમનું

સંક્ષિપ્ત જીવનચરિત્ર તથા સદુપદેશ.

ભાગ પહેલો.

આવૃત્તિ બીજી—પ્રત ૩૩૦૦. કુલ પ્રત ૫૯૦૦.

પ્રકાશક—સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય.
મંત્રી અખંડાનંદ, કાલબાદેવી, મુંબઈ

સંવત ૧૯૬૭ (પ્રથમ વર્ષ.)

મૂલ્ય પોષ્ટેજ સાથે, સાદા પૂઠાના રૂ. ૦-૨-૬.
પાકું પૂઠું રૂ. ૦-૫-૦. સોનેરી ૦-૧૦-૦.

શ્રી સત્યવિજય પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં શા. સાંકળચંદ હરીલાલે
છાપ્યું.—અમદાવાદ.

પહેલા ભાગની અનુક્રમણિકા.

અનુક્રમ	વિષય	પૃષ્ઠ.
૧	સ્વામી રામતીર્થનું જીવનચરિત્ર	૧૪
૨	આત્મકૃપા	૫૩
૩	બ્રહ્મચર્ય	૭૯
૪	નગદ ધર્મ	૯૨

વિવિધ ગ્રંથમાળાનું વાર્ષિક મૂલ્ય.

		હિંદુસ્તાન, બરમા અને સિલોન માટે	આફ્રિકા માટે.
૧	પહેલા વર્ગનાં પુસ્તકો બદલ	રૂ. ૧૨—૦—૦	૧૩—૮—૦
૨	બીજા વર્ગનાં પુસ્તકો બદલ	રૂ. ૬—૦—૦	૭—૮—૦
૩	ત્રીજા વર્ગનાં પુસ્તકો બદલ	રૂ. ૩—૦—૦	૩—૧૨—૦
૪	ચોથા વર્ગનાં પુસ્તકો બદલ	રૂ. ૧—૮—૦	૧—૧૪—૦

વી. પી. ખર્ચ જુદું. મૂલ્ય અગાઉથીજ લેવાશે.

નિવેદન.

૧ **વિષય**—આ ચોથા મણકામાં સ્વામી શ્રી રામતીર્થ એમ. એ. નું જીવન ચરિત્ર તથા તેમના ઉપદેશોમાંના નગદ ધર્મ, બ્રહ્મચર્ય અને આત્મકૃપા એ ત્રણ વિષયો આપવામાં આવ્યા છે. ઉપરાંત તેઓ-શ્રીની બે પ્રકારની છબી પણ નવો બ્લોક તૈયાર કરાવી છપાવી પુરી પાડવામાં આવી છે.

૨ **બીજી આવૃત્તિ**—વિવિધ ગ્રંથમાળાનાં વધતાં જતાં ગ્રાહકો ઉપરથી અનુમાન કરતાં આવશ્યકતા જણાવાથી આ બીજી આવૃત્તિ છપાવી બહાર પાડવામાં આવી છે.

૩ **છબી**—સ્વામી રામતીર્થની છબી આ બીજી આવૃત્તિમાં પણ પહોંચશે ત્યાં સુધી પુરી પાડવામાં આવશે.

મુંબઈ સંવત ૧૯૬૭ વૈશાખ.

'મંત્રી' સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય.

પ્રસ્તાવના.

સ્વામી શ્રી **રામતીર્થ એમ. એ.** જેઓ **રામસ્વામી** તેમજ **રામબાદશાહ**ના નામે પણ ઓળખાતા, તેઓશ્રીના જીવન અને ઉપદેશોની મહત્તાનું યથાર્થ ભાન તો આ પ્રથમ ભાગમાંના તે તે વિષયો તેમજ હવે પછી પ્રસિદ્ધ થનાર બીજા ભાગો વાંચવા વિચારવાથીજ યથાધિકાર થાય તેમ છે; છતાં તે વિષે શરૂઆતમાં કંઇક જાણવાની આકાંક્ષા વાંચનારને થવી સ્વાભાવિક સમજી અત્રે ત્હેવું કંઇક આપવું યોગ્ય ધારવામાં આવે છે.

સ્વામીજીના ઉપદેશોનાં બીજી ભાષાઓમાં નીકળેલાં પુસ્તકોની પ્રસ્તાવનાઓમાં એ વિષે લખાયલાં કેટલાંક વચનો જ શરૂઆતમાં આપવાં ઠીક ધારી તે આ નીચે અપાય છે.

હિંદી પુસ્તક ઉપરથી.......... "મહા પુરૂષોના જીવન ચરિત્રથી એક મોટો લાભ એ થાય છે કે સાધારણ લોકો ત્હેને પોતાના આદર્શ રૂપ બનાવી તેનું અનુકરણ કરીને પોતાની ઉન્નતિ કરી શકે છે. માત્ર ઉન્નતિજ નહિ પણ જોઇએ તો તેમની બરોબરી કરી શકે છે. ....ત્હેમની ઉપદેશ કરવાની રીત પણ ન્યારીજ હતી. ત્હેમના લેખો અને વ્યાખ્યાનો એવાં પ્રભાવશાળી અને હૃદયગ્રાહી છે કે જેઓ તેને એકવાર વાંચે છે તેમના ચિત્તપર અપૂર્વ છાપ પડી જાય છે".............

અંગ્રેજી પુસ્તક ઉપરથી .... "તેઓ ઉત્તમ વક્તા, ઉંડા અભ્યાસી અને સાચા સન્યાસી હતા .... ત્હેમની ભાષા સત્વવાળી, જુસ્સાદાર અને સ્હેલી; સુંદર વર્ણનાત્મક સૂક્ષ્મબુદ્ધિથી ભરેલી, અને ઉદાત્ત વિચારો તથા પવિત્ર લાગણીયુક્ત છે.

તેઓ દૃઢ તપસ્વી, અને જુસ્સાદાર કવિ હતા. વેદાંતના આધુનિક ઉપદેશકોમાં તેમનો દરજ્જો ઘણો ઉંચો છે. .... સ્વામીજી ખરા અંતઃકરણથી માનતા હતા કે ખરા સન્યાસીનું કામ સંસારમાંજ કરવાનું છે; સંસારનો ત્યાગ કરી જંગલમાં જઇ કરવાનું નથી. સન્યાસીની સુધારક શક્તિને જે ખોરાક જોઇએ છે તે સંસારમાંજ મળે છે. .... નિબંધોમાં સ્વામીજીનું આધુનિક પાશ્ચાત્ય સાહિત્યનું તથા પ્રાચીન હિંદી સાહિત્યનું વિશાળ જ્ઞાન, દૃષ્ટાંતો અને અવતરણો આપવાની ત્હેમની કુશળતા, ત્હેમની કલ્પનાશક્તિનો ભંડાર, કાર્લાઇલની માફક જ્યાં જોઇએ ત્યાં ઘટતા શબ્દો ગોઠવી દેવાની ત્હેમની સચોટતા અને ત્હેમના વિચારોની ઉદારતા સ્પષ્ટ રીતે જણાઇ આવે છે. .... દુનિયા પ્રત્યેનો ત્હેમનો સંદેશો એવો હતો કે દેહને સંકટ આપવાની, ઇરાદાપૂર્વક ધીમે ધીમે આત્મહત્યા કરવાની, સંસારથી તદ્દન વિરક્ત રહેવાની, નિરંકુશતા અને અવિવેકથી પ્રજોત્પત્તિ કરવાની, અજ્ઞાનતાની ગુલામગીરીમાં સંતોષ માનવાની, પ્રાચીન કાળને માટે અવિચારી અને નિર્બળ બનાવનારૂં અભિમાન ધરાવવાની અને વર્તમાન તથા ભવિષ્યકાળ તરફ બેદરકારી ધરાવવાની કાંઇ જરૂર નથી, પણ આ સઘળાં જૂનાં અને ભારે કપડાં તથા વ્હેમો ફેંકી દેવાની મુખ્ય જરૂર છે .... હિંદુસ્તાન પ્રત્યે ત્હેમનો સંદેશો એવી મતલબનો હતો કે " પ્રાચીન ઉપનિષદ્‌ના બોધથી આંતરિક જ્ઞાન અને સદ્‌ગુણો જરૂર ખીલવો પરંતુ બહારની બાબતોમાં તો જાપાન અને અમેરિકાની વ્યાવહારિક પદ્ધતિઓનો સારી પેઠે અભ્યાસ કરી તેને તમારી પદ્ધતિઓ સાથે મિશ્રિત કરવાથીજ તમારો ઉદ્ધાર થશે "...........

મરાઠી પુસ્તક ઉપરથી .... " સુવિચાર અને જ્ઞાનથી

પરિપૂર્ણ એવા ઘણા લેખો પ્રકટ થાય છે. પરંતુ સ્વામી રામતીર્થના લેખોમાંતો કોઇ અજબ પ્રકારની સ્વતંત્રતા અને વિલક્ષણ તેજસ્વીતા દેખાઈ આવે છે................સ્વામી વિવેકાનંદની પેઠે વેદાંત સરખા ગહન વિષયને સ્હેલાઇથી સમજાવવાની હથોટી અને કાર્લાઇલ અથવા ઇમર્સનની પેઠે ભાષામાં સચોટ સુંદરતા આણવાની કળા એ બન્ને ગુણોના એમનામાં રહેલા યોગથી કોણ મોહિત ન થાય ?...... ....ઘટપટના તર્કમાંથી વેદાંતને છોડવી વ્યવહારમાં તેનો કેવી રીતે ઉપયોગ કરવો એ ઉત્કર્ષની ખરી ચાવી સ્વામી રામતીર્થે સર્વે જણના હાથમાં આપી દીધી છે............... એ ચાવી દેશી ભાષાદ્વારા સ્વદેશ બાંધવોના હાથમાં આવે એટલા માટે આ અલ્પ પ્રયાસ કરવામાં આવે છે.............. સ્વામીજીના ઉપદેશામૃતથી મતમતાંતરની તકરારનો અંત આવી લોકો ઐક્યથી અને સાત્વિક ભાવથી સ્વદેશોન્નતિ કરવાને ઉદ્યોગી થશે એવી આશા છે......... ....અંગ્રેજી ભાષા જાણનારા બંધુઓએ સ્વામીજીના સર્વ લેખો અંગ્રેજીમાં અવશ્ય વાંચવા એવી અમારી ભલામણ છે. થોડા વખતમાં દીલ્લીના સદ્‌ગૃહસ્થ લાલા અમીરચંદ, સ્વામીજીના પરમ શિષ્ય પૂરનસિંહ અને નારાયણ સ્વામીની સહાયતાથી સ્વામીજીના સર્વ લેખો, સર્વ વ્યાખ્યાનો અને તેમની ઉપયોગી નોંધપોથી પ્રસિદ્ધ કરનાર છે, *એ જણાવતાં અમને આનંદ થાય છે. ”..............

---

* આ બાબતને લગતા ત્રણ ભાગનું એક ભેગું પુસ્તક તેઓ તરફથી ઇંગ્રેજીમાં બહાર પણ પડી ચૂકયું છે જે ડેમી આઠ પેજી પાંચસોથી વધારે પૃષ્ઠનું છે. કીમત પાકા પૂઠાની રૂ. ૨–૮–૦, કાચા પૂઠાની રૂ. ૨) છે. શીરનામું અમીરચંદ પબ્લીશર દિલ્હી. વળી મદરા-

પ્રિય વાંચક ! રામસ્વામી અને તેમના ઉપદેશોની આટલી મહત્તા જાણુતાંજ પુસ્તકમાંના વિષયો વાંચવા મંડી પડવાની અધીરાઇ ત્હને ઉપજવાની; પણ ઉભો રહે. રામસ્વામીના ચરિત્ર સંબંધી આ લખનારા તરફની એકાદ બે અનુભવોરૂપ થોડીક વાનગી પણ ભેગા-ભેગી ચાખતો જા ! નિઃસ્વાદ લેખિનીને લીધે કદાચ તે ત્હને નિઃસ્વાદ લાગશે છતાં તે પ્રેમયુક્ત અર્પવા હાથ લાંબો થવાથી ના તો નહિજ પડાય ! થોડોક લુખાપણાનો સ્વાદ લઇને પછી તુરતમાંજ પુસ્તકમાંનું મહા મિષ્ટાન્ન જમજે એટલે ત્હેની મિષ્ટતા અને મઝા વધારે મળશે !

આ લખનારને હૃષીકેશના નિવાસ દરમ્યાન પાંચ છએક વર્ષ પર રામસ્વામીની મહત્તા વિષે જાણ થતાં તેઓશ્રીનો સમાગમ સેવવા ઉત્કટ વૃત્તિ થઈ આવી. કોઇપણ ગૃહસ્થ કે ત્યાગીને તેઓ સાથે રાખવાનું પસંદ કરતા નહિ, એમ સાંભળ્યા છતાં વૃત્તિનો વેગ શરીરને ત્હેમની પાસે લકનૌમાં (ત્યારે તેઓશ્રીનાં વ્યાખ્યાન ત્યાં ચાલુ હતાં) ખેંચી ગયો. અને કેટલાક માસ પર્યંત કેટલાંક સ્થળોમાં રાત દિવસ ત્હેમના સહવાસ સેવનનું સુભાગ્ય પ્રાપ્ત થયું. રામસ્વામીની ઉન્નત જીવનદશાની અને પ્રભાવશાળી વચનામૃતની જે જે કળાઓ આ લખનારે એ સહવાસ દરમિયાન જોઈ, સાંભળી અને અનુભવી તેમાંના એક બે અનુભવો રામસ્વામીની મહત્તા સમજવામાં વાંચકને કંઇક ઉપયોગી થઇ પડે એમ ધારીને આ નીચે આપ્યા છે.

અલાહાબાદ (પ્રયાગ) ના નિવાસ દરમ્યાન ત્યાંના રહીશ ભારતમાન્ય ઑનરેબલ પંડિત મદનમોહન માલવિયજીએ ત્યાંથી કેટલાક માઇલ

સમાં ગણેશ એન્ડ કંપની "પબ્લીશર્સ" એમના તરફથી પણ સ્વામીજીના ઉપદેશોનું એક બીજું પુસ્તક ઉપલા પુસ્તકની અગાઉનું નીકળી ચૂકયું છે. ક્રાઉન ૧૬ પેજી પૃષ્ટ. ૩૦૦ કિંમત રૂ. ૧) છે. આ બેઉ પુસ્તકોમાંના વિષયો ઘણે ભાગે જુદા જુદાજ છે.

દૂર ગંગાકિનારે આવેલા રામબાગમાં ઉતારો આપ્યો હતો. જ્યાં તેઓ તેમજ બીજા અનેક પ્રતિષ્ઠિત અને સાધારણ આગેવાનો તથા મુમુક્ષુઓ તેઓશ્રીના દર્શન સમાગમ અર્થે વખતો વખત આવતા હતા.

એક દિવસે સ્હાંજે ગંગાસ્નાનાર્થે જવું થતાં કોપિનભેર અમે બેઉ ગયા. સ્વામીજી સાથે વાતો કરતા કરતા પંડિત માલવિયજી પણ ગંગાકિનારે આવ્યા. સ્નાનથી સત્વર પરવારી સ્વામીજીને બદલવાની કોપિન લઇ આ લખનાર પણ કિનારે ઉભો હતો. ગંગામાંથી સ્વામીજી બહાર નીકળ્યા એટલે કોપિન ત્હેમને આપી પરંતુ તેઓશ્રીના પગે ચીકણો કાદવ ચોપડાયેલો હતો જે લુછવા કે ધોવાનું કશું સાધન તે વખતે હાજર નહોતું જેથી ત્હેવે પગેજ તેઓ ઉપાન પહેરવા જતા હતા પણ તેવામાં માલવિયજીએ તેમના ચરણ પાસે દોડી જઇ પોતાના ગળામાંના દુપટ્ટા વડે ચરણ સાફ કરવા માંડયા ! હર્ષશોકાદિ દ્વંદ્વથી રહિતપણાના પ્રમાણમાંજ જીવનમુક્ત પુરૂષોની ભૂમિકાઓનું તારતમ્ય રહેલું પ્રસિદ્ધજ છે. તે આ પ્રસંગે પ્રત્યક્ષ જોવાની ઠીક તક મળી.

આ લખનાર તે સમયે એક અભ્યાસીની પેઠે તેમનઃ સુખાર્વિંદના ભાવો કોઈ જાણે નહિ તેમ જોયા કરતો હતો. પ્રિય વાંચનાર ! હિંદનો એક પ્રકાશિત હીરો આ પ્રમાણે ત્હેમના ચરણનો કાદવ પોતાના ઉત્તમ દુપટ્ટાથી લુછતો હતો છતાં તે સમયે ત્હેમના મુખાર્વિંદ પર અભિમાનનો કશોજ ભાવ જણાયો નહિ. તેમજ કોઇ જાતની આનાકાની કે વિવેકના શબ્દો પણ ન સંભળાયા કે ખસી જવાનો યત્ન પણ ન થયો ! તે દિવ્ય મૂર્તિ તો પોતાની સ્વાભાવિક તત્ત્વપરાયણ સ્થિતિમાંજ કોમળ મધુર પવિત્ર મંદહાસ્ય કરતી ઉભી હતી !!

પણ ' એવા પ્રસંગો તો સઉ કોઇને આનંદકારી જ લાગે, શોકજન્ય પ્રસંગો જ ખરી કસોટી દર્શાવી આપે છે. ' એમ અહીં

ઘણાકને લાગશે. જેથી એક તેવો પ્રસંગ પણ અહીં આપવામાં આવે છે જે ઉપલા પ્રસંગ પછી બે ચાર દિવસમાંજ બન્યો હતો.

સ્વામીજીને એક દિવસ એક અસાધારણ વક્તૃત્વશક્તિસંપન્ન પંડિતજીની સાથે મેળાપ થયો હતો જે વખતે ઑન. મદનમોહન માલવિયજી, આ લખનાર તેમજ બીજા પણ એક બે જણા ત્યાં હતા. પેલા પંડિતજીની બોલી પરથી જણાતું હતું કે તેઓ પોતાના સાંસારિક લોલુપપણાને ઢાંકવાને ખાતર હરેક પ્રકારે સન્યસ્તાશ્રમની વિરૂદ્ધમાં વાતો કરવાના સ્વભાવવાળા હતા. વાતચીત થઇ રહ્યા પછી છૂટા પડવા સમયે પેલા પંડિતજી " થોડીસી ચોટલી શું ભારે પડતી હતી ? " એવા કંઇક શબ્દો એવી હલકી ઢબે સ્વામીજીપ્રત્યે બોલ્યા કે જેથી કોઇને પણ માઠું લાગી જાય. આ પ્રસંગે ત્હેને કંઇક કહેવાનું આ લખનારને મન થઇ આવતાં સ્વામીજી તરફ સહજ જોવાઇ ગયું.

પ્રિય વાંચનાર ! ત્યારે સ્વામીજીના ચ્હેરાપર શું ભાવો પ્રતીત થયા ? જરા પણ શોક કે ગ્લાનિનો ભાવતો લાવલેશ ક્યાંથી ? પણ આગલા પ્રસંગે ગંગાકિનારે જે સ્વાભાવિક શાન્ત આનંદનો ભાવ વિલસતો હતો તેજ ભાવ તેવાજ મધુર સ્મિતયુક્ત અત્યારે પણ એ દિવ્ય મુખારવિંદ પર ઝળકી રહીને તે અલૌકિક હૃદયની ઉન્નતતર દશાનો ધ્વજ ફરકાવતો હતો ! ! સ્વામીશ્રીએ આ લખનારનો ઉપર જણાવેલો મનોભાવ જાણી જઇને તેજ સમયે શાન્તિસૂચકનેત્રભાવયુક્ત જે ઉપદેશાત્મક હાસ્ય !–આહા એ અલૌકિકહાસ્યયુક્ત પૂજ્યમૂર્તિ ! ત્હેને અનેકાનેક પ્રણામ હો !–આ લખનાર તરફ કર્યું કે ત્હેની સાથેજ લજ્જા અને શાન્તિ !

सुहृन्मित्रार्युदासीन मध्यस्थ द्वेष्यबन्धुषु ।
साधुष्वपि च पापेषु, समबुद्धिर्विशिष्यते ॥

ભગવદ્ગીતા અ. ૬ શ્લો. ૯

અર્થ—સુહૃત્, મિત્ર, શત્રુ, ઉદાસીન, મધ્યસ્થ, દ્વેષ્ય, બંધુ, સાધુ, અને પાપીમાં પણ જે સમબુદ્ધિવાળો છે તે શ્રેષ્ઠ છે.

ઉપલું ભગવદ્વાક્ય સ્વામી રામતીર્થજીના સંબંધમાં કેટલું સાર્થક હતું તે ઉપલા બે બનાવોથી વાંચનારને અધિક સ્પષ્ટ થશે.

સ્વામીજીએ આ પ્રદેશ તરફ પણ પોતાના સદુપદેશોનો લાભ આપવા વિચરવાનું માન્ય કરેલું પરંતુ અફસોસ ! ત્રિકાળાબાધ્ય આત્માની સવિશેષ ચૈતન્ય કળાનો પ્રકાશ તે શરીરમાં અધિક સમય ચાલુ રહી શક્યો નહીં ! અનેક દુર્દશાવશ ભારત ! ત્હારા અલ્પ પુણ્યને યોગે અલ્પ સમયને માટેજ એ શરીર સૃજાયલું હશે તે ૩૩ વર્ષના અલ્પ આયુષ્યને અંતે અળપાઇ ગયું ! ભારતનો ભારે આશાભર્યો એ સૂર્ય મધ્યાકાશમાં આવી પોતાનાં પ્રખર કિર્ણોનો પૂર્ણ પ્રતાપ પ્રસારે તે પહેલાંજ દૈવની અકળિત ગતિથી ત્હેનો અસ્ત થયો ! સ્થૂળ પદાર્થોમાં મોહિત જનોને સુખપૂર્વક તે રસ્તે જવાની સદ્બુદ્ધિ આપનાર, નિર્મોહી જનોને સત્ય જ્ઞાનની સરળ કુંચીઓથી સત્ય ઉન્નતિના સ્વરૂપને સમજાવનાર અને ઇચ્છા હોય ત્હેને માટે ઉન્નતતમ અવસ્થાના આદર્શરૂપ તે અલૌકિક શરીર સદાને માટે પંચત્વને પ્રાપ્ત થઇ ગયું ! વાંચક બંધુ ! ઉંડા નિઃશ્વાસની સાથે એકાદ અશ્રુ પણ સરી આવતું હોય તો ખરી પડવા દે ! એ અશ્રુ સ્વલ્પાંશે પણ ત્હારા ત્રિવિધ તાપનું શાન્ત્વન કરનારૂં અને તેના મૂળમાં રહેલાં પાપના પ્રાયશ્ચિત્તરૂપજ થઇ પડશે !

ભારતનું દુર્દૈવ આવી દિવ્ય વિભૂતિઓથી ત્હેને ક્યાં સુધી દૂર

કર્યા કરશે ! પ્રભો ! દીનાનાથ ! દીન ભારતસંતાનોપર દયા કરો દયા કરો ! ગમે તેવાં તોપણ અમે આપની અવતારભૂમિનાં બાળકો છીએ. અનેક અવતારો ધરીને આપે અમને જે લૌકિક પારલૌકિક અને અલૌકિક શાસ્ત્ર તેમજ સદ્વર્તનનો વારસો આપ્યો છે, હેને ભુલ્યા છઇશું તોએ સંસ્કારભ્રષ્ટ તો નથીજ થયા ! એ સંસ્કારોના પ્રતાપે ક્ષણભંગુર દશ્ય પદાર્થોનીજ અતિ આતુરતાવાળા અમે નથી. અમે તો આપે ઉપદેશેલા નિત્યસુખના જ વિશેષ ઉમેદવાર છીએ !

અમો કરોડો બાળકોને એવા નિત્ય સુખના માર્ગ સમજાવનાર-અમને તે માર્ગમાં દોરી જનાર અનેક મહાન્ માર્ગદર્શકો-હજારો રામતીર્થોની આવશ્યકતા છે તે નિજસ્વરૂપમાંથી પ્રકટાવો ! પોતે પ્રકટો ! પ્રકટશોજ ! આપના અંશાવતારોને ઓળખવાની, અને અનુસરવાની શુદ્ધિ બુદ્ધિ હે કૃપાનાથ ! અમને આપો ! !

સ્વામીજી પાસે વિશેષ કરીને અંગ્રેજી કેળવણી પામેલો વર્ગ સમાગમઅર્થે વિશેષ આવતો અને વકીલ બેરીસ્ટરો તેમજ ગ્રેજ્યુએટોની તો જાણે તેમના સન્મુખ વખતોવખત દરબારજ ભરેલી રહેતી, કંઇને કંઇ પ્રશ્નોત્તર જારીજ રહેતા. ઇંગ્રેજીમાં વાતો થતી તેતો આ લખનારની અજાણમાં જતી. પરંતુ હિંદીમાં પણ ઘણી ચરચા ચાલતી, જે શ્રવણ કરવાનો ઠીક લાભ મળતો. વળી રામસ્વામીના લખેલા લેખો પણ વિશેષ સમજણ મેળવવા અર્થે ઘણાઓ હેમની સમક્ષ વાંચતા. તેમજ તેમનાં વ્યાખ્યાનો પણ ઘણે ભાગે હિંદીમાંજ થતાં. આ દરેક પ્રસંગે આ લખનારને સ્ફુરી આવતું કે આ ઉત્તમત્તર ઉપદેશો પુસ્તકરૂપે દેશની દરેક ભાષામાં બહાર પડે તો લાખો મનુષ્યોનું તેથી કેટલું હિત થાય ?

સ્વામીજીના વિદેહમુક્ત થયા પછી હેમના ઉપદેશોના સંગ્રહ ઉર્દુ, હિંદી, ઇંગ્રેજી અને મરાઠીમાં પ્રસિદ્ધ થયેલા જણાયા. જેથી ગુ-

જરાતીમાં તે પ્રસિદ્ધ કરવાનાં સ્ફુરણો અધિક દૃઢતાથી સ્ફુરવા લાગ્યાં, જેના પરિણામે સસ્તું સાહિત્યવર્દ્ધક કાર્યાલય તરફથી યથા સંયોગ ત્હેનું ગુજરાતી ભાષાંતર તૈયાર કરાવી આ પ્રથમ ભાગ ગુર્જર વાંચકવર્ગ સમક્ષ રજુ કરવામાં આવ્યો છે. મૂળની સર્વ છટા અને ભાવો તો આમાં આવવાં મુશ્કેલજ છે. સકારણ કે અકારણ અનેક દોષો તેમાં જણાશે છતાં આશા છે કે ગુણગ્રાહી સજ્જનો ક્ષમા દૃષ્ટિ રાખી તે સર્વ સુધારી લેશે, અને યોગ્ય સૂચનાઓ લખી જણાવશે. જેથી ઉપકાર સાથે પુનઃ આવૃત્તિ પ્રસંગે સુધારણા કરવા બને. યથા સંયોગ પ્રસિદ્ધ થયેલા આ પુસ્તકમાંથી થોડા વાંચકોને પણ કંઇક ઉચ્ચ સંસ્કારો પ્રાપ્ત થશે તો પુસ્તક પ્રકાશનનો સસ્તા સાહિત્યખાતાનો ઉદ્દેશ સફળજ છે. રામસ્વામીના ઉપદેશોના હજી બીજા આવા કેટલાક ભાગો થવા સંભવ છે જે યથાસંયોગ બહાર પાડવા યત્ન થશેજ.

રામસ્વામીનાં બે મનોહર ચિત્રો પણ આ સાથે એક પેજપર આપવામાં આવ્યાં છે. જેમાંનું એક વસ્ત્રથી અલંકૃત છે અને બીજું સન્યસ્ત દશાનું છે જે સન ૧૯૦૨ ના માર્ચ માસમાં લકનૌમાં લેવાયલા ફોટા મુજબનું છે. આ ચિત્રો આ ખાતા તરફથી નવીન બ્લોક તૈયાર કરાવી છપાવેલાં છે.

આ ચિત્રો કે જે જોતાંજ એક પ્રકારની દૈવી ભાવના જોનારના હૃદયમાં સ્ફુરે છે તે દ્વારાજ હવેતો રામસ્વામીજીની તેજસ્વી મૂર્તિનો કંઇક ખ્યાલ મેળવવાનું બને તેમ છે. બીજો ઉપાય નથી.

વાંચક બન્ધુ! જે વાત કહેવા ત્હને રોકેલો તે ઉપરાંત આતો ક્યાંનું ક્યાં નીકળી જવાયું! ખેર! માફ કરજે, હવે રજા છે. જા, ઉન્નતિના આતુર વાંચક બન્ધુ! જા, અને વચમાં ક્યાંય ન રોકાતાં

પરબ્રાયેંજ રામસ્વામીના ચરિતામૃત અને ઉપદેશામૃતથી ભરેલા ગ્રંથ-સરોવરમાંથી ત્હને ભાવે અને ફાવે તેટલું અમૃતપાન કર્યાં કર ! એ અમૃતનું દૈવી, પવિત્ર, મધુર આસ્વાદન જેટલી આતુરતાથી અને આવૃત્તિથી કરીશ તેટલો તું દૈવી, પવિત્ર અને મધુર બનીશ ! જા પૂજ્ય પ્રભૂના પવિત્ર અંશ ! જા અને ! એ દિવ્ય અમૃતનું દૈવી નીશો ઉપજાવનારૂં પાન કરીને અને ત્હારી રગેરગમાં અને વૃત્તિએ વૃત્તિમાં ત્હેને પ્રસરાવીને મસ્ત બનજે ! ત્હારા અણુએ અણુને તે અલૌકિક અમૃતમાં ન્હવરાવજે ! શામાટે ? રામ કહેતા કે તે ત્હારો કહેવાતો અણુએ અણુ ખરેખર રામનોજ છે. રામજ છે ! રામની સ્વાભાવિક અનુપમ મહત્તાને આવૃત્ત કરનારા ક્ષુદ્ર વિકારો ગમે ત્યારથી અને ગમે તે કારણથી એ અણુઓ પર ચ્હડી ગયા હશે તે એવા પુનઃ પુનઃ સ્નાનથી દૂર થઇ જશે અને રામની સર્વ મહત્તા તે ત્હારીજ હતી, છે અને રહેશે એવી સ્પષ્ટ પ્રતીતિ ત્હને થશે ! રામના જેવો જ તું–રામ તેજ તું બની જઈશ ! **तत्त्वमसि** !

સ્વામી રામતીર્થ સંબંધી નીચેની ભાષામાં બહાર પડેલાં પુસ્તકો ઉપરથી આ ભાષાંતર ગુજરાતીમાં થયેલું છે. **હિંદીમાં** લેખક અને પ્રકાશક–પંડિત હરિપ્રસાદ ચતુર્વેદી હેડ કલાર્ક કલેક્ટરની ઓફીસ મુ. કાનપુર. **મરાઠીમાં** લેખક–ગુણાજી અને કાલેલકર, પ્રકાશક–મનોરંજક ગ્રંથ પ્રસારક મંડળી, ગીરગામ, મુંબઇ. **ઇંગ્રેજીમાં** પ્રકાશક–ગણેશ અને કંપની મદ્રાસ. આ સર્વ લેખકો તેમજ પ્રકાશકોનો અત્રે ખાસ આભાર માની કૃપાળુ પ્રભુના સ્મરણપૂર્વક સર્વો શાન્તિઃ શાન્તિઃ શાતિઃ

મુંબઈ સંવત ૧૯૬૭
ફાલ્ગુન શુકલ પુર્ણિમા.

અખંડાનંદ.
(મંત્રી.) **સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય.**

સ્વામી રામતીર્થ

ભાગ પહેલો.

સ્વામી રામતીર્થનું જીવનચરિત્ર.

ઈ પણ દેશની ઉન્નતિનો કાળ શરૂ થતાંજ વિદ્યા, કળા, તત્ત્વજ્ઞાન આદિ દ્વારા ચોમેરથી તેની ઉન્નતિ થવા લાગે છે, પરંતુ ખરી ઉન્નતિ થવાને પ્રથમ રાષ્ટ્રનું ચૈતન્ય જાગ્રત્ થવાની જરૂર હોય છે. ખરી રાષ્ટ્રોન્નતિનો આધાર રાષ્ટ્રના સદ્ગુણ અને સત્ત્વની વૃદ્ધિ ઉપર છે. ક્ષુદ્ર સ્વાર્થ ત્યાગ અને ઉચ્ચ પરમાર્થનો સ્વીકાર એજ દરેક રાષ્ટ્રના સત્ય ગૌરવનાં મૂળ છે. અને તેથીજ એ સાત્વિક માર્ગ વડે રાષ્ટ્રનું ચૈતન્ય જાગ્રત કરનાર મહાત્માઓ વંદ્ય પુરૂષો ગણાય છે.

આપણા પવિત્ર ભારતવર્ષમાં ઇશ્વરકૃપાથી અને કુદરતના નિયમાનુસાર એવા મહાત્માઓ વારંવાર ઉત્પન્ન થયા છે, તેથી આપણો આ વિશાળ રાષ્ટ્ર—આપણું પવિત્ર ભારત—ભયાનક કાળચક્રમાં ન સપડાઇ જતાં અખિલ માનવજાતિને આધ્યાત્મિક માર્ગ બતાવવાનું પવિત્ર કાર્ય આજ સુધી બજાવતું આવ્યું છે, પરંતુ ચોમેર પાશ્ચાત્ય સંસ્કારોનો પવન વાતો હોવાથી એ કામ ઘણે અંશે કઠિન થઇ પડયું હતું. આધિભૌતિક ઉન્નતિ, ઐહિક સુખલાલસા માટે હિંદુસ્તાન કુદરતી રીતે જ ઉદાસીન હોઇ પાછળ છે. અને તેવાં ઐહિક સુખનાં સાધનો—મોજ શોખની વસ્તુઓ અને સગવડો આજ કાલ

પાશ્ચાત્યોએ એટલી બધી વધારી મૂકી છે કે સંસારને અસાર કહેનાર મનુષ્યને ' **अस्समर्थो भवेत् साधु** ' જેવા દાંભિકના વર્ગમાં લગભગ ગણી કહાડવામાં આવે છે. પાશ્ચાત્ય સંસ્કારોએ–વિચારોએ—આર્ય વિચારોમાં જે ક્રાંતિ કરી નાખી ત્હેનો સારાંશ નીચેની બે બાબતોમાં આપી શકાય.

(૧) કુદરતને વશ કરવાથી સુખવૃદ્ધિ થઇ શકે છે.

(૨) પોતાના સુખની વૃદ્ધિ એજ દરેક મનુષ્યનું અંતીમ સાધ્ય છે.

આ બે વિચારોની વિરૂદ્ધમાં કોઇ વિચારો પાશ્ચાત્ય સાહિત્યમાં નથી જ એમ નથી, પરંતુ આપણા પર ઉપરના વિચારોની છાપ જ વધારે પડી હતી અને તેથી અહીંની સમાજપદ્ધતિ પણ પાશ્ચાત્ય ઢબ પર લઇ જવાના પ્રયત્નો શરૂ થયા હતા. પરંતુ જેમ જેમ પ્રાશ્ચાત્ય સંસ્કારોનો પરિચય વધતો ગયો તેમ તેમ ત્યાંની સમાજ અને શાસન-પદ્ધતિઓ સદોષ છે, એટલુંજ નહિ પણ તેઓ હજુ ઘણે અંશે કાચી જ છે એમ જણાઇ આવ્યું. ત્હેમના સાહિત્યમાંનાં કેટલાંક સમાજ–વિધ્વંસક તત્વો જોઇને તો પાશ્ચાત્ય સમાજને સ્થિર પાયોજ નથી એ સમજાયું અને એ જ્ઞાન થતાં જ પ્રાચીન આર્યસંસ્કારોની યોગ્યતા અને સામર્થ્યને માટે આપણામાં દૃઢ આત્મવિશ્વાસ ઉત્પન્ન થયો. ' પાશ્ચાત્યોનું કેવળ અનુકરણ કરવા સરજાયેલા છીએ ' એ વૃત્તિને બદલે ' આખા વિશ્વને શાંતિ આપનાર અમૃતવલ્લી આપણી પાસે છે ' એવું એક જાતનું સ્વાભિમાન આપણામાં ઉત્પન્ન થયું. અને ઉપરના બે વિચારોનું સ્થાન નીચેના બે વિચારોએ લીધું.

(૧) કુદરતને તાબે કરવાનો પ્રયત્ન કરવા જતાં આપણે જ ત્હેના દાસ બન્યા છીએ અને ખરૂં સુખ બાહ્ય વસ્તુઓમાં નહિ પણ આપણી ભાવનાઓમાં–આપણામાં જ છે.

(૨) આપણું વ્યક્તિત્વ—અહંકાર—વિસરી જઇને વિશ્વભાવનામાં

લીન થવું—આત્માનો વિકાસ કરવો—અને આત્માનુભૂતિનો રસ ચાખવો એજ આપણા સુખની વૃદ્ધિનું ખરૂં સાધન છે.

આ વિચારોનો પ્રસાર કરનાર અને પાશ્ચાત્ય કેળવણીના સંસ્કાર અને ડીગ્રીઓ પામેલા લોકોઉપર પણ એ વિચારોની છાપ પાડી હેમનાં હૃદય ઉપર અદ્ભુત અસર કરી હેમને મોહિત કરી નાખનાર આધુનિક સાધુ રામકૃષ્ણ પરમહંસ હતા. હેમની કીર્તિ અને બોધામૃત હિંદુસ્તાનમાં તો શું પણ પશ્ચિમના દેશોમાં પણ જઇ પહોંચ્યાં છે, અને પરમ પૂજ્ય સ્વામી શ્રી વિવેકાનંદે હેમનાં એ તત્વોનો પ્રસાર અમેરિકામાં પણ કર્યો છે. તેમના પછી જાપાન, ઇજીપ્ત, અમેરિકા વગેરે દેશોને પોતાની ઉજ્વલ કાંતિ અને દિવ્ય પ્રભાવથી આંજી નાંખનાર મહાત્મા આ ચરિત્રના નાયક પરમહંસ સ્વામી શ્રી રામતીર્થ થયા. વિશ્વવ્યાપી પ્રેમથી આખું જગત તેમને પોતાનું જ ભાસતું હતું. અને જગતમાં જે જે ભાગ્યવાન્ લોકોને સ્વામીશ્રીના સહવાસનો લાભ મળ્યો હતો તે સર્વને તેઓ તેમના પોતાના જ જણાતા. આવા અદ્વિતીય મહાત્માનું ચરિત્ર અને ઉપદેશ ગુર્જરબંધુઓને ગ્રાહ્ય અને કલ્યાણકારક થવા જ જોઈએ એવા દઢ વિશ્વાસથી અમે આ પ્રયત્ન કર્યો છે.

સાધુસંતનાં ચરિત્રોમાં અને વીર પુરૂષોનાં ચરિત્રોમાં ઘણો તફાવત હોય છે. ભયાનક રણવાર્તાઓ, ઘોર યુદ્ધપ્રસંગો, અદ્ભુત પરાક્રમો, અણધાર્યા છુટકારાઓ વગેરે મનોવેધક બાબતોથી વીરપુરૂષોનાં ચરિત્રો આકર્ષક અને ચટકદાર બને છે. પરંતુ સાધુ કિંવા કવિના ચરિત્રમાં એ અદ્ભુત બાબતોમાંનું કંઇ હોતું નથી. કવિનું ચારિત્ર્ય જેમ હેની કવિતામાં ઉભરાય છે, તેમ સાધુ પુરૂષોનાં ચરિત્ર હેમના ઉદાત્ત વિચારો અને તેથી પણ અધિક ઉદાત્ત આચરણ દ્વારાજ અવલોકી શકાય છે. પરંતુ એ સાદાઇના વ્યવહારમાં માલમ પડતી અદ્-

ભુતતાની ખોટ ઘણા ચરિત્રકારો ચરિત્રનાયક સાધુ મહાત્માના 'ચમત્કારો' થી પુરી દે છે અને આ રીત ધીમે ધીમે એટલી સામાન્ય થતી જાય છે કે જે સાધુ 'ચમત્કાર' ન કરી બતાવે તે સાધુ જ નહિ એવી લોકની માન્યતા થવા લાગી છે. પરંતુ એ અનિષ્ટ છે. એકાદ સાધુએ બતાવેલા 'ચમત્કાર' ની હકીકત વાંચવાથી બહુ તો આપણામાં ત્હેમના પ્રત્યેની અંધશ્રદ્ધા દઢ થશે. પરંતુ જગતને તે શું સંદેશો કહી ગયા છે, અને મનુષ્યોના વિચારોમાં કેવી ક્રાંતિ કરવાનો તેમણે વિચાર રાખ્યો હતો તે આપણે જાણી શકીશું નહિ. સાધુના ચરિત્રમાં ત્હેમના જ ઉપદેશનું પ્રતિબિંબિત ચિત્ર જોવું એજ સચ્ચરિત્રનો ખરો ઉપયોગ છે. અસ્તુ !

સ્વામીજીનું સવિસ્તર જીવનચરિત્ર આ નાના સરખા નિબંધમાં લખી શકાય એમ નથી, માટે એમનું સંક્ષિપ્ત વૃત્તાંત આપવાને ઉદ્યુક્ત થઇએ છીએ. **સ્વા**મીજીનો જન્મ પંજાબ પ્રાંતમાં આવેલાં ગુજરાનવાલા જીલ્લાના મરાલીવાલા નામના ગામમાં થયો હતો. એમનું કુટુંબ ગોસ્વામીના નામથી પ્રસિદ્ધ છે. એમનો જન્મ ઇ. સ. ૧૮૭૩ ના અક્ટોબરની ૮ મી તારીખે થયો હતો. જે પ્રખ્યાત કુટુંબમાં હીંદી રામાયણ કર્ત્તા જગદ્વિખ્યાત મહાત્મા શ્રી તુલસીદાજીનો જન્મ થયો હતો, તેજ કુટુંબમાં **સ્વા**મીશ્રી **રામ**તીર્થજીનો પણ જન્મ થયો હતો, અર્થાત્ તેઓ તુલસીદાસજીના જ વંશજ હતા. આ કુટુંબ પ્રથમથી જ પોતાની કુળગૌરવતા અને પવિત્રતાને માટે પ્રસિદ્ધ હતું. પરંતુ **સ્વા**મીશ્રી **રામ**તીર્થજીએ એ કુટુંબમાં જન્મ લઇને તેની પ્રતિષ્ઠા ઓર પણ વધારી દીધી છે. **સ્વા**મીજીના પિતાજીનું નામ ગોસ્વામી હીરાનંદજી છે. સ્વામીજીનો જન્મ થયા પછી થોડા જ દિવસમાં એમનાં પરમ સુશીલા માતાજીનો દેહાંત થયો, તેથી એમની ફોઇએ એમનું લાલન પાલન કીધું. બચપણમાં માતાનું દૂધ નહિ મળવાથી એઓ

બાલ્યાવસ્થામાં બહુ દુર્બળ હતા, પરંતુ પાછળથી એજ શારીરિક શક્તિહીન બાળકે જેવી રીતે ઇચ્છાશક્તિ અને આત્મબળમાં પ્રબળતા મેળવી તેવી જ રીતે શારીરિક સ્વાસ્થ્ય અને પુષ્ટતા પણ પ્રાપ્ત કર્યાં. એક દિવસમાં ૫૦ માઇલ સુધી પહાડો પર ચાલવું, અથવા અમેરિકાના સિપાઇઓની સાથે ૨૦ માઇલ સુધી દોડી સૌથી આગળ નીકળી જવું અથવા સમુદ્રમાં ૨૦ માઇલ સુધી તરવું, આ ક્રિયાઓ એમણે પ્રત્યક્ષ કરી બતાવી હતી. આ પરથી સાબિત થાય છે કે શારીરિક કિંવા માનસિક કોઇ પણ પ્રકારની નિર્બળતા એવી નથી કે જે મનુષ્યની ઉન્નતિને બાધક થઇ શકે.

સર્વે પ્રકારની નિર્બળતા પર માણસ વિજય મેળવી શકે છે એ સિદ્ધાંતનું જ્વલંત દ્રષ્ટાંત જો કોઇને જોઇતું હોય તો તેમની આગળ **સ્વામી રામ**તીર્થનું જીવન દીપકની જ્યોત સમાન પ્રકાશી રહ્યું છે. એ જીવનનો લાભ લ્યો અને તમારી શારીરિક તથા માનસિક નિર્બળતાનો ત્વરિત નાશ કરો. તમારી શારીરિક નિર્બળતા તમારી ઉન્નતિના માર્ગમાં વિઘ્ન નાંખી શકે એમ નથી, કારણકે તે દુર્બળતા અજીત નથી, જીતી શકાય એવી છે. કોણ કહેશે કે **ને**પોલીઅનનું શરીર મજબૂતમાં મજબૂત હતું ? કોણ કહેશે કે **વો**શિંગ્ટન શરીરે અલમસ્ત હતો ? દુનિયામાં જે જે મહાન્ પુરૂષો થયા છે તેઓમાં કોઇ ને કોઇ નિર્બળતા--ન્યૂનતા તો હતી જ. પણ તેમણે નિર્બળતાને પત કરી નહોતી, તેઓ નિર્બળતાને જોઇ નિરાશ થઇ બેસી રહ્યા નહોતા, પણ તેમણે લોકોત્તર આત્મબળથી નિર્બળતાને છિન્નભિન્ન કરી નાંખી હતી. એક લેખકે ઠીક કહ્યું છે કે “ The wise and prudent conquer difficulties by daring to attempt them. Sloth and folly shrink and shiver at the sight of toil and danger and make the impossibility they fear. ”

(ડાહ્યા અને બુદ્ધિશાળી મનુષ્યો હિમ્મતથી પ્રયત્ન કરીને વિઘ્નોને જીતી લે છે. પ્રમાદી અને મૂર્ખાઓ મહેનત અને ભયથી ડરે છે તથા કંપે છે અને ડરના માર્યા જ્યાં ' અશક્યતા ' નથી હોતી ત્યાં પોતે જ તે ' અશક્યતા ' બનાવી મુકે છે,)

નેપોલીઅનનું પેલું "The word 'impossible' might be found in the fool's dictionary" (મૂર્ખાના શબ્દકોષમાં જ ' અસંભવિત ' શબ્દ હોવો જોઇએ) એ વાક્યનો મર્મ જો આપણે બરાબર સમજીએ તો **સ્વા**મી શ્રી**રામ**તીર્થજીએ પોતાની શારીરિક નિર્બળતા કેવી રીતે દૂર કરી તે આપણા લક્ષમાં સહજ આવી શકશે. **સ્વા**મીજીએ પ્રાથમિક શાળાની છેલ્લી પરીક્ષા પોતાના ગામમાં જ પસાર કરી અને તે પછી તેઓ **ગુ**જરાનવાલામાં આવ્યા. **ગુ**જરાનવાલાની હાઇ-સ્કૂલમાં તેમણે ' એન્ટ્રન્સ '—પ્રવેશક પરીક્ષા સુધીનો અભ્યાસ પુરો કર્યો અને એ પરીક્ષામાં પોતે પાસ થયા.

આ શહેરમાં **ધ**નાભગત નામના એક સજ્જન રહેતા હતા. એમણે **સ્વા**મીજીને પ્રથમથી જ પોતાને ઘેર રાખ્યા. અભ્યાસ કરવા ઉપરાંત તેમને જે ફુરસદ મળતી હતી તે ઉપરોક્ત મહાપુરૂષના સત્સંગમાં **સ્વા**મીજી વ્યતીત કરતા હતા. જ્યારે **ધ**ના ભગત ઉપદેશ કરતા ત્યારે **સ્વા**મીજી તે ઉપદેશને અતિ લક્ષપૂર્વક સાંભળતા અને જ્યારે તેઓ ચૂપ થઇ જતા ત્યારે **સ્વા**મીજી પોતાનું પુસ્તક વાંચવા મંડી જતા. તેઓ હમ્મેશાં પોતાનું એકાદ પુસ્તક પોતાની પાસે રાખતા હતા. **ધ**ના ભગત **સ્વા**મીજીપર અત્યંત પ્રેમ રાખતા હતા. પ્રવેશક પરીક્ષા પસાર કર્યા પછી **સ્વા**મીજીના પિતા એમનો અભ્યાસ બંધ કરાવવા ઇચ્છતા હતા, પરંતુ **ધ**ના ભગતે એમને **લા**હોરની મિશન કોલેજમાં દાખલ કરી દીધા. આ કોલેજમાં એમણે બી. એ. ની પરીક્ષા પસાર કીધી. આ પરીક્ષામાં એઓ સમસ્ત પંજાબના વિશ્વવિદ્યાલયમાં પ્રથમ નંબરે આવ્યા.

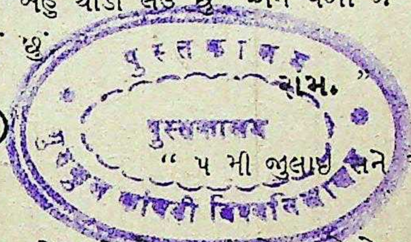
ગણિતવિદ્યામાં તો એઓ અતિ નિપૂણ હતા. બી. એ. માં પાસ થયા પછી એમણે લાહોરની સરકારી કોલેજમાં બે વર્ષ સુધી અભ્યાસ કર્યો અને ગણિતનો વિષય લઇ એમ. એ. ની પરીક્ષા પસાર કીધી. આ વખતે સ્વામીજીની ઉમ્મર ૨૧ વર્ષની હતી. આ અરસામાં સ્વામીજીએ ધ્રુના ભગત પર જે પત્રો લખ્યા હતા તેમાંના બે પત્રોનો ઉલ્લેખ અત્રે કરવામાં આવે છે. પ્રથમ પત્ર પરથી તેઓ પોતાનો સમય કેવી રીતે વ્યતીત કરતા હતા અને તે પરથી વિદ્યાર્થીઓએ શું શીખામણ લેવી જોઇએ તે અને બીજાપરથી એમની ઇશ્વરભક્તિ તથા ચિત્તવૃત્તિ કેવી હતી તે સમજાશે.

(પત્ર ૧ લો)

"૯ મી ફેબ્રુઆરી ૧૮૯૪
રાત્રીના ૧૧ વાગે.

આપનો એક બીજો પત્ર હમણા મળ્યો. વાંચી આનંદ થયો. હું હાલમાં સવારના પાંચ વાગે જાગ્રત થાઉં છું, અને સાત વાગ્યા સુધી અભ્યાસ કરૂં છું, પછી શૌચ આદિથી નિવૃત્ત થઇ સ્નાન અને વ્યાયામ (કસરત) કરૂં છું. તત્પશ્ચાત્ પંડિતજીની પાસે જાઉં છું. રસ્તામાં પણ વાંચતો વાંચતો ચાલું છું. એક કલાક પછી ત્યાં ભોજન કરીને તેમની સાથે ગાડીમાં બેસી કોલેજમાં જાઉં છું. કોલેજથી મુકામ પર આવતાં રસ્તામાં દૂધ પીઉં છું. મુકામ પર થોડો વખત વિશ્રાંતિ લઈ નદી તરફ ફરવા જાઉં છું. નદીના કિનારાપર લગભગ અર્ધો કલાક સુધી હરફર કરૂં છું, ત્યાંથી પાછા આવતાં આખા શહેરના સુંદર બગીચાઓમાં ફરૂં છું, પછી મુકામપર આવીને અગાસીપર ફરૂં છું એટલામાં અંધારૂં થઇ જાય છે. (હું ફરૂં હરૂં છું ત્યારે પણ મારૂં વાંચન તો ચાલૂજ હોય છે.) અંધારૂં થતાં કસરત કરૂં છું અને દીવો કરી સાત વાગ્યા સુધી વાંચ્યા કરૂં છું, ત્યાર પછી વાળુ

કરવા જાઉં છું. વાળુ કર્યા પછી પ્રેમજીની પાસે જાઉં છું. ત્યાંથી આવી ૧૦-૧૨ મીનીટ સુધી કસરત કરૂં છું. ત્યાર પછી લગભગ સાડા દશ વાગ્યા સુધી અભ્યાસ કરૂં છું. હું અનુભવથી સિદ્ધ કરી શકયો છું કે આપણે આપણા જઠર (પેટ) ને જો બરાબર સંભાળી ઉત્તમ સ્થિતિમાં રાખીએ તો આનંદ કિંવા સુખ, ચિત્તની એકાગ્રતા, ઈશ્વરનું સતત સ્મરણ, અને આત્મ–વિશુદ્ધિ આદિ આપણને સહજ પ્રાપ્ત થાય. બુદ્ધિ અને ગ્રહણ કરવાની શક્તિ તેથી સતેજ થાય છે. પ્રથમ તો હું ખોરાક જ બહુ થોડો લઉં છું અને વળી જે ખાઉં છું, તેને બરાબર પચાવું છું.

"રામ."

(પત્ર ૨ જો.)

" ૫ મી જુલાઈ સને ૧૮૯૪

મહારાજ !

પરમેશ્વર બહુ ચતુર છે. મને તે બહુ પ્યારો લાગે છે. આપણે એની સાથે મૈત્રી રાખીએ તો આપણું કલ્યાણ જ થાય છે. આપણી સાથે એ કોઈ કોઈ વખત સખ્ત થતો માલમ પડે છે પણ એતો ડહાપણજી છે. તે આપણી હસી દીલ્લગી કરવાને હમેશાં પ્રયત્ન કરે છે. આપણી ફરજ છે કે આપણે સજાક મસ્કરી કરનાર પર ક્રોધ કરવો જોઈએ નહિ. કોઈ બીજા પત્રમાં હું તેના સંબંધી અન્ય વાતો આપની સેવામાં રજુ કરીશ. આ પત્ર હું ટેબલ પર મુકીને લખું છું. આજે સવારે અહીંઆં થોડી ખાંડ પડી ગઈ હતી. એ ખાંડની આસપાસ ચાર પાંચ કીડીઓ એકઠી થઈને મારી કલમ અને મારા અક્ષરો તરફ જોઇ રહી છે અને માંહોમાંહે કાંઇ વાતચીત કરી રહી છે. મેં એમના તરફથી વાતો સાંભળી તે હું આપને લખી જણાવું છું. જો કે મારો પત્ર બહુ ખરાબ છે તોપણ એ કીડીઓના મનથી

તો એ ઇંદ્રપુરીના નકશા સમાન છે. જે કીડી પ્રથમ બોલી તે અતિ અજ્ઞાન હતી અને સૌથી નાની પણ હતી. તે બોલી કે " જો બ્હેન ! આ કાગળ પર પેલી લાકડાની કલમ કેવી ચીતરી રહી છે ? તેણે કાઢેલી લીટીઓને લોકો પોતાની નજર સામે રાખે છે, અને ઘણા પ્રેમથી વાંચે છે. જે કાગળ પર કલમ નિશાની કરે છે અર્થાત્ લખે છે તે કાગળને લોકો પોતાના હાથમાં લઇને ફરે છે. આહાહા ! કેવા સરસ અક્ષરો લખે છે ! જાણે મોતીના દાણા ! કોઇ કોઇ અક્ષરો તો આપણાં બાળક (કીડીઓ) ની તસ્વીર જેવા દેખાય છે. આહાહા ! શું ખુબસુરતી છે ? એ કલમમાં જીવ નથી, પણ આપણા જેવાં જીવતાં પ્રાણીઓને હજારો વખત પેદા કરી શકે છે " આટલું બોલી પેલી કીડી તો ચૂપ થઇ ગઇ. ત્યાર પછી બીજી બોલવા તૈયાર થઇ. આ કીડી પહેલી કીડી કરતાં જરા મોટી હતી અને તેના કરતાં જરા દીર્ઘદૃષ્ટિ ધરાવતી હતી. તેની આંખો સતેજ હતી. તે બોલી "મારી ભોળી બાઈ ! તું જોતી નથી કે કલમ તો બિલકુલ મરેલું મુડદું છે. તેતો જરા પણ કામ કરી શકતી નથી, એ આંગળીઓ તેને ચલાવે છે, ત્યારે તે ચાલે છે. માટે સઘળો ધન્યવાદ આંગળીઓને ઘટે છે. " આપરથી ત્રીજી કીડી જે ઉપરોક્ત બન્નેથી મોટી હતી તે બોલી " તમે બન્ને હજી અજ્ઞાન છો. આંગળીઓ તો પાતળી દોરી સમાન છે. તે બિચારી શું કરી શકે ? જે કરે છે તે પોંચું કરે છે. " આપરથી સૌથી મોટી કીડી બોલી " કલમ, આંગળીઓ, પોંચુ એ સર્વે ધડને આધારે કામ કરી રહ્યાં છે. માટે ખરો ધન્યવાદ તો ધડને ઘટે છે. " આટલું બોલી તે કીડી પણ ચૂપ થઇ ગઇ, ત્યારે મેં તે સર્વેને કહ્યું " હે મારાં અન્ય સ્વરૂપો ! આ ધડ પણ જડરૂપ છે. એને પણ એક બીજી ચીજનો આશ્રય છે અને તે ચીજ પ્રાણ છે; માટે પ્રાણને સઘળો ધન્યવાદ ઘટે છે. " હું આ શબ્દો બોલ્યો એટલે

મને આપનાં વચનો યાદ આવ્યાં અને તે પણ મેં તેમને કહી સંભળાવ્યાં. મેં તેમને કહ્યું કે " મનુષ્યના આત્માની ઉપર પણ એક વસ્તુનો અધિકાર છે અને તે વસ્તુ પરમાત્મા છે. તે વસ્તુને આધારે અન્ય સઘળી વસ્તુઓ ચેષ્ટા કરી રહી છે. દુનિયામાં જે કાંઇ થાય છે તે તેની મરજીથી જ થાય છે. પુતળીઓ જાદુગર વિના નાચી શકતી નથી. વીણા પણ વગાડનાર વિના સ્વયં સૂર કાઢતી નથી. આ રીતે દુનિયાનાં સમસ્ત પ્રાણીઓ તેની આજ્ઞા વિના કાંઇ પણ કરી શકતાં નથી. ઘા કરવો એ તલવારનું કામ છે, પણ યોદ્ધા વિના તલવાર ઘા કરી શકતી નથી. તે જ પ્રમાણે કોઇ ગમે તેવો દુષ્ટ માણસ હોય પણ પરમેશ્વરની મરજી વગર કોઇ તેનો વાળ વાંકો કરી શકતું નથી. જેવી રીતે પાદશાહની સાથે મૈત્રી કરવાથી સારો દેશ આપણી સાથે મિત્રતા બાંધે છે તે પ્રમાણે પરમાત્માને પ્રસન્ન કરવાથી અખિલ વિશ્વ આપણું પોતાનું થઇ જાય છે. " વિગેરે.

વનસ્પતિજી નામના એક માણસ **સ્વા**મીશ્રીના સહાધ્યાયી હતા. તેમણે ૧૯૦૭ના ફેબ્રુઆરી માસના 'જમાન અખબાર' માં એક લેખ લખીને **સ્વા**મીશ્રીની વિદ્યાર્થી દશાની ઘણી હકીકત આપી છે. વનસ્પતિજી અને શ્રી **રા**મતીર્થ ઘણા દિવસ સુધી એક જ જગાએ રહ્યા હતા. એક જ ઓરડીમાં રહેવું, સાથે ખાવું પીવું, ઉઠવું બેસવું વગેરેને લીધે બન્ને વચ્ચે ગાઢ મૈત્રી બંધાઇ હતી. શ્રી **રા**મતીર્થ ત્હેમની પાસે હૃદય ખુલ્લું કરીને વાતો કરતા હતા. શ્રી **રા**મતીર્થને પલંગ ઉપર સુવું ગમતું નહિ. ભોંય ઉપર સૂવું ત્હેમને બહુ ગમતું. તેઓ બહુ જ થોડું સૂતા. પ્રાતઃકાળે ૪–૫ વાગે ઉઠી વાંચવા બેસવાની ત્હેમને ટેવ હતી.

ત્હેમના પિતા કોઈ કોઇવાર ત્હેમને મળવાને બોર્ડિંગ હાઉસમાં આવતા. પરંતુ ત્હેમના ગુરૂ તો વારંવાર આવતા. **સ્વા**મીશ્રીના પિતાનો સ્વભાવ ઘણો જ ભોળો હતો. ત્હેમને ફક્ત હિંદી અને સંસ્કૃત આવ-

હતું હતું. સ્વામી કહેતા કે મ્હને જે કંઇ જ્ઞાન મળ્યું છે તે ધના ભગત પાસેથી જ મળ્યું છે અને તેને જ તે ગુરૂ કહેતા હતા. કૉલેજની રજાઓના દિવસોમાં શ્રી રામતીર્થ હમેશાં ઘેર જતા અને જો કે તેઓ ઘરબાર પ્રત્યે ઉદાસીનતા બતાવતા નહિ તોપણ ત્હેમના સોબતીઓ સાથે થતી વાતચીતો ઉપરથી તેઓ ઘરબારનો જલદી જ ત્યાગ કરશે એમ સૌને લાગ્યું હતું. બી. એ. ની પરીક્ષામાં પ્રથમ નંબરે આવ્યાથી ત્હેમને દરમાસે ૬૦ રૂપિઆ વિદ્યાવેતન (ફેલોશીપ)ના મળતા. તેમાંના થોડાક પૈસા પોતાના ખર્ચને માટે રાખી બાકીની રકમ તેઓ ઘેર કિંવા ગુરૂજીના ખર્ચને માટે મોકલી આપતા. ત્હેમનો ખોરાક મુખ્યત્વે કરીને દૂધનો જ હતો. કોઇ કોઇ દિવસે તેઓ જમતા તોપણ બે પાતળી રોટલીઓ સિવાય બીજું કંઈ ખાતા ત્હેમને કદી કોઇએ જોયા નહિ હોય. તેઓ હમેશાં બે વખત દૂધ પીને રહેતા. પોતાના જીવજાનમિત્રો અને નિકટ સ્નેહી સંબંધીઓનું સ્વાગત પણ તેઓ દૂધથી જ કરતા. ઔષધ ખાતા ત્હેમને કદી કોઇએ જોયા નહિ હોય. તેઓ માંસાહારને મહત્પાપ ગણતા અને માદક પદાર્થોને હલાહલ ઝેર માનતા. ત્હેમનો પોશાક બહુ જ સાદો હતો. ગ્રીષ્મ ઋતુમાં એક ખાદીનું જાડું ધોતીયું, અને એક પહેરણ એ જ એમનો પોશાક! ગ્રીષ્મ ઋતુમાં પણ તેઓ માથું ઉઘાડું રાખતા. બહાર જતી વખતે તે મલમલનો ફેંટો બાંધતા. ટોપી કદી વાપરતા નહિ. શીઆળામાં ધાબળીનો એક કોટ પહેરતા. કોલેજનો અભ્યાસ પૂરો થયા પછી જ્યારે તેઓ સીઆલકોટની મીશન કોલેજમાં પ્રોફેસર હતા ત્યારે આખા શીઆળામાં તેઓ ગરમ કપડાં તરીકે ધાબળી સિવાય બીજું કંઇ વાપરતા નહિ. સાંજ સવાર કોલેજના વિદ્યાર્થીઓને તેઓ પોતાની સાથે ફરવા લઇ જતા અને આધ્યાત્મિક બાબતો ઉપર સંવાદ કરતા. બૂટ પાટલુન વગેરે તે કદિ વાપરતા નહિ. ત્હેમનું માનસિક ધૈર્ય અસાધારણ હતું. પોતાની મોટી બ્હેન

(એ બ્હેને પણ નાનપણમાં ત્હેમનું રક્ષણ કર્યું હતું) ગુજરી ગયાનો પત્ર વાંચીને તેઓ રાવી નદી ઉપર ગયા અને ત્યાં એકાંતમાં ઈશ્વરને પ્રાર્થના કરી કે ' પ્રભો ! આ દુઃખ સહન કરવાની મ્હને શક્તિ આપ કે જેથી શોક ન થતાં મ્હને નિરંતર ત્હારૂં જ સ્મરણ રહે અને મ્હારા અન્ય કર્તવ્યમાં હાનિ ન પહોંચે. ' એક દિવસ વનસ્પતિજીએ પૂછ્યું કે "ત્હમારા હૃદયમાં ખરી શી ઇચ્છા છે ? કૉલેજના છોકરાઓને ભણાવવાની કે બીજી કંઇ ?" તેમણે જવાબ આપ્યો કે " આ ભણાવવાનું કામ તો થોડા દહાડાનું જ છે. સ્ત્રી પુત્રને માટે થોડો દ્રવ્યસંચય કર્યા પછી રાત દિવસ દેશાટન કરવું અને લોકોને ઉપદેશ કરવો એજ મ્હારી અંતિમ ઇચ્છા છે. જ્યાં જ્યાં જઈશ ત્યાં ત્યાં વિદ્યાર્થીઓને શીખવીશ. બદલામાં થોડુંક દૂધ મળશે એટલે બસ. બીજા કશાની મ્હને અપેક્ષા નથી. ઉપદેશ કરીને અવિદ્યા દૂર કરવી એ જ મ્હારૂં કર્તવ્ય છે. "

સીઆલકોટ મીશન કૉલેજમાંથી લાહોરની ફોરમેન ક્રિશ્ચીયન કૉલેજમાં ગણિતના પ્રોફેસર તરીકે ત્હેમની બદલી થઇ અને ત્યાં તેમણે બે વર્ષ કામ કર્યું. ત્યાર પછી થોડો વખત લાહોરના ઓરીએન્ટલ કૉલેજમાં તેઓ રીડર હતા. સર્વ શિક્ષકોનો સ્વામીજીના ઉપર અત્યંત પ્રેમ હતો. તે વખતનો સરકારી કૉલેજનો પ્રીન્સીપાલ મી. ડબલ્યુ બેલ સ્વામીજીની અસાધારણ બુદ્ધિને માટે ઘણુંજ અભિમાન ધરાવતો હતો. સ્વામીજીએ પ્રોવીન્સ્યલ સીવિલ સર્વિસની પરીક્ષામાં બેસવું એવી તેની ઇચ્છા હતી. પરંતુ સ્વામીજીની ઇચ્છા પોતાનો અત્યંત પ્રિય અને જેને માટે પોતે ઘણો શ્રમ લીધેલો એવો ગણિતનો વિષય શીખવવાની હતી. સરકારી સ્કૉલરશીપ લઇને અને વિલાયત જઇને કેમ્બ્રીજની યુનીવર્સીટીની ગણિતની સૌથી મોટી સીનીયર રૅંગ્લરની પરીક્ષા આપવાની ત્હેમને ઇચ્છા થઇ હતી. પરંતુ એવી લૌકિક પરીક્ષાઓ આપીને કેવળ આંકડા ગણનાર રૅંગ્લર થવા કરતાં અલૌકિક

પુરૂષ થવું એવું જ કંઇ ઇશ્વરી સંકેત હોવાથી કે કોણ જાણે શાથી પણ એમનામાં એ સ્કૉલરશીપ મેળવવાની પાત્રતા હોવા છતાં તે ત્હેમને ન મળતાં તે એક મુસલ્લસાન વિદ્યાર્થીને મળી.

કોલેજમાં પ્રોફેસર હતા ત્યારેજ ઇ. સ. ૧૮૯૭ ના અકટોબરમાં દિવાળીને દિવસે જ તેમણે પોતાનો આત્મા પરમેશ્વરને અર્પણ કર્યો, એટલે આત્મવિદ્યા પ્રાપ્ત કરી લેવાનો નિશ્ચય કર્યો. એ વખતે ત્હેમની ઉમ્મર ૨૪ વર્ષની હતી. ૧૮૯૭ ના અકટોબરની ૨૫ મી તારીખે તેમણે પોતાના પિતાના પત્રના જવાબમાં નીચે પ્રમાણે લખ્યું:—

" ચરણવંદના. આપનો કૃપાપત્ર મળ્યો. અત્યંત આનંદ થયો. આપના પુત્રનું–રામતીર્થનું–શરીર તો વેચાઇ ગયું છે. હવે ' રામ ' ને મ્હારૂં એવો ભેદ રહ્યો નથી. આજે દિવાળીને દિવસે મ્હારૂં શરીર આપી દઇનિ ગુરૂજીને જીતી લીધા. હવે ત્હમને જે કંઇ જોઇયે તે મ્હારા માલીક પાસેથી માગી લ્યો. તે તુરત જ ત્હમને આપશે. એક વખત નિશ્ચય કરીને માગી તો જુઓ. આજ ૧૯–૨૦ દિવસ થયા મ્હારૂં બધું કામ તે પોતે ઘણી સંભાળથી કરે છે. તો પછી ત્હમારૂં કેમ નહિ કરે ? ગભરાશો નહિ. તેમની જેમ આજ્ઞા થશે તેમ અમલ થતો રહેશે. આપણું ગોસાંઇઓનું ધન ગુરૂમહારાજ જ છે. એ ખરૂં ધન છોડી દઇને સંસારના ખોટા ધનની પાછળ પડવું ઉચિત નથી અને એ ધન ન મળેલું જોઇને શોક કરવો એતો ઘણું જ શરમ ભરેલું છે. આ અસલ માલ અથવા દોલત (ગુરૂ મહારાજ) ની મઝા એકવાર તો લઇ જુઓ ! "

આ બનાવ પછી બે વર્ષે ત્હેમને વૈરાગ્યની ઉત્તમ દશા પ્રાપ્ત થઇ અને કોલેજની ગણિતના પ્રોફેસરની જગ્યા તેમણે છોડી દીધી. ૧૮૯૯ ની આખરે તે હિમાલયમાં ચાલતા થયા. તે વખતે ત્હેમને ૨૬ મું વર્ષ પુરૂં થઇને ૨૭ મું વર્ષ બેઠું હતું. તેમને સંતતિમાં

બે પુત્રો અને એક પુત્રી હતાં. મોટા છોકરાનું નામ **મદનમોહન**, ન્હાનાનું નામ **બ્રહ્માનંદ**. હિમાલયમાં જઇને **સ્વામી**જીએ કઠિન તપશ્ચર્યા કરી અને બ્રહ્મવિદ્યામાં નિપુણતા મેળવી. એક વર્ષની અંદર જ ત્હેમણે સંન્યાસ લીધો. પછી થોડા જ દિવસમાં ત્હેમને પૂર્ણત્વની-પૂર્ણ જ્ઞાનની-સ્થિતિ પ્રાપ્ત થઈ અને ત્હેમનું યોગબળ વધ્યું. બે વર્ષ પછી ધર્મમહોત્સવને પ્રસંગે તેઓ **મથુરાં** આવ્યા હતા. **સ્વામી**જીનો ઉપદેશ સાંભળવાને લોકો એટલા બધા આતુર હતા કે ટાઢ, તડકો, પવન, વખત, કવખત કંઇને ન ગણતાં તેઓ તેમની પછવાડે લાગતા. તંબુ અથવા મંડપની જગ્યા પુરી ન પડવાથી **યમુના**ના પટમાં ત્હેમને વ્યાખ્યાનો આપવાં પડયાં હતાં.

ત્યાર પછી થોડે દિવસે એટલે સન ૧૯૦૨ માં **સ્વામી** પ્રવાસે નીકળ્યા અને ત્રણ વર્ષમાં **મિસર**, **અમેરિકા**, **જાપાન** ઇત્યાદિ દેશોમાં જઇ આવ્યા. એ ત્રણ વર્ષમાં તેમણે ત્યાંના લોકોને પુષ્કળ ધર્મોપદેશ કર્યો. તે છતાં પણ તેમણે પોતાની આત્મિક ઉન્નતિની સાધના બંધ કરી નહિ. લક્ષ્મીની કંઇ જ ચિંતા કરી નહિ છતાં આખી દુનિયાનો પ્રવાસ કર્યો. **સ્વામીજી અમેરિકા**માં હતા ત્યારે ત્યાંનાં સંયુક્ત સંસ્થાનો (યુનાઇટેડ સ્ટેટસ) નો પ્રેસીડેન્ટ ખાસ **સ્વામી**જીનાં દર્શન કરવાને એ વખત આવ્યો હતો. ' આપને કંઇ જોઇયે છીએ ? ' એમ તેણે પૂછતાં **સ્વામી**જીએ ત્હેને જે જવાબ આપ્યો તે ઉપરથી ત્હેમનો ત્યાગ કેવો હતો તે ખુલ્લું જણાય છે. **સ્વામી**જીએ કહ્યું કે ' **રામ**ને કોઇ વસ્તુની ઇચ્છા નથી તો તે શું માગે ? આખી દુનિયાની દોલત અને બાદશાહોની બાદશાહી **રામ**ની જ છે. **રામ** બાદશાહ તો બેપરવા છે અને બાદશાહોનો બાદશાહ છે. યાચના કરવાને શું '**રામે** ' સંન્યાસ લીધો છે ? ના " **સ્વામીજી**, સદા કહેતા કેઃ—

" બાદશાહ દુનિયાકે હૈ મુહરે મેરી શેતરંજકે
દિલ્લગી કી ચાલ હૈ સબ રંગ સુલહ ન જંગકે.

અમેરિકાના લોકો 'રામ' ઉપર એટલા બધા મોહી પડ્યા હતા કે ત્હેમની આત્મિક ક્ષુધા તૃપ્ત કરવાને રામને એક દિવસમાં ૭ ૭ વખત વ્યાખ્યાનો આપવાં પડયાં હતાં. ત્યાંના પુષ્કળ લોકો 'રામ'ના ઉપદેશના ખરા ભોક્તા બન્યા એટલું જ નહિ પરંતુ ઘણાક ત્હે. મને પયગંબર અથવા ઇશ્વરનો અવતાર માનવા લાગ્યા. અને હરઘડી રામનું સ્મરણ કરવા લાગ્યા. ઘણાઓનાં ઘરમાં હજુ રામની છબી ઉચ્ચ સ્થાને લટકાવેલી નજરે પડશે. કૅલીફૉર્નીયામાં આપેલા વ્યાખ્યાન સંબંધે ત્યાંના એક વર્તમાન પત્રમાં નીચેનું વર્ણન મળી આવે છે. " હિંદુસ્તાનમાં હિમાલય પર્વત ઉપર અતર્ક્ય જ્ઞાન યોગીઓ રહે છે એમ અમે આજ સુધી સાંભળતા હતા, પરંતુ આજ તેમાંના એકને અમે પ્રત્યક્ષ નજરે જોઇયે છીએ. આ સ્વામીજીનું અગાધ જ્ઞાન જો. ઇને એમ લાગે છે કે નવા જગતના જ્ઞાનની અથવા સુધારાની દિશા ભૂલ ભરેલી છે. આ તરફ એક પણ રામતીર્થ થયો નથી અને ભવિષ્યમાં થવાનાં ચિન્હો પણ હજુ દેખાતાં નથી. "

તેમણે અમેરિકામાં નીચે પ્રમાણે વ્યાખ્યાનો આપ્યાં હતાં.

૧ મનુષ્ય પ્રાણી ઈશ્વરની છાયા છે.

૨ જેનું આખા જગતની સાથે તાદાત્મ્ય થયું છે તેની ઇચ્છાપ્રમાણે આખું જગત્ ચાલવું જ જોઇયે.

૩ શરીરદ્વારા અવિશ્રાંત મહેનત કરવી અને મનને શાંત અને પ્રેમમય કરવું એ જીવનમુક્તિ છે.

૪ સૌની સાથે પોતાનું ઐક્ય છે એવો પૂર્ણ સાક્ષાત્કાર થતાં જ ચિત્તની સમાનતા પ્રાપ્ત થાય છે.

૫ જેમ આપણે રસાયનશાસ્ત્રનો અભ્યાસ કરીએ છીએ તેમ

જગતના સર્વ ધર્મગ્રંથોના અભ્યાસ કરવો અને પ્રત્યક્ષ અનુભવને જ છેવટનું પ્રમાણ માનવું.

લગભગ બે વર્ષના ટુંક સમયમાં **સ્વામી**જીએ **અમે**રિકામાં કેટલું બધું કામ કર્યું અને અમેરિકન લોકોઉપર ત્હેની શી અસર થઇ તે વિગતવાર કહી શકાય તેમ નથી.

સ્ટીમરમાં પ્રવાસ કરતી વખતે સ્ટીમરમાંના અમેરિકન લોકોને **સ્વા**મી અમેરિકન જ છે એમ લાગતું. **અ**મેરિકામાં જતા પહેલાં **જા**પાનમાં જતી વખતે જે જાપાનીઓને **સ્વા**મીજીને મળવાનો અને વાતચીત કરવાનો લાભ મળ્યો તેઓ પાછળથી કહેતા કે **સ્વા**મીજી હજુ અમારી ઓરડીમાં જ છે એમ અમને લાગે છે. તેમનું ઉચ્ચ અને ભવ્ય કપાળ અને ભગવો પોશાક જોઇ અમને અમારા બરફથી ઢંકાએલા પ્રિય **ફુ**જીમા જ્વાળામુખી પર્વતનું સ્મરણ થાય છે. **જા**પાનમાં ટોકીઓ ઇમ્પીરીયલ યુનિવર્સીટીની સંસ્કૃત પાઠશાળાના પ્રોફેસર **તા**કાકુસુએ **સ્વા**મીજી વિષે 'પૂર્ણત્વ પામેલા ખરા હિંદી તત્વવેત્તા મેં એનેજ જોયા' એવા ઉદ્દગાર કહાડ્યા હતા. **સ્વા**મીજી ઇજીપ્તમાં ગયા ત્યારે ત્યાંના મુસલમાનોએ ત્હેમનો ઉત્તમ સત્કાર કર્યો હતો. તે લોકોની ઇચ્છાથી તેમણે ત્યાંની એક મસીદમાં ફારસી ભાષામાં વ્યાખ્યાન આપ્યું અને તે એ લોકોને બહુ જ ગમ્યું.

અમેરિકામાં એક જણે **સ્વા**મીજીને પૂછ્યું કે 'પૈસા વિના તમને કેમ ચાલશે'? **સ્વા**મીજીએ જવાબ આપ્યો કે 'રામને કશાનીએ જરૂર પડે ત્યારે તે વસ્તુ એની મેળે આવી મળે છે. કારણ કે 'રામ' આખી દુનિયાને ચાહે છે, એટલે આખી દુનિયા 'રામ' ને ચાહે છે પછી જોઇએ તો 'રામ' અમેરિકામાં રહેતો હોય કે હિંદુસ્તાનમાં. આખું જગત્ 'રામ' નું ઘર છે."

સ્વામીજી ૐ એ પ્રણવ મંત્રનો સદા ઉચ્ચાર કર્યા કરતા. ઉપદેશ

કરતાં કરતાં વચ્ચે જે એકદમ જોરથી પ્રણવોચ્ચાર કરતા. અમેરિકાના પર્વતમાં, ઝાડીઓમાં જ્યાં 'રામ' જઇને રહે ત્યાં ૐકારનો અવ્યાહત ધ્વનિ સંભળાયા કરતો અને તેથી આકાશ ગાજી રહેતું. મીસીસ વેલમન્ નામની એક અમેરિકન સ્ત્રી 'રામ'ની ભક્તિમાં એટલી બધી લીન થઇ ગઇ હતી કે આ જગત્માં પોતાનાં છોકરાંઓ ઉપર પણ એટલો પ્રેમ રાખનારી સ્ત્રી ભાગ્યે જ કોઇ મળી આવશે. તે બાઇ વૃદ્ધ હતી. હિંદુસ્તાનની ભાષા સમજી શકતી નહોતી તોપણ એ અડચણોને ન ગણકારતાં તે 'રામ'ને મળવા માટે પંજાબમાં આવી હતી અને કેટલાંક વર્ષ સુધી અહીં રહીને 'રામ'ની સાથે પહાડો અને જંગલોમાં ફરીફરીને 'રામ'ના ઇશ્વરી પ્રેમમાં લીન થઇ હતી. પાછી અમેરિકા જતાં પહેલાં લાહોર, અમૃતસર અને 'રામ'ની જન્મભૂમિ મરાલીવાલા શહેરો તેણે જોયાં. એમનાબાદ રેલ્વે સ્ટેશનથી મરાલીવાલા જતાં જતાં રસ્તામાંનાં ખેતરો, મેદાનો, વૃક્ષો, રસ્તાઓ, વગેરે ઘણા પ્રેમ અને સંતોષથી તે નિહાળતી હતી. આ રસ્તે થઇને 'રામ' ઘણીવાર ગયા આવ્યા હશે એમ તે વારંવાર કહેતી. જે ઓરડીમાં 'રામ'નો જન્મ થયો તે ઓરડી, જે નિશાળમાં ન્હાનપણમાં 'રામ' ભણ્યો હતો તે નિશાળ, જે ઘરમાં તે રમતો તે ઘર, જ્યાં બેસીને તે વાંચતો તે જગ્યા, એ સૌ સ્થળો તેને બહુ જ ગમતાં. રામનાં છોકરાંઓ, રામની પત્નિ, રામના ઘરનાં માણસો સૌના ઉપર ત્હેનો પ્રેમ હતો. તે સદા ૐ એ પ્રણવમંત્રનો જપ કરતી એટલું જ નહિ પણ પોતાના પોપટને ત્હેણે એ મંત્રોચ્ચાર કરતાં શીખવ્યું હતું. જે દેશમાં સ્વામીજી જતા ત્યાંના લોકોની સ્થિતિ મીસીસ વેલમન જેવી જ થતી. અમેરિકા અને જાપાનમાં ભણવા જતા વિદ્યાર્થીઓને માટે તે દેશમાં સગવડ કરવાનો સ્વામીજીએ ઘણો પ્રયત્ન કર્યો અને તે પુષ્કળ અંશે સફળ પણ થયો. અમેરિકામાં 'સ્વામી રામ સોસાઇટી

સ્થાપન થઇ છે અને વિદ્યાર્થીઓને તે ઘણી જ ઉપયોગી થઇ પડી છે.

આ પ્રમાણે પૃથ્વીયાત્રા પૂરી કરીને **સ્વામી** ૧૯૦૫ માં પાછા **હિંદુ**સ્તાનમાં આવ્યા. તેઓ આવ્યા પછી **મથુરા**માં તેમના કેટલાક શિષ્યોએ **સ્વામી**જીને નવી સંસ્થા સ્થાપવાનો આગ્રહ કર્યો. **સ્વામી**જીએ એ વાતની ચોખ્ખી ના પાડી. **હિં**દુસ્તાનમાં કામ કરતી બધી સંસ્થાઓ આપણી જ છે અને તેમનાદ્વારા આપણે કામ કરવું એમ તેમણે જવાબ આપ્યો. **સ્વામી**જીએ આનંદના ઉભરાથી નેત્રો બંધ કર્યાં અને સૌને આલિંગન આપતા હોય તેમ હાથ પહોળા કર્યાં, ત્હેમનાં નેત્રોમાંથી પ્રેમાશ્રુ વહેવા લાગ્યાં અને તેઓએ નીચેના શબ્દો ઉચાર્યાં:—

"ક્રિશ્ચીયન, હિંદુ, પારસી, આર્યસમાજી, શીખ, મુસલમાન કિંબહુના મ્હારા પ્રિય ઇષ્ટ દેવતાના–ભરતભૂમિના–અન્નપાણીથી જેમના અસ્થિ, સ્નાયુ, રક્ત અને મસ્તિષ્ક બંધાયાં છે તે સર્વ માણસો મ્હારા બંધુઓ જ છે–અરે ! મ્હારા આત્માઓ જ છે ! ત્હેમને કહો કે હું ત્હેમનો છું. હું સૌનો સ્વીકાર કરૂં છું. કોઇને દૂર રાખતો નથી. હું પ્રેમ છું. પ્રેમ પ્રકાશનાં કિરણોની પેઠે સર્વ વસ્તુઓને તેજથી દીપાવે છે. ખરેખર હું પ્રેમનો સાગર છું. મ્હારો સૌ ઉપર સરખો પ્રેમ છે. જે કોઇ આ પ્રેમસાગરમાં ડુબકી મારશે તે નિ:સંશય પ્રેમમય બનશે. વધારે તો શું પણ જે કોઇ શત્રુભાવે આવશે ત્હેને પણ હું પ્રેમથી જ આલિંગન આપીશ. મ્હારા પ્રેમનો પ્રવાહ એવો પ્રચંડ છે કે શત્રુતા ત્હેમાં કયાંઇ ડુબી જશે." **સ્વામી**જીનો વિશ્વવ્યાપી પ્રેમ અને નિશ્ચલ આત્મશાંતિ કેવી હતી તે ઉપરના શબ્દોથી જણાઇ આવે છે.

ત્યાર પછી **સ્વામી**જી ઉત્તર **હિં**દુસ્તાનનાં કેટલાંક મુખ્ય શહેરોમાં ગયા અને ઠેક ઠેકાણે વ્યાખ્યાનોદ્વારા ઉપદેશ કરીને પર્વત ઉપર રહેવા ગયા. ૧૫ મી ઑગસ્ટ ૧૯૦૬ નેરોજ **સ્વામી**જીના પરમ

ભક્ત હરિજી, પૂરણજી અને અમૃતસરના પંડિત જગતરામજી ત્હેમના દર્શનાર્થે પર્વત ઉપર ગયા હતા. ત્હેની હકીકત ' સદુપદેશ ' માસિકમાં પ્રસિદ્ધ થઇ છે. એ ત્રણે ભક્તો લાહોરથી ડેરાડુન અને રાજપુર થઇ મસૂરીના પહાડ ઉપર ચઢયા અને ત્યાંથી ૫૨ માઇલ ઉપર આવેલાં ટીહરી નામનાં સ્થળે આવી પહોંચ્યા. ધલૌડીથી આગળ જતાં એક ઘણું જ સુંદર વન આવ્યું. ત્યાં હજારો જાતનાં ફુલો હતાં " તેમનાં નામ અને શોભા અપૂર્વ હતાં. રૂપેરી પાણીથી ખળખળ વહેતા ઝરા, ઘોર અરણ્યો, બરફથી ઢંકાયેલાં ગંગોત્રીનાં શિખર, વગેરે હું કદી ભૂલી શકીશ નહિ " એમ હરિજી લખે છે. જરાક આગળ જતાં ત્હેમને એક પહાડી માણસ મળ્યો ત્હેના ભાલા ઉપર તેજ અને નેત્રોમાં આનંદ ચમકતાં હતાં. એમને જોતાં જ તે દોડતો આવ્યો અને પૂરણજીના પગ ઉપર મસ્તક મૂકીને ' ૐ ૐ ' એમ બોલવા લાગ્યો. ' રામ બાદશાહને દર્શન નીકળ્યા છો કે ? ' એમ પૂછતાં તેમણે હા પાડી, તેથી ત્હેણે હાથ જોડી વિનંતી કરી કે " મ્હને પણ ત્હમારી સાથે તેડી જાઓ ! હું રસ્તામાં ત્હમારી સેવા કરીશ. જેઓ રામ ભગવાનને દર્શને જાય છે ત્હેમને રસ્તો બતાવીને ત્હેમની સેવા ચાકરી કરવાની મ્હને આજ્ઞા છે. " પૂરણજીએ પોતાના સાથીઓને કહ્યું કે " આનું નામ મસ્તરામ છે. રામના સત્સંગમાં એણે કેટલાક દિવસ ગાળ્યા છે. રામની કૃપાથી તે ઇશ્વરભક્ત બન્યો છે. અને પ્રણવોચ્ચારનું ગાન કરતો જંગલમાં ફર્યા કરે છે. " પછી મસ્તરામ સૌને લઇ ચાલ્યો અને થોડીવારે સૌ ટીહરી આવી પહોંચ્યા. ત્યાં પૂરણજી શેઠ મુરલીધરના બાગમાં રામાનંદ સ્વામીનાં દર્શન કરવા ગયા. એ રામાનંદસ્વામી રામતીર્થના શિષ્ય હતા. ત્હેમનું પ્રથમનું નામ તુલારામ હતું. તેમણે ખબર આપી કે સ્વામીજીનો પહાડ અહીંથી ૫૦ માઇલ દૂર છે. માર્ગ ઘણો જ વિકટ

છે, અને ડગલે ડગલે જીવનું જોખમ છે; ચોમાસું હોવાથી નદી નાળાં પુરથી ઉભરાય છે, પર્વત ઉપરથી મોટા મોટા પત્થરો તૂટી પડે છે, કોઈ કોઇ જગ્યાએ તો રસ્તો માત્ર ચાર ચાર પાંચ પાંચ તસુ જ પહોળો હોય છે. આ બધું સાંભળી પ્રથમ તો સૌ ઢીલા થઇ ગયા. પરંતુ તેમણે વળી વિચાર કર્યો કે મરણ કંઇ છૂટે તેમ નથી. ગમે ત્યારે પણ આવશે જ. તો પછી રામ ભગવાન્ પ્રીત્યર્થે બલિદાન કેમ ન આપવું ? ટીહરીના મહારાજાએ ત્હેમની સાથે ત્રણ નોકરો આપ્યા. પછી સૌ નીકળ્યા અને ધુંટી સ્થાનમાં જઇ પહોંચી મુકામ કર્યો. બીજે દિવસે બહલંગ ગંગાને કિનારે ૨૫ માઇલ સુધી ગયા. પછી એક સુંદર ઝરો આવ્યો. આગળ જતાં તો દશ દશ પંદર પંદર ડગલે જ ઝરા આવવા લાગ્યા. પછી સૌ **વસિષ્ઠગંગાને** કિનારે ચાલવા લાગ્યા. **સ્વામીજી** રહેતા હતા તે પહાડમાંથી જ **વસિષ્ઠગંગા** નીકળી છે. તેમને બે દિવસ સુધી પર્વતના ભયંકર રસ્તાઓ ઉપર ચાલવું પડ્યું. ત્રીજે દિવસે સત્વ ગુણથી ભરાઇ ગયેલી જમીન ઉપર જ જાણે ચાલ્યા જતા હોય તેમ સૌને લાગવા માંડ્યું. ઉપર જ **રામ** ભગવાન્ રહેતા હતા ! અહાહા ! કેવો આનંદ ! જાણે પવિત્રતાનો વર્ષાદ ન વરસતો હોય ! એ પહાડ એ આનંદભવનું વર્ણન કરવાની કોની કલમમાં શક્તિ છે ? આખું જંગલ પહાડી ઝરાઓથી ભરેલું હતું. જરાક આગળ જતાં **રામ** ભગવાન્ની પર્ણકુટી નજરે પડી. ભગવાં કપડાં બતાવતાં હતાં કે આખી દુનિયાનો બાદશાહ અહીંયાં જ છે. કોઇના મનમાં કશું દુઃખ રહ્યું નહિ. હરિજી તો દોડીને **રામ** ભગવાન્ના ચરણમાં આવી પડ્યા. **સ્વામીજીએ** તુરત જ ત્હેને ઉઠાડીને હૃદયે ચાંપ્યો અને ખડખડ હસીને બોલ્યા "બેટા ! તું આવ્યો? ઠીક થયું. ચાલ હું ત્હને તખ્ત ઉપર બેસાડું છું." એમ કહીને સામે પડેલી ઉંચી શિલા ઉપર ત્હેને બેસાડીને પોતે ઉભા રહ્યા અને બોલવા લાગ્યાઃ "પ્યારા ભાઇ ! આ જો પર્વતોનો કેવો

કિલ્લો બન્યો છે ! આ સુંદર પહાડી હવા, ચળકતો સૂર્ય, વાંકા ચુંકા વહેતા ઝરા ત્હારાં યશોગાન કરે છે. એ સૌમાં તુંજ છે. શોક શાનો? ભય શાનો ? તું તો શુદ્ધ આત્મદેવ છે." હરિજી લખે છે કે "તે વખતની અમારી સ્થિતિ હું વર્ણવી શકતો નથી. રામ ભગવાનની શોભા અવર્ણનીય હતી. જો વિશ્વમાં કયાંઇ ઈશ્વર હોય તો તે અત્યારે આ શિલા ઉપર જ બેઠો છે એમ સૌને લાગતું હતું."

હરિજી આવી પહોંચ્યા પછી સ્વામીજીએ એક પહાડી છોકરાને બોલાવીને ચાર શેર દૂધ જલદી લાવી આપવા કહ્યું અને વળી બોલવા લાગ્યા કે "બેટા, ઉત્તર કાશી અહીંથી બે દિવસના રસ્તા ઉપર છે. પવાટી કાંટાનો પ્રસિદ્ધ પર્વત અહીંથી ૧૮—૨૦ માઇલ છે. કેદારનાથનો આશ્રમ પણ બે દિવસના રસ્તા ઉપર છે. એ સ્થળો તમને બતાવવાને માટે રામે ચુંટી રાખ્યાં છે. મરજી થશે ત્યારે જઇશું. બીજે કોઈ સ્થળે ન જવાય તોપણ પવાટી કાંટાનો પર્વત જોવા તો અવસ્ય આવવું જ પડશે." એટલામાં પૂરણજી વગેરે આવી પહોંચ્યા અને સૌ મળી પર્ણકુટીમાં જઇ બેઠા. એક પર્વતના ઉંચા શિખર ઉપર લગભગ એક ફર્લાંગ જેટલું મેદાન છે. પર્વતની તળેટીમાં એક બાજુએ વસિષ્ઠગંગા વહે છે, બીજી બાજુએ માઇલોના માઇલો સુધી ઉંચા પર્વતોની હાર ભીંતની પેઠે આવી રહી છે. જ્યાં ત્યાં નિર્મળ પાણીના ઝરાઓ ખળખળ વહે છે. જમીન ઉપર વચ્ચે વચ્ચે સુંદર પુષ્પો પોતાની શોભા બતાવે છે. આ પર્વતો વચ્ચે બે માઇલ સુધી મોટા મોટા પહાડી પથરાઓ પડેલા છે. તેમાંના એક ઉપર પાટીઆં ઉભાં કરેલાં જણાય છે તે જ રામની પર્ણકુટી. તેની લંબાઇ લગભગ ત્રણ અને પહોળાઇ બે ગજ હશે. અંદર શું છે? પાંચ છ ન્હાની ન્હાની પેટીઓ અને તેમાં પુસ્તકો સિવાય બીજું કંઇ નહોતું. ચારે વેદ અને વેદાંતના આજસુધી લખાએલા સંસ્કૃત ગ્રંથો હતા, સૌલાના રૂમ-

શમ્સ તબ્રેજ વગેરે ફારસી અને એમર્સન, વોલ્ટ, મિલ્ટન વગેરે અંગ્રેજી ગ્રંથકારોને રામના દરબારમાં સારૂં માન હતું. પંજાબી બુલ્લા-શાહ અને ગોપાળસિંહને પણ રામના દરબારમાં સ્થાન મળ્યું હતું. એક પેટીમાં રામે પોતે લખેલા ગ્રંથો હતા, એક મોટો શંખ પણ રાખ્યો હતો. પહાડનાં ઉંચાં શિખરોએ પહોંચતાં જ એ શંખને જોરથી ફુંકવામાં આવતો. એક ખૂણામાં એક ન્હાનું સરખું કરવત પણ હતું. એની વતી પાટીઆં વ્હેરીને સ્વામીજી ઝરાઓ ઉપર પૂલ બાંધતા.

દૂધ આવતાં જ તે સૌને આપવામાં આવ્યું. બે ત્રણ પ્યાલા દૂધ પોતાના નાળીએરના (કાચલીના) પ્યાલામાં લઇને સ્વામીજીએ પીધું અને વળી ખડખડ હસી પડીને બોલ્યા, "દુનિયામાં જ્યાં ત્યાં આનંદ આનંદ પ્રસરી રહ્યો છે. બધી ખટપટ જતી રહી. અહા ! કેવી શાંતિ છે! આજ રામ તમને ફરીથી કંઇક કહેવાનો છે." હરિજી તરફ જોઇને ફરી બોલ્યા કે "આપણા ચારે વેદ અહીંઆ રાખ્યા છે. રામે એ ગ્રંથો ઘણીવાર વાંચ્યા અને ખરૂં જોતાં છેવટે બ્રહ્મવિદ્યા સિવાય બીજું કંઇ રામની નજરે પડતું નથી." એમ કહીને સ્મિત કરીને એક પેટીમાંથી એક ગ્રંથ કહાડીને સ્વામીજી, બુલ્લાશાહનાં વાકયો સંભળાવવા લાગ્યા. તેમની જીહ્વામાં કેવું અદ્ભુત જાદુ હતું ! શબ્દો પણ કેમ નીકળતા હતા ! જાણે ઉત્તમોત્તમ મોતીઓની માળાનાં મોતી ન સરી પડતાં હોય ! વૈરાગ્યપૂર્ણ વાકયો સંભળાવતાં સંભળાવતાં સ્વામીજીનાં નેત્રોમાંથી અશ્રુધારાઓ ચાલી રહી અને અન્ય સૌ ધ્યાનમાં લીન થઇ ગયા. પછી સ્વામીજીએ વેદમાંથી કેટલાક મંત્રો ગાઇ બતાવ્યા. ગાયન વિદ્યામાં પણ તે અત્યંત કુશળ હતા. તે મંત્રોના અર્થ પણ તેમણે ઉત્તમ રીતે કરી બતાવ્યા. એવા અર્થ હરિજીએ કોઇ વખત કર્યા નહોતા તેમ સાંભળ્યા પણ નહોતા. વેદમાં કેટલા સુંદર ભાવો ભર્યા છે તે સ્વામીજી હમેશાં બતાવતા.

બપોરે બે વાગે **સ્વામીજીએ** ફરમાવ્યું કે "બહુ મોડું થઇ ગયું, હવે ભોજન કરો. **સ્વામીજીને** થોડુંક ખાવાનો હરિજીએ બહુ જ આગ્રહ કર્યો. **સ્વામીજીએ** કહ્યું કે ભોજન કરવું મૂકી દીધાને ઘણા દિવસ થઇ ગયા એ તને માલમ નથી ? સાંજ સવાર થોડુંક દૂધ જ પીને હું રહું છું." પૂરણજીએ પણ બહુ આગ્રહ કર્યો. સૌનો અત્યંત પ્રેમ જોઇને **સ્વામીજી** ઉઠયા અને "ઠીક ત્યારે ચાલો" એમ કહી ખીચડીના બે ત્રણ કોળીઆ ખાધા અને ઉઠીને બોલ્યા "તમારી મરજીપ્રમાણે મેં ખાધું, હવે તમે શાંતિથી જમો."

એ આશ્રમથી ૬૦ માઇલ ઉપર **નારાયણ** સ્વામી રહે છે એમ સાને માલૂમ પડતાં તેમને પણ બોલાવવાની **સ્વામીજીની** આજ્ઞા માગી, અને તે મળતાં જ પૂરણજીએ એક માણસને પત્ર આપી તે તરફ મોકલ્યો. સાંજે સુમારે ચાર વાગે **સ્વામીજીએ** ફરીથી ઉપદેશ કરવાનો આરંભ કર્યો. 'ખરો આનંદ કિંવા સ્વતંત્રતા ફક્ત ઈશ્વરમાં–સત્યમાં **રામમાં** રહેવાથી જ મળે છે,' એ ઉપદેશનો વિષય હતો. "ઈશ્વર સિવાય બીજી કોઈ વસ્તુ સત્ય નથી એ નિયમ ઉપર વિશ્વાસ રાખીને જે ચાલે છે તેને કંઇ દુઃખ થતું નથી. જ્યારે મનુષ્ય જગતની વસ્તુઓને સત્ય અને ઈશ્વરને અસત્ય માનવા લાગે છે ત્યારે જ તેને કલેશ આપત્તિ આવી મળે છે." **સ્વામીજીએ** વળી કહ્યું કે "જુઓ પૈસાનો સ્પર્શ પણ ન કરતાં **રામ** આખી દુનિયાની સફર કરી આવ્યો એ આ મહાન્ કાયદા પ્રમાણે વર્તવાને લીધે જ. એ કાયદા પ્રમાણે ચાલનારની આગળ દોલત ગુલામ બની રહે છે, અને દૈવ (વિજય) તેનો ચાકર બને છે. સૂર્ય ચંદ્ર અને તારાઓ ત્હેની ઇચ્છાનુસાર ચાલે છે અને ઇંદ્ર, વરૂણ તથા કુબેર તેનો હુકમ ઉઠાવવાને તૈયાર રહે છે." પછી **સ્વામીજીએ** પોતાનું જીવનવૃત્તાંત કહીને એ કાયદો સિદ્ધ કરી બતાવ્યો. સાંજના ચારથી રાતના સાડાત્રણ વાગ્યા સુધી ઉપદેશ ચાલુ રહ્યો, છેવટે **સ્વામીજીએ**

કહ્યું કે " હવે ચાલો, સુઇ જાઓ, પણ ધ્યાનમાં રાખજો કે સૂતી વખતે રામને સાથે લઇને સૂજો. નિદ્રા તમને રામથી છૂટા પાડી ન શકવી જોઇએ. " હરિજી મોટે પરોઢીયે ઉઠીને જુએ છે તો સ્વામીજી પ્રથમ જ જાગ્રત થએલા છે. " હું સદા જાગતો જ છું. વિવેકનો તાપ લાગ્યો ત્યારથી મ્હારી આંખો મીંચાઇ જ નથી. "

પૂરણજી વગેરે સૌ ઉઠીને નિત્ય વિધિ આટોપી **સ્વા**મીજીની સેવામાં હાજર થયા. વિખ્યાત જર્મન તત્વવેત્તા **સો**પેનહોરનાં જીવનવૃત્તાંતની વાતો કહીને **સ્વા**મીજીએ સૌને ખૂબ હસાવ્યા અને એમ સિદ્ધ કરી બતાવ્યું કે **શો**પેનહોરને કલેશ થવાનું મુખ્ય કારણ તેણે આ મોટો કાયદો તોડયો એ જ હતું.

બપોરે **સ્વા**મીજીએ હરિજી પાસે કેટલાક લોકોને કાગળો લખાવ્યા. તેમાં એમ લખ્યું હતું કે " જો **રા**મને મળવાની ઇચ્છા હોય તો સપ્ટેમ્બરની અંદર આવી મળી જવું નહિતો પછી મળી શકાશે નહિ. " જાય છે " આ ભવિષ્યવાણી નહોતી એમ કોણ કહી શકશે ?

ઉપર કહેલી પર્ણકુટીમાં નિવાસ કરી તા. ૧૭ મી અકટોબર ૧૯૦૬ સંવત્ ૧૯૬૩ ના કાર્તિક વદ અમાવાસ્યાને બુધવારે એટલે દિવાળીને દિવસે ૩૩ વર્ષની ઉમ્મરે **સ્વા**મીજીએ જેને પોતે સદા ગંગી કહેતા અને જેની લહેરોમાં તે સદા આનંદી રહેતા તે ગંગાને પોતાનો દેહ અર્પણ કર્યો. **સ્વા**મીજીએ ગુરૂને આત્મસમર્પણ કર્યું તે દિવસ પણ દિવાળીનો જ હતો. એ જ દિવસે **સ્વા**મીજીએ પોતાનું કામ પુરૂં કર્યું, અપૂર્ણ લેખ પૂરા કર્યા અને જલસમાધિ લેતાં પહેલાં થોડી મિનિટ ઉપર તેમની કલમમાંથી નીચેના શબ્દો નીકળ્યાઃ—

" બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શિવ, ઇંદ્ર, ગંગા, ભારત, હે મૃત્યુ ! મ્હારો આ એક દેહ બેશક લઇ જા. મ્હારે તેની દરકાર નથી, મ્હારે બીજા

દેહોની ખોટ નથી, ચંદ્રનાં નિર્મળ કિરણોમાં રૂપેરી દેહ ધારણ કરીને હું આનંદથી વિહરીશ. જંગલી નદી, નિર્ઝરાઓને વેષે હું ગાતો ફરીશ, સમુદ્રનાં મોજાંઓને રૂપે હું નાચીશ, આનંદ ભર્યો મંદ વાયુ અથવા શીતલ સુગંધી વાયુ હું જ છું, આ બીજાં બધાં મારાં ભિન્ન ભિન્ન સ્વરૂપો જ છે. આ રૂપે હું પર્વત નીચે ઉતર્યો, મૂએલાંને ઉઠાડ્યાં, ઉંઘતાંઓને જાગ્રત કર્યાં, કેટલાંક દુઃખીનાં આંસુ લોહ્યાં, ગુલાબોને હસાવ્યાં, બુલબુલોને રડાવ્યાં, આને સ્પર્શ કર્યો, તેને અડકયો, અહીંઆં ગયો, ત્યાં ગયો, સાથે કંઇ જ રાખ્યું નહિ અને કોઇના હાથમાં આવ્યો નહિ."

આ લેખ લખીને લગભગ બપોરે સ્વામીજી ગંગા ઉપર ગયા અને ગંગાજીમાં જલસમાધિ લીધી.

૧૯ મી અકટોબરને દિવસે જ્યારે આ શોક સમાચાર લાહોર પહોંચ્યા ત્યારે સ્વામીજીના વડા પુત્ર મદનમોહન તથા પૂરનજી અને સ્વામીજીના સ્નેહીઓએ એ સમાચાર તેમને ગામ મરાલીવાલા પહોંચાડ્યા. સ્વામીજીનાં ધર્મપત્ની આ ખબર સાંભળીને મૂર્ચ્છિત થઇ ગયાં અને ઘણીવારે હોશમાં આવ્યાં. સ્વામીજીના પિતા અને તેમના વડા ભાઇએ પ્રથમતો સ્વામીજીની દેહ છૂટી જવાની વાત માની પણ નહિ.

ટીહરીના મહારાજાએ આ ખબર સાંભળીને તરત જ પોતાના રાજ્યની સઘળી ઓફીસો બંધ કરાવી દીધી. સ્વામીજીના મૃત્યુ માટે શોક પ્રદર્શિત કરવાને લાહોરની મિશન કૉલેજમાં એક જંગી સભા ભરાઇ. કૉલેજનો હૉલ (દીવાનખાનું) જો કે ઘણો મોટો છે તોપણ લોકોની ભીડ એટલી બધી થઇ હતી કે બેસવાને પુરતી જગા પણ મળતી નહોતી. કૉલેજના પ્રિન્સીપાલ ડૉ૦ જે૦ સી૦ આર૦ ઇર્વિંગ અધ્યક્ષસ્થાને વિરાજ્યા હતા. અધ્યક્ષ મહાશયે શોક પ્રદર્શિત કરતાં જણાવ્યું કે "મને લાહોરમાં આવ્યાને ૧૮ વર્ષ થયાં છે. હું આવ્યો

તે સમયે રામતીર્થજી કૉલેજના ફર્સ્ટ ઈયર કલાસમાં ભણતા હતા. તેમનાં ઉત્સુક નેત્રો અને તેમની સુંદર છબીએ મારા મનપર બહુ સારી છાપ પાડી હતી. તે વખતનું સ્મરણ મને હજી ગઈ કાલના જેવું તાજું જ છે. રામતીર્થ પાંચ વર્ષ સુધી આ કૉલેજમાં ભણ્યા. તેઓ સર્વથી ચતુર, હૃદયના શુદ્ધ અને દયાળુ હતા." ફૉરમેન ક્રીશ્ચીઅન કૉલેજના અધ્યાપક ડૉકટર આર્વિસને જણાવ્યું કે "સ્વામીજીનાં જેટલાં વખાણ કરીએ તેટલાં થોડાં છે. તેમણે મારા હાથ નીચે અભ્યાસ કીધો હતો અને તેઓ મારાપર ઘણો પ્રેમ રાખતા હતા. સ્વામીજી એવા મહાપુરૂષ હતા કે બીજાં માણસોની પ્રીતિ તેમનાપર બહુ જલદી થઈ જતી હતી. એમનામાં કંઈક એવી વિલક્ષણતા હતી કે જેથી તેઓ બીજાં માણસોને બહુ પ્રિય લાગતા હતા. એમણે પોતાના દેશને માટે જે જે કામો કર્યાં છે તે અનુકરણીય અને આદરણીય છે. અમેરિકા જવામાં એમનો ઉદ્દેશ પોતાના દેશની ઉન્નતિ કરવાનો જ હતો. બાબુ અવિનાશચંદ્ર મજમુદાર, પ્રોફેસર રૂચીરામ, લાલા ધર્મદાસ, પંડિત રામભજદત્ત વગેરે વિદ્વાનપુરૂષોએ સ્વામીજીની શ્લાઘા કરતાં જણાવ્યું કે સ્વામીજી એક સર્વગુણસંપન્ન અપૂર્વ મહાત્મા હતા. મિરત ફૈઝાબાદ ઇત્યાદિ મોટાં શહેરોમાં શોક પ્રકટ કરવાને માટે મોટી મોટી સભાઓ મળી. વળી વિશેષ વાત તો એ છે કે માત્ર સનાતની હિંદુઓએ જ નહિ, પણ આર્યસમાજી અને બીજા પંથના લોકોએ તેમ જ અન્ય ધર્મના લોકોએ પણ સભા ભરી શોક પ્રદર્શિત કીધો. અન્ય દેશોથી પણ શોક પ્રદર્શિત કરનારા પત્રો આવ્યા. અમેરિકાથી આવેલા પત્રોમાં એવું ચોકખું લખાણ હતું કે સ્વામીજીએ અમેરિકામાં હિંદુસ્તાનને માટે જે કામ કીધું છે તેનો ખ્યાલ તેઓને જ આવી શકે કે જેઓ તે દેશમાં જઈને તે કામોને પોતાની નજરે જુએ. અમેરિકન પત્રના લેખક મહાશય

જણાવે છે કે " પોર્ટલૅંડના જજ મી. વેબ્સ્ટર કે જેઓ 'પોર્ટલૅંડ રામ સોસાયટી ' ના અધ્યક્ષ છે તેમની સાથે મને વાતચીત થતાં તેમણે મને જણાવ્યું કે ' જ્યારે **સ્વા**મીજીની સાથે કાંઇપણ વાત થઇ નહોતી ત્યારે પણ **સ્વા**મીજીની ભવ્યમુદ્રાનું દર્શન કરતાં મને એવો પ્રેમ ઉત્પન્ન થયો કે જેવો પ્રેમ મને બીજાં કોઇપણ માણસનો ચ્હેરો જોતાં થયો નથી. આ પ્રેમની અસર મને દેહાંત પર્યંત રહેશે. ' **સ્વા**મીજી જ્યાં જ્યાં ગયા ત્યાં ત્યાંના સર્વે લોકો એમનાપર એવા મોહિત થઇ ગયા કે તેઓ પોતાની દેહનું ભાન ભુલી ગયા અને **સ્વા**મીજીને માટે પ્રાણ આપવાને તૈયાર થઇ ગયા. અમેરિકાના લોકો કહે છે કે **સ્વા**મીજીના અકાળ મૃત્યુથી ફક્ત હિંદુસ્તાનનેજ નહિ પણ આખી દુનિયાને મહા નુકસાન થયું છે. "

સ્વામીજીના શરીરની તપાસ કરવામાં આવી પરંતુ તે વખતે તે જડ્યું નહિ. **સ્વા**મીજીના પરમ શિષ્ય પૂરનજી જ્યારે લાહોરથી ત્યાં આવ્યા ત્યારે ગંગાપ્રવાહમાંની એક બખોલમાંથી તેમનું શરીર એની મેળે જ બહાર આવ્યું. બન્ને હાથ ઉપરાઉપરી છાતી ઉપર મૂકેલા હતા, અને પલાંઠી વાળેલી હતી. જાણે સમાધિસ્થ જ ન થયા હોય! આંખો મીંચેલી, ડોક સીધી, અને વ્યાખ્યાનો આપતાં પ્રણવોચ્ચાર કરતી વખતે જેમ મોં ઉઘડતું હતું તેવી જ રીતે આબેહુબ તે ઉઘડેલું હતું. સાત દિવસ સુધી ગંગાએ જળચર પ્રાણીઓથી એ શરીરનું રક્ષણ કર્યું હતું. તેમનું શરીર એક પેટીમાં મૂકી ગંગાના પ્રેમીને તેના હૃદયમાં સાચવી મૂકવાને માટે ગંગામાં પધરાવવામાં આવ્યું.

કેટલાક કહે છે કે "**સ્વા**મીજી હમેશાંની પેઠે ગંગાકિનારે નહાવા ગયા હતા પણ પાણીમાં પડતાં જ એક અત્યંત ખેંચાણવાળા વમળમાં પડી ગયા અને કેમે કરીને તેમાંથી બહાર નીકળી શકયા નહિ તેથી શરીરવિયોગ થવાનો સમય આવી પહોંચ્યો છે એમ તેમને જણાવાથી

તુરતજ સમાધિસ્થ થયા " વગેરે...પરંતુ **સ્વામી**જી તરવામાં એક્કા હતા. **અ**મેરિકામાં વીસ વીસ માઈલ સુધી તરીને તેઓ સૌની આગળ નીકળી ગયા હતા. વળી ડૂબકી મારવાનો તો તેમને ઘણો જ ઉત્તમ અભ્યાસ હતો, એ સર્વ ધ્યાનમાં લેતાં તેઓ પાણીના વમળમાંથી બહાર નીકળી શકયા નહિ એ બાબત માની શકાય તેવી નથી. સિવાય બ્રહ્મ-શક્તિ પ્રાપ્ત થએલા મહાત્માને કઇ જડ વસ્તુ ઇજા કરી શકે ? ખરી વાત એવી છે કે **સ્વામી**જી આત્મિક ઉન્નતિની સાતમી ભૂમિકાએ જઇ પહોંચ્યા હતા અને એ સ્થિતિ પ્રાપ્ત થતાં શરીરનો આત્માની સાથે કંઈ સંબંધ રહેતો જ નથી. સામાન્ય મનુષ્યને કાંટાનું ઝાંખરૂં વળ-ગતાં જ જેમ તે વળગેલું ઝાંખરૂં કહાડીને ફેંકી દે છે તેમ એ અવસ્થામાં (સાતમી ભૂમિકામાં) શરીરનું પણ થાય છે. પૂર્ણ બ્રહ્મજ્ઞાની લોકો શરીરને ઝાંખરા જેવું બાધક ગણીને તેનાથી છૂટા થવા ઇચ્છે છે. અસ્તુ ! એવા વિદ્વાન્, બ્રહ્મનિષ્ઠ, જીવનમુક્ત મહાંત્માના શરીરનો હિંદુ-સ્તાનને અકાળે વિયોગ થયો એ દેશનું દુર્દૈવ છે.

સ્વામી રામની પેઠે જ સંસાર ત્યાગ કરીને તેમની પેઠે બ્રહ્મનિષ્ઠ થવા માટે સાધના કરતા અને તે પર્વત ઉપર જ રહેતા. **સ્વામી**જીના શિષ્ય **નારાયણસ્વામી** આ બાબત વિષે એમ લખે છે કે " આત્મ-વિદ્યાનો એક એવો નિયમ છે કે જ્યારે લોકો " **ब्रह्मसत्यंजगन्मिथ्या** " એ સિદ્ધાંત વિસરી જઇને સંસારના મોહપાશમાં ફસાઇ પડે છે ત્યારે તેમને સેંકડો જાતની વિપત્તિઓ ઘેરી લે છે, જ્યારે માબાપ પોતાનાં છોકરાંઓ સાથેનો ઈશ્વરી સંબંધ વિસરી જઇને તેમના દેહ અને રક્ત ઉપર જ પ્રેમ રાખે છે અને એ પ્રમાણે દૈવી દૃષ્ટિ ગુમાવે છે ત્યારે તેઓ પોતાનાં છોકરાંઓનું અકલ્યાણ કરે છે. ભવિષ્યમાં વિખ્યાત થનારા મહાત્માઓનું લોપ થવાનું મુખ્ય કારણ એ જ નાશ-કારક શારીરિક મોહ છે. એ મોહ વધતાં ગમે તેવો મોટો સુધારક

મહાત્મા અથવા અવતારી પુરૂષ ત્યાં વધારે વખત રહી શકતો નથી. આપણો એવો ઉલટો પ્રેમ **રામ**ના શરીર ઉપર જડાવા લાગ્યો તેથી જ આપણને તેમનો વિયોગ થયો. **રામ** ભગવાન્‌ની સમાધિનું મુખ્ય કારણ એ છે કે લોકોનો **રામ**ના શરીર ઉપર જેટલો પ્રેમ જડાયો હતો તેટલો તેમના આત્મા અથવા ઉપદેશ ઉપર જડાયો નહોતો; અર્થાત્ અસલ **રામ** છોડી દઈને નકલી **રામ** ઉપર એટલે તેમના શરીરની શોભા, મધ્યમ બાંધો, ચંદ્રના જેવું મુખ, અદ્‌ભુત ડહાપણ, એમ. એ. ની પદવી, બોલતાં ચાલતાં સુંદર નરમ હોઠનું સ્મિત, ઇત્યાદિ ઉપર લોકોનો પ્રેમ વધારે જડાયો હતો. હવે આપણે આપણો સર્વ પ્રેમ **રામ**ના નકલી સ્વરૂપ ઉપરથી ખેંચી અસલ સ્વરૂપ ઉપર ઢાળવો જોઇએ અને તેના ઉપદેશનું મનન કરવું જોઇએ. જલસમાધિ લીધા પહેલાં **સ્વા**મીજીએ કહાડેલા ઉદ્‌ગારો ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાય છે કે **સ્વા**મી પોતાના સ્વરૂપમાં એટલા તો આનંદી રહેતા કે સંસારમાંના નામરૂપ સાથેનો તેમનો સંબંધ છેક શિથિલ થઈ ગયો હતો અને તેમને એવી દશા પ્રાપ્ત થઇ હતી કે શરીર જાય કે રહે, બળી જાય કે ગળી જાય અથવા મૃત્યુ લઇ જાય એ કશાની તેમને ભીતિ રહી નહોતી. શરીર સાથેનો તેમનો સંબંધ તુટી ગયો હતો અને આઠે પ્રહર તે પોતાના આત્મસ્વરૂપમાં લીન રહેતા હતા.

દરેક બ્રહ્મજ્ઞાનીનો એવો અનુભવ છે કે **રામ** ભગવાન્ જેવા અવતારી મહાત્માઓનો કાળ તેમની આજ્ઞા સિવાય આવતો નથી, જ્યારે **સ્વા**મી બહુ વિખ્યાત થયા નહોતા અને લોકો તેમના દેહ કરતાં તેમના ઉપદેશ ઉપર અધિક પ્રેમ રાખતા ત્યારે **સ્વા**મીજીની લેખિની અને જીહ્વામાંથી આવાં વાક્યો બહાર આવતાં–" હું જ મૃત્યુ છું. તે મને શી રીતે લઇ જશે ? જ્યાં સુધી લોકોના મનમાં બ્રહ્મવિદ્યાનો વાવટો ઊભો કરવામાં આવ્યો નથી ત્યાં સુધી મારો દેહ કદી પડશે નહિ "

એવા દઢ નિશ્ચયી વિચારોને લીધે તેમની આંખોમાં પણ એવું અદ્ભુત તેજ હતું કે ઘોર અરણ્યમાં વાઘ સિંહ ઇત્યાદિ હિંસક પશુ રામને મળવા છતાં તેમને કંઇ ઇજા કરી શકતાં નહિ, એટલું જ નહિ પણ રામની પર્ણકુટી પાસે થઇને એ પશુઓ સદા આવતાં જતાં અથવા આસપાસ ઉભેલાં નજરે પડતાં, પરંતુ રામ સદા નિર્ભય રહેતા. કેટલાક વર્ષ ઉપર એક વખત સ્વામી પહાડી રસ્તાઓ વચ્ચે થઇને કેદારનાથ જતા હતા. એટલામાં છ જંગલી રીંછ તેમના ઉપર ધસી આવ્યાં, પરંતુ રામનો ૐ પ્રણવોચ્ચાર સાંભળતાં જ દૂર ન્હાસી ગયાં. પર્વત ઉપર રામના આશ્રમ પાસે જ એક વાઘની ગુફા હતી. એ વાઘ કોઇ કોઇ વાર સવારે નજરે પડતો. સ્વામી દરરોજ બે ત્રણ માઇલ ફરી આવીને લગભગ ૯ વાગે પાછા સ્થાનકે આવતા ત્યારે કોઇ કોઇ વાર વાઘની ગર્જના સંભળાતી, પરંતુ એ ક્રૂર પ્રાણીઓમાંના કોઇનામાં રામને કોઇ પ્રકારની ઇજા કરવાની શક્તિ નહોતી. એ ગુફાની પાસે જ એક ભયંકર અજગર રહેતો હતો, તેનો ફુંફાડો સેંકડો હાથની લંબાઇએ જતો. દરમાં પેસી રહેવાને તેને લગભગ અરધો કલાક લાગતો પરંતુ એ બિચારો પણ રામને કશી ઇજા કરી શક્યો નહોતો. એવાં ભયંકર પ્રાણીઓના પંજામાં પણ દરેક વખતે સલામત રહ્યાથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે સ્વામીજીનો સૌના ઉપર અધિકાર હતો, અને તેમને એવી પૂર્ણ ખાત્રી હતી કે જ્યાં સુધી મૃત્યુને આપેલો પહેલો હુકમ સ્વામીજી બદલશે નહિ ત્યાં સુધી હિંસક પશુઓનાં ટોળાંથી, જોરથી વહેતા જલપુરથી અથવા બીજા કશાએથી મૃત્યુ થશે નહિ.

નજરે જોયેલી બીજી પણ કેટલીક વાતો નારાયણ સ્વામી જણાવે છે. ૧૯૦૬ માં પોતે અને સ્વામી વસૌન પર્વત ઉપર હતા ત્યારે તેઓ "સહસ્રતાલ" નાં બરફથી ઢંકાએલાં શિખરો જોવા ગયા હતા, તે વખતનું વર્ણન કરતાં તેઓ જણાવે છે કે "ત્યાં સાત મોટાં

પાણીનાં તળાવો જોવા જેવાં છે. એક તળાવનો વિસ્તાર તો ો
માઇલ છે. ઉન્હાળાના દિવસોમાં તળાવ પાણીથી પૂર્ણ ભરેલાં હોય છે
અને ચોમાસામાં તો બધાં તળાવો એકઠાં થઈ જઇને એક મોટુ
સરોવર જ બની રહે છે. રસ્તો તો એટલો ભયંકર છે કે કેટલાક મા
ઇલ સુધી બન્ને બાજુએ આવી રહેલી ઉંડી ખીણો વચ્ચે થઇને એ
વાંકા અણીદાર પર્વતના શિખર ઉપર ચાલવું પડતું. જાણે તરવારની
અણી ઉપર ચાલતા હોઇએ તેવી રીતે પર્વતોની ટોચ ઉપર ત્રણ મા
ઇલ સુધી ચડવું પડયું. રસ્તાપર ફક્ત પગનો અંગુઠો મુકવા જેટલી
જ જગ્યા હતી. નીચેના ગામવાળાઓની પૂર્ણ ખાત્રી હતી કે અમારામાંને
એકાદ લથડીને અથવા પગ ખસવાથી ગબડી પડીને ચૂરેચૂરો થઈ
જશે. ટાઢતો એટલી બધી હતી કે હાથ પગ અને આખું શરીર કંપ
કરે, પરંતુ એવી સ્થિતિમાં પણ અમે તે શિખરે પહોંચ્યા અને
તળાવમાં પડી નાહ્યા. ત્યાર પહેલાં કેટલાંક વર્ષ ઉપર જ્યારે અમે
જમ્નોત્રી મંદિર પાસેની એક ગુફામાં રહેતા હતા ત્યારે જમ્નોત્રીના
પર્વતનું સૌથી ઉંચું શિખર જોવા ગયા હતા. એ શિખરની ઉંચાઇ લગ
ભગ ૨૯૦૦૦ ફીટ છે એમ સર જોન ઇલીયડ કહે છે. શિખર ઉપર
પહોંચતાં જ બરફ પડવો શરૂ થયો. એક તો દિવસે જ સખ્ત ટાઢ ને
તેમાં વળી બરફ પડવાથી તો જીવ જવાનો વખત આવ્યો. બરફ પડતે
પડતો ઢીંચણ સૂધી આવ્યો ત્યારે સૌ બૂમ પાડી ઉઠ્યા કે " રામ
હવે તો તું જ બચાવ, હવે અમને બચવાની આશા નથી" એ સાંભ
ળતાં જ સ્વામી લાલચોળ થઇ બોલ્યા. 'Stop' (બંધથા.) એ હુકમ
થતાં જ બરફ પડતો એકદમ બંધ થયો. જોતજોતામાં વાંદળાઓ એકદમ
વિખરાઇ ગયાં અને સૂર્યનારાયણ ઉદય પામ્યા. એ જ દિવસોમાં નીચેની
સડકથી જવાને બદલે ઉપરના બરફવાળા સ્થાનના પહાડી રસ્તેથી અમે
સૌ જમ્નોત્રીથી ગંગોત્રી આવ્યા હતા. ગયે વર્ષે **વ્યાસ ઘાટ** ઉપર

રહેતા હતા ત્યારે સખ્ત ટાઢના દિવસોમાં વીલગંગા કરતાં વધારે ફૂલેળી ભાગીરથી અને અલખનંદા નામની નદીઓ વચ્ચેની નદીના પ્રવાહ તરીને અમે ઘણીવાર સામે કાંઠે ગયા હતા. ત્યારે પણ કંઇ થયું નહિ તો પછી ગંગા નદી સ્વામીજીને તેમની ઇચ્છા સિવાય પોતાના તાબામાં શી રીતે લઇ શકે ? "

સ્વામીજી બ્રહ્મસ્વરૂપમાં લીન થઈ જવાથી આપણે અફસોસ શામાટે કરવો ? આપણે આપણા જ પગ ઉપર ઉભા રહેતાં શીખવું જોઇએ અને રોમે રોમમાં રામનો ઉપદેશ ધારણ કરીને આખા જગતને હચમચાવી નાંખવાની શક્તિ મેળવવી જોઇએ. સ્વામીજી ઉપર યત્કિંચિત પણ પ્રેમ રાખનારાઓને તેમના અકાળ દેહાવસાનથી ભારતવર્ષને ગયેલી ખોટ પુરવાનો પ્રયત્ન કરવો ઉચિત છે. જીવતાં પણ સ્વામીજીની એવી ઇચ્છા હતી કે લોકોએ પોતાના અંતરમાં જ મ્હારૂં દર્શન કરવું. જો આપણે અંતર્યામી રામનું દર્શન કરતાં શીખીશું તો તેનું દર્શન સર્વત્ર થવા જેવું છે. સ્વામીજી અમેરિકાથી પાછા આવ્યા ત્યારે તેમના પિતાશ્રીને તેમને મળવાની ઇચ્છા હોવાની તેમણે પુરનજીદ્વારા ' મળવાની ઇચ્છા છે કયાં આવીને મળવું?' એવો તાર કર્યો. સ્વામીજીએ જવાબ આપ્યો કે (He must see me within himself.) તેણે તેના પોતાના આત્મામાં જ મને જોવો.દરેક માણસે પોતાના આત્મામાં જ પોતાનું દર્શન કરવું એવી તેમની ઇચ્છા હતી.

સ્વામી રામતીર્થના પરલોક વાસથી ભરતભૂમિનું એક કિંમતી રત્ન ખોવાયું છે. અખિલ વિશ્વને માર્ગદર્શક થવાને લાયક ભરતખંડના સર્વ પ્રાચીન સાધુસંતોનું તેજ તેમનામાં એકત્ર થયું હોય તેમ તેમની દિવ્યકાંતિ ચમકતી હતી. તેમના જેવા પ્રતિભાસંપન્ન, આત્મસાક્ષાત્કારી મનુષ્યો હજુ ભારતમાં ઉત્પન્ન થાય છે એ જોઇને તેના ઉદયની આશા પ્રકટે છે. સ્વામીજીને મળવું એ એકાદ નવી હુન્નર

કળા શીખી લેવા જેવું હતું. તેમનો સહવાસ થતાં જ સર્વ પ્રકારની ક્ષુદ્ર મનોવૃત્તિઓ એકદમ નષ્ટ થઈને આત્મા દિવ્ય ઈશ્વરી તત્ત્વમાં સંચાર કરવા લાગતો, નવા વિચારો અને નવી મનોવૃત્તિઓ હૃદયમાં ઉભરાતી, લાગણી અને દયા વિસ્તૃત થતી, ઉદાત્ત અને પુણ્યશાળી વિચારોનો શીતળ વાયુ પ્રસરતો, ચિત્તની અસ્વસ્થતા ઓછી થતી અને સ્વર્ગીય સુખ, ચીર શાંતિ અને અવર્ણનીય આનંદ પ્રાપ્ત થતાં, ઇશ્વર સંબંધી શંકાઓ, તર્કવિતર્કો વગેરે મનમાંથી નીકળી જઈને આત્માના અસ્તિત્વ વિષે અચલ શ્રદ્ધા અને દૃઢ વિશ્વાસ પ્રાપ્ત થતાં.

સ્વામી સદા હસમુખા રહેતા; તેમની એ વૃત્તિ કદી બદલાતી નહિ. **અ**મેરિકામાં ગ્રેટપાસિફિકરેલરોડ કંપનીના મેનેજરે **સ્વા**મીને સ્ટેશન ઉપર જોયા ત્યારે ' એમનું હાસ્ય અત્યંત મોહક અને અનિવાર્ય છે ' એમ કહી તેણે **સ્વા**મીજીને પોતાના હાથથી ગાડીનું બારણું ઉઘાડી આપ્યું. સેન્ટ લુઇના પ્રદર્શનને માટે થએલાં ધાર્મિક વ્યાખ્યાન સંબંધે લખતાં ત્યાંના વર્તમાન પત્રોએ **સ્વા**મીજી સભાના મુખ્ય દીપક છે એમ જણાવી તેમની પ્રશંસા કરી હતી. **સ્વા**મી સદા પ્રસન્ન ચિત્તે રહેતા હતા. ખાનગી વાતચીતમાં કોઇ ગમે તે સવાલ પૂછે, ગમે તેવી શંકાઓ કાઢે તોપણ જવાબમાં પ્રથમ તો તે થોડીક મિનિટ સુધી ખડખડ હસ્યા જ કરતા. જાણે તેમની પોતાની ઉત્સાહી અને પ્રસન્ન મુદ્રા—મનુષ્ય કે ઈશ્વર કે કોઇ વસ્તુ સંબંધી સર્વ પ્રશ્નોના ઉત્તરો ન હોય એમ જણાતું. આ પ્રસન્નતા પ્રશ્નકર્ત્તાના હૃદયને વિજળીની પેઠે ઉઘાડી નાંખીને તેમાં પ્રકાશ ભરી દેતી. એમના સંબંધમાં ગોલ્ડસ્મિથની નીચલી કડી બરાબર બંધ બેસતી આવે છે:—

" And fools who came to scoff remained to pray " (જે મૂર્ખાઓ મશ્કરી કરવાને આવતા તેઓ પ્રાર્થના કરવા લાગતા) અને શત્રુ તરીકે સામે આવનાર મનુષ્યો પણ તેમના મિત્ર

બની જતા. પ્રતિસ્પર્ધી તરીકે વાદ વિવાદ કરવા આવનારાઓ પણ તેમના ભક્ત બની જઇ સ્તુતિ કરવા માંડતા. સને ૧૯૦૨ ના ફેબ્રુઆરીમાં ફૈઝાબાદમાં એક બડા મોલવી સાહેબ એક વિષય ઉપર સ્વામીજી સાથે વાદવિવાદ કરવાને–અરે કહો કે વઢવાને–આવ્યા હતા, પરંતુ બે ચાર વખત બન્નેની દૃષ્ટિ એક થતાંજ મોલવી સાહેબનો લડવાનો જુસ્સો કોણ જાણે કયાં જતો રહ્યો અને તેમના નેત્રોમાંથી પ્રેમાશ્રુ વહેવા લાગ્યાં. હાથ જોડીને તે બોલ્યો " હે **રામ** ! પહેલાં હું તમને આવા ધારતો નહોતો ! હવે મ્હારો ગુન્હો માફ કરો. " એમ કહી તે ઘણો વખત સુધી ત્યાં જ બેસી રહ્યો અને **સ્વામી**જીનાં પ્રેમ ભર્યાં વચનો સાંભળી આનંદિત થઇને ઘેર ગયો.

સ્વામીજીનું ઉપદેશામૃત ગ્રહણ કરીને લોકો રોમાંચિત થતા. લોકો તેમને " રામ બાદશાહ " કહેતા. કારણ કે તેમણે પોતાની સદાની આનંદી અને પ્રસન્નવૃત્તિથી પૃથ્વી ઉપરના રાજાઓનો વૈભવ તુચ્છ કરી નાંખ્યો હતો. એક વાર **સ્વામી**જીએ લખ્યું હતું કે ' હું રામ બાદશાહ છું અને તમારૂં અંતઃકરણ એ જ મ્હારૂં તખ્ત છે. જ્યારે મેં વેદ શીખવ્યા, કુરૂક્ષેત્ર, **મક્કા** અને જેરૂસેલમમાં ધર્મોપદેશ કર્યો ત્યારે લોકો તેનો બરોબર અર્થ સમજી શકયા નહિ. હવે મેં ફરીથી મ્હારૂં કામ શરૂ કર્યું છે. મ્હારો શબ્દ તેજ તમારો શબ્દ છે. **तत्त्वमसि** જે કંઇ તમે જુઓ છો તે તમેજ છો. ખરૂં જોતાં તમે સ્વતંત્ર છો. તમારૂં એ સ્વાતંત્ર્ય ખુંચી લેવાની આ જગત્ ઉપરના કોઇ રાજામાં શક્તિ નથી. સત્ય ત્રિકાલાબાધિત હોય છે. ગભરાઇ જઈ મૂર્છિત થઇ પડશો નહિ. મારૂં મસ્તક તમારૂંજ મસ્તક છે. ગમે તો તે કાપો, પરંતુ ધ્યાનમાં રાખજો કે એ એક મસ્તક કાપવાથી તેની જગ્યાએ બીજાં હજારો ઉત્પન્ન થશે. "

આધુનિક અને ભાવી માનવજાતિની વિશ્વ–સંવેદનામાં લીન

થઇ જવાની એ મહાત્માની ઉત્કટ ઇચ્છા હતી. તેમણે કરેલી કેટલીક ઇંગ્રેજી કવિતાઓમાં તેમનો એ પ્રયત્ન જણાઇ આવે છે. **સ્વામી**જીના અલ્પાયુષી જીવનનું એ સૌથી મહાન્ કાર્ય ગણાય. પૂર્ણ સાક્ષાત્કાર પ્રાપ્ત કરવાને તેમનો પ્રયત્ન અહોરાત્ર ચાલુ રહેતો. જ્યાં જ્યાં દૃષ્ટિ પડતી ત્યાં ત્યાં તેમને ઈશ્વરનું દર્શન થતું. તે ઉત્તમ જ્ઞાની અને ભક્ત હતા. તેમનું મન અને બુદ્ધિ સુસંસ્કૃત અને તેમની મનોવૃત્તિઓ પૂર્ણ વિકાસ પામેલી હતી. રાવી નદીને તીરે ચિત્તની એકાગ્રતા, ધ્યાન કિંવા યોગની સાધના કરવામાં તેમણે ઘણી રાત્રિઓ ગાળી હતી. ઘણીવાર પ્રેમાશ્રુથી તેમની પથારીની ચાદર તદ્દન ભીની થઇ જતી. સનાતનધર્મસભામાં "કૃષ્ણ" અથવા "ભક્તિ" ના વિષય ઉપર પૂર્વ વયમાં વ્યાખ્યાન આપતાં તેમનું હૃદય એટલું ભરાઇ આવતું કે તેમના હોઠમાંથી નીકળતા શબ્દો જાણે પ્રેમાશ્રુથી ભીંજાઇ જઇ નીકળતા હોય એમ લાગતું. આધ્યાત્મિક પરાકાષ્ઠાની એ અવસ્થામાં પોતાની આંખો તદ્દન ઉઘાડી હોવા છતાં અને બાકીની સર્વ ઇંદ્રિયો બરાબર વ્યવસ્થિત હોવા છતાં પોતાને ઘનશ્યામ શ્રીકૃષ્ણ કાલી નાગની ફણા ઉપર નાચતા દેખાતા એમ તેઓ કહેતા. ચિત્તની એકાગ્રતાની એ એક વિશેષ અવસ્થા હોય છે અને તેમાં માનસિક વિચારો અથવા ભાવનાઓના મૂર્ત સ્વરૂપ સિવાય બીજું કંઇ હોતું નથી એવો **સ્વામી**જીએ એક વખત ખુલાસો પણ કર્યો હતો.

સ્વામી જન્મથી જ વિરક્ત હતા. ઘરની ગરીબાઇને લીધે સ્વામીજીની વિદ્યાર્થી અવસ્થા કઠિન તપશ્ચર્યા રૂપેજ વ્યતીત થઇ એમ કહેવામાં હરકત નથી. ત્હેમને અત્યંત મહેનત કરવી પડી હતી અને ઘણાં દુઃખો વેઠવાં પડ્યાં હતાં. કેટલીક વખત તો ત્હેમને કેટલાક દિવસ ભૂખે જ કહાડવા પડ્યા હતા. પેટમાં પુરા અન્ન સિવાય અર્ધ રાત્રી સુધી તે અભ્યાસ કરતા અને ઘણીવાર ગણિતના દાખલાઓ ગણવામાં

એટલા બધા લીન થઇ જતા કે રાત્રી વીતી જઇ પરોઢીઉં કયારે થયું તેની પણ હેમને ખબર પડતી નહિ. વિદ્યાર્થીદશામાં ભવિષ્યના જીવનની હેમણે અજાણુતાં તૈયારી કરી મૂકી હતી. વિદ્યાર્થી મટીને પ્રોફેસર થયા પહેલાં જ હેમની શ્રદ્ધા અને ઈચ્છાશક્તિ ઘણી ખીલી હતી અને સંશયો જતા રહી ધર્મ સંબંધી વિચારો દઢ થઇ પુષ્કળ આત્મવિશ્વાસ—જેને તેઓ ‘ સમતોલ નિસ્પૃહતા ’ કહેતા એ સદ્ગુણ પ્રાપ્ત થયો હતો. ગણિતના વિષયથી હેમની બુદ્ધિ ઘણીજ તીક્ષ્ણ થયેલી હોવાથી ગમે તે બાબતનું સૂક્ષ્મ નિરીક્ષણ કરીને હેમાંનો મર્મ સમજી લઇ તે સંબંધે તે વિષયનો ખરો અને સર્વવ્યાપી (સામાન્ય સિદ્ધાંત) સમજાવતા.

ગણિત એ સ્વામીજીનો પ્રિય વિષય હતો. તે વિષયનું એક પણ પુસ્તક વાંચ્યા વિના તેઓ રહ્યા નહોતા. એમના એ ઉત્તમ અભ્યાસને લીધે બીજા કોઇ પણ વિષયનો અભ્યાસ કરવો હેમને અઘરો પડતો નહિ. શરૂઆતમાં હેમને સૃષ્ટિશાસ્ત્રનો શોખ હતો. તે વખતે હેમણે જાતે રસાયનશાસ્ત્ર અને પ્રકટીકરણનો જુદો અભ્યાસ કર્યો હતો. પૂર્વના અને પશ્ચિમના તત્વવેત્તાઓના ગ્રંથોનું પોતાની હમેશની રીત પ્રમાણે હેમણે ઉત્તમ પરિશીલન કર્યું હતું. શ્રીશંકરાચાર્ય, કણાદ, કપિલ, ગૌતમ, પતંજલી, જૈમીની, વ્યાસ, શ્રીકૃષ્ણ તેમજ કેન્ટ, હેગેલ, ગેટી, ફિકથ, સ્પાયનોઝા, કોંટ, સ્પેન્સર, ડાર્વિન, હેકેલ, ટિંડાલ, હકસલી, સ્ટાર, જૉર્ડન અને પ્રોફેસર જેમ્સના ગ્રંથો હેમણે વાંચ્યા હતા. ફારસી, અંગ્રેજી, હિંદી, ઉર્દૂ અને સંસ્કૃત એ ભાષાઓનું હેમને ઉત્તમ જ્ઞાન હતું. સન ૧૯૦૬ માં તેમણે ચાર વેદનો અભ્યાસ પૂરો કર્યો. વેદનો દરેક મંત્ર હેમને મ્હોડે હતો અને મંત્રના દરેક શબ્દનો અર્થ તે શાસ્ત્રવેત્તાની પેઠે ભૂલ વિના કહેતા. તત્વજ્ઞાન, અને અંગ્રેજી, ફારસી સંસ્કૃત સાહિત્યમાં હેમણે પૂર્ણતા મેળવી હતી. ચાર

વેદ, ૭ શાસ્ત્રો અને સઘળાં ઉપનિષદો ત્હેમને જીહ્વાગ્રે હતાં. ભાષણ આપતી વખતે વચ્ચે કોઈ કોઇ વખત વેદ સંહિતાઓના મંત્ર, કોઇ વખત **મી**રાંબાઇનાં ભજન, કોઈવાર તુલસીદાસના દોહરાઓ, કોઇવાર સૂરદાસનાં વચનો, કોઇવાર ગુરૂ **નાનક** અથવા ગુરૂ **ગોવિંદસિંહ**નાં વૈરાગ્યપૂર્ણ ભજનો, કોઇવાર **શમ્સ તબ્રેજ, મૌલાનારૂપ, હાફેજ,શેખ** સાદી વગેરેના ગ્રંથોમાંના ઉતારા વગેરે વારંવાર ત્હેમના મુખમાંથી નીકળતા. કુરાન અને **બુદ્ધ**ના ગ્રંથો સમજવાને માટે **પાલી** ભાષાનો પણ ત્હેમણે અભ્યાસ કર્યો હતો. **જર્મન** ભાષામાં તેઓ ફક્ત વાતચીત કરી શક્તા, ભાષણ કરી શક્તા નહિ. **અમેરિકા**માં ફક્ત બે વર્ષના ટુંક સમયમાં બીજાં-સાર્વજનિક કામો હોવા છતાં-ઘણું ખરૂં અમેરિકન સાહિત્ય ત્હેમણે વાંચી નાખ્યું હતું. ત્હેમને વિદ્યાનો બહુ જ શોખ હતો. છેક અંતકાળના દિવસો સુધી ત્હેમનો અભ્યાસ ચાલૂ જ હતો. એ પ્રમાણે તેત્રીસ વર્ષની ટુંક અવધિમાં **સ્વામી**જી અગાધ જ્ઞાનનો ભંડાર થઇ ગયા. ત્હેમની બુદ્ધિ વિશાળ હતી અને પોતાના આયુષ્યની એક પણ ક્ષણ ત્હેમણે નકામી ગુમાવી નહોતી. તેથી જ કેવળ તેત્રીસ વર્ષની ઉમરમાં ત્હેમણે એટલું બધું જ્ઞાન મેળવ્યું. ત્હેમના અકાળ વિયોગથી **ભારત**ને ત્હેમના એ જ્ઞાનનો પુરેપુરો ફાયદો મળી શક્યો નહિ એ જોઇ અત્યંત ખેદ થાય છે.

સ્વામીજીએ **ભરતખંડ**માં જન્મ લીધો હતો તોપણ સર્વ દેશ, સર્વ જાતિઓ, બધા ધર્મના માણસો એટલું જ નહિ પણ સર્વ જીવ જંતુઓ અને જીવ માત્ર ઉપર તે પ્રેમ રાખતા. ત્હેમના દ્વારા સૌના ઉપર સુખ અને ઉપકારની વૃષ્ટિ થતી. બીજા કોઇને કોઇ પણ જાતનું, યત્કિંચિત પણ દુઃખ દેવું ત્હેમને ગમતું નહિ. ત્હેમનો કોઈ શત્રુ નહોતો, કારણકે તે સૌના મિત્ર હતા. તે અજાતશત્રુ ધર્મરાજ-યુધિષ્ઠિર જ હતા. અત્યંત પાપી, દુઃખદાયક અને કઠોર પ્રાણીઓ ઉપર

પણ તેઓ પ્રેમ રાખતા, દયા કરતા અને પ્રેમભાવથી તે સૌને વશ કરી લેતા. તે આનંદ અને શાંતિની કેવળ મૂર્તિ હતા. અત્યંત દુઃખી અને ઉદાસ લોકોને ક્ષણવારમાં તે શાંત કરી દેતા. મેળાપ થતાં જ ગમે તે માણસને પોતાનાં ગુપ્ત રહસ્યો કહી દેવાની હેમને ઇચ્છા થતી. હેમને જોતાં જ દરેક મનુષ્યના અંતઃકરણમાં હેમના તરફથી પોતાને સહાય અથવા સુખ–સમાધાન–મળશે એવી આશા ઉત્પન્ન થતી, અને હેમના થોડા સહવાસથી જ તે આશા તૃપ્ત થઇને દરેકને અત્યંત આનંદ થતો. હેમની દૃષ્ટિમાં એક પ્રકારનું અદ્‌ભુત અમૃત હતું. નીર્જીવ અને રૂક્ષ અંતઃકરણોમાં પણ તે નવું જીવન અને નવો ઉત્સાહ ઉત્પન્ન કરતા. એકવાર **સ્વા**મીજીને મળેલા મનુષ્યને હેમને છોડીને જવું ગમતું નહિ. ઉપદેશ કરતાં કરતાં તે પ્રેમમાં લીન થઈ જતા અને હેમના મુખમાંથી ઉત્તમોત્તમ કવિતાઓ અને ભજનો જલપ્રવાહની પેઠે એની મેળે નીકળ્યાં જતાં. **સ્વા**મીજીની સાદી પરંતુ તેજસ્વી મૂર્તિનું દર્શન કરવાનો અને હેમનાં મુખનાં પ્રેમભર્યાં વચનો સાંભળવાનો જેમને લાભ મળ્યો છે તે સૌને ઉપર પ્રમાણે અનુભવ થયો હતો.

હેમનો પ્રેમ હેમની શાંતિના જેટલો જ સ્વર્ગીય હતો. અત્યંત નીચ લોકોને માટે પણ હેમને ઘણુંજ માન હતું. પુસ્તક, કલમ, પેન્સીલ, ચપ્પુ, કરવત વગેરે વસ્તુઓની સાથે જાણે તેઓ જીવતાં પ્રાણી ન હોય તેમ વાતો કરતા. એવી વસ્તુઓ ઉપર પ્રીતિ કરતાં અને પ્રેમથી વાતો કરતાં હેમને ઘણાઓએ જોયા હશે. હેમનાં ભાષણો અને વિચારોથી સૌની ઉન્નત્તિ જ થતી. હેમની પાસે ઉચ્ચ, નીચ, સજીવ, નિર્જીવ, એવો ભેદ નહોતો. જે જે કંઇ ઉત્પન્ન થયું છે તે દેખાય છે તેવું નહિ પણ ઇશ્વરરૂપજ છે એમ તે માનતા. ગમે તે મળે તોપણ પ્રથમ હેમની અંદરની અતઃકરણભૂમિકા ઉપર પોતાનું

અંતઃકરણ લઇ જઇ ત્હેની સાથે પોતાનું પૂર્ણ તાદાત્મ્ય કરતા અને એવી રીતે પ્રથમ ત્હેનું હૃદય કબજે કરી લઇને કેટલીક પરોક્ષ સૂચનાઓદ્વારા ત્હેનું મન મનાવી ત્હેની પ્રવૃત્તિને સત્ય તરફ દોરતા. પોતાને અત્યંત પ્રિય એવી કેટલીક ઉર્દૂ કવિતાઓ પોતાના ઉચ્ચ મધુર સ્વરે ગાવા માંડતાં જ ત્હેમનું હૃદય આનંદથી ભરાઇ આવતું અને ત્હેમના ગાલ ઉપરથી સતત અશ્રુધારાઓ વહેવા લાગતી. તે કવિતાઓ તે એટલા બધા પ્રેમ અને લાગણીથી ગાતા કે એ કવિતામાં **રામ** તદ્દન લીન બની ગયા છે એમ હરકોઇ સમજી શકતું. કોઇ કોઈવાર વ્યાખ્યાન આપતાં આપતાં જ વચ્ચે જોરથી 'ૐ ૐ' કહીને ડોલવા લાગે અને વ્યાખ્યાન વગેરે સર્વ કંઈ વિસરી જાય. આ પ્રમાણે એટલી બધીવાર બનતું કે **રામ** ક્વચિત જ શુદ્ધિમાં હોયછે એમ ત્હેમના કેટલાક **અમેરિકન** મિત્રો કહેતા.

સ્વામી સદા **બ્રહ્માનંદ**માં લીન રહેતા. જેના આધ્યાત્મિક વિચારો આટલા ઉચ્ચ છે અને એ જ વિચારમાં જે રાત દિવસ લીન રહે છે અને જેને દેહભાન રહ્યું નથી એવો પુરૂષ નશ્વર દેહ બંધનમાં ઝાઝા દિવસ રહેતો નથી, અને તે આપણે સ્વામી **રામતીર્થ**ના જીવનમાં જોયું છે. છેવટે ઈશ્વર પ્રત્યે અમારી એ પ્રાર્થના છે કે **સ્વામી રામ**તીર્થના જીવનપરથી વાંચકોને અગણિત લાભો મળો અને હિંદની ઉન્નતિ થાઓ. અસ્તુ !

આત્મ કૃપા.

‘ શ્રેયસ્ અને પ્રેયસ્ જુદાં જુદાં છે ’ એવું શ્રુતિવાક્ય છે. ફરજ એક ઉપદેશ કરે છે પણ ગરજ અથવા લાલસા પ્રાણીને બીજી બાજુએ ખેંચે છે. શ્રેય-કર્ત્તવ્ય કહે છે કે ‘ આપી દે-ત્યાગ કર ’ પણ પ્રેય (જરૂર-લાલસા) કહે છે ‘ લે, લઇ રાખ, એ ત્હારો હક છે, ત્યાં ત્હારો અધિકાર છે. ’ જગતમાં પોતાનો હક બજાવવો સહેલો છે પરંતુ પોતાનો ધર્મ બજાવવો મુશ્કેલ અને દુર્લભ છે. વસ્તુસ્થિતિનો બરાબર વિચાર કરીશું તો બીજનો વૃક્ષ સાથે જે સંબંધ છે તે જ સંબંધ ધર્મ અને વાસના (સુખ) વચ્ચે છે. આશ્ચર્ય તો એ જ છે કે સૌ ફળ ખાવાની ઇચ્છા રાખે છે પરંતુ બીજ રોપવાને અથવા ત્હેને પાણી પાઇ પોષવાને કોઇ તૈયાર હોતું નથી. પરંતુ નિયમ એવો છે કે ‘ **આપણે જો આપણા કર્ત્તવ્યને વળગી રહીશું તો આપણા હક અને અધિકાર એની મેળે આપણી પાસે આવશે.** ’ ઈશ્વરી નિયમ જ એવો છે કે જો આપણે આપણા હકોને જ વળગી રહીએ તો બીજાના મ્હોં સામું જોઈ બેસી રહેવાનું દુર્ભાગ્ય જ આપણને પ્રાપ્ત થાય છે, અને આપણા હકો નાબુદ થાય છે.

કર્ત્તવ્ય અથવા ધર્મ ચાર પ્રકારના છે. પ્રથમ કર્ત્તવ્ય ઈશ્વર સંબંધી, બીજું મનુષ્ય માત્ર સંબંધી, ત્રીજું દેશ સંબંધી, અને ચોથું પોતાની જાત સંબંધી. એ ચારે કર્ત્તવ્યનો અંતે એક કર્ત્તવ્યમાં લય થાય છે. તે કર્ત્તવ્ય પોતાનું, પોતાની જાત પ્રત્યેનું જ છે. જેઓ પોતાની જાતનું ઋણ પૂરેપુરૂં પતાવે છે તેનાં બાકીનાં ત્રણે ઋણ એની મેળે જ અદા થઇ જાય છે. એમ કહેવાય છે કે કૃપા ત્રણ પ્રકારની છે. ૧ ઇશ્વર-કૃપા, ૨ ગુરૂકૃપા, અને ૩ આત્મકૃપા. જેના ઉપર ગુરૂકૃપા થાય છે ત્હેના-

જ ઉપર ઇશ્વરકૃપા થાય છે અને જેના ઉપર આત્મકૃપા થાય છે તેને જ ગુરૂકૃપાનો લાભ મળી શકે છે. દાખલા તરીકે, એક વિદ્યાર્થી નિ-શાળે જાય છે, પરંતુ તે પોતાનું કર્તવ્ય બરાબર બજાવતો નથી, તો તેના ઉપર ગુરૂકૃપા કદી થતી નથી. પરંતુ જો તે જ છોકરો પોતાના પાઠ બરાબર તૈયાર કરે તો ગુરૂકૃપા એની મેળે જ એના ઉપર થશે, અને ગુરૂકૃપા થતાં ઇશ્વિકૃપા પણ એની મેળે જ થશે.

જેણે પ્રથમ આત્મસેવા કરી નથી તેનાથી દેશસેવા થઇ શકતી નથી. જે પોતાની જાતના હક પણ મેળવી શકતો નથી તે દેશસેવામાં શું ઉકાળવાનો હતો ? જેણે એકાદ શાસ્ત્રનું પણ અધ્યયન કર્યું નથી, એકાદ કળાનું જેને ઉત્તમ જ્ઞાન નથી, જેણે કોઈપણ બાબતમાં પ્રવી-ણતા સંપાદન કરી નથી, કોઇપણ હુન્નર ઉદ્યોગમાં નિપૂણતા જેણે મેળવી નથી અને આખા દેશનો આગેવાન થવાની બડાઇ માત્ર મારે છે તેનાથી દેશનું શું કલ્યાણ થઇ શકશે ? જેનામાં સત્ય ભરેલું છે તેણે કોઇ પણ બાબતમાં પ્રવીણતા મેળવી ન હોય તોપણ તે કંઈ-કને કંઇક પણ દેશસેવા કરી શકશે એ વાત ખરી છે. કોલસા બળીને, લાકડાં કપાઇને, અને વહાણો માણસોને પોતાના હૃદયપર ઉ-ચકી લઇ જઇને પણ દેશસેવા કરી શકે છે, તો શાસ્ત્રો ન ભણેલો અથવા હુન્નર કળા ન શીખેલો મનુષ્ય પોતાની સત્ય લાગણીના બળથી કેમ દેશસેવા ન કરી શકે ? પરંતુ ફરક માત્ર એટલો જ છે કે ત્હેની સેવાની કોલસા અથવા લાકડાની સેવા સાથે જ તુલના કરી શકાશે. વળી એ પ્રશ્ન ઉઠે છે કે પ્રમાણિક માણસને તદ્દન કળાહીન પણ શી રીતે કહી શકાય ? પ્રમાણિકપણું એ પણ એક પ્રકારની પ્રવિ-ણતા છે. એકાદ મનુષ્યે જેટલા પ્રમાણમાં પોતાનું પોતાની જાત પ્ર-ત્યેનું કર્ત્તવ્ય બજાવેલું હશે અને જેટલા પ્રમાણમાં આધ્યાત્મિક અ-થવા માનસિક (Intellectual) યોગ્યતા વધારી હશે (દાખલા

તરીકે એમ. એ. ની અથવા શાસ્ત્રીના દરજ્જાની યોગ્યતા મેળવી હશે) તેટલા પ્રમાણમાં તે સમાજનું ગાડું ઉન્નતિને માર્ગે ઘસડી શકશે. એવો મનુષ્ય પોતાના સુધારાની બડાઇઓ ન હાંકે અથવા પોતાની દેશસેવાનો ઢોલ ન પીટાવે તોપણ ફક્ત ત્હેને જોઇને અથવા ત્હેનું સ્મરણ કરીને જ લોકો ઉત્સાહિત બને છે; અને 'આપણે પણ એમ. એ. થઇએ' 'આપણે પણ એવી યોગ્યતા મેળવીએ' એવી લાગણી તેમને પણ થઇ આવે છે. મનુષ્ય પોતાના આચરણથી જ લોકોને ઉપદેશ કરે છે અને દેશનું સામર્થ્ય વધારે છે.

દુષ્કર્મના કરનાર બુદ્ધિવાનવત્ વાતો કરે;
તોપણ કદી તે લોકનાં ઊંડાં હ્રદયમાં ના ઠરે;
જન શુદ્ધ જો આચાર રાખી મૌનને ધારણ કરે;
તોપણ સરવ જન બોધ લેવા તીવ્ર આતુરતા ધરે.

જગત્ ઉપર ઉપકાર કરવાને સર ઐઝાક્ન્યૂટનના મનમાં ખ્યાલ પણ નહોતો, પરંતુ જેમ પતંગીયું દીવા તરફ ખેંચાઇ, દોડી જાય છે તેમ તે જ્ઞાનની પછવાડે પડયો હતો. તેણે પોતાને જ ખાતર પોતાનું કર્ત્તવ્ય યોગ્ય રીતે બજાવ્યું; આત્મકૃપા મેળવી, અને એ જ રીતે તે જગતનો કલ્યાણકર્ત્તા થયો. સપાટ ભૂમિ ઉપર ઉભેલો મનુષ્ય થોડે દૂર સુધી જ જોઇ શકે છે અને ત્હેનો અવાજ થોડા લોકો જ સાંભળી શકે છે પરંતુ તે એકાદ ઉંચા મિનારા ઉપર અથવા પહાડના શિખર ઉપર ઉભો રહે તો તેનો અવાજ ચોમેર ઘણે દૂર સુધી સંભળાય છે. એક વખત 'રામ'ની સાથે કેટલાક લોકો ગંગોત્રીના પર્વત ઉપર આવ્યા હતા. રસ્તો ભૂલી જવાથી આડ માર્ગે જતાં કાંટાવાળાં ઝાંખરાંથી ત્હેમનાં શરીર સોરાયાં હતાં. એક જણ બીજાને બોલાવે તો સંભળાય તેમ નહોતું. છેવટે ઘણી મહેનતે 'રામ' શિખર ઉપર પહોંચ્યો અને સર્વને બૂમ પાડી બોલાવ્યા ત્યારે સૌ આવ્યા. જ્યાં સુધી આપણે નીચે પડયા છીએ ત્યાં સુધી આપણી બૂમ કોઇ

સાંભળી શકશે નહિ, પરંતુ ઉચ્ચ સ્થાને જઇ પહોંચીને આપણે બીજા- ઓને બોલાવીશું તો સર્વને–એક એક જણને તે સંભળાશે. આ સામેનું મેજ ખસેડવું હોય તો પેલી બાજુઓથી કિંવા વચ્ચેથી હાથ ઘાલી જોર કરવાથી તે હાલશે નહિ પરંતુ નજીકમાં નજીક બાજુએથી પક- ડીને તે સહેજ ખસેડી શકાશે. મનુષ્યનો જગતની સાથે એવો જ સંબંધ છે.

બની આદમ આજાય યક દિગરન્દ
કિદર આ ફરિનિશ જ્યક જૌહરન્દ

'આદમ વંશજો (આદમ) એક બીજાના અવયવ છે. કારણકે સર્વની ઉત્પત્તિનું મૂળ એક જ છે.'

આખા જગત્‌ને ચકિત કરી નાંખી તેને દોરવાની જો ત્હમારી ઇચ્છા હોય તો જગતના સૌથી મોટા અને પાસેના ભાગ આપણા આ- ત્માને પ્રથમ ઢંઢોળીને જાગ્રત કરો. ત્હમે ત્હમારા આત્માને ઢંઢોળશો તો આખી દુનિયા ઢંઢોળાશે, ન ઢંઢોળાય તો હું જવાબદાર છું ! જેટલે અંશે આપણે આપણી જાતને હલાવીએ એટલે અંશે આપણે જગ- ત્‌ને ખળભળાવી શકીએ. કેટલાક લોકો સુધારો કરવાને માટે રાત દિવસ હજારો યત્ન કર્યા કરે છે પરંતુ તેમનાથી કંઇ જ થઇ શકતું નથી. બીજા કેટલાક એવા લોકો હોય છે કે તેઓના જીવતાં કે મૂઆ પછી તેમના સ્મરણાર્થે અથવા તેમના નામની લોકો પાઠશાળાઓ કહાડે છે, સંસ્થાઓ સ્થાપેછે અને હજારો સુધારાઓ અમલમાં મૂકેછે. દાખલા તરીકે **બુદ્ધ, શંકરાચાર્ય, નાનક, સ્વામી** દયાનંદ સરસ્વતી વ- ગેરે. એનું કારણ શું ? કારણ એ જ કે એ મહાત્માઓએ પોતાની જાતનો જ સુધારો કર્યો હતો.

ગ્રીસ દેશમાં આર્કિમીડીઝ કરીને એક મોટો ગણિતવેત્તા થઇ ગયો છે. તે એમ કહેતો કે " થોડી શક્તિથી આખી પૃથ્વીને

હું હલાવી શકીશ. ફક્ત પૃથ્વી બહાર ઉભા રહેવાને થોડીક સ્થિર જગ્યા અને મદદને માટે લાંબો સરખો એક દાંડો (lever) મને મળવાં જોઇએ. ” પરંતુ તે બિચારાને એવી સ્થિર જગ્યા મળી નહિ; જેના ઉપર ઉભા રહીને આખી પૃથ્વીને હલાવી શકાય એવું સ્થાન ત્હમારો આત્માજ છે ! ત્યાં જઇને પોતાના સ્વરૂપમાં સ્થિત થઇને જે હિલચાલ આપણે કરીશું તે આખા જગતને હચમચાવી મૂકશે.

એકાદ જગ્યાની હવા સૂર્યના તાપથી પાતળી થઇને ઉંચે ચડે છે ત્યારે ખાલી જગ્યા ભરી દેવાને માટે ચારે બાજુની હવા એની મેળે જ દોડી આવે છે અને એથી કોઇ કોઇ વખતે વાવાઝોડું પણ થાય છે. એવી જ રીતે જ્યારે એક મનુષ્ય ઇશ્વરી ઉષ્ણતાથી તપ્ત થઇને ઉન્નત થાય છે ત્યારે તેની ઇચ્છા હોય કે ન હોય તોપણ તે દરેક જાતના લોકોની ઉન્નતિનું કારણ થઇ પડે છે.

આપણે આપણી જાત પ્રત્યેનું કર્ત્તવ્ય બજાવીએ છીએ એમાં જ ઇશ્વર પ્રત્યેનું કર્ત્તવ્ય આવી જાય છે. મુસલમાનોમાં એક દંતકથા છે કે એક મનુષ્ય ઈશ્વરની શોધ કરતો હતો. પરમેશ્વરને ખોળવાને તે અત્યંત પ્રેમથી ચોતરફ દોડતો હતો. આમ દોડવામાં તેનો ઉદ્દેશ એ હતો કે ઇશ્વરકૃપાથી કોઇ પૂર્ણ જ્ઞાની પોતાને મળે એટલે ત્હેના દર્શનથી જ અંતઃકરણની ઝંખના શાંત થઇ ચિત્ત સ્વસ્થ થાય. એમ શોધ કરતાં કરતાં નિરાશ થઇને તે એક જંગલમાં જઇને પડયો અને તેણે નિશ્ચય કર્યો કે હવે કાંઇ ખાવું પીવું નહિ અને મરી જવું.

બૈઠે હૈં તેરે [1]દરપે તો કુછ કરકે ઉઠેંગે;
યા [2]વસ્લ ભી હો જાયગા યા મરકે ઉઠેંગે.

---

૧ બારણું. ૨ મુલાકાત.

જુનૈદ નામનો તે સમયનો એક પ્રખ્યાત પૂર્ણ જ્ઞાની મહાત્મા પોતાના ઘોડાને પાણી પાવાને જતો હતો. ઘોડાએ હઠ કરવા માંડી અને તે કેમે કર્યો આગળ વધતો નહતો. ઘોડાને અટકતો અને પાછો ફરતો જોઇને જુનૈદે ધાર્યું કે આમ થવામાં કંઇપણ હેતુ હોવો જોઇએ. છેવટે ઘોડાને જલાશય તરફ હાંકવાનો પ્રયત્ન છોડી દઇને બોલ્યો " જ્યાં જવું હોય ત્યાં ચાલ. ચોતરફ મ્હારા જ ઈશ્વરનો પ્રદેશ છે. મ્હારો જ સર્વ દેશ છે. " ઘોડો દોડતો દોડતો પેલા જંગલમાં જઇ ચડયો કે જ્યાં પેલો બિચારો ઈશ્વરને શોધનારો મનુષ્ય ઈશ્વરના ચિંતનમાં લીન થઇને પડયો હતો. જુનૈદે ઘોડા ઉપરથી ઉતરી તે માણસ પાસે જઈ ત્હેનો વૃત્તાંત પુછ્યો, અને આ અલ્પ સમયના સમાગમથી જ પેલો મુમુક્ષુ આનંદ પામ્યો. જ્યારે જુનૈદ ઉઠયો અને પાછો જવા લાગ્યો ત્યારે પેલા મુમુક્ષુને એણે કહ્યું કે " જો એકાદ વખત ત્હને અડચણ આવે અને સદ્ગુરૂની જરૂર પડે તો બગદાદ શહેરમાં આવજે. મ્હારૂં નામ જુનૈદ છે. ગમે તેને પૂછજે. "

ઈશ્વરભક્તિથી મસ્ત થયેલો પેલો મુમુક્ષુ બોલ્યો " શું હું ત્હને પૂછતો પૂછતો મળવા આવ્યો હતો ? હવે મને સર્વ ભેદ બરોબર સમજાય છે. હવે ત્હારી પાસે આવવાની મ્હને કંઇ જરૂર રહી નથી. જો ભવિષ્યમાં જરૂર પડશે જ તો આજની પેઠે તું અથવા બીજો ગમે તે ઈશ્વરેચ્છાથી અહીંયાં ખેંચાઈ આવીને હાજર થશે. "

અસર હૈ જ જઝ ઉલ્ફતમેં તો ખીંચકર આહી જાયેંગે;
હમે પરવા નહીં હમસેં અગર વહ તન તે બૈઠે હૈં.

(પ્રેમમાં જો આકર્ષણ શક્તિ હશે તો (ગુરૂ) એની મેળે જ ખેંચાઇ આવશે. મ્હારાથી તેહ રીસાઇને બેસશે તોપણ મ્હને દરકાર નથી.) "

આધ્યાત્મિક પ્રેમના જાદુ ધન્ય છે તને ?

અહૂદહ ચરા દરપયે ઉમો ગરદી;
બિનશીં અગરઉ ખુદાસ્ત ખુદ મીઆયદ.

(તું ફોકટ એની પાછળ શા માટે ફરે છે? શાંત બેસી રહે! જો એ ઇશ્વર હશે તો એની મેળે જ આવશે.)

ઇશ્ક અવ્વલ દર દિલેં માશૂક પૈદા મીશવદ;
તાન સોજદ શમઅ કે પર્વાનઃ શેદા મીશવદ.

(પ્રેમ પ્રથમ માશુકના અંતરમાં ઉત્પન્ન થાય છે. દીવો સળગ્યા સિવાય પતંગ શી રીતે ત્હેના ઉપર મોહિત થાય?)

ગિર્દે ખુદગર્દ ગની ચન્દ કુની તીફે હરમ
રહબરે નેસ્ત દરીં રહની અજ્જં કિબ્લાનુમા

(હે ગની! તું કેટલાં તીર્થ ફરીશ? ત્હારી પોતાની આસપાસ ફર, કારણ કે ત્હારા પોતાના આત્મા કરતાં માર્ગનો વધારે હુશીઆર બીજો ભોમીઓ નથી.)

આત્મકૃપાનું સામર્થ્ય એવું છે. 'એ મ્હારા નસીબમાંજ નથી,' 'ઇશ્વરની મરજી,' 'આજકાલ ગુરૂ જ મળતા નથી,' 'સુસંગત મળતી નથી,' 'દુનિયા બડી ખરાબ છે,' વગેરે ઉદ્‌ગારો આપણો પ્રમાદ જ દર્શાવે છે.

કૈસે ગિલે રકીબકે કયા તઅન અકરૂબા;
તેરાહી દિલ ન ચાહે તો બાતેં હજાર હૈ.

(પ્રતિસ્પર્ધી અથવા પાડોશી નિંદા કરે છે એવું શામાટે કહે છે? ત્હારાજ હૃદયમાં મ્હારે માટે પ્રીતિ નથી તો બ્હાનાં હજારો છે.)

ધ્રુવ, પ્રહ્લાદ, અભિમન્યુ, વગેરે ન્હાના ન્હાના છોકરાઓએ પણ ઇશ્વરપ્રાર્થના કરીને ભગવદ્દર્શન કર્યું તે ત્હમે સાંભળ્યું જ હશે. નામદેવ નામના એક ન્હાના છોકરાએ પોતાના બાપને વિઠ્ઠલની પૂજા કરતા જેયો અને ત્હેને પણ પૂજા કરવાનું મન થયું. તે ધીમે ધીમે 'વિઠ્ઠલ

વિઠ્ઠલ' એવો જપ કરવા લાગ્યો. હેના મનમાં તો શાલીગ્રામની પ્રતિમા એ ખરો જ વિઠ્ઠલ (ઈશ્વર) હતો. જ્યારે જ્યારે હેને લાગ મળે ત્યારે ત્યારે તે પૂજાની ઓરડીમાં પેસે અને શાલીગ્રામની મૂર્તિ પાસે જઇને પ્રેમથી અને આનંદથી કહે કે " હું ! આજ ઠીક લાગમાં આવ્યા છો, વિઠોબા !" પરંતુ હેનો બાપ વિઠ્ઠલની મૂર્ત્તિને ન્હવડાવીને તેની પૂજા કરવા દેતો નહોતો. એક દિવસ હેના બાપને પરગામ જવું પડયું અને આ તરફ આ ભાઇ હર્ષઘેલા થઇ ગયા. છોકરે બાપને જતી વખતે કહ્યું " હમે તો ગામ જાઓ છો. હમારી પાછળ વિઠોબાની પૂજા હું કરીશ. "

બાપ બોલ્યો " ઠીક, પણ સવારમાં દાતણ પણ કર્યાં પહેલાં તું ખાવા માગે છે. હારા જેવો નાદાન છોકરો તે દેવની પૂજા શું કરવાનો હતો ? પૂજા કરવાની હોંશ હોય તો દેવને જમાડીને પછી પોતે જમવું જોઈયે. " એમ કહી બાપ ગામ ગયો.

આ હર્ષઘેલા છોકરાને રાત્રે ઉંઘ પણ ન આવી. તે રાતમાં જ ઉઠી ઉઠીને પોતાની માને પુછે કે ' પરોઢીયું થયું ? સવાર ક્યારે પડશે મા ? હું વિઠોબાની પૂજા ક્યારે કરૂં ? ' વ્હાણું વાતાં જ છોકરો નદીએ જઇ સ્નાન કરી આવ્યો. એટલે હેની માએ દેવને નીચે ઉતારી આપ્યા. છોકરે દેવની મૂર્ત્તિ કહાડીને તરભાણાના પાણીમાં ડૂબાડી એકદમ બહાર કહાડી અને તુરત આસનમાં બેસાડી પોતાની માને કહેવા લાગ્યો કે " મા ! જલદી દૂધ લાવ. વિઠોબા ન્હાઇને બેઠા છે. હેમને બહુ ભૂખ લાગી છે. "

હેની માએ આણી આપેલા દૂધનો પ્યાલો દેવ સામે મૂકીને તે કહેવા લાગ્યો કે "મહારાજ દૂધ પીઓ. " દેવે દૂધ પીધું નહિ. છોકરે આંખો મીંચી ધીમે ધીમે ગણગણવું શરૂ કર્યું અને ' રામ રામ, વિઠ્ઠલ વિઠ્ઠલ' એમ બોલવા લાગ્યો. હેના મનમાં ખાત્રી હતી કે મ્હારી આ ભ-

ક્તિથી પ્રસન્ન થઇને દેવ જરૂર દૂધ પીશે. વચ્ચે વચ્ચે તે ધીમે રહીને આંખો ઉઘાડે, અને ગુપચુપ દેવ દૂધ પીએ છે કે નહિ તે જુએ. ઘણી વાર સુધી 'રામ રામ, વિઠ્ઠલ વિઠ્ઠલ' ના જપ કર્યાં પણ દેવે કાંઇ દૂધ પીધું નહિ, તેથી છેવટે કંટાળી જઇને તથા ભૂખ તરસ અને રાતના થાકથી વ્યથિત થઇને બિચારો નામદેવ રડવા લાગ્યો; દીર્ઘ શ્વાસ લેવા લાગ્યો; તેનાં રોમાંચ ખડાં થયાં; કંઠ રૂંધાઇ ગયો; ડુસકાં ઉપર ડુસકાં ભરવા લાગ્યો; હોઠ સૂકાઈ ગયા. "હાય ! અરે વિઠોબા ! આજ ત્હારૂં હૃદય આવું પત્થર જેવું કેમ થઇ ગયું છે ? હું છોકરૂં છું માટે શું તું દૂધ પીતો નથી ? મ્હારા જેવા ગરીબ ભોળા છોકરાથી પણ રીસાયછે કે ?"

સીમીબરી તો જાના લેકિન દિલે તો સંગસ્ત
દરસીમ સંગ પિનહા દીદમ ન દીદા બૂદમ

(અય માશૂક ! ત્હારૂં શરીર ચાંદીનું છે પરંતુ હૃદય પત્થરનું છે. ચાંદીના શરીરમાં પત્થરનું હૃદય મ્હેં આજ સુધી નહોતું જોયું. આ ત્હારા ચાંદીના શરીરમાં પત્થરનું અંતઃકરણ ક્યાંથી આવ્યું. ?')

બિચારો છોકરો રડી રડીને છેવટે ચુપ રહ્યો. આંખોમાંથી અશ્રુ-પ્રવાહ ચાલ્યાં કર્યો અને છેવટે ત્હેને મૂર્છા આવી. આડોશી પાડોશી એકઠાં થયાં અને તેમણે ત્હેના મ્હોંપર પાણી છાંટયું. જ્યારે ત્હેને શુદ્ધિ આવી ત્યારે સૌએ ત્હેને સમજાવવાનો પ્રયત્ન કર્યો કે 'તું દૂધ પી, દેવ દૂધ પીતા નથી; તેતો ફક્ત વાસનાના જ ભૂખ્યા છે.'

ઈશ્વરને પણ છેતરવાની અક્કલ એ છોકરામાં હજુ આવી નહોતી. તે સત્યનું, પ્રમાણિકપણાનું પૂતળું હતો. છેવટે હઠ લઇને તે રડવા લાગ્યો અને કહેવા લાગ્યો કે "જો વિઠોબા દૂધ પીતો નથી તો મ્હારે પણ ખાવા પીવાની કે જીવવાની દરકાર નથી." **नायमात्मा बलहीनेन लभ्यः** દુર્બળ મનને આત્મલાભ કદી થતો નથી. ન્હાના સરખા નામદેવ ! તારામાં કેટલું જોર, કેટલું આત્મબળ છે ! એ

ન્હાના છોકરાએ ઉપર પ્રમાણે નિશ્ચય કરીને તુરત જ એક લાંબી છરી હાથમાં લીધી અને પોતાના ગળા ઉપર મૂકી બોલ્યો " વિઠોબા ! પી, નહિતર હું મરૂં છું ! "

છરી ગળા નજીક જતાં જ એકાએક એ શું થયું ! વિઠોબા એકદમ મૂર્ત્તિમાન્ પ્રગટ થયા અને દૂધ પીવા લાગ્યા !

ત્હમે કહેશો કે એ ગપ છે. ' રામ ' પૂછે છે કે ત્હમારામાં વિશ્વાસ ક્યાં છે ! અમેરિકામાં ' રામે ' પાઠશાળા અને દવાખાનાઓમાં એવા ચમત્કારો નજરે જોયા છે કે વિશ્વાસને-ભાવનાને બળે સામેનું મેજ ઘોડો છે એમ બતાવી શકાય છે. માનસશાસ્ત્રના પ્રયોગથી એવા ચમત્કારો પૂર્ણ સિદ્ધ થયા છે. તો નિષ્પાપ અને પૂર્ણ ભક્ત નામદેવ પોતાની ભાવનાને બળે પરમેશ્વરને મૂર્ત્તિમંત કેમ ન કરી શકે ? પરમેશ્વર તો સર્વવ્યાપી છે પરતું આત્મકૃપા, આત્મશ્રદ્ધા, પૂર્ણ ભાવના એવી વસ્તુ છે કે ત્હેના બળથી ઈશ્વિર સાતમા તો શું પણ ચૌદમા આસમાનમાં હોય, નંદન વનમાં, વૈકુંઠમાં, કૈલાસમાં, કે ત્હેની પણ પેલીમેર ગમે ત્યાં હોય તોપણ ત્યાંથી ખેંચી લાવી શકાય છે.

થામે હુએ કલેજેકો આઓગે આપસે
માનોગે જજ્બ દિલમેં ભલા ક્યોં અસર નહીં ?

(ત્હારૂં અંતઃકરણ ત્હારા હાથમાં રાખીને ચાલ્યો આવ એટલે અંતઃકરણના પ્રેમમાં કંઇ ઓર જ પ્રભાવછે એમ ત્હારે કબુલ કરવું પડશે.)

યહ કૌનસા ઉકદા હૈ જો વા હો નહિ સકતા
હિમ્મત કરે ઇન્સાન તો ક્યા હો નહિ સકતા ?
કીડા જરા સા ઔર વહ પથ્થરમેં ઘર કરે
ઇન્સાં વહ કયા ન જો દિલે દિલબરમે ઘર કરે ?

(એવી કયી ગાંઠ છે કે જે છુટી ન શકે ? મનુષ્ય હિમ્મતથી ઉદ્યોગ કરે તો શું થઇ નથી શકતું ? ન્હાનો સરખો કીડો પણ

પત્થરમાં ઘર કરે છે તો મનુષ્ય પ્રેમી (ઈશ્વર) ના મનમાં કેમ વાસ ન કરી શકે?)

હે મનુષ્ય! ત્હારામાં કંઇક એવું ઐશ્વર્ય અને અપરંપાર સામર્થ્ય છુપાયેલું છે કે તે યોગ્ય રીતે પ્રકટ કરવાથી દેશ, વિશ્વ અને વિશ્વનાથને પણ પ્રસન્ન કરી શકાય છે. હે શરૂ થતી વસંતના રમણીય પુષ્પ! તું પ્રથમ વિકાસને તો પામ! ત્હારી ત્હારા પ્રત્યેની આ ફરજ અદા કરવાથી બીજી સર્વ ફરજ એની મેળે અદા થઇ જશે. ક્ષુદ્ર જંતુથી લઇને આકાશમાં ઉડતાં પ્રાણીઓ સુધી સર્વ ખુશી થઇ જશે.

તુ ખુશી તુ ખૂબિઓ કાને ખુશી;
તુ ચીરા ખુદ મિન્નતે બાદાકશી.

(તું આનંદ છે. તું પૂર્ણ છે. તું સુખની ખાણ છે તો પછી સુખી થવાને માટે તું વિષયોનો બોજો ફોકટ શા માટે ત્હારી જાત ઉપર લાદે છે?)

આપણું કર્તવ્ય બજાવવાનું સાધન.

એક છોકરો સ્કૉટલાંડના અનાથાલયમાં હતો. બીજા છોકરાઓની પેઠે તે પણ તોફાની, હઠીલો અને મસ્તીખોર હતો. એક દિવસ તે અનાથાલયમાંથી ન્હાસી ગયો અને રસ્તાનાં ગામડાંઓમાં ભીખ માગતો માગતો લંડન શહેરમાં આવી પહોંચ્યો. અને ત્યાંના એક મોટા પૈસાદાર લૉર્ડ મેયરના બગીચામાં ફરવા લાગ્યો. (લૉર્ડ મેયર બહુધા એટલો તો શ્રીમંત હોય છે કે તે સરદારો અને રાજાઓને પણ જરૂરને વખતે પૈસા ધીરે છે) આ છોકરો બગીચામાં ફરતો હતો એટલામાં એક બિલાડી ત્હેની નજરે પડી. તેને પકડી તેની સાથે તે રમવા લાગ્યો અને મ્હોડેથી ત્હેની સાથે ગમે તે વાતો કરવા લાગ્યો. ત્હેને થાબડવા અને પૂંછડી પકડી ખેંચવા લાગ્યો. અને છોકરાંઓના સ્વભાવ પ્રમાણે અટકચાળાં કરી બિચારી બિલાડીને સતાવવા લાગ્યો.

પાસે જ એક દેવળનું ઘડીઆળ વાગતું હતું. છોકરો પેલી બિલાડીને પૂછવા લાગ્યો કે "આ ઘેલું ઘડીઆળ શું બકે છે ?" (ઘેલું એટલા માટે કે ઘડીઆળો ચાર આઠ અથવા બહુ તો બાર વાગીને અટકે છે. પરંતુ આ ઘડીઆળ ગાંડાની પેઠે વાગ્યા જ કરતું હતું.)

બિચારી બિલાડી ઘડીઆળના અવાજમાં શું સમજે ? છોકરે બિલાડીની વતી પોતે જ જવાબ આપ્યો કે "ટન્ટન્ટન્ વિટંગટન્ વિટંગટન્ (તે છોકરાનું નામ વિટંગટન્ હતું) ટન્ ટન્ ટન્ વિટંગટન્ વિટંઅટન્ લૉર્ડ મેયર ઑફ લંડન."

અનાથાલયમાંથી ન્હાસી આવેલા આ ન્હાના સરખા છોકરાએ પોતાની ઇચ્છા ક્યાં સુધી પહોંચાડી, એનો જરા વિચાર કરો ! ઘડીઆળના અવાજમાં પણ પોતે લૉર્ડ મેયર થશે એવું ગીત ત્હેને સંભળાતું હતું ! વાહ ! "ટન્ટન્ટન્ટન્ વિટંગટન્ વિટંગટન્ લૉર્ડ મેયર ઑફ લંડન !"

એટલામાં લૉર્ડ મેયર ફરતો ફરતો ત્યાં આવી પહોંચ્યો. તેણે આ છોકરાને પૂછ્યું "અરે ! તું કોણ છે અને શું બકે છે ?"

છોકરે આનંદથી પણ ઉચ્છૃંખલતાથી જવાબ આપ્યો "લૉર્ડ મેયર ઑફ લંડન, લૉર્ડ મેયર ઑફ લંડન."

એટલા છોકરા ઉપર કોણ ગુસ્સે થાય ? ઉલટું ત્હેનું સ્વચ્છંદી અને તોફાની વર્તન જોઇ લૉર્ડ મેયર ખુશ થયો. લૉર્ડ મેયરે પૂછ્યું "અલ્યા તું નિશાળે જશે કે ?"

છોકરે ઉત્તર આપ્યો "માસ્તર ન મારે તો જ જાઉં તો !"

તે છોકરાને નિશાળે મૂકવામાં આવ્યો. નિશાળમાં ભણતાં ભણતાં આગળ જઇને કોલેજની પણ પરીક્ષાઓ પાસ કરીને આખરે તે ગ્રેજ્યુએટ થયો. એટલામાં લૉર્ડ મેયરનો મરણકાળ સમીપમાં આવ્યો. ત્હેને કંઇ ફરજંદ ન્હોતું. પોતાની અપાર સંપત્તિનો મોટો ભાગ ત્હેને

આપીને તે લોર્ડ મેયર મરણ પામ્યો. આ છોકરો પોતાની સંપત્તિ વધારતાં વધારતાં એક દિવસ પોતે 'લોર્ડ મેયર ઑફ લંડન' બન્યો. લોર્ડ મેયરની યાદીમાં ત્હેનું નામ મળી આવશે. આ જગત્ અને ત્હેની સાથેનો આપણો સંબંધ આપણી હિમ્મત અને મનોભાવના પ્રત્યુત્તર જેવો છે. **વિટંગટન**ની હિમ્મત ન્હાનપણથી મ્હોટી હતી અને ત્હેના મનના ભાવો ઉચ્ચ હતા, તે પ્રમાણે ત્હેને ફળ પણ મળ્યું ? ઇચ્છા પ્રમાણે જ ફળ મળે છે. જેવું મનમાં હોય તેવું મળે. **જેવું વાવશો તેવું લણશો.**

ચીનમાં એક અતિશય ગરીબ વિદ્યાર્થી હતો. રાત્રે વાંચવાને દીવો કરવા તેલ પણ ત્હેને મળતું નહિ. પુષ્કળ પતંગીયાં એકઠાં કરી એક પાતળા મલમલના કટકાસાથે બાંધી ચોપડીપર મૂકી ત્હેના પ્રકાશથી તે વાંચતો. કોઇએ ત્હેને પૂછ્યું કે "એટલી બધી મહેનત શા માટે કરે છે, **ચીન** દેશનો વજીર થવાનો છે કે શું ?"

છોકરે જવાબ આપ્યો "સામર્થ્ય અને જ્ઞાનનો **સ્વામી** ઈશ્વર છે. ત્હેનો કાયદો ખરો હશે તો ખરેખાત એક દિવસ હું **ચીન**નો વજીર પણ બનીશ ?"

ચીનનો ઇતિહાસ વાંચો ! એક દિવસ એવો આવ્યો કે એ જ છોકરો **ચીન**નો મુખ્ય પ્રધાન બન્યો.

'તજકીરા આબ હયાત' નામના ગ્રંથમાં પ્રોફેસર **આઝાદે** એક વિચિત્ર વાત લખી છે. એક દિવસ એક ભાટે **લખનૌ**ના નવાબ અને ત્હેના સરદારોને પોતાનાં કવિતાથી ખુશ કર્યો તેથી નવાબ પોતાના મહેલમાં મોડો જઈ શકયો. બેગમે મોડું થવાનું કારણ પૂછતાં નવાબે કહ્યું કે "ઘણાં જ સરસ અને અદ્ભુત કવિતો અને રણગીતો સાંભળ-તા અમે બેઠા હતા." એ સાંભળી એ કવિતો પોતે પણ સાંભળ-વાની બેગમે ઇચ્છા બતાવી.

બીજે દિવસે બેગમ ચક નંખાવી બેઠી અને ભાટને બોલાવ્યો. ભાટનાં ગાયનથી બેગમ ઘણી જ ખુશી થઇ અને તેણે નવાબને અર[જ] કરી કે "એ ભાટને એક ઓરડી આપી મારા જ મ્હેલમાં રહેવા દો. ભાટે વિચાર કર્યો કે 'મહેલમાં રહેવાથી દરરોજ બેગમનું મુખદર્શ[ન] થઈ શકશે પરંતુ નવાબને કદાચિત આ વાત ગમશે નહિ. તેથી કં[ઇ] યુક્તિ કરવી કે જેથી નવાબ આ બાબતમાં ના પસંદગી ન બતાવે' એમ ધારી અને નવાબને વિચારમાં પડેલો જોઈ તે બોલ્યો "હું બ[ધી] બાબતમાં હુંશીઆર છું પરંતુ માત્ર એક જ મોટી ખોડ છે અને [તે] એ જ કે મ્હને બિલકુલ દેખાતું નથી. હું આંખે છેક આંધળો છું."

ભાટની યુક્તિ બરોબર પાર ઉતરી. નવાબનો અંદેશો દૂર થ[યો] અને મહેલમાં એક ખોલી આપી મૂકવા હરકત ન ધારી તેમ ક[ર]વાનો હુકમ કર્યો. પરંતુ એ લુચ્ચા ભાટે પોતાના અંધાપા વિષે [ગપ] મારી હતી. તેણે એવી દુષ્ટ બુદ્ધિથી એ ગપ મારી હતી કે એ[મ] કહેવાથી મહેલમાં રહીને દરરોજ બેગમનું મોઢું જોઇ શકાશે. પર[ંતુ] લુચ્ચાઈ આખરે લુચ્ચા સિવાય બીજા કોઇને ફસાવતી નથી. 'ખા[ડો] ખોદે તેજ પડે' નીચ કામમાં વિજય મેળવવો એ ઝેરી મ[દિરા] પીધા બરોબર છે.

એક દહાડો તે ભાટને ઝાડે જવું હતું. એક દાસી પાસે [તે]ણે પાણીનો લોટો માગ્યો. દાસી બોલી "ઓરડીમાં લોટો નથી તે ક્યાં[થી] લાવું!" (આવા મ્હેમાનોથી નોકરોને ઘણી તકલીફ પડતી હોવા[થી] તેઓ સદા કંટાળેલાં હોય છે એ સૌ જાણે છે.)

ભાટને બહુ જ ઉતાવળ હતી. ત્હેનાથી રહેવાયું નહિ. તેથી અસાવધપણે એકદમ બોલ્યો " પેલો લોટો પડ્યો શું દેખતી નથ[ી] લાવને ઝટ ?"

ઢોંગ ક્યાં સુધી ચાલે ? ભાટનું કહેવું સાંભળતાં જ દાસી બો[લી]

પાસે દોડી ગઇ અને બોલી " આ ભાટ મૂઓ આંધળો નથી. એતો દેખતો છે ! એ તો રડ્યો જાણી જોઇને આંધળો હોવાનો ઢોંગ કરે છે. "

તે જ દહાડે મહેલમાંથી ત્હેને હાંકી કહાડવામાં આવ્યો અને બીજે દિવસે તે ખરેખરો જ આંધળો થયો ! કેવું રોકડું ઇનામ મળ્યું ? **જેવું બોલશો અથવા મનમાં લાવશો તેવું જ ત્હમારે થવું પડશે.**

ગર દર દિલે તો ગુલ ગુજરદ ગુલબાશી,
દર બુલબુલે બેકરાર બુલબુલ બાશી;
સોદાય બલા રંજ બલા મી આરદ,
અન્દેશ યેકુલ પેશાકુની કુલ બાશી.

(જો ત્હારા મનમાં ગુલાબ આવશે તો ત્હારૂં મન પ્રસન્ન થશે અને જો ત્હારા મનમાં ફડફડતું બુલબુલ આવશે તો ત્હારૂં મન અસ્વસ્થ થશે; જો સંકટથી બ્હીશો તો જરૂર ત્હમારા ઉપર સંકટો આવશે અને જો સૌની સંભાળ લેવાનું ત્હમે માથે લેશો તો ત્હમે સર્વરૂપ બનશો.)

ઘણાઓએ જોયું હશે કે કેટલાંક છોકરાંઓ આંખો મીચી આંધળાંનો ઢોંગ કરી ચાલે છે, એ જોઇને ત્હેમની માતાઓ ત્હેમને મારે છે અને ગુસ્સે થઇ કહે છે કે મનમાં શુભેચ્છા રાખો. આંધળાનો વેશ લેશો તો આંધળાં બનશો. !

" કૃષ્ણ કૃષ્ણ મેં કરતીથી તો મેંહી કૃષ્ણ હો ગઇ ! " એમ જે કહ્યું છે તે તદ્દન ખરૂં છે.

આપણે જોયું છે કે આંધળાના ઢોંગથી આંધળો, પ્રધાનપદની ઇચ્છાથી પ્રધાન, અને લોર્ડ મેયર થવાની અભિલાષા રાખવાથી મનુષ્ય લોર્ડ મેયર થઇ શકે છે, પરંતુ આપણું કર્તવ્ય બજાવવાને

અને ઉન્નત થવાને આપણામાં વિચારની પવિત્રતા, અદ્ભુત હિમ્મ
શુભ સંસ્કાર, પવિત્રભાવ ' હું બધું કરી શકું એવો છું ' એ
આત્મવિશ્વાસ, અમર્યાદ મહત્વાકાંક્ષા, અને ધૈર્ય એ ગુણો હોવા જોઈ

ગર બર્ફકે મિનિહદ સદકોહે મેહનત રોજગાર;
ચીને પેશાની નબીનદ ગોશયે અબ્રુય મા.
અગરચે કુત્બ જગહસે ટલે તો ટલ જાયે;
હિમાલા બાદ કી ઠોકરસે ગો ફીસલ જાયે;
અગરચે બહરભી જુગુનુ કી દુમસે જલ જાયે,
ઔર આફ્તાબ ભી કબ્લે ઉરૂજ ઢલ જાયે.
કભી ન સાહબે હિમ્મતકા હૌસલા ટુટે,
કભી ન ભૂલે સે અપની જવીં પ બલ આયે.

(મ્હારા ઉપર દુ:ખના ડુંગરો પડે તોપણ મ્હારાં ન
ખૂણાને પણ મ્હારા કપાળ ઉપર ત્રાસની કરચલી દેખાશે નહિ!
ચળે, પવનના આઘાતથી હિમાલય પણ ઢળી પડે, પતંગીઆની
ડીથી આખો સમુદ્ર શોષાઇ જાય, અને સૂર્ય ક્ષિતિજ ઉપર આવતાં
વતાં તૂટી પડે પરંતુ તેજસ્વી મનુષ્યનું સામર્થ્ય ઓછું થતું નથી,
ભુલે ચૂકે પણ ત્હેના ચ્હેરા ઉપર ચિંતાની છાયા પડતી નથી !)

અદ્ભુત હિમ્મત અને ઉદાત્ત વિચારોનો અર્થ એવો ન
આપણે મોટા તિસ્માર ખાં છીએ અને બીજા કંઇ જ ગણત્રીમાં
સદ્ગુણી અને શ્રેષ્ઠ થવું હોય તો બીજાના સદ્ગુણ અને શ્રે
મનમાં માન આપવું જોઇએ. ભગવાન્ બુદ્ધ કહેતા કે " જે
ભાવના રાખશે તેવો થશે. " ત્હેમની પાસે બે માણસો આ
એકે પુછ્યું કે " મહારાજ ! મ્હારા આ સોબતીની આવતે જન્મે
ગતિ થશે ? એ સદા કૂતરાના જેવા વિચારો કર્યા કરે છે અને કૂતરા
જેવાં કર્મ કરે છે; એ આવતે જન્મે કૂતરો નહિ થાય ? "

બીજો બોલ્યા [illegible] તે આવતે જન્મે બિલાડો નહિ થાય ? ”

મહાત્મા બુદ્ધ બોલ્યા “ ભાઇઓ ! જેવા ત્હમારા સંસ્કાર હશે તેવું ત્હમને ફળ મળશે. માત્ર ત્હમે આ સિદ્ધાંત ઉંધો લાગુ પાડો છો. આ ત્હને બિલાડો કહે છે, તું એને કૂતરો કહે છે. પરંતુ તું તારા સોબતીને કૂતરો ગણે છે તેથી તું પોતે જ કૂતરાના સંસ્કાર ધારણ કરવા લાગ્યો છે. અને જ્યારે તું મરશે ત્યારે તારા મનમાં કૂતરો ભરાઇ રહેલો હોવાથી જરૂર તું કૂતરો થશે. તેવી જ રીતે આ ભાઈ તને બિલાડો સમજે છે તો એ પોતે જ બિલાડો થશે. ”

આ સિદ્ધાંત ઉપર બરાબર વિચાર કરો. **જે દોષ આપણે બીજાનામાં શોધીએ છીએ તે આપણા પોતાનામાં લાવીએ છીએ.** ‘ રામ ’ કહે છે કે જો ત્હમારે ત્હમારૂં હિત સાધવું હોય તો બીજાના દોષ શોધવા છોડી દઇને પોતાની મનોભૂમિમાં પ્રમાણિકપણા અને સદ્‌ગુણ સિવાય બીજા કોઇ જ વિચાર પેસવા દેવા નહિ. એકાદ દેવળના ઘુમ્મટમાં જેમ આપણો જ અવાજ ઘુમીને પાછો આવે છે, તેવી જ રીતે આ આકાશ રૂપી ઘુમ્મટ નીચે આપણા જ વિચારો પાછા આવીને આપણા ઉપર અસર કરે છે અને તેને જ આપણે ‘ નસીબ ’ કહીએ છીએ.

બદ ન સોચે જેમ ગરદૂ ગર કોઇ મેરી સુને;
હૈ યહ ગુમ્બજ કી સદા જૈસી કહે વૈસી સુને.

(જો કોઇ મ્હારી શિખામણ સાંભળતું હોય તો આકાશ નીચે (આ જગતમાં) ખરાબ વિચાર કદી પણ મનમાં લાવતા નહિ, કારણકે આ આકાશ રૂપી ઘુમ્મટમાં બોલ્યા પ્રમાણે જ પડઘો પડે છે.)

તમારા વિચારો શુદ્ધ રાખો, જગતને ખરાબ અને દુષ્ટ વગેરે કહેવું એ ન્હાના બાળકની પેઠે ઘુમ્મટને દોષ દેવા જેવું છે. જો સર્વ

કંઇ ત્હમારા કાબુમાં ન હોય એવા નશીબથી જ થતું હોય તો શાસ્ત્રોએ વિધિ નિષેધક વાકયોને જગ્યા જ આપી ન હોત. જો શાસ્ત્રો જાણતા હોત કે બધું નસીબના હાથમાં છે, ત્હમારા હાથમાં કંઇ નથી તો તે ' આ કર અને પેલું કરતો નહિ ' એમ શા માટે કહેત ? અને એ જવાબદારી કયા ન્યાયે ત્હમારા ઉપર નાખત ?

દરમ્યાને કારે દર્યા તખ્તઃ બન્દમ કરદઇ
બાજમી ગોઇ કી દામન તર મકુન હુશિયાર બાશ.

(વહેતી નદીમાં એક પાટીઆ સાથે તેં મ્હને બાંધી રાખ્યો છે અને કહે છે કે ખબરદાર બોંય પલળવા દીધી તો.)

તમારામાં એટલી શક્તિ છે કે જે ચાહો તે કરી શકો. ખરૂં કહું તો:—

મૈને માના દહરકો હક ને કિયા પૈદા વલે;
મૈં વર ખાલિક હું મેરે ' કુન ' સેં ખુદા પૈદા હુઆ.

(ઇશ્વરે આ જગત્ નિર્માણ કર્યું છે એમ હું માનું છું પરંતુ ખરૂં જોતાં હું સર્વનો ઉત્પાદક છું. મ્હારા ' કુન ' (થઇ જા) શબ્દથી ઇશ્વર પેદા થયો.

पौरुषाद्दृश्यते सिद्धिः पौरुषाद्धीमतां क्रमः ।
दैवमाश्वासना मात्रं दुःख पेलव बुद्धिषु ॥

પૌરૂષથી જ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે, પરાક્રમથી જ બુદ્ધિવાન લોકોનો વ્યવહાર ચાલે છે. દૈવ તો કેવળ દુઃખથી મૃદુ થયેલા અંતઃકરણને આશ્વાસન આપવા માટે જ છે.

જે પોતાને મદદ કરવાને તૈયાર છે ત્હેને મદદ કરવાને ઈશ્વર સદા તૈયાર છે, એ એક ઈશ્વરી નિયમ છે. જ્યારે મનુષ્ય પૂર્ણ અધિકારી બને છે ત્યારે ત્હેના હક પોતાની મેળે જ ત્હેને શોધતા આવેછે, એ એક અચૂક ઈશ્વરી નિયમ છે. જો અહીંયા અગ્નિ સળ-

ગતો હોય તો ઑક્સીજન વાયુ ત્યાં ખેંચાઇ આવવો જ જોઇએ. ઇંગ્રેજીમાં એક કહેવત છે કે " પ્રથમ લાયક થાઓ અને પછી ઇચ્છા કરો " (First deserve and then desire) 'રામ' કહેછે કે ત્હમે ફક્ત લાયક જ બનો એટલે ઇચ્છા ન કરો તોપણ તમારી સર્વ કામનાઓ પૂર્ણ થશે.

બાંધે હુવે હાથોંકો બ ઉમ્મેદ ઇજાબત
રહતે હૈં ખડે સૈંકડો મજમૂં મેરે આગે

(પોતાનો સ્વીકાર થશે એવી ઉમેદથી સેંકડો સ્વાર્થી ઇચ્છાઓ મ્હારી સામે હાથ જોડી ઉભી રહી છે.)

ભીંતમાં ચણવા યોગ્ય પત્થર રસ્તામાં શી રીતે પડી રહી શકે ? જો ત્હમે પૂર્ણ અધિકારી થાઓ તો ત્હમારી કદર જરૂર જ થાય ! જગ્યા શોધવામાં ફોકટ વખત ગુમાવશો નહિ. લાયક થવાની જ ચિંતા રાખો.

નાખુને ખાર આકે ખુદ ઉદકા તેરા કરદેગા વા
પહિલે પાયે શૌકમેં પેદા કોઇ છાલા તો હો.

(પ્રથમ પગમાં ફોલ્લો તો થવા દ્યો, કાંટો એની મેળે આવીને તેને ફોડી નાંખશે.)

સૂર્ય તરફ જોઇને ચાલીએ તો છાયા આપણી પાછળ પાછળ ચાલી આવે છે પણ મોં ફેરવી છાયાને આપણે પકડવાને દોડવા મંડીશું તો છાયા આગળ આગળ દોડશે.

ભાગતી ફીરતીથી દુનિયાં જબ તલબ કરતેથે હમ
અબ જો નફરત હમને કી વહ બેકરાર આને કોહ
ગુજસ્તમ્ અજસરે મતલબ તમામ શુદ મતલબ
નકાબ ચિહરયે મકસૂદ બૂદ મતલબ હા.

(જ્યારે હું ઇચ્છા કરતો હતો ત્યારે આખું જગત્ મ્હરાથી દૂર

ન્હાસતું હતું. અત્યારે મ્હને સર્વનો કંટાળો આવ્યો છે ત્યારે તે એની મેળે જ મ્હારી પાછળ દોડતું આવે છે. સર્વ આશાઓ ઓળંગી ગયો ત્યારે મ્હારૂં ઇષ્ટ મ્હને મળ્યું. આ વાસનાઓનો જ વચ્ચે પડદો હતો.)

ભિખારીને સૌ દૂર હાંકી કહાડેછે પણ મોટા માણુસ તરફ સર્વ વસ્તુઓ જાતે જ નમતી આવે છે,

સૌબાર ગરજ હોવૈ તો ધોધો પીયે કદમ
કયોં ચર્ખો મેહેરો માહ પૈ માયલ હુવા હૈ તૂ

(આકાશ સૂર્ય અને ચંદ્ર ઉપર તું આટલો બધો મોહી પડયો છે? ત્હેમને સો વખત ગરજ હશે તો ત્હારા હાથ ધોઇ ધોઇને પીશે.)

જાપાનમાં ત્રણસેં ચારસેં વરસનાં દેવદારનાં વૃક્ષો મ્હેં ફક્ત એક વેંત કે તેથી થોડી વધુ ઉંચાઇનાં જોયાં છે. દેવદારનાં ઝાડ કેટલાં ઉંચાં વધેછે ત્હેનો ત્હમે વિચાર કરો. આ ઝાડોની આકાશ ભેદનારી ઉંચાઇને જાપાનના લોકો શી રીતે અટકાવેછે ત્હેની મેં તપાસ કરી ત્યારે તેમણે મને કહ્યું કે "અમે એ ઝાડનાં પાંદડાંઓ અથવા ડાળીઓને બિલકુલ તોડતા નથી ત્હેનાં મૂળ જ કાપ્યા કરીએ છીએ અને ત્હેને ઉંડે જવા જ દેતા નથી." પ્રકૃતિનો નિયમ એવો છે કે મૂળ ઉંડાં ન ઉતરે તો ઝાડ વધે જ નહિ. ઉપર અથવા નીચે (એટલે બહાર કે અંદર) એવો સંબંધ છે કે જેને ઉંચું વધવાની ઇચ્છા છે (ઉન્નત થવું છે) જગતમાં વિજય પ્રાપ્ત કરવો છે, તેમણે અંદર એટલે જમીનમાં, પોતાના આત્મામાં પોતાનાં મૂળ ઉંડાં ઉતારવાં જોઇએ. અંદર મૂળીઓં જો બરોબર ન ઉતરે તો ઝાડને બરાબર ફળ આવતાં નથી. વીણામાં જેટલો ઉંડો પવન જાય તેટલો ત્હેનો તીણો સૂર નીકળે છે.

મનસૂરસેં પૂંછી કીસીને કૂચ યે દિલબરકી રાહ
ચુભ સાફ દિલમેં રાહ બતલાતી જબાનેદાર હૈ
સરહમ ચુ તાર સબહબસદ દુર કશીદા એમ
આખીર રશીદા એમ બખુદ આરમીદાએમ.

(મનસૂરને કોઇએ પૂછ્યું કે " માશુકના ઘરનો રસ્તો કયો ? " તેથી શૂળી તરફ આંગળી કરી કહ્યું કે " આ ! " માળામાંના દોરાની પેઠે મેં મ્હારૂં માથું અનેક મણકાઓ (સંકટ) માંથી કહાડયું છે ત્યારે જ હું મ્હને—આત્માને મળી શકયો અને ત્યાં જ શાંત થઇ બેઠો.)

' આત્મકૃપા ' ' રામ ' જેને કહે છે તેનો અર્થ કોઇ પણ જાતનો અહંકાર, આત્મશ્લાઘા અથવા સ્વાર્થ નથી. તેનો અર્થ આધ્યાત્મિક શિક્ષણ અને અંતઃકરણની ઉદારતા છે. તે ઉદારતા, એટલી બહોળી હોવી જોઇએ કે પોતાનો આત્મા દેશનો આત્મા જ બની જવો જોઇએ. આખું જગત્ પોતાનામાં જ પ્રતિબિંબિત થવું જોઇએ અને જ્યારે લોકોની દૃષ્ટિએ આપણે આખા હિંદુસ્તાનનું અથવા સકળ વિશ્વનું કામ કરતા હોઇએ ત્યારે આપણી પોતાની દૃષ્ટિએ આપણે ફક્ત આપણું પોતાનું જ કામ કરીએ છીએ, એમ લાગવું જોઇએ. સઘળી વસ્તુઓ પ્રત્યે એવો પ્રેમ વધવો જોઈએ કેઃ—

પત્તીકો ફૂલકી લગા સદમા નસીમકા
શબનમકે કતરે આંખમેં તેરે નજર પડે.

(ફૂલની પાંખડીને ઠંડી લાગતાં ત્હારી આંખમાં હિમબિંદુ દેખાવા લાગે.)

' રામ ' જેને ' આત્મબળ ' કહે છે તે બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો ' ઈશ્વરી બળ' જ છે. આપણું ખરૂં સ્વરૂપ છે તે સૌનું સ્વરૂપ છે અને વસ્તુતઃ ઈશ્વરનું સ્વરૂપ પણ તે જ છે.

માનૂર ખુદાયેમ દરીં દૈર પ્રિતાદા
યા આબે હયાતેમ દરીં જૂય રવાનેમ.

(આપણે ' આ સંસારમાં પડેલું ઈશ્વરી તેજ ' છીએ અથવા આ સંસાર રૂપી–ઝરામાં વહેતું અમૃત ' છીએ.)

નામ રૂપ ખરૂં જોતાં ક્ષણિક છાયા જેવાં છે. આપણે નામ રૂપ છીએ એમ સમજીને કરવામાં આવતું કાર્ય અહંકાર અને સ્વાર્થથી પ્રેરિત હોય છે અને ત્હેનો અંત દુઃખ અને નિરાશામાં આવે છે. પરંતુ જે કામ ખરા આત્મજ્ઞાનથી અથવા વિશ્વાસથી કરવામાં આવે છે તે અહંકારપ્રેરિત નહિ પણ ઈશ્વરપ્રેરિત હોવાથી ત્હેનો અંત ચિરકાલ આનંદ અને વિજયમાં આવે છે. સર્વ વ્યાખ્યાનનો સાર એ છે કે અહંકારને બદલે ઈશ્વરી દૃષ્ટિથી સઘળા સંબંધ ત્હમે જુઓ અને નામ રૂપને વળગી રહેવા કરતાં ઈશ્વરી સ્વરૂપમાં લીન થાઓ.

બહુત મજબૂત ઘર, હૈ આકબત કાદનાર દુનિયાંસે
ઉઠા લેના યહાંસે અપની દૌલત ઔર વહાં રખના

(આ પૃથ્વી ઉપરના ઘર કરતાં આગળનું (ઈશ્વરનું) ઘર વધારે મજબૂત છે. માટે ત્હારી દોલત અહીંથી ઉંચકી ને ત્યાં મૂક.)

જે મનુષ્ય નામરૂપના પાયા ઉપર પોતાનાં સર્વ કામ કરે છે તે હવામાં જ કિલ્લા બાંધે છે. જીવતો મનુષ્ય એ જ કે જે જગતની જાહોજલાલી, ઐશ્વર્ય, દારિદ્ર, અવનતિ વગેરેને સમુદ્રનાં ફીણ જેવા કાલ્પનિક માને છે અને ત્હેનાપર વિશ્વાસ રાખતો નથી.

' સાયઃગર સાયે કોહસ્ત સુબુક મીબાશદ. '

(છાયા ભલે પર્વતની હોય તોપણ તે હલકી જ છે.)

દેખતો મનુષ્ય એ જ કે જેની દૃષ્ટિ દૃષ્ય જગતને ભેદીને, નિત્ય અને અનિત્ય વસ્તુઓનો વિવેક સમજીને લોકોની નિંદા કે સ્તુતિની દરકાર ન કરતાં ફક્ત તત્ત્વને જ વળગી રહે છે. ઇશ્વર સિવાય કંઇ

નથી. બ્રહ્મ સત્ય છે અને જગત્ મિથ્યા છે. ચતુર તે જ છે કે જે હર ઘડીએ પૂર્ણ સૌંદર્ય, અને પૂર્ણ ઐશ્વર્ય એટલે ઈશ્વરી તત્ત્વ અવલોકીને આશ્ચર્યમાં જ લીન થઈ જાય છે.

કાશ દેખો મુઝે મુઝે દેખો
હરસરે મુસે ચશ્મ હૈરત હો
ખુબ ગયા જીસકે દિલમેં હુસ્ન મેરા
દંગ સકનકા એક આલમ થા.

(જો મ્હને જોવાની ત્હારી ઇચ્છા હોય તો આશ્ચર્યરૂપ બનીને જો. જે મ્હારા સૌંદર્યથી મોહિત થાય છે તે આશ્ચર્યચકિત થયો જ સમજવો)

ઉંઘમાં, સ્વપ્નમાં, ખજાનો મળવાથી ત્હેને ભરોસે જે અમીર થવા જાય છે તે જેમ મૂર્ખ છે તેવી જ રીતે આ માયાની જગતમાંની વસ્તુઓને ભરોસે જે જીવે છે તે જીવતો છતાં મૂએલો જ સમજવો ! શ્રેષ્ઠ કર્ત્તવ્ય, ધર્મ તથા આત્મકૃપાનો સાર એટલો જ છે કે 'તૂકો ઇતના મિટા કિ તૂ ન રહે, ઔર તુઝમેં દુઇકી બૂ ન રહે' (તું 'તારાપણું' એટલે સુધી કહાડી નાંખ કે તું 'તુ' ન રહે અને ત્હારામાં દ્વૈતની ગંધ પણ ન રહે.)

ક્ષુદ્ર અંહભાવ એટલે સુધી નષ્ટ થવો જોઇએ કે ત્હેનું નામ-નિશાન પણ રહે નહિ.

તો મઆશ અસલા કમાલી નસ્તો બસ
તું ખુદ હિજાબ ખુદી ઐ દિલ અજમિયાં બરખેજ
ન દારે આખરત નૈદારે દુનિયાં કર નજર દારમ
જી ઇસ્કતકાર ચું મન્સૂર વાદાર દિગર દારમ
(તું પણું ' ન રહે એજ પૂર્ણત્વ છે.)

હે મન ! તું પોતે જ ત્હારો પડદો છે. તું વચ્ચેથી ખસી જા. આ લોક પરલોકની મ્હને પરવા નથી. ત્હારા પ્રેમને માટે મન-

સૂરની પેઠે શૂળીનું જ મ્હારે કામ છે.

અહંકાર કાયમ રાખીને જેઓ મોટા થાય છે તેઓ [1]ફીરઉન અને [2]નમરૂદ બાદશાહો જેવા છે.

(અહંકારને નષ્ટ કરનાર પોતે ' ઈશ્વર ' જ છે.)

એક જણને દોરડી જોવાથી સાપનો ભાસ થયો. જો તે માણસના મનમાં સાપ હોય તો દોરડી નથી અને દોરડી હોય તો સાપ નથી. જેમાંથી એક જ હોવું જોઇએ. અહંકાર હોય તો ઈશ્વર નહિ અને ઈશ્વર હોય તો અહંકાર નહિ.

તીર નિગાહે નશસ્ત મસકતે ખુદ જાં ગુજાસ્ત
તાકત મેહેમા ન દાસ્ત ખાના બ મેહમા ગુજાસ્ત
તા શાના સિફતસર ન નિહી દર તહે અર્રો
હરગિજ બ સરે જુલ્ફ નિગારે ન રસી

(ઈશ્વરી કૃપાનું તીર લાગતાં જ જીવાત્માએ પોતાનું ઘર (અહંકાર) છોડ્યું. પરોણાની આગતા સ્વાગતા કરતાં ન આવડતી હોવાથી મ્હેમાનને માટે ઘર જ છોડી દીધું.)

(જ્યાં સુધી માથું કાંસકીની પેઠે કરવત નીચે મૂકાવ્યું નથી ત્યાં સુધી પ્રિયાના કેશકલાપ આગળ પહોંચી શકાતું નથી.)

તા સુર્મા સિફ્ત સૂદહ ન ગર્દી તહે સંગ
હર્ગિજ બ સફા ચશ્મ નિગારે ન રસી.

(જ્યાં સુધી સુરમાની પેઠે પત્થર નીચે આપણું ચૂર્ણ થયું નથી ત્યાં સુધી પ્રિયા (ઈશ્વર)ના નેત્ર સુધી પહોંચી શકાતું નથી.) હમે

૧-૨ આ બે બાદશાહોમાંનો પહેલો સ્વર્ગે પહોંચવાને માટે એક ઉંચો મેહેલ બાંધતો હતો અને બીજાએ મરણ ન આવવા દેવાને એક કાચનો મહેલ બંધાવ્યો હતો પરંતુ એક માખી ત્હેના નાકમાં ગઈ અને છીંક આવવાથી તે મરી ગયો.

કહેશો કે આંખો સુધી નહિ તો કાન સુધી તો કોઇ પણ રીતે પહોંચી શકાશે. પરંતુ જ્યાં સુધી સ્વાર્થ દૂર થશે નહિ, અહંકાર મટશે નહિ 'હું' પણું નષ્ટ થશે નહિ, ત્યાં સુધી પ્રિયાના કાન સુધી પણ પહોંચી શકાશે નહિ; કારણકે કાનમાં મોતી હોય છે અને તેની સ્થિતિ કેવી છે તે સાંભળો:—

તાહમ ચો દુરે સુફ્તા ન ગરદી બાતાર
હરગીઝ બ બીના ગોશે નિગારે ન રસી.
તાખાકે તુગ કુજઃ ન સાજન્દ કલાલ
હરગીઝ બલબે લાલે નિગારે ન રસી.
પસઅજ મુર્દન બનાયે જાયંગે સાગર મેરી ગિલકે
લબે જાનાકે બોસે ખૂબ લેંગે ખાકમેં મિલકે.

(જ્યાં સુધી મોતીની પેઠે તારથી વીંધાશો નહિ ત્યાં સુધી પ્રિયાના કાન સુધી પહોંચી શકાશે નહિ.)

(જ્યાં સુધી ત્હારી માટીનું કુંભાર પ્યાલું બનાવશે નહિ ત્યાં સુધી પ્રિયાના લાલ હોઠ સુધી જઇ શકાશે નહિ.)

(મુઆ પછી મ્હારી માટીનો પ્યાલો થશે ત્યારે તે પ્યાલાની માટીમાં મળીને હું પ્રિયાના અધરનું ચુંબન લઇશ.)

ઉપરનાં વાક્યોમાં આંખો, કાન, હોઠ વગેરે આવે છે તે ઉપરથી એમ સમજતા નહિ કે ઈશ્વરને આંખ, કાન, નાક વગેરે અવયવો છે. એનો સારાંશ એવો છે કે પ્રિયાને ખુશ કરવાને માટે કોઇ મધુર ગાયન અથવા રાગ સંભળાવે છે કિંવા નેત્રોને સુંદર રૂપ બતાવે છે અથવા નાકને સુગંધી ફુલો સુંઘાડે છે. કોઇ અમુક ઉપાયોથી પ્રિયાને ખુશ કરી શકે છે તો બીજા અન્ય ઉપાયોથી ખુશ કરી શકે છે. પરંતુ એવો કોઇ ઉપાય નથી કે જેમાં આ બાહ્ય અહંકારનો નાશ કર્યા સિવાય કામ પાર પડતું હોય. કોઇ વૈષ્ણવ થઇને ઈશ્વરને પૂજે છે,

કોઇ શૈવ બનીને ભજે છે, કોઇ મુસલમાન થઇને ત્હેને પૂજે છે તો કોઇ ખ્રિસ્તી તરીકે ત્હેને ઉપાસે છે. પરંતુ વિષ્ણુ, શૈવ, મુસલમાન ખ્રિસ્તી ગમે તે હો પણ જ્યારે સર્વ સ્વાર્થી સંપત્તિનો નાશ થશે, ત્યારેજ **પરમેશ્વરનું** દર્શન થશે.

જો ત્હમે કહેશો કે આંખ, કાન, નાક, હોઠ વગેરે સુધી નહિ તો નહિ પણ **પરમેશ્વરના** હાથ સુધીતો અમે પહોંચીશું, પરંતુ

તા હમચો કલમ સર ન નિહી દરતહે કારદ
હરગીઝ બ સર અંગુશી નિગારે ન રસી.

જ્યાં સુધી કલમની પેઠે છરી નીચે પોતાનું માથું કલમ કરાવી નાંખ્યું નથી ત્યાં સુધી પ્રિયાની આંગળીના અગ્ર સુધી પહોંચી શકાતું નથી.

અને જો કહેશો કે સર્વથી નીચી જગ્યાએ રહેવું આપણને પસંદ છે. પ્રિયાના પગ આગળ તો રહી શકીશું ને ? પણ ત્યાં સુધી શી રીતે પહોંચશો ?

તા હમ ચોહિના સૂદહ ન ગરદી તહે સંગ
હરગીઝ બકફે પાયે નિગારે ન રસી
તાગુલ શુદા બેબુરીદા ન ગરદી અજ શાખ
હરગીઝ બગુલે હુસ્ન નિગારે ન રસી

(જ્યાં સુધી મેંદીની પેઠે પત્થર નીચે વટાશો નહિ ત્યાં સુધી પ્રિયાના પગ સુધી પણ પહોંચી શકશો નહિ. જો ફૂલની પેઠે ઝાડની ડાળીએથી આપણે તોડાઇશું નહિ તો પ્રિયા સુધી કોઇ પણ ઉપાયે પહોંચી શકીશું નહિ.)

ગોપીઓ બંસરીને કહેતી હતી કે " હે બંસરી ! જેની ભ્રકુટીથી મોટા મોટા રાજાઓ ભયભીત થાય છે. **ભીષ્મ, અર્જુન,** દુર્યોધન, ઇત્યાદિ મહારાજાધિરાજ જેના ચરણસ્પર્શની ઇચ્છા રાખે છે, જેની ચરણ-રજ હજુ રાજા મહારાજાઓ મસ્તક ઉપર ચડાવે છે અને ચંદ્રમુખી ગૌરાંગ લલનાઓ જેનું સ્મિત વદન જોવા ઉત્સુક રહે છે એવા તે મનો-

હર કૃષ્ણુ અત્યંત પ્રેમથી અને મધુરતાથી વારંવાર ત્હને ચુંબન કરે છે એ કેટલા આશ્ચર્યની વાત છે! વેંતેકની ટીચુકડી વાંસની ભુંગળી! તેં પણ કૃષ્ણુ ભગવાન્ ઉપર શું મોહિની નાંખી છે! ત્હારામાં આવી અદ્ભુત કરામત કયાંથી આવી?"

વાંસળીએ ઉત્તર આપ્યો, "સ્વાર્થ, અહંકાર વગેરેને નખથી તે શિખા સુધી દૂર કરીને હું અંદરથી ખુલ્લી–બની છું. તેથીજ ભગવાન્ શ્રી કૃષ્ણુ મ્હને ચુંબન આપે છે. જેના ચરણનું ચુંબન કરવાની લોકો ઇચ્છા રાખે છે તે અત્યંત પ્રેમથી મ્હને ચુંબન કરે છે. મ્હારામાંથી મનોહર સંગીત કેમ ન નીકળે? મ્હારામાં 'કૃષ્ણુ' નો દમ (શ્વાસ) છે અને મ્હારા મધુર અવાજમાં ત્હેનો (કૃષ્ણુનો) સ્વર છે.

નહીં જેખેશ ચોનશો જેપાયતાસરે ખુદ
વ ગર ન બોસે લબે લાલ યાર આસાનેસ્ત

(વાંસળી પેઠે નખથી તે શિખા સુધી પોકળ થાઓ. તેમ થયા વિના પ્રિયકરના આરક્ત અધરોનું ચુંબન લેવું સુલભ નથી.)

મહાત્માઓ મોહ ત્યજીને જ પરલોકમાં:અમરત્વ મેળવેછે.

'धीराः प्रेत्यास्माल्लोकादमृता भवन्ति'

(ધીર પુરૂષો પરલોકમાં મોક્ષ પામે છે.)

બ્રહ્મચર્ય.

આ ભાષણ સ્વામી રામતીર્થજીએ ફૈઝાબાદમા તા. ૯ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૦૫ ને દિવસે આપ્યું હતું.

જો નર **રામ** નામ લે નાહીં,
સો નર ખર કૂકર સૂકર સમ વૃથા જીએ જગ માંહીં.

આ૩મ　　　આ૩મ　　　આ૩મ

ૐ　　　ૐ　　　ૐ

તુઝે દેખેં તો ફિર ઔરોંકો કિન આંખોંસેં હમ દેખેં
યહ આંખો ફુટ જાએં ગર્ચ ઇન આંખોંસેં હમ દેખેં
જીન અર્ગન હોતે ચાહ ચલી ખર ફૂકનકી ધિક્કાર ઉસે;
જીન ખાયકે અમૃત વાંછા રહી લીદ પશુઓં કી ધિક્કાર ઉસે;
જીન પાય કે રાજકો ઇચ્છા રહી ચક્કી ચાટનકી ધિક્કાર ઉસે,
જીન પાયકે જ્ઞાનકો ઇચ્છા રહી જગ વિષયનકી ધિક્કાર ઉસે.
ઓહોહોહોહો !

જીવતો નર તો તે જ છે કે જે વાસ્તવમાં **રામમાં**, **નારાયણમાં** રહે છે, હરેછે, ફરે છે અને શ્વાસ લે છે. આપ કહેશો કે ' તમે તો હમ્મેશાં બસ આનંદ આનંદને આનંદની જ વાતો ઉડાવ્યા કરો છો. એમ કરવાથી દુનિયાનાં કામકાજ કેવી રીતે થશે અને દુ:ખ દર્દ કેવી રીતે દૂર થશે ? પરંતુ:—

હરજા કિ સુલ્તાં ખીમઃ જદ ગૌગા નમાનદ આમરા.

[જે જગાએ સુલતાને (બાદશાહે) ડેરો નાંખ્યો ત્યાં આમ લોકોનો સોર બંધ થયો સમજવો.]

જ્યાં સત, પ્રેમ, **નારાયણનો** નિવાસ છે, જે હૃદયમાં હરિ અર્થાત બ્રહ્મનો વાસો છે ત્યાં શોક, મોહ, દુ:ખ, દર્દ વગેરેનું શું કામ છે? શું બાદશાહના ડેરાની આગળ કોઈ લુંડી કે ખવાસણ ફરકી શકેછે? જે વખતે સૂર્યનો ઉદય થાય છે તે વખતે કોઇ પથારીમાં સુઇ રહેતું નથી. પશુઓની આંખો પણ ખુલી જાય છે. દરિયામાં પથરાયેલી બરફની ચાદરો પણ સૂર્યનો ઉદય થતાં નાશ પામે છે અને દરિયો ઘુઘુ કરતો પોતાની લ્હેરો ઉછાળવા માંડે છે. તો સૂર્યનો પણ સૂર્ય જે આત્મદેવ તે જ્યારે આપણા હૃદયમાં નિવાસ કરે છે ત્યારે ત્યાં શોક, મોહ અને દુ:ખ કેવી રીતે થોભી શકે ? કદી નહિ, કદી નહિ. દીપકજ્યોતિ પ્રકટતાંજ તેની આસપાસ પતંગીઆનું જુથ ફરી વળે છે. જ્યાં પાણીનું

ઝરણ વહે છે ત્યાં મનુષ્ય સ્વયં પોતાની તૃષા છીપાવવાને દોડી જાય છે. જ્યાં પુષ્પો ખીલી નીકળે છે ત્યાં ભમરાઓ પોતાની મેળે ખેંચાઈને જાય છે. તે પ્રમાણે જે દેશમાં ધર્મ અને ઇશ્વરનું નામ પ્રકાશિત થાય છે ત્યાં સૃષ્ટિના ઉત્તમ પદાર્થો અને રિદ્ધિસિદ્ધિ આપોઆપ ઘસડાઇને ચાલ્યા જાય છે. આ જ કુદરતનો કાનૂન છે, આ જ પ્રકૃતિનો નિયમ છે. ઓરૂમ્ ! ઓરૂમ્ ! ઓરૂમ્ ! બેશક ' રામ ' ના હૃદયમાં આનંદ સિવાય બીજી વસ્તુનો નિવાસ નથી. બાદશાહના મુકામપર ચોરચકાર આવી શકતા નથી. તેવી જ રીતે આનંદના નિવાસસ્થાન આગળ શોક અને દુઃખ થોભી શકતાં જ નથી. આનંદ સિવાય ' રામ ' ની પાસેથી બીજું શું નીકળી શકે ? ઓરૂમ્ ! આનંદ ! આનદ ! ! આનંદ ! ! ! પરંતુ તંબુ નાંખવા અગાઉ જમીનને સાફ સુફ કરવાની પણ જરૂર છે. એટલા માટે ' રામ ' કે જેની પાસે આનંદ સિવાય બીજી કોઇ પણ વસ્તુ નથી તે આજે ઝાડુ લઇને વાળવા ઝુડવાનું કામ કરી રહ્યો છે. જેવી રીતે દૂધ અથવા કોઇ બીજી ચીજ રાખવાને માટે વાસણને સાફ કરવાની જરૂર છે, તેવી જ રીતે હૃદયમાં આનંદને રાખવાને માટે હૃદયને સાફ કરવાની પણ જરૂર છે. તેથી ' રામ ' આજે તમને હૃદયને સાફ કરવાની કળા શીખવશે. લોકો કહે છે કે ઘી ખાવાથી તાકાત આવે છે, પણ જ્યાં સુધી તેમાંથી મેલ નીકળી જતો નથી ત્યાં સુધી ઘી નુકશાન કરે છે. જ્યાં સુધી કવીનાઇન અથવા કરીઆતું અથવા એવી જ કોઇ કડવી દવા ખાવામાં ન આવે ત્યાં સુધી તાવ દૂર થતો નથી તેજ પ્રમાણે જ્યાં સુધી મન પવિત્ર અને શુદ્ધ થશે નહિ ત્યાં સુધી જ્ઞાનનો રંગ કદી ચઢવાનો નથી.

ઓરા બચસ્મ પાક તવાંદીદ ચૂં હીલાલ;
હરદીદા જલ્વગાહે આં માહ પારા નેસ્ત.

જ્યારે ' રામ ' પર્વતો પર હતો ત્યારે તેણે એક માણસને જોયો

કે જે એક પુલને નાકની દાંડી સુધી લઇ ગયો અને પછી બૂ
પાડી ઉઠયો. તે પુષ્પમાં એક મધમાખ બેઠી હતી, તેણે તેને નાક
દાંડીપર ડંખ ભર્યો તેથી તે દુઃખનો માર્યો બૂમ પાડી ઉઠયો અ
તેના હાથમાંથી પુલ સરી પડયું. આ જ પ્રમાણે સઘળી વિષ
વાસનાઓ જોવામાં ખૂબસુરત અને લોભાવી નાંખે એવી આક
હોય છે પરંતુ તેની અંદર એક ઝેરી કીડો બેઠો હોય છે કે જે ડં
માર્યા સિવાય કદી પણ રહેતો નથી. તમે એમ સમજો છો કે 'અ
સુંદર સુંદર ફૂલો અને એશઆરામો ભોગવી રહ્યા છીએ
પરંતુ વાસ્તવમાં તેની અંદર રહેલો કીડો તમારો ભોગ લે છે. દુનિ
જેને મજા અથવા સ્વાદ કહે છે તે પોતાની ઝેરી અસર પેદા ક
વિના ભલા ક્યારે રહે છે ? હાય ! આજે ખુદ **ભીષ્મ**ના દેશ
બ્રહ્મચર્યના વિષય પર બોલવું પડે છે ! **ભીષ્મે** જીવનપર્યંત બ્રહ્મ
પાળવાની ભીષણ પ્રતિજ્ઞા લીધી હતી તેને તોડી ગૃહસ્થાશ્રમમાં પ્રવે
કરવાને માટે ઋષિ, મુનિ, અમીર, ઉમરાવો તેને સમજાવતા હતા.
વખતે **ભીષ્મ**ના યૌવનનો પ્રારંભ કાળ હતો કે જે અરસામાં એ
કોઇક જ ભાગ્યશાળી પુરૂષ હશે કે જે લોભાવનારી ખુબસુરતી
લાવણ્યની મોહજાળમાં ન ફસ્યો હોય. શૂરવીર **ભીષ્મે** શું જવ
દીધો ? તે બોલ્યો " ત્રિલોકના સામ્રાજ્યનો ત્યાગ કરવો, સ્વર્ગ
અધિકાર છોડી દેવો કિંબહુના એથી કોઇ ઉત્તમ ચીજ હોય તો તે
પણ પરિત્યાગ કરવો પરંતુ બ્રહ્મચર્યવૃત કદી પણ છોડવું યોગ્ય ન
યદિ જમીન, પાણી, પવન, સૂર્ય, ચંદ્ર, અગ્નિ, આકાશ વગેરે પોત
સ્વભાવ છોડી દે; યદિ ઇંદ્ર પોતાનો વૈભવ અને યમરાજ પોતાનો
છોડી દે તોપણ હું બ્રહ્મચર્યવૃત્તને કદી પણ છોડીશ નહિ. ત્રિલોકનું
અને વૈકુંઠનો અધિકાર ખુશીથી છોડી દઊં પણ સત્યપથ કદી
છોડીશ નહિ. "

હનુમાનનું નામ લેવાથી અને ધ્યાન ધરવાથી લોકોમાં વીરતા અને હિમ્મત આવે છે. હનુમાનને મહાવીર કોણે બનાવ્યો ? આ બ્રહ્મચર્યે જ. મેઘનાદને મારવાની કોઇનામાં તાકાત નહોતી. રામચંદ્રજીએ પણ પોતાની લીલાદ્વારા બતાવ્યું કે 'હું પોતે પણ મેઘનાદને મારવાને શક્તિવાન નથી ! જેણે ૧૨ વર્ષ સુધી અપવિત્ર વિચાર પણ કીધો ન હશે તે જ તેને મારી શકશે' આવો પુરૂષ કોણ હતો ? લક્ષ્મણજી. જેણે જેણે પવિત્રતા અર્થાત્ બ્રહ્મચર્યનો ત્યાગ કીધો છે તેની જ હાલત અધિક અવનત થઇ છે. જેનું અંતઃકરણ પવિત્ર નથી તેને કદી પણ જય મળ્યો નથી. પૃથ્વીરાજના મરણ પછી હિંદદેશ ગુલામગીરીમાં જકડાયો છે એ વાત સૌ કોઇ જાણે છે. તે પૃથ્વીરાજ લખી ગયો છે કે 'હું જ્યારે રણસંગ્રામમાં જવા નીકળ્યો ત્યારે મારી કમર રાણીએ કસીને બાંધી હતી.' નેપોલ્યન જેવો મહાન્ રણવીર પોતાના સર્વોત્તમ–સર્વોચ્ચ સ્થાનેથી કરરર ભુસ કરતો ગબડી પડયો તેનું શું કારણ ? ઇતિહાસ સાક્ષી પુરે છે કે રણમાં જવા અગાઉ તે પોતાનું ખુન પોતાને હાથે જ કરી ચૂકયો હતો. સંગ્રામમાં જવાની આગલી રાત્રે તે બદકર્મના કૂવામાં ગબડી પડયો હતો. ચંદ્રપ્રભા જેવો કાંતિવાન અને સૂર્યપ્રભા જેવો તેજસ્વી વીર યુવક અભિમન્યુ તે કુરૂક્ષેત્રની ભૂમિમાં રહેંસાઇ ગયો કે જ્યાં ભારતવર્ષના ક્ષત્રીય વીરપુરૂષોનો સર્વથા નાશ થયો. આનું કારણ શું ? રણમાં જવા અગાઉ તેણે પોતાનું બ્રહ્મચર્ય ખંડિત કીધું હતું. 'રામ' જ્યારે પ્રોફેસર હતો ત્યારે તેણે 'પાસ' અને 'નાપાસ' છોકરાનું એક લીસ્ટ બનાવ્યું હતું અને તેમાં છોકરાઓની ચાલ ચલણ વિષે 'રિમાર્ક' કીધી હતી. આ લીસ્ટ પરથી તારતમ્ય ખેંચતાં જણાયું કે જે છોકરાઓ પરીક્ષાના દિવસોમાં અથવા તેથી થોડા દિવસ અગાઉ વિષય વાસનામાં ફસી પડતા હતા તેઓ આખું વરસ સારો અભ્યાસ કર્યા છતાં પરી-

ક્ષામાં ખાસ કરીને નાપાસ થતા હતા અને જે છોકરાઓનાં મન પરીક્ષાના દિવસોમાં એકાગ્ર અને પવિત્ર રહેતાં હતાં તેઓ પાસ થતા હતા. બાઇબલ વાંચતાં જણાય છે કે બહાદુરી અને હિમ્મતના વિ-યમાં સામ્સનનું નામ કહેવતરૂપ થઇ પડયું હતું. પરંતુ જ્યારે તેણે સ્ત્રીના કટાક્ષનો ઝેરી શરાબ પીધો ત્યારે તેની સર્વ બહાદુરી અને હિમ્મત કોણ જાણે ક્યાં જતી રહી. એક વિદ્વાન લખે છે કે:—

"My strength is the strength of ten because my heart is pure. I never felt the kiss of love nor maiden's hand in mine."

(મારામાં દશ માણસનું જોર છે કારણ કે મારૂં હૃદય શુદ્ધ અને પવિત્ર છે. મને કદી પ્યારનું ચુંબન થયું નથી અને મારા હાથને યુવતીના હસ્તનો સ્પર્શ થયો નથી.)

જેવી રીતે તેલ બત્તીની ઉપર ચઢવાથી તેનો પ્રકાશ બને છે તેવી રીતે જે શક્તિનો વ્યય નીચલા ભાગમાં થાય છે તે જો ઉપરના ભાગમાં ચઢે તો આકર્ષણશક્તિ અને તેજની વૃદ્ધિ થઇ પરમાનંદ પ્રાપ્ત થાય છે. પદાર્થવિજ્ઞાન (Natural philosophy) ના અભ્યાસ પરથી માલમ પડે છે કે એક જ વખતે કોઇ પણ દેશની પ્રજાની સંખ્યા વધી જવી અને તેની શક્તિ કાયમ રહેવી એ બંને વાત એક બીજાથી વિરૂદ્ધ છે. જો બાગને નીંદવા ગોડવામાં ન આવે અને વૃક્ષો થોડાં ઘણાં કાપવામાં ન આવે તો થોડા દિવસમાં બાગ જંગલ બની જશે અને બધા રસ્તા બંધ થઇ જશે. આ જ પ્રમાણે જાતીય સુંદરતા અને તેજ કાયમ રાખવાને માટે નૈતિક ક્રિયા (Ethical process) કે જેને હક્સ્લીએ (Horticultural process) ઉદ્યાન સુધારવાની ક્રિયા સાથે સરખાવી છે તે અમલમાં લાવવાની જરૂર છે; અર્થાત્ પ્રજોત્પત્તિ અમુક પ્રમાણ કરતાં વધ

નહિ હેવાની જરૂર છે. આ ઉદ્દેશ કાંતો પરદેશ પલાયન (Emigration) કે કાંતો ઓછી પ્રજોત્પત્તિથી પાર પડે છે. જો કોઇ વાત સારી રીતે સમજમાં ન ઊતરે તો પછી ડંડાના જોરથી શીખવવામાં આવે છે. જંગલી મનુષ્યોમાં પ્રથમ પશુઓની પેઠે મા બ્હેનનો ફરક રાખવામાં આવતો નહોતો. પરંતુ ધીમે ધીમે આ કાયદો તેમના લક્ષમાં આવ્યો અને તેમણે નજીકનાં સગાંઓમાં વિવાહ કરવાનો રિવાજ બંધ પાડયો. આજે નજીકનાં સગાંઓ વચ્ચેના સંબંધને પશુવત્ તુચ્છ સંબંધ ગણવામાં આવે છે. પણ ન્યાયની રીતે જો જોવા જઇશું તો મનુષ્ય કરતાં પશુ વધારે શુદ્ધ અને પવિત્ર છે. પરંતુ આ ચાલથી પશુઓને અપકીર્તિ પ્રાપ્ત થઇ છે. મુદ્દો એ છે કે મનુષ્ય સગપણ અને પશુ બ્રહ્મચર્યમાં ઊત્તમ વર્તન રાખે છે, પણ બન્ને જાતનાં પ્રાણીઓ સંતાનોત્પત્તિ કરવામાં શૂરા છે; પ્રજાની વૃદ્ધિ કરવામાં પાછું ફરીને જોતાં નથી. જેનું પરિણામ એ આવે છે કે જીંદગી ટકાવી રાખવાને માટે જીવન કલહ (Struggle for life.) માં ઊતરવું પડે છે અને લડાઇ ટંટાને ઊત્તેજન મળે છે. પશુઓમાં જે લડાઈ ચાલે છે તેમાં કમજોરનો નાશ થાય છે અને બળવાન બચે છે અને આવી રીતે તેમની ઓલાદ કાયમ રહે છે. **જે મનુષ્યો પશુઓની માફક બેપરવાથી પ્રજાની વૃદ્ધિ કરે છે, એટલું જ નહિ પરંતુ તેનાથી એ બે ડગલાં આગળ વધીને વખત બેવખત મોજને માટે પોતાંના વીર્યનો નાશ કરે છે તેમને ધિક્કાર છે.**

જે વખતે આપણા આર્યલોક આ દેશમાં પ્રથમ આવ્યા ત્યારે પ્રજોત્પત્તિનો વધારો કરવાની આવશ્યકતા હતી. એટલા માટે લગ્ન સમયે એવી પ્રાર્થના કરવામાં આવતી હતી કે ' આ બાળકીને દશ પુત્ર થાઓ ! ' પણ આધુનિક કાળમાં એક સ્ત્રીને દશ પુત્ર ઊત્પન્ન કરવાની કાંઇ જરૂર રહી નથી. તમે કહો છો કે

મરણ પછી પુત્ર અમને સ્વર્ગમાં પહોંચાડશે ' પરંતુ હાલ તો પુત્રોને પેટભર ખોરાક પુરો ન પાડી શકવાને લીધે જીવતાં જીવત તમારો વાસ નરકમાં થઇ રહ્યો છે. યારો ! ઉધારની આશાએ નગદને શા માટે છોડો છો ? અર્જુને શ્રી કૃષ્ણને ગીતામાં એવો સવાલ પુછયો છે કે " પિંડ કોણ આપશે અને પિતૃ સ્વર્ગમાં શી રીતે પહોંચશે ? " શ્રી કૃષ્ણે જે જવાબ આપ્યો છે તેને ભગવદ્ગીતાના બીજા અધ્યાયમાં ૪૨ થી ૪૬ મા શ્લોક સુધી ઘેર જઇને જોઈ લેજો સ્વર્ગનો અર્થ કાંઈ મુક્તિ તો થતો જ નથી. સ્વર્ગમાં ગયા પછી તે પુનઃ આ લોકમાં આવવું પડે છે. સ્વર્ગના સંબંધમાં આહા ! નીચલી કડીઓ કેવી સરસ લાગુ પડે છે !:—

જન્નત પરસ્ત જાહિદ કબ હક્ક પરસ્ત હૈ ?
હુરો પે મર રહા હૈં યહ શહબત પરસ્ત હૈ.

(જે સ્વર્ગનો ઉપાસક છે તે બ્રહ્મનો ઉપાસક શી રીતે બની શકે છે ? તે તો પરીઓને મેળવવાને ફાંફાં મારી રહ્યો છે, તેથી કામાતુર છે.) પ્યારા મિત્રો ! જો તમે પ્રજાની વૃદ્ધિ કરવાની ક્રિ શિથિલ નહિ કરશો તો કુદરત પોતાનો જંગલી કાર્યક્રમ (Wild process) કામે લગાડશે–અર્થાત્ મારફાડ કરી છિન્નભિન્ન કરવાનું કામ શરૂ કરી દેશે. મહર્ષિ વસિષ્ઠજીએ કુદરતના જંગલી કાર્યક્રમની નીચલી રીતીઓ લખી છેઃ—

(૧) મરકી (૨) દુષ્કાળ (૩) ધરતીકંપ અને (૪) લડાઈ આ ચાર વસ્તુઓથી કુદરત મનુષ્યની અયોગ્ય વૃદ્ધિને અટકાવે છે. જો મરકી, દુષ્કાળ, ધરતીકંપ અને યુદ્ધોનો નાશ કરવો હોય તો પવિત્રતા બ્રહ્મચર્ય વગેરેનો આશ્રય લો. જ્યાં સુધી પ્રજોત્પત્તિ અને જમીનની પેદાશમાં યોગ્ય પ્રમાણ રાખવામાં ન આવે ત્યાં સુધી જુદી જુદી જાતોમાં સંપ અને ઐકય કદી પણ દૃષ્ટિગોચર થઇ શકશે નહિ. દુ

યામાં એવો કોઇ દેશ નથી કે જે દ્રવ્યોત્પત્તિમાં હિંદુસ્તાન જેટલો પાછળ અને પ્રજોત્પત્તિમાં હિંદ જેટલો આગળ હોય. આવા સંજોગોમાં હિંદમાંથી વેરભાવ અને સ્વાર્થપરાયણતાનો કેવી રીતે નાશ થઈ શકે? અને સંપ તથા ઐક્ય કેવી રીતે જળવાઇ શકે? એ કૂતરા વચ્ચે એક રોટલીનો ટુકડો નાંખીને કહો છો કે લડશો નહિ. ભલા, આ વાત કેવી રીતે બની શકે? આવા સંજોગમાં સંપ અને ઐક્ય રાખવાનો ઉપદેશ કરવો એ વકતૃત્વની મશ્કરી અને ઉપદેશની મજાક કરવા બરોબર છે. એક ગૌશાળામાં દશ ગાયો હોય અને ઘાસ ફક્ત એક ગાયને વાસ્તે હોય તો ગાય જેવાં નમ્ર, ગરીબ મુંગાં પ્રાણી પણ લડયા વગર ન રહે. ભલા! ભૂખે મરતા હિંદીઓ સુલેહ સંપ અને શાંતિ કેવી રીતે જાળવી શકે? વિજ્ઞાનશાસ્ત્રમાં સ્પષ્ટ લખાણ છે કે દરેક વસ્તુનું સમતોલપણું (Equilibriam) જાળવી રાખવાને માટે દરેક પરમાણુ અને અંશને રહેવાને તથા હરવા ફરવાને ફક્ત એટલી જ જગ્યા હોવી જોઇએ કે જેથી બીજાં પરમાણુઓ અને અંશોને આવશ્યક જગામાં કશો પણ ફેર પડે નહિ. હવે જે દેશમાં એક જણના પેટ ભરીને ખાવાથી બીજા દશ માણસો ભૂખ્યાં અથવા અર્ધભૂખ્યાં રહી જાય તે દેશમાં સુલેહ સંપ કેમ જળવાઇ રહે? અને એ દેશનું સમતોલપણું શી રીતે જળવાઇ રહે? શું તમે હિંદુસ્તાનને કલકત્તાનું કારાગૃહ (Black Hole) બનાવ્યા વિના પાછા નહિ હઠશો? જે ચીજ નકામી થઇ જાય છે તેને આ લેમ્પની પેઠે નીચે ઉતરી નાંખવામાં આવે છે. (આ વખતે લેમ્પની ચીમની કાળી થઇ જવાથી તેને નીચે ઉતારી મુકવામાં આવી હતી) હવે કયારે સમજશો? પુરૂષાર્થની શક્તિનો એવી રીતે નાશ ન કરો કે જેથી તમને પણ નુકશાન થાય અને દેશની પણ બરબાદી થાય. એ શક્તિને બ્રહ્માનંદ

અને આત્મિક બળમાં ફેરવી નાંખો. દુનિયાંનો સૌથી મહાન્ ગણિત વેત્તા સર આઇઝાક ન્યુટન ૮૦ કરતાં વધુ વર્ષ જીવ્યો હતો અને આટલી મોટી ઉમ્મરે પહોંચવાનું કારણ બ્રહ્મચર્ય જ હતું. દુનિયાને પ્રાયઃ સર્વથી મહાન્ તત્ત્વજ્ઞાની કેન્ટ પણ બ્રહ્મચર્યના પ્રતાપે જ લાંબી જીંદગી ભોગવવાને શક્તિવાન થયો હતો. હર્બર્ટ સ્પેનસર અને સ્વેડનબર્ગ જેવા દુનિયાના વિચારોને ફેરવી નાંખનાર મહા સમર્થ વિદ્વાન પણ બ્રહ્મચારી હતા. કેટલાંક અંગ્રેજી પત્રોએ એવો ગપાટો ઉડાડ્યો છે કે બ્રહ્મચર્યના પાલનથી જીંદગી ઘટે છે. તપાસ કરતાં માલમ પડે છે કે પેરિસ અને એડીનબરોના કેટલાક વર્ષોના જન્મ મરણના રિપોર્ટો ઉપરથી ખાસ આ પરિણામ તારવી કાઢવામાં આવ્યું હતું. હવે, જેનામાં જરાપણ અક્કલનો અંશ હશે તેને વિચાર કરતાં સ્પષ્ટ રીતે જણાશે કે ઉપલાં શહેરોમાં ફક્ત એવા લોકોનાં જ લગ્ન કરવામાં આવતાં નથી કે જેઓ કાંતો બિમાર હોય કે કાંતો નાદાર અથવા બેકાર હોય, કિંવા બીજી કોઇ રીતની મુશ્કેલીથી વ્યાધિગ્રસ્ત થઇ ગયાં હોય. ઇંગ્લાંડાદિ દેશોમાં બ્રહ્મચર્ય અને અલગ્નાવસ્થા અકાળ મૃત્યુનાં કારણ નથી પણ અકાળમૃત્યુ બ્રહ્મચર્ય અને અલગ્નાવસ્થાનું કારણ છે. વળી તે દેશનાં કુંવારાં માણસો આત્મિક જ્ઞાન ધરાવતાં નથી તેથી તે બ્રહ્મચારી પણ ઠરી શકતાં નથી. જન્મ મરણ પત્રક પરથી બ્રહ્મચર્યનું ખંડન કરવું તદ્દન અશક્ય છે. હવે, અમેરિકાના લોકો બ્રહ્મચર્ય કેવી રીતે પાળે છે તે સંબંધે એક બે વાત કહીને હું મારૂં વ્યાખ્યાન સમાપ્ત કરીશ. આપણા દેશની વિદ્યા ગ્રહણ કરીને વિદેશીઓ તેનો લાભ લે છે અને આપણે જોવાને તેવા રહી જઇએ છીએ એ કેવી અફસોસની વાત છે. 'અમારા બાપે કુવો ખોદાવ્યો છે' એમ કહેવાથી આપણી તૃષા છીપવાની નથી. તૃષાતો પાણી પીવાથી જ શાંત થશે. એવી જ રીતે શાસ્ત્રોના ઉપદેશ પ્રમાણે

અમલ કરવાથી જ આપણાં દુઃખો નષ્ટ થશે. અમેરિકાના સૌથી મહાન ગ્રંથકાર એમર્સન (Emerson) ના ગુરૂ બ્રહ્મચારી થૉરો ભગવદ્ ગીતાના સંબંધમાં લખે છે કે "હું દરરોજ ગીતાના પવિત્ર જલમાં સ્નાન કરૂં છું. જો કે એ પુસ્તકને લખાયાને હજારો વર્ષ વીતી ગયાં છે તોપણ હજી સુધી એની કક્ષામાં મુકી શકાય એવું બીજું કોઇ પણ પુસ્તક લખાયું નથી. એ પુસ્તકની ખુબી અને એનું મહત્વ આજકાલ રચાતાં પુસ્તકો કરતાં એટલું બધું ઉત્તમ છે કે ' કદાચ એ પુસ્તક લખાયું ત્યારનો જમાનો આજના જમાનાથી બિલકુલ જુદો હશે ' એવો ખ્યાલ મને વારંવાર આવે છે." પાતાળના લોકો અર્થાત્ અમેરિકન લોકોમાં ઉપનિષદ્, ભગવદ્ગીતા અને વિષ્ણુપુરાણને સૌથી પહેલાં મહાત્મા થૉરોએ જ દાખલ કીધાં હતાં. સર ટૉમસ આદિ જે યુરોપીઅન પ્રવાસી હિંદુસ્તાનમાં આવ્યા હતા તેઓ આ ગ્રંથોનો લેટિન તરજુમો યુરોપ ખંડમાં લઇ ગયા હતા અને થૉરો આ લેટિન ભાષાંતરને ફ્રાંસથી અમેરિકા લઇ ગયો. સર ટૉમસ આદિ યુરોપીઅન પ્રવાસીઓએ આ ગ્રંથોનો તરજુમો—સંસ્કૃત ભાષામાંથી નહિ પણ—ફારસી ભાષામાંથી લેટિન ભાષામાં કીધો હતો, કારણ કે તે વખતે યુરોપની સુધરેલી ભાષા લેટીન હતી અને ઉત્તમ ગ્રંથો ખાસ કરીને એ જ ભાષામાં લખાતા હતા. સાચું કહીએ તો અમેરિકામાં વેદાંતનો ઝુંડો સૌથી પહેલાં થૉરોએ જ ઉઠાવ્યો હતો.

એક દિવસ જંગલમાં સ્હેલ કરતાં કરતાં ઈમર્સને થૉરોને પૂછ્યું કે "ઇંડીઅન લોકોનાં તીર કયાં મળે છે?" તેણે પોતાની હંમેશની રીત પ્રમાણે જવાબ આપ્યો "જ્યાં જોઇએ ત્યાં." આટલું કહી તે જરા નીચો નમ્યો અને રસ્તાપરથી એક તીર ઉંચકી તરત ઈમર્સનને આપ્યું. ઈમર્સને પૂછ્યું "કયો દેશ ઉત્તમ છે?" થૉરોએ જવાબ આપ્યો "જો પગ નીચેની જમીન તમને સ્વર્ગ કરતાં પણ ઉત્તમ ન

લાગતી હોય તો તમે આ જમીનપર રહેવાને લાયક નથી. " થૅારોના મકાનના દરવાજા હમ્મેશાં ખુલ્લા રહેતા હતા અને હવા તથા પ્રકાશના આવવાના માર્ગમાં જરા પણ રોકાણ નહોતી. એમર્સન કહે છે કે "થૅારોના મકાનની છતપર હમ્મેશાં જીવડાંનાં જુથનાં જુથ બાઝી રહેતાં હતાં. અને મધમાખીને તેના ખાટલાપર બેસતાં મેં નજરે જોઇ છે, પણ તે સમદર્શી થૅારોને જરા પણ ડંખતી નહોતી. સાપ તેના પગ સાથે વીંટાઈ જતા હતા પણ તેની જરા પણ બ્હીક ધરતો નહોતો. સાપ કરડે તે શા માટે? થૅારોના હૃદયમાંથી પ્રેમનાં કિરણો છૂટી રહ્યાં હતાં. જે માણસને દુનિયાનાં નખરાં અને કટાક્ષ હલાવી શકતાં નથી તે દુનિયાને જરૂર હલાવી શકશે. અમેરિકાનો એક બીજો મહા પુરૂષ વોલ્ટ વ્હિટમેન થોડા વખતપર ગુજરી ગયો છે. તે મૌલાજી તો સ્વાતંત્ર્ય યુદ્ધ (Wor of independence) માં ગીત ગાતા અહીં તહીં ફરતા હતા. તેના ચ્હેરાપર પ્રસન્નતા અને હાથપર મહેનતનાં ચિન્હો જણાતાં હતાં. તે લડાઇમાં ઘાયલ થયેલાં માણસોને મલમપટ્ટા કરતો, ભૂખ્યા માણસોને રોટલી આપતો અને તરસ્યાને પાણી પાતો. તે બીજા માણસોના દીલમાં સાહસ અને હિમ્મત પેદા કરતો અને પોતે ગાયન ગાવામાં તલ્લીન થઇ રહેતો. તેની આંખમાંથી આનંદ ઝરતો અને તેના અવાજમાંથી સંતુષ્ટતાનો વર્ષાદ વરસતો હતો. જેવી રીતે કુરૂક્ષેત્રમાં કૃષ્ણ ભગવાન્ અને ભૂતપિશાચોની વચ્ચે શીવજી વિચરતા હતા તેવા જ રીતે આ મહાપુરૂષ દારૂણ યુદ્ધમાં બેધડક ઘુમતો ફરતો હતો. આ મહાત્માએ (Leaves of the grass) લીવ્ઝ ઓફ ધી ગ્રાસ (તૃણપર્ણ) નામનો એક ગ્રંથ લખ્યો છે. આ ગ્રંથ વાંચતાં વાંચતાં માણસ આનંદમાં ગરકાવ થઇ જાય છે.

ઓરૂમ્ ! આનંદ ! આનંદ ! આનંદ !
ડટ કર ખડા હુંફ્સે ખાલી જહાનમેં
તસકીને દિલ ભરી હે મેરે દિલમેં જાનમે,
સૂવેં જમાં મકાં હૈ મેરે પૈર મીસ્લ સગ !
મેં કૈસે આ સકું હું કૈદે બયાનમેં
ગાહ બ ગાહ ખુશ ખડા દુનિયાંકી છતપર હું તમાશા દેખતા
ગાહ બ ગાહ દેતા લગા હું વહિશિયોં કીસી સદા
બાદશાહ દુનિયાં કે હૈ મુહરે મેરી શતરંજકે
દીલલગીકી ચાલ હેં સબરંગ સુલહ વ જંગકે
રક્ષ શાદીસે મેરે જબ કાંપ ઉઠતી હૈ જમીં
દેખકર મેં ખિન્ન ખિલાતા હું વહીં
ઓરૂમ્ ! ઓરૂમ્ ! ઓરૂમ્ !

નગદ ધર્મ.

સ્વામીજીએ આ વ્યાખ્યાન ગાઝીપુરમાં આપ્યું હતું.

' सत्यमेव जयते नानृतम् '

વેદમાં લખ્યું છે કે ' જય સત્યનો જ થાય છે અસત્યનો કદી થતો નથી. ' સાચને આંચ નથી. જગતમાં જ્યાં જ્યાં સંપત્તિ અને ઐશ્વર્ય છે ત્યાં ત્યાં ત્હેનું ખરૂં કારણ ધર્મજ છે. આપણે હિંદુઓ કહીએ છીએ કે લક્ષ્મી વિષ્ણુની પત્નિ છે અને તે પતિવૃત્તા છે. જ્યાં વિષ્ણુ (સત્ય) છે ત્યાં લક્ષ્મી હોવી જ જોઇએ. તે બીજા કોઇ પણ પુરૂષનો પડછાયો લેતી નથી. ઉન્નતિ એ એક જ દેશની મિલકત નથી, અથવા તે એક જ જગાએ ચોંટી રહેતી નથી. જે લોકો યૂરોપ, અમેરિકા વગેરે દેશોની ઉન્નતિનું કારણ ત્યાંની ઠંડી અને શક્તિદાયક હવા છે એમ સમજે છે અને બીજા દેશોની અવનતિનું કારણ ત્યાંની ભૂમિને ગણે છે તેઓ મોટી ભૂલ કરે છે. બે હજારથી પણ ઓછા વર્ષ પર ઇંગ્લાંડના રહેવાશીઓ રોમ વગેરે શહેરોમાં કેદી અને ગુલામ તરીકે વેચાતા હતા, આજે ઇંગ્લાંડ આવા વિશાળ પ્રદેશ ઉપર રાજ ચલાવે છે, તેથી આજે શું તે ભૂમિ બદલાઇ ગઇ છે ? પાંચસેં વર્ષ પહેલાં અત્યારે છે ત્યાં જ અમેરિકા ખંડ હતો પરંતુ એ અરસામાં ત્યાંના રહેવાશીમાં કેટલો ફેર પડયો છે તેનો વિચાર કરો. રોમ, ગ્રીસ, મિસર અને આપણું હિંદુસ્થાન પ્રાચીન કાળમાં જ્યાં હતાં ત્યાંનાં ત્યાં જ અત્યારે પણ છે. તે વખતે આખી દુનિયામાં ત્હેમની કીર્તિ પ્રસરી

રહી હતી. ઐશ્વર્ય દેશ કિંવા મનુષ્યપર આધાર રાખતું નથી. **જેઓ સન્માર્ગે ચાલે છે તેમનો જ જય થાય છે અને જ્યા સુધી તેઓ સત્યથી ચાલે છે ત્યાં સુધી જ ત્હેમનું ઐશ્વર્ય નભી રહે છે.** ભાઇઓ ! 'રામ' ત્હમારો છે અને ત્હમે, 'રામ'ના છો. પૂર્ણ પ્રેમથી મ્હારી પાસે આવો ! હું જે કંઇ કહેવાનો છું તે પ્રેમથી જ કહેવાનો છું. પરંતુ માફ કરજો ! હું ત્હમારી ખુશામત નહિ કરૂં. **પ્રેમને ખુશામત ગમતી નથી.** 'રામ' જાપાન ગયો હતો. અમેરિકામાં હતો. યુરોપના કેટલાક દેશો 'રામે' જોયા છે પરંતુ જ્યાં જ્યાં ઉન્નતિ જણાઇ ત્યાં ત્યાં 'સત્ય' નું અસ્તિત્વ હતું. અમેરિકાએ જે ઉન્નતિ કરી છે તે ધર્મ પ્રમાણે ચાલવાથી જ. **ધર્મને કોઇએ ઇજારે રાખી લીધો નથી.** ગમે તે માણસ ધર્મ પ્રમાણે આચરણ કરી શકે છે. ધર્મ બે પ્રકારના છે; એક નગદ અને બીજો ઉધાર. દાખલા તરિકે એક માણસે કેટલુંક ધન જમીનમાં દાટી રાખ્યું હતું તે ત્હેના છોકરાએ જાણ્યું. ત્હેણે તે ગુપચુપ કહાડી લઇ વાપરી નાંખ્યું અને તેટલા જ વજનના પથરાઓ એ ખાડામાં ભરી દીધા. કેટલાક દિવસ પછી પેલા બાપે જમીન ખોદી જોઇ તો રૂપિયા મળે નહિ, તેથી તે રડવા લાગ્યો કે હાય હાયરે ! મ્હારૂં ધન ક્યાં ગયું ?" છોકરો બોલ્યો "બાપા ! ત્હમે શા માટે રડોછો ? ત્હમારે તે વાવરવા તો હતા જ નહિ, રાખી મૂકવા હતા. તો આ પથરાઓ પણ તેટલા વજનના જ છે."

બરાય નિહાદન ચ સંગો ચ જર.

(રાખી મુકવાં જ હોયતો પત્થર અને સુવર્ણ સરખાં જ છે.)

જુદા જુદા ધર્મો વચ્ચે જે ઝગડા થાય છે તે સર્વ નગદ ધર્મને લીધે નહિ પણ ઉધાર ધર્મને લીધે થાય છે. નગદ અથવા રોકડો ધર્મ તો એ જ છે કે જે મરણ પછીની નહિ પણ આ જન્મની જ ચિંતા રાખે છે. ઉધાર ધર્મ અંધશ્રદ્ધાનો છે અને નગદ ધર્મ

દૃઢ વિશ્વાસનો છે. ઉધાર ધર્મ લોકોને કહેવાને; છે અને નગદ ધર્મ આચરવાનો છે. ધર્મનો જેટલો રોકડ ભાગ છે તેને માટે સર્વ ધર્મોનો એક જ મત છે. **ખરૂં બોલવું, શાસ્ત્રોનું અધ્યયન કરવું અને તે પ્રમાણે ચાલવું, અહંકાર અને સ્વાર્થવૃત્તિથી દૂર રહેવું, પરધન અને પરદારા જોઇને મનમાં મલીન વાસના ઉત્પન્ન થવા ન દેવી, જગત્‌ની લાલચો અને ધમકીઓના જાદુમાં ફસાઇને આપણા મૂળ સત્યસ્વરૂપને વિસરી ન જવું, મન દૃઢ અને વૃત્તિ સ્વતંત્ર રાખવી એ નગદ ધર્મ વિષે કોઈ ભિન્ન મત ધરાવતું નથી.**

ઉધાર બાબતો કલહપ્રિય લોકોને સોંપી દઇ નગદ ધર્મથી જેઓ ચાલે છે તેમની ઉન્નતિ અને ઉત્કર્ષ થાય છે, એ વ્યાવહારિક સત્યનો પરદેશમાં ગયા પછી 'રામ'ને ઘણો અનુભવ થયો. હિંદુસ્તાન અને અમેરિકા વચ્ચે શું ફેર છે ? અહીંઆં દિવસ હોય છે ત્યારે ત્યાં રાત હોય છે અને ત્યાં દિવસ હોય છે ત્યાને અહીં રાત હોય છે. જ્યારે હિંદુસ્તાનના સિતારા પાધરા હતા ત્યારે અમેરિકાને કોઇ ઓળખતું પણ નહોતું. આજે અમેરિકા વૈભવને શિખરે પહોચ્યું છે અને હિંદુસ્તાનનો કોઇ ભાવ પણ પૂછતું નથી. પૂજા અથવા સત્કારની વખતે અહીંઆં જોડા કહાડવામાં આવે છે, ત્યાંના લોક ટોપી કહાડે છે,

અહીંઆં 'પુસ્તક મેજપર છે, એમ કહેવાય છે' ત્યાં ચોપડીપર ટેબલ છે' એમ કહેવાય છે (The book on the table.) અહીંઆં ઘરમાં પુરૂષોની સત્તા ચાલે છે તેમના ઘરમાં સ્ત્રીનું રાજ્ય હોય છે. અહીંઆં વિધવાઓની સંખ્યા મોટી હોવાના વિલાપ કરવામાં આવે છે. ત્યાં કુમારિકાઓની સંખ્યા વધી જવાની બૂમો પાડવામાં આવે છે. હિંદુસ્તાનમાં ગધેડું અને ઘુવડ મૂર્ખતા ભરેલાં અને અપશુકનીઆં ગણાય છે, ત્યાં તેમને વિશ્વાસ અને હુશીયારીના આદર્શ

ગણવામાં આવે છે. આ દેશમાં લખાતા ગ્રંથોમાં જો તેના અર્ધો ભાગ પ્રાચીન વૈભવોની વાતોથી ભર્યો ન હોય તો તેનો કોઈ ભાવ પૂછતું નથી તો પછી વાંચવાની તો વાત જ દૂર રહી. ત્યાં છપાતાં પુસ્તકોમાં બધી નવી નવી બાબતો ન હોય તો તેને કોઇ લેતું નથી.

અહીંઆં જેની પાસે હુન્નર કળાનું ઉપયોગી જ્ઞાન હોય છે તે તેને છુપાવી રાખે છે. ત્યાં તેને છાપીને બહાર પાડે છે. અહીંઆં ધર્મપૂજા એ હદ છે ત્યાં નગદધર્મ પુષ્કળ છે. અહીંઆં બીજાની સાથે હળી મળીને ન ચાલવામાં, બીજાના હાથનું ન ખાવામાં અને સૌથી અળગું રહેવામાં મોટાઇ મનાય છે, ત્યાં લોકોની સાથે જેટલા વધારે મળીને ચાલો તેટલું વધારે માન. અહીંયાં પરભાષા ભણવી એ હલકું ગણાય છે (**नपठेत यावनीं भाषाम्**) ત્યાં પરભાષા જેટલી વધારે આવડતી હશે તેટલું વધારે માન મળશે. 'રામ' જ્યારે જાપાન જતો હતો ત્યારે સ્ટીમરમાં અમેરિકાના એક વૃદ્ધ પ્રોફેસર સાથે તેને ઓળખાણ થઇ. તે વૃદ્ધ પ્રોફેસર રશીયન ભાષા શીખતો હતો. તપાસ કરતાં માલમ પડયું કે ત્હેને અગીઆર ભાષાઓ તો આવડતી હતી. તેને "આટલા ઘડપણમાં નવી ભાષા શીખવાની શી જરૂર છે?" એમ પૂછતાં તેણે જવાબ આપ્યો કે "હું ભુસ્તરવિદ્યાનો પ્રોફેસર છું. રશિયન ભાષામાં ભૂસ્તર વિદ્યાનો એક અદ્દભુત ગ્રંથ લખાયો છે. ત્હેનું ભાષાંતર હું કરી શકું તો મ્હારા દેશ બાંધવોને અત્યંત લાભ મળે માટે હું રશીયન ભાષા શીખું છું."

'રામે' કહ્યું "હવે તો ત્હમે મૃત્યુને બારણે આવી પહોંચ્યા છો હવે શીખીને શું કરશો? ઈશ્વરનું ભજન કરો."

ત્હેણે જવાબ આપ્યો, "લોકસેવા એજ ઈશ્વરસેવા છે, * આ

* બન્દઃ હું બે ખુદા મૈં બન્દે મેરે ખુદા હૈ.

મુશ્કેલ કર્ત્તવ્ય બજાવતાં હું નરકે જાઉં તોપણ ભલે. મ્હને ત્હેની દરકાર નથી. **મ્હારા દેશબાંધવોને જો સુખ થતું હોય અને મ્હારે હજાર વખત નરકવાસ ભોગવવો પડે તોપણ મ્હને હરકત નથી.** આ જન્મમાં લોકસેવાનો લાભ લેવાનો હક મૃત્યુ પછીની અદશ્ય સૃષ્ટિના ડરથી હું છોડનાર નથી.

ગુજસ્તા ખ્વાબો આયન્દા ખ્યાલસ્ત
ગનીમત દાં હમીં દમ રા કી હાલસ્ત

'નગદ ધર્મ' એજ કહેવાય. ભગવદ્‌ગીતામાં એવી ઉત્કૃષ્ટ આજ્ઞા કરી છે કેઃ—

कर्मण्येवाधिकारस्ते मा फलेषु कदाचन ।

કર્મજ કરતો રહે ફળ ઉપર દષ્ટિ રાખીશ નહિ.

લૉર્ડ મૅકોલેની એવી પ્રાર્થના હતી કે '**મરૂં તો મ્હારી લાયબ્રેરીમાંજ મરૂં.**'

દફન કરના મુઝકો કુએ યારમેં
કબ્ર બુલબુલકી બને ગુલજારમેં

પ્રિયાની ગલીમાં જ મ્હને દાટજો. બુલબુલની કબર બગીચામાં જ હોય છે.

મરવું તો કર્તવ્ય બજાવતાં જ મરવું જોઇએ. ઘોરરણસંગ્રામમાં યુદ્ધ કરતાં જ મરવું જોઇએ. આનંદ અને ઉત્સાહ સાથે કેસરીયાં કરવાં જોઇએ.

એક ડોસો ઝાડ રોપતો હતો તેને કોઇએ પૂછયું કે "બાપાજી? આ શું કરો છો? ત્હમારે થોડાં આનાં ફળ ખાવાં છે? તમારાં લાકડાં તો સ્મશાને પડયાં છે. પેલા ફકિરનું વચન યાદ નથી?

---

* ભૂતકાળ સ્વપ્નવત્ છે અને ભવિષ્યકાળ તો કેવળ અનુમાન છે, વર્તમાન કાળ જ આપણી પાસેનું ખરૂં ધન છે એમ સમજ.

ઘર બનાઉં ખાક ઇસ વહશત કદામે નાસિહ !
આયે જબ મજદૂર મુઝકો ગૌર કન યાદ આ ગયા.

(હે ઉપદેશક ! આ જગતમાં હું ઘર બાંધીને શું કરીશ ? જ્યારે મજુરોને હું જોઉં છું ત્યારે મ્હારી કબર ખોદનાર મજુરોનું મ્હને સ્મરણ થાય છે.) "

ડોસાએ ઉત્તર આપ્યો, "બીજાએ વાવ્યાં હતાં તે મ્હેં ખાધાં; હું વાવતો જાઉંછું તે બીજા ખાશે."

એવી જ રીતે જગતનો વ્યવહાર ચાલે છે. ઇશુ, મહમદ વગેરે જે મહાત્માઓ થઇ ગયા ત્હેમણે વાવેલાં ઝાડોનાં ફળ શું ત્હેમણે પોતે જ ખાધાં ? કદી નહિ ? એ મહાત્માઓએ પોતાના દેહ જ એ ઝાડના ખાતર તરીકે અર્પ્યાં, તો પછી ફળ ક્યાંથી ખાય ? આજે હજારો વર્ષથી જે વૃક્ષોનાં ફળ લોકો ખાય છે તે વૃક્ષ પ્રાચીન ઋષિઓની રક્ષાથી ઉગ્યાં છે. આ સિદ્ધાંત ધર્મનો પ્રાણ છે. અને એ જ સિદ્ધાંતાનુસાર તે રશીયન ભાષા શીખનાર પ્રોફેસરનું વર્તન હતું.

જે સ્ટીમરમાં '**રામ**' **જાપાન**થી **અમેરિકા** જતો હતો તે સ્ટીમરમાં લગભગ દોઢસો **જાપાની** તરૂણો હતા. તેમાંના કેટલાક ખાનદાન કુટુંબોના છોકરા હતા. પરંતુ તે સૌમાં પોતાને ઘેરથી પૈસા લઇ આવેલો કોઇકજ હતો. કેટલાક તો એવા હતા કે સ્ટીમરનું ભાડું પણ ઘેરથી લાવ્યા નહોતા. તેમાંના કેટલાક શ્રીમંત ઉતારૂઓના બુટ સાફ કરવા રહ્યા હતા. કેટલાક સ્ટીમરને ધોવા સાફ કરવાના કામપર રહ્યા હતા. અને કેટલાક એવાં જ બીજાં કામપર રહીને સ્ટીમરનું ભાડું ચૂકવતા હતા. તપાસ કરતાં માલમ પડયું કે 'આપણા દેશના પૈસા પરદેશમાં જઇને શા માટે ખરચવા ? સ્ટીમરનું ભાડું પણ કામ કરીને ચૂકવવું.' એવો ત્હેમનો વિચાર હતો. **અમેરિકા**માં ગયા પછી તેમાંના કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ આખો દિવસ શ્રીમંત લોકોને ત્યાં મજુરી કરતા

અને રાત્રે રાતની શાળાઓમાં જઇ ભણુતા. કેટલાક રેલ્વેના કામ ઉપર અને કેટલાક એવાં જ બીજાં કામોમાં જોડાયા હતા. એ લોકો ઉનાળામાં મજુરી કરતા અને શિયાળામાં કોલેજમાં ભણુતા.

પય ઇલ્મ ચૂઁ શમઅ બાયદ ગુદાખ્ત.

(જ્ઞાનપ્રાપ્તિને માટે મીણુબત્તીની પેઠે આગળવું જોઇએ.)

એવી રીતે સાત આઠ વર્ષ સુધી પોતાનો નિર્વાહ કરીને પોતાનાં મગજ અમેરિકાના જ્ઞાન અને કળાથી તથા પોતાના ખીસ્સા અમેરિકાના પૈસાથી ભરીને એ જાપાની લોકો પાછા સ્વદેશ આવે છે. દરેક સ્ટીમરમાં વીશ પચ્ચીશ અને કોઇ કોઈ વાર સેંકડો જાપાની લોકો અમેરિકા વગેરે દેશોમાં જાય છે. હજારો કિંવા લાખો જાપાનીઓ દરેક વર્ષે અમેરિકા, જર્મની વગેરે દેશોમાં જઇ ત્યાંનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી પોતાના દેશમાં પાછા આવે છે. એનું પરિણામ ત્હમે જુઓ છોજ. પચાસ વર્ષ પહેલાં જે જાપાન હિંદુસ્તાનના કરતાં પણ અવનત દશામાં હતું તે આજે યૂરોપથી પણ ચડી ગયું છે.

ત્હમારો હાથ ગોરો છે, તેમાંનું લોહી તદ્દન શુદ્ધ છે, પરંતુ જો કાંડાપર તાણીને પાટો બાંધો તો હાથનું લોહી હાથમાં જ રહેશે, શરીરના બીજા ભાગોમાં તે ફરી શકશે નહિ અને તેથી તે જલદી બગડી જઇને ત્હમારો હાથ સુકાઇ જશે. તેવી જ રીતે જે દેશના લોકો “ અમે જ મોટા છીએ, અમે જ સારા છીએ, અમે કુલીન છીએ અમારે મ્લેચ્છ અને કાફરોની સાથે સંબંધ રાખવાની શી જરૂર છે? એમ કહીને બીજાથી દૂર રહે છે તે પોતાના શરીર ઉપર પાટો બાંધીને તેને સુકવી નાંખે છે. ‘ **વહેતાં પાણી નિર્મલાં** ’ એ કહેવત મશહૂર છે.

આબ દર્યા બહે તો બિહેતર
ઇન્સાન રવાં રહે તો બિહેતર

વિચાર કરી જોતાં માલમ પડશે કે હરકોઇ દેશે પ્રવાસથી જ પોતાની ઉન્નતિ કરી છે. એ વિષે અમેરિકન લોકો તરફ જુઓ. સાધારણુ રીતે પીસતાલીસ હજાર અમેરિકનો દરરોજ પૅરીસમાં હોય છે. ત્હેમનાં ટોળાંનાં ટોળાં જતાં આવતાં નજરે પડે છે. અને ફ્રાન્સમાં કંઇ જરા નવી શોધ થાય અથવા કળા નીકળે કે તુરત તેઓ પોતાના દેશમાં પહોંચાડે છે. જુની કળાઓ પણુ તેઓ કાંઇ ઓછી શીખતા નથી. દરેક મોસમમાં લગભગ એંશીહજાર અમેરિકનો મિસરમાં જાય છે. અને ત્યાંની પીરામીડ જોઇ આવે છે. સેંકડે ચાલીસ અમેરિકનો આખી પૃથ્વીનું પર્યટન કરી આવ્યા છે. એવી રીતે એ લોકો જ્યાંથી જ્ઞાન મળે ત્યાંથી લઇને પોતાના દેશમાં પહોંચાડે છે. જર્મન લોકો પણુ એવા જ છે. અમેરિકાથી આવતાં 'રામ' જર્મન સ્ટીમરમાં બેઠા હતો. પહેલા વર્ગના ઉતારૂ લગભગ ત્રણુસેં હતા. તેમાં પ્રોફેસર ડયૂક, બેરન, તથા વેપારી વગેરે ભિન્ન ભિન્ન પ્રકારના માણુસો હતા. દિવસે 'રામ' સ્ટીમરને સૌથી ઉપલે માળે બેસતો અને ત્યાં એકાંતમાં લખતો વાંચતો અથવા ધ્યાનમાં મગ્ન રહેતો. પરંતુ જર્મન લોકો ઉપલે માળે આવીને 'રામ' ને નીચે લઇ જતા અને વ્યાખ્યાન અપાવતા. 'રામ' ને પરદેશી ધારીને મ્લેચ્છ અથવા કાફર ગણુતા નહિ. તેમનો વિચાર જ એવો હતો કે આ પરદેશી પાસેથી જેટલું જ્ઞાન મળે તેટલું કાઢી લેવું.' અમેરિકાના યુનાઇટેડ સ્ટેટ્સમાં 'રામે' સૌથી પહેલું વૉશીંગટન શહેર જોયું. ત્યાંથી વૉશીંગટન યુનિવર્સિટીએ 'રામ' ને હિંદુતત્ત્વજ્ઞાન ઉપર વ્યાખ્યાન આપવાને આમંત્રણ કર્યું. વ્યાખ્યાન પુરૂં થયા પછી એક તરૂણુ પ્રોફેસરની મુલાકાત થઇ. આ પ્રોફેસર થોડા વખતપર જ જર્મની જઇ આવ્યો હતો. "જર્મની શા માટે ગયા હતા ?" એમ 'રામે' જ્યારે ત્હેને પૂછ્યું ત્યારે તે બોલ્યો " વનસ્પતીશાસ્ત્ર અને રસાયનશાસ્ત્રના વિ-

ષયોમાં અમારી યુનિવર્સિટી અને જર્મન યુનિવર્સિટીઓનો મુકાબલે કરવા ગયો હતો." તેણે પોતાનો સ્પષ્ટ અભિપ્રાય દર્શાવતાં જણાવ્યું કે "દશ વર્ષ પહેલાં જર્મની અમારા કરતાં આગળ હતું, આજે અમે ત્હેનાથી બિલકુલ ઉતરતા નથી."

હું કહું છું કે "મરણ પર્યંત ભણો. અમેરિકનોએ ઘણી મહેનતે બીજાઓ પાસેથી શીખી શીખીને વિદ્યા સંપાદન કરી છે અને ખીલાવી છે. અમેરિકન લોકો 'ડોલરના દાસ' કહેવાય છે, તે ખરૂં નથી; ઉલટા ડોલર વિદ્યાની પાછળ આપોઆપ ઘસડાઈ આવે છે. જે લોકો અમેરિકન લોકોપર એ આરોપ મૂકે છે તેઓ નગ્ન ધર્મના અનુયાયી નથી પણ પૈસાજ ત્હેમનો ધર્મ છે અથવા તો અમેરિકન વસ્તુ સ્થિતિથી તેઓ તદ્દન અજ્ઞાન છે. 'દ્રાક્ષ ખાટી છે' એ પ્રકારનો એ આરોપ છે. કેલીફોર્નિયાની એક સ્ત્રીએ અઢાર કરોડ રૂપિયા આપીને એક વિશ્વવિદ્યાલય (યુનિવર્સિટી) સ્થાપ્યું છે. એવી રીતે જ્ઞાનની વૃદ્ધિ અને પ્રસાર કરવાને માટે તે દેશમાં દર વર્ષે કરોડો રૂપિયાનું દાન કરવામાં આવે છે. હિંદુસ્તાનની બ્રહ્મવિદ્યાને તેઓ એટલા માને છે કે વ્યાવહારિક વેદાંત ત્યાં અત્યારે જેવું છે તેવું અહીંયાં નથી. તે લોકોએ વેદાંતનું અધ્યયન કરીને તેને પોતાનું કરી નાંખ્યું છે તોપણ તેઓ કંઇ હિંદુ થયા નથી. તેવી જ રીતે આપણે ત્હેમની વિદ્યા અને હુન્નર કળા પ્રાપ્ત કરવા છતાંયે આપણું રાષ્ટ્રીયત્વ જાળવી રાખી શકીશું. ઝાડ બહારથી પોતાનો ખોરાક લે છે પરંતુ જાતે ખોરાક બનતું નથી. બહારથી મીઠું પાણી, પ્રકાશ અને હવા તે લે છે અને પચાવે છે પરંતુ જાતે પાણી કે હવા તે બની જતું નથી. જાપાની લોકોએ યુરોપ અને અમેરિકાની હુન્નરકળા પ્રાપ્ત કરી પરંતુ જાતે જાપાની જ રહ્યા છે. દેવોએ કચ (બૃહસ્પતીના પુત્ર) ને રાક્ષસો પાસે મોકલીને તેમની સંજીવની વિદ્યા શીખી લીધી પણ

નથી તે પોતે રાક્ષસ બન્યા નહિ. તેવી જ રીતે યુરોપ અને અમેરિકા જઇને તેમનું જ્ઞાન તથા કળા શીખી આવવાથી ત્હમારૂં હિંદુત્વ જતું રહેવાનું નથી. જે લોકો જ્ઞાનને અમુક એકજ દેશમાં પુરી રાખવા ઇચ્છે છે અને 'આ અમારૂં જ્ઞાન છે, આ બીજા દેશનું જ્ઞાન છે, બીજાનું જ્ઞાન અહીંઆં આવશે તો ગુન્હો થશે, અમારા જ્ઞાનને લઇ જવાનો કોઇને અધિકાર નથી' એમ જેઓ કહે છે તેઓ પોતાના જ્ઞાનને અજ્ઞાનતાના રૂપમાં જ ફેરવી નાંખે છે. આ ઓરડીમાં અજવાળું છે, આ પ્રકાશ અત્યંત મનોહર અને સુખદાયક છે, પરંતુ "આ અમારૂં અજવાળું છે. અરરર ! બહારના અજવાળા સાથે તે ભળે તો અભડાઇ જાય—અપવિત્ર થઇ જાય !" એમ જો આપણે કહીએ તો આપણને 'મૂર્ખા' સિવાય બીજી શી ઉપમા મળે ? આવા વિચારથી આ અજવાળાને ન અભડાવી દેવા માટે આ ઓરડીનાં બારી બારણાં બંધ કરી દઇએ તો તે અજવાળુંજ એકદમ જતું રહેશે, અને તેની જગ્યાએ ઘોર અંધકાર જ પ્રસરી રહેશે. રે રે ! હિંદુસ્તાનમાં આપણે ભૂલભરેલી નીતિ જ ચલાવતા આવ્યા છીએ.

હુબ્બુલ્વતન અજ મુલ્ક સુલેમાં ખુશ્તર;
ખારે વતન અજ સંબુલ રૈહાં ખુશ્તર.

"સુલેમાનના દેશ કરતાં મ્હારો દેશ મ્હને વધારે પ્રિય છે. ચંદનના વૃક્ષ કરતાં મ્હારા દેશનો કાંટો પણ મ્હારે મનથી વધારે સારો છે." એમ કહીને પોતે હેરાનગતિ ભોગવવી અને પોતાના દેશને કંટકવન સમાન બનાવી દેવો એ કંઇ ખરી દેશ પ્રીતિ નથી! એકજ જાતના ઝાડો એક જગાએ નજીક નજીક વાવવાથી તે છેક કમજોર બને છે પરંતુ તેમને દૂર દૂર વાવવાથી તે પ્રચંડ અને મજબૂત બને છે. જૂદા જૂદા દેશોને પણ એ જ નિયમ લાગુ પડે છે. કાશ્મીર વિષે કહેવાય છે કેઃ—

અગર ફીરદોસ બરરૂયે જમીનસ્ત;
હમીનસ્તો હમીનસ્તો હમીનસ્ત.

(જો પૃથ્વી પર કોઇ પણ સ્વર્ગ હોય તો તે આજ છે, આ છે, આજ છે.)

કાસ્મીરી લોક પોતાનું આનંદવન છોડીને બહાર જ ગુન્હો ગણતા હોવાથી તે નિર્બળ, દરિદ્રી અને નાદાન રહ્યા છે. તેમનો જે કાસ્મીરી પંડિત પોતાનું પર્વતના શિખર ઉપરનું છોડીને બહાર નીકળ્યો તેને ખરેખરૂં સ્વર્ગ જ મળ્યું. તે જ્યાં ગયો ત્યાં ત્યાં હિંદુસ્તાનના લોકો ઉપર તેણે છાપ પાડી અને મોટી મોટી પદવીઓ તેણે શોભાવી. 'જ્યાં સુધી જાપાનીઓ જા છોડીને બહાર નીકળતા નહોતા ત્યાં સુધી તેઓ દુર્બળ અને પાછળ હતા. પરંતુ બહાર જવા માંડતાં જ—બહારની હવા ખાતાં તેઓ જોરાવર બન્યા. યુરોપના ગરીબ, દરિદ્રી, સાધારણ લોકો ણમાં બેસી અમેરિકા જઇ રહ્યા હતા, અને જુઓ ? આજે તેઓ આખી દુનિયામાં સૌથી વધુ શક્તિવાન થઇ બેઠા છે. તેવી જ જેમનો પોતાના દેશમાં કોઇ ભાવ પૂછતું નહોતું એવા કેટલાક લોકો પરદેશ જતાંજ ત્યાંના ઉંચા દરજ્જાના સુધરેલા લોકોમાં ગ લાગ્યા, અને તેમણે કીર્તિ પણ પ્રાપ્ત કરી.

પાની ન બહેતો ઉસ્મે બૂ આયે;
ખંજર ન ચલે તો મોરચા ખાયે.
ગર્દિશ સે બઢા મિહર વ મઃ કા પાયા;
ગર્દિશ સે ફલકને ઔજ પાયા.

(પાણી વહેતું ન રહે તો ગંધાય છે, ખંજર વપરાય નહિ તેને કાટ ખાય છે. ફરવાથી જ સૂર્યચંદ્રને મહત્વ પ્રાપ્ત થયું છે નભોમંડળ પણ ફરવાથી જ ઉચ્ચ સ્થિતિ પામ્યું છે.)

જેમ વૃક્ષ સર્વ પ્રકારની હરકતોને ન ગણકારતાં જ્યાં પાણી હોય ત્યાં પોતાના મૂળને લઇ જાય છે તેમ અમેરિકા, જાપાન, જર્મની, ઇંગ્લાંડ વગેરે દેશોના લોકો સમુદ્રો તરીને, પર્વતો ઓળંગીને, પૈસા ખરચીને અને અનેક પ્રકારનાં સંકટો વેઠીને જ્યાં કંઇ પણ જ્ઞાન મળવાનો સંભવ હોય ત્યાં પહોંચી ગયા છે. તે દેશોની ઉન્નતિનું એ એક કારણ છે. હવે બીજાં કારણ વિષે સાંભળો:—

સ્વાર્થત્યાગ.

કેટલાક હિંદુસ્તાની તરૂણો એક જાપાની સ્ટીમરમાં બેસીને જતા હતા. તેમના વર્ગના ઉતારૂઓને જે ભોજન મળતું તે તેમણે કંઇ કારણસર સ્વીકાર્યું નહિ. એક ગરીબ જાપાની તરૂણે જોયું કે એ હિંદી તરૂણો ભૂખ્યા હતા તેથી તેણે તેમને માટે દૂધ, ફળ વગેરે લાવીને ત્હેમની સામે મૂકયાં. તેમણે પ્રથમ તો રિવાજ પ્રમાણે તે લેવાની ના પાડી પણ પછી તે સ્વીકારીને ખાધાં. સ્ટીમર ઉપરથી ઉતરતી વખતે તેઓ પેલા જાપાની છોકરાનો આભાર માનીને તેણે આપેલી વસ્તુઓની કિંમત આપવા લાગ્યા. તેણે તે સ્વીકારી નહિ પરંતુ તે ઉલટો હાથ જોડીને વિનંતી કરવા લાગ્યો કે " જ્યારે તમે હિંદુસ્તાનમાં જાઓ ત્યારે ત્યાંના લોકોને એમ કહેશો નહિ કે ' જાપાની લોક એટલા બધા નાલાયક છે કે તેમની સ્ટીમરોમાં ત્રીજા વર્ગના ઉતારૂઓને ખાવા પીવાની સગવડ પણ હોતી નથી. "

જરા વિચાર કરો કે એક ગરીબ તરૂણ પ્રવાસી સ્ટીમર સાથે પોતાનો કંઇ સંબંધ ન હોવા છતાં પોતાના પૈસા ખરચે છે; શા માટે ? પોતાના દેશની સ્ટીમરોની કોઇ નિંદા ન કરે તેટલા માટે. એ તરૂણ પોતે સ્વદેશથી કંઇક જુદો છે એમ માનતો નહોતો. સઘળા દેશનું જીવન એ જ પોતાનું જીવન એવી એની પૂર્ણ ભાવના હતી.

કેવો પ્રેમ ! કેટલો સ્વાર્થત્યાગ ! એનું નામ શુદ્ધ ઐક્ય ! એનું જ નામ નગદ ધર્મ ? આ વ્યાવહારિક વેદાંત સિવાય ઐશ્વર્ય અને કલ્યાણ પ્રાપ્ત થવું અશક્ય છે.

મરના ભલા હૈ ઉસ્કા જો અપને લીયે જીયે;
જીતા હૈ વહ જો મરચુકાં ઇન્સાન કે લીયે.

ત્હમને યાદ હશે કે જ્યારે રશીયન લોકોના હલ્લાને રોકવાની જાપાનને જરૂર પડી અને તેને માટે કેટલીક આગબોટો સમુદ્રમાં ડુબાવવાની જરૂર હતી ત્યારે મીકાડોએ જાહેરનામું બહાર પાડ્યું કે "મ્હારી પ્રજામાંના કોઇને હું આ કામને માટે ફરજ પાડતો નથી પરંતુ જેઓ એ સ્ટીમરો સાથે ડુબવાને ખુશી હોય તેમણે સ્વયંસેવક તરીકે અરજી મોકલવી," આ જાહેરનામાથી જરૂર કરતાં હજારો અરજીઓ વધારે આવી પડી હતી, અને તેમાંથી ચુંટણી કરવામાં મુશ્કેલી પડી હતી. તે વખતે કેટલાક જાપાની તરૂણોએ પોતાના શરીરમાંથી લોહી કાઢીને તે લોહીથી લખેલી અરજીઓ રજુ કરી હતી. આમ કરવામાં તેમનો ઉદ્દેશ એવો હતો કે પોતાની અરજીઓ જલદી મંજુર થાય. છેવટે લોહીથી લખેલી અરજીઓને વધારે માન મળ્યું. જ્યારે એ લોકો આગબોટો સહિત ડુબવા લાગ્યા ત્યારે તેમાંના એક એ કપ્તાનો પ્રયત્ન કરવાથી પોતાનો જીવ બચાવી શકે એવો સંભવ હતો. કોઇએ કહ્યું કે "કપ્તાન સાહેબ ! ત્હમે કામતો પાર પાડ્યું છે, હવે પ્રાણ ખોવાથી શું ફાયદો ! જીવતા ઘેર જાઓ તો કેમ ? મૃત્યુની પરવા ન કરનાર પેલા કપ્તાને તિરસ્કાર પૂર્વક જવાબ આપ્યો કે શું ! પાછા જવાને માટે મ્હેં અહીં આવવાની અરજી કરી હતી ?"

'यद्गत्वा न निवर्तंते तद्धाम परमं मम.

પાછા જવું એ કંઇ પુરૂષાર્થનું લક્ષણ નથી.

* ફના જુજી કિ જાં વિસુપારન્દ ચારાનેસ્ત,
શેર સીધા તૈરતા હૈ, વક્ત રફ્તન આબમે.
નગદ ધર્મ અને શુદ્ધ વેદાંત તે આ જ છે,

नैनं छिन्दन्ति शस्त्राणि नैनं दहति पावकः
न चैनं क्लेदयंत्यापो न शोषयति मारुतः

મુઝકો કાટે કહાં હય વો તલવાર ?
દાગદે મુઝકો કહાં હય વો નાર ?
ગર્ક મુઝકો કરે કહાં વહ પાની ?
બાદમેં લાબ કય સુખાને કી ?
મૌતકો મૌત આ ન જાયગી,
કસ્દ મેરા જો કરકે આયેગી.

અમેરિકામાં શાસ્ત્રીય પ્રયોગ કરી જોવાને માટે એક વખત જીવતા મનુષ્યનું શરીર કાપવાની જરૂર જણાઇ. કેટલાક **અ**મેરિકન તરૂણો તુરત જ પોતાની છાતી ઉઘાડી કરી ઉભા રહ્યા અને બોલ્યા “અમને ચીરો, અમને ફાડો; તસુ તસુ કપાઇને અમારો પ્રાણ ભલે જાય. જો તેમ થવાથી શાસ્ત્રની ઉન્નતિ થતિ હોય અને બીજાનું કલ્યાણ થતું હોય તો અમારૂં વિવિસેકશન (જીવતો દેહ શાસ્ત્રીય પ્રયોગને માટે કાપવો તે) હજાર દરજ્જે ઇષ્ટ છે.” આને પ્રેમ કહેવો કે શૌર્ય ? આજ નગદ ધર્મ છે ! આજ વ્યાવહારિક વેદાંત છે !

અમેરિકાના યુનાઇટેડ સ્ટેટસના પ્રેસીડેન્ટ **અ**બ્રાહામ લિંકન વિષે એમ કહેવાય છે કે એક દિવસ તે ઘેરથી નીકળીને આફીસમાં જતો હતો ત્યારે રસ્તામાં તેણે કાદવમાં ખુંચી જઇને અધમૂઉં થઇ ગયેલું એક ડુક્કર જોયું. તે ઘણું જોર કરતું હતું, પરંતુ બહાર નીકળી શ-

* અહીંયાં પ્રાણ અર્પણ કર્યા સિવાય બીજો ઉપાય નથી. વાઘ નદી ઉતરતી વખતે તદ્દન સીધો જ તરે છે.

કતું નહોતું, તેથી તે દુઃખથી તરફડતું હતું. ત્હેને જોતાં જ પ્રેસીડેન્ટ નીચે ઉતર્યો અને ત્હેની પાસે જઇ બહાર કહાડી તેનો જીવ બચાવ્યો. તેના શરીર ઉપરનાં બધાં કપડાંને કાદવ ચોંટ્યો અને ડાઘ પડ્યા પરંતુ તેની કંઇ દરકાર ન કરતાં તે ઓફીસમાં આવ્યો. લોકોએ જ્યારે એ વાત જાણી ત્યારે ત્હેની ઘણી જ પ્રસંશા કરીને તેને કહ્યું કે "આપ ઘણા દયાળુ છો." પ્રેસીડેન્ટ બોલ્યો "બસ ! વ્યર્થ સ્તુતિ કરશો નહિ ! મ્હેં દયા બયા કંઇ કરી નથી. તે ડુક્કરના દુઃખથી મ્હારા હૃદયપર દુઃખની અસર થઇ અને તે દૂર કરવાને માટે મ્હેં તે ડુક્કરને બહાર કહાડ્યું !"

વાહ ! કેવો વિશ્વવ્યાપી પ્રેમ ? વિશ્વાત્મા સાથે કેવું ઐક્ય ?

* ખૂંરગે મજનુંસે નિકલા ફરદ લૈલીકી જો લી,
પ્રેમનો કેવો સાક્ષાત્કાર !
× પત્તીજો પુલકી લગા સદમા નસીમકા,
શબનમ કે કતરે આંખસે ઉનકે ટપક પડે.

નગદ ધર્મનું રહસ્ય એ જ છે કે આખા જગતનો આત્મા એ આપણો જ આત્મા છે એમ માનવું જોઇએ. ધર્મનું આ રહસ્ય જાણીને જે મનુષ્યોએ તેને અમલમાં મૂક્યું છે તેમની ઉન્નતિ થઇ છે. જે મનુષ્યો આ રહસ્ય નથી સમજ્યા તે અવનતિના ખાડામાં પડ્યા છે. આપણા દેશ સંબંધે બહુ જ દિલગીરી સાથે મારે એક વાત કહેવી પડે છે. હાલમાં હૉંગકૉંગમાં શીખ લોકોની એક પલટણ છે. તે પહેલાં ત્યાં પઠાણ લોકોની પલટણ હતી. હૉંગકૉંગમાં પઠાણોને યુરો

---

* લૈલીની નસ ફોડતાં મજનુમની નસમાંથી લોહી નીકળવા લાગ્યું.

× પુલની કલીને ઠંડી હવા લાગતાં ત્હારી આંખમાં હિમ બિંદુ દેખાવા લાગ્યું.

પીઅનો જેટલો જ એટલે લગભગ બે ત્રણ પૌંડ જેટલો પગાર મળતો હતો. ચીનની લડાઇ વખતે શીખ લોકો ત્યાં ગયા ત્યારે તેઓ પઠાણોને પોતાના કરતાં બમણો ત્રમણો પગાર મળતો સાંખી શકયા નહિ અને તેમણે બ્રિટિશ પાર્લામેન્ટને અરજી કરી કે " પઠાણોને બબ્બે ત્રણ ત્રણ પૌંડ પગાર આપવા કરતાં અમારા રૂપિઆ ૧૦) ના પગારમાં પાંચનો વધારો કરીને અમારા જ લોકોની ભરતી કેમ કરતા નથી ?" એ અરજી વિષે સરકારનાં સ્વદેશ અને વિદેશ ખાતાંના અમલદારો વિચાર કરતા હતા ત્યારે પઠાણોને પૂછવામાં આવ્યું કે "ત્રણ પૌંડને બદલે એક પૌંડના પગારથી રહેવાને ત્હમે ખુશી છો ?" આ માગણી એકે પઠાણે કબુલ કરી નહિ. એમ થવાથી પઠાણોની આખી પલટણની પલટણ કમી કરવામાં આવી, અને સર્વ પઠાણો બરતરફ થયા. ભોળા શીખોએ એટલો વિચાર ન કર્યો કે ગમે તેમ પણ પઠાણો આપણા જ દેશના છે. તેમના પેટપર પગ મૂકતાં એ શીખોને લાજ ન આવી. પોતાના ભાઇઓનાં ગળાં કાપતાં ત્હેમને કંઈ જ દયા ન આવી. અરેરે ! આપણા દેશમાં આ કેવી ફુટ ? પેલા ભૂખે મરતા પઠાણો રોજગાર શોધતા શોધતા આફ્રિકામાં ગયા અને સોમાલીલેન્ડના મુલ્લાની નોકરીમાં રહી એ જ શીખોની સાથે લઢ્યા. હવા પાણીના ત્રાસ વગેરેથી એ શીખ લોકો એટલા બધા હેરાન થયા હતા કે શિવ શિવ ? ત્હેમની ગરદનો તૂટી, શરીર સૂકાઇ ગયાં, અને તાવ વગેરેથી અધમૂઆ થઇ ગયા.

કદરની રબ્બ સે આમદની પેશ
ચાહ કનરા ચાહ દરપેશ

" ખાડો ખોદે તે પડે " એ કહેવત તદ્દન ખરી છે.

એક હિંદુસ્તાની તરૂણ જાપાનમાં ભણતો હતો ત્યારે તે ત્યાંની લાયબ્રેરીમાંથી યંત્રશાસ્ત્રનું (Mechanics) એક પુસ્તક માગી

લાવ્યો. તેમાંની કેટલીક હકીકત તથા તેનો સારાંશ તેણે ઉતારી લીધો, પરંતુ તેમાંનાં યંત્રોની નકલ કરી ન શકવાથી, એ પુસ્તક બીજા ઘણા વિદ્યાર્થીઓના લાભને માટે રાખવામાં આવ્યું છે એવો કંઈ વિચાર ન કરતાં તેણે તે ચિત્રોનાં પાનાં ફાડી લઇ પુસ્તક પાછું આપ્યું. તેણે વિચાર ન કર્યો કે મ્હારા આ કામથી મ્હારા આખા દેશના નામને કલંક લાગશે. તે પુસ્તક મોટું હોવાથી ત્હેની લુચ્ચાઇ જલદી માલુમ પડી નહિ, પરંતુ તે કેટલાક દિવસ છાની રહે ?

સત્ય કોઇ દિવસ છાનું રહે ? એક દિવસ ત્હેની ઓરડીમાં એક જાપાની વિદ્યાર્થી આવ્યો અને તેની ટેબલ ઉપર પેલાં ફાડેલાં પાનાં જોયાં. આ વાતની તેણે લાયબ્રેરીના સેક્રેટરીને તુરત જ ખબર આપી અને ત્યારથી " આજ પછી કોઇ પણ હિંદુ વિદ્યાર્થીને લાયબ્રેરીનું કોઇ પણ પુસ્તક આપવું નહિ. " એવો ધારો પસાર કરવામાં આવ્યો ! વિનાશ કાળે વિપરિત બુદ્ધિ તે આનું નામ ! સ્ટીમર ઉપર હિંદી લોકોને ખાવાનું આપનાર જાપાની તરૂણની વાત ત્હમે સાંભળી જ અને આ હિંદી તરૂણની વાત પણ ત્હમે સાંભળી. જાપાની તરૂણ પોતાના દેશની નિંદા ન થવા દેવાને માટે પોતાનું સર્વસ્વ દેવા તૈયાર થાય છે અને હિંદી તરૂણ પોતાના આખા દેશની બદનામી થવાની પણ કંઈ દરકાર ન કરતાં પોતાનું જ હિત સાધે છે. હાથ એમ કહી શકતો નથી કે ' હું એકલો જુદો છું. મ્હારૂં લોહી આખા શરીરના લોહીથી જુદું છે ' આ અયોગ્ય ભેદભાવથી જો તે એમ ધારે કે ' મેળવુંછું હું અને ખાય છે આખો દેહ ' તો બહુ અનિષ્ટ થાય. એવી સ્વાર્થી વૃત્તિથી વર્તવાનો હાથને એક જ માર્ગ છે અને તે એ જ કે પોતે મેળવેલો રોટલો આખા દેહના પોષણને માટે મ્હોડામાં નાંખવાને બદલે હાથે બાંધવો અથવા નખમાં ભરવો. પરંતુ આ સ્વાર્થી પદ્ધતિ લાભકારક નિવડશે કે ? એક બીજો પણ માર્ગ

છે ખરો. મધમાખીઓને હાથની આંગળીઓએ લગાડવી એટલે સોજો ચઢશે અને આખા શરીરના કરતાં હાથ ખૂબ જાડો થશે. પરંતુ એ જાડાઇ શું સુખરૂપ છે? એ જાડાઇ–એ સોજો–રોગ છે! એવી જ રીતે જે લોકો પોતાના દેશનું હિત તે જ પોતાનું હિત છે એમ માનતા નથી, પોતાનો આત્મા દેશના આત્માથી ભિન્ન છે એમ સમજે છે, તે સ્વાર્થી લોકોના હાથમાં રોગ અથવા સોજા સિવાય બીજું કંઇ જ આવતું નથી. હાથ જ્યારે કાન, નાક, આંખો વગેરે આખા શરીરના આત્માને પોતાનો આત્મા ગણી વર્તે છે ત્યારે જ તે બળવાન અને મજબુત થાય છે અને જે મનુષ્ય પોતાના દેશનો આત્મા એ જ પોતાનો આત્મા છે એમ માને છે તેને જ ફળ પ્રાપ્ત થાય છે.

અમેરિકાની જરા વિસ્તૃત હકીકત.

મેં અરિકામાં પહેલી આશ્ચર્યની બાબત એ જોઇ કે એક ઠેકાણે ઘરનો માલિક પ્રોટેસ્ટંટ ધર્મનો હતો, અને ત્હેની સ્ત્રી રોમન કેથોલિક પંથની હતી. એ જોઇને મ્હારા મનમાં એવો વિચાર આવ્યો કે આપણા હિંદુસ્તાનમાં ભિન્ન ધર્મના લોકો (દાખલા તરીકે આર્યસમાજી અને સનાતન ધર્મી) એક મહોલ્લામાં પણ ભાગ્યે જ રહી શકે છે, તો આ જોડું સાથે તે શી રીતે રહેતું હશે? તપાસ કરતાં માલૂમ પડ્યું કે તે જોડું બહુ જ આનંદથી રહેતું હતું. રવિવારે પતિ પ્રથમ પોતાની પત્નીને ત્હેના રોમન કેથોલિક દેવળ સૂધી મૂકી આવે અને પછી પોતે પોતાના જુદા દેવળમાં પ્રાર્થના કરવા જાય. તે ગૃહસ્થની સાથે 'રામ' ને વાતચીત થઇ ત્યારે તે બોલ્યો કે " મ્હારી સ્ત્રીના ધર્મ સંબંધી સવાલ ત્હેની અને ઇશ્વરની વચ્ચે છે. વચ્ચે પડનારો હું કોણ? મ્હારી સાથે તેનું શુદ્ધ વર્તન છે. ઇશ્વર સાથેનો તેનો વ્યવહાર તે જાણે અને ઇશ્વર જાણે. " અહાહા ! કેવો ઉદાર વિચાર !

અમેરિકામાં પ્રજાની એકતા આગળ ધર્મભેદનું વિશેષ મહત્વ નથી. હિંદુસ્તાનના આર્યસમાજી, શીખ, મુસલમાન, ખ્રિસ્તી વગેરે સૌ ત્યાં હિંદુ તરીકે જ ઓળખાય છે. તેમનામાં પ્રજાની એકતા એટલી બધી છે કે આપણા અહીંના ધર્મભેદો કરતાં મોટા ધર્મભેદો તરફ પણ દુર્લક્ષ કરવામાં ત્હેમને બિલકુલ સંકોચ થતો નથી. હિંદુસ્તાનની કેટલીક જાતો જો એમ જાણે કે સુધરેલા દેશોમાં આપણને હિંદુ જ કહે છે તો ' હિંદુ' શબ્દને માટે આટલા બધા બખેડા ન થાય અને 'હિંદુ'-ના નામથી તેઓ એટલા બધા શરમાય પણ નહિ.

અમેરિકા બળવાન હોવાનું એક કારણ એ છે કે ત્યાં બ્રહ્મચર્ય પાળવામાં આવે છે. ત્યાં શારીરિક શક્તિ કમી થવા દેતા નથી. સાધારણ રીતે વીશ વરસ સુધી તો લગ્ન શી વસ્તુ છે એનો ખ્યાલ પણ ત્યાંના છોકરાછોકરીઓને આવતો નથી. બારિક વિચાર કરતાં એનું એક કારણ એવું જણાઇ આવ્યું કે ત્યાંના છોકરા છોકરીઓ નાનપણથી એક જ જગ્યાએ ખેલે કુદે છે, રમે છે અને લખે વાંચે છે, સાથે રહે છે, ફરે છે, અને આગળ જતાં કૉલેજમાં પણ સાથે બેસી ભણે છે, તેથી ત્હેમનામાં ભાઇ બ્હેનનો સંબંધ ઉત્પન્ન થાય છે અને તેમનાં મન શુદ્ધ અને પવિત્ર રહે છે. ત્યાંના છોકરા અને છોકરીઓ બળવાન હોય છે તેથી મોટપણે ત્હેમની પ્રજા પણ બળવાન થાય છે. જો પતિ બળવાન હોય પરંતુ પત્ની દુર્બળ હોય તો તેમની સંતતિ મધ્યમ બળવાળી જ થાય છે. એક વખતે 'રામ' જીનીવા સરોવરને કાંઠે રહેતો હતો. ત્યાં એક તેર વર્ષની છોકરી ત્રણ માઇલ તરીને ગઇ. તે કદાચિત થાકીને બુડવા માંડે તો મદદ કરવાને એક હોડી ત્હેની પાછળ પાછળ રાખી હતી, પરંતુ તેને મદદની કંઇ જરૂર જ ન પડી. જે છોકરીઓની શારીરિક શક્તિ આટલી ઉત્તમ હોય તેની

પ્રજા શા માટે બળવાન ન થાય ? અને શરીર નિરોગી હોય તેનું મન પણ નિરોગી કેમ ન થાય ? અશક્તિથી પાપ ઉત્પન્ન થાય છે. અપચાથી અશક્તિ અને અશુદ્ધતા ઉત્પન્ન થાય છે. જઠર સારી સ્થિતિમાં ન હોય તો ચિંતા અને ઉચાટ આવી નિઃસંશય હેમને ઘેરશે. તબીયત સારી ન હોય ત્યારે વારંવાર ગુસ્સો ચડે છે. વેદમાં લખ્યું છે કે દુર્બળ જીવ આત્માને ઓળખી શકતો નથી. **नायमात्मा बलहीनेन लभ्यः** ઈશ્વર પાસે પણ દુર્બળ લોકોનું કાંઈ વળતું નથી. જેનામાં આત્મિક અને શારીરિક બળ નથી તે બ્રહ્મચર્ય શી રીતે પાળી શકે ? અને એ પણ ખુલ્લું છે કે બ્રહ્મચર્યને અભાવે આત્મિક અને શારીરિક શક્તિનો પણ અભાવ થાય છે.

ત્યાંની કોલેજોની સ્થિતિ કેવી હોય છે તે સાંભળો. બી. એ. એમ. એ. ડોકટર ઓફ ફીલોસોફી ઇત્યાદિ ડીગ્રીઓ સુધી બીજા અભ્યાસની સાથે શારીરિક શિક્ષણ પણ આપવાનું જારી રાખવામાં આવેછે. ઉત્તમ શિક્ષણની સાથે ખેડુત, લુહાર, સુતાર અને કડીઆનાં કામ પણ શીખવવામાં આવે છે. મનુષ્ય પ્રાણીમાં મુખ્ય ત્રણ ભાગ છે, કર્મેંદ્રિય, જ્ઞાનેંદ્રિય અને અંતઃકરણ. એને ઇંગ્રેજીમાં હેન્ડ, હેડ, એન્ડ હાર્ટ (Hand, Head & Heart) કહે છે. જ્ઞાનેંદ્રિય દ્વારા બહારનું દ્રવ્ય અંદર જાય છે અને બાહ્ય વસ્તુઓની મન ઉપર અસર થાય છે. હાથ, પગ, વગેરે કર્મેંદ્રિયો વડે અંતઃશક્તિની બાહ્ય વસ્તુઓ ઉપર અસર થાય છે. કર્મેંદ્રિયો અને જ્ઞાનેંદ્રિયોની યોગ્ય વૃદ્ધિ અને ઉન્નતિ થાય તો જ સારૂં પરિણામ આવે. પરંતુ જો આપણે બહારનું જ્ઞાન અંદર ઘુસાડ્યાં કરીએ અને અંદરનું જ્ઞાન અને શક્તિ બહાર જવા ન દઈએ તો, જે મનુષ્ય ખાતો રહે છે પણ તેનો કોઠો ખાલી થતો

નથી, તેના જેવી સ્થિતિ થાય છે અને ત્હેને પરિણામે માનસિક બંધ. ક્લેશ અને આધ્યાત્મિક મંદતા પ્રાપ્ત થાય છે. એ શિક્ષણ નથી પણ રોગ છે. અમેરિકાના સર્વ સાધારણ વિશ્વવિદ્યાલયોના શિક્ષણ ક્રમનું અવલોકન કરવાથી તેનો એ ઉદ્દેશ સમજાય છે કે દેશની જમીન, ખનિજ પદાર્થ, વનસ્પતિ વગેરે વસ્તુઓનો યોગ્ય ઉપયોગ કરવાનું અને ત્હેમની કિંમત વધારવાનું જ્ઞાન આપવું. જેટલી હુન્નર કળાઓ શીખવવામાં આવે છે તેનું મૂળ ઉપયોગીપણામાં જ રહેલું હોય છે. રસાયણશાસ્ત્રને વ્યવહારમાં લાવવાની કેમીકલ એનજીનીયરીંગ કળા ન શીખતાં ફક્ત રસાયણશાસ્ત્રને જ ત્યાંનો કોઇ વિદ્યાર્થી વ્યર્થ શીખતો નથી.

એક ધાર્મિક કોલેજમાં 'રામે' વ્યાખ્યાન આપ્યું. વ્યાખ્યાનને અંતે કોલેજનાં માણસોએ પોતાની જંગી કવાયત કરી બતાવી અને જયઘોષ કરી વ્યાખ્યાતાને સલામી આપી. 'રામે' પૂછ્યું કે "ધાર્મિક કોલેજમાં આવી જંગી કવાયત ! આ શું ?" પ્રીન્સીપાલે જવાબ આપ્યો કે "**ધર્મનો એવો અર્થ છે કે સ્વાર્થ અને દેહભાવનો અહંકાર નષ્ટ કરવો જોઇએ. એ સ્વાર્થત્યાગ તથા ખરૂં શૌર્ય ઉત્તમ કવાયતથી જ શીખાય છે.**

હવે અંતઃકરણની કોમળતા અને શુદ્ધતાનું શિક્ષણ કેવી રીતે અપાય છે તે સાંભળોઃ—

વિદ્યાર્થી અને શિક્ષકની કમાણીથી જ ચાલતા એક વિશ્વવિદ્યાલયમાં રામ ગયો હતો. ત્યાં વિદ્યાર્થીઓની ફી વગેરે કાંઇ લેવામાં આવતું નથી. શિક્ષકોની દેખરેખ નીચે વિદ્યાર્થીઓ કોલેજની જમીનઉપર યંત્રો આગળ કામ કરે છે. પ્રોફેસરો નવી નવી શોધો કરે છે અને વિદ્યાર્થીઓને શોધો કરતાં શીખવે છે. ખેતીની નવી નવી રીતો, જુદા

જુદા પાક અને નવી નવી હુન્નર કળામાંથી જે ઉત્પન્ન થાય તેમાંથી સઘળો ખર્ચ ચલાવવામાં આવે છે. તે વખતે એક ઓરડીમાં કેટલાક વિદ્યાર્થીઓ વચ્ચે 'રામ' ના દેખતાં કજીઓ થયો, એ તકરાર છેક પ્રેસીડેન્ટ સુધી ગઇ. પ્રેસીડેન્ટે એ ઓરડીમાં ચાલતું કામ બંધ કરાવ્યું, અને હારમોનીયમ વગાડવું શરૂ કર્યું. પંદર મીનીટમાં જ સૌ પોતાની મેળે શાંત પડયા અને કજીઓ મટયો. આહા ! જેમના હૃદયમાં એટલો શાંતિરસ ભર્યો છે કે જે જાગ્રત કરવાને ગાયન જેવું ન્હાનું સરખું બાહ્ય સાધન જ બસ છે તેમને ધન્ય છે! કેવી સરસ યુક્તિ! હવામાં સત્વગુણ ભરી દેતાં જ મનનો ખળભળાટ એની મેળે શાંત થઇ ગયો.

ચીકાગો યુનિવર્સીટીના એક અંડર ગ્રેજ્યુએટે 'રામ' ના તત્ત્વજ્ઞાન ઉપરનાં કેટલાંક ભાષણોનું ટાંચણ કરી લીધું, અને તેમાં પોતાનું કેટલુંક લખાણ ઉમેરીને તેણે થોડા જ દિવસમાં એક પુસ્તક બનાવીને વિશ્વવિદ્યાલયમાં અર્પણ કર્યું. તુરત જ તે વિદ્યાર્થીને ઉપલા વર્ગમાં ચડાવવામાં આવ્યો. તેણે મિલ અને મિલ્ટનનાં પુસ્તકો પોતાના મગજમાં ભર્યાં હતાં કે નહિ તે કંઇ ત્યાં જોવામાં આવ્યું નહિ. **ખરા જ્ઞાનની કસોટી જેવા પ્રકારનું જ્ઞાન અંદરથી બહાર કહાડી શકાય તે ઉપરથી થાય છે, કેવું જ્ઞાન મગજમાં ઘુસાડયું છે તે પરથી થતી નથી.**

એક વખતે 'રામ' શાસ્ટા નામના જંગલમાં પર્વત ઉપર રહેતો હતો. ત્યાં કેટલાક લોકો મળવા આવ્યા, તેમની સાથે એક બાર વર્ષની છોકરી હતી. બધા 'રામ' નો ઉપદેશ ધ્યાન દઇને સાંભળતા હતા પરંતુ થોડી વારે પેલી છોકરી ઉઠી દૂર જઈ બેઠી અને જ્યારે તે

પાછી આવી ત્યારે તેણે એક કાગળ રજુ કર્યો. તેમાં શું લખ્યું હતું ! રામનો સર્વ ઉપદેશ તેમાં કવિતારૂપે લખેલો હતો. પછી તે કવિતા વર્તમાન પત્રોમાં પ્રસિદ્ધ થઇ. છોકરાંઓની એ હુંશીયારી અને તીવ્ર બુદ્ધિ તેમને સ્વાતંત્ર્ય આપવાનું જ પરિણામ છે. મનુષ્ય બાળક હોય કે વૃદ્ધ હોય પણ 'તે વાતચીત કરનારૂં જાનવર' જ છે. બુદ્ધિ એ સ્વાર અને પશુવૃત્તિ એ ઘોડો છે. જ્યારે આપણે છોકરાંઓને સમજાવીને કામ કરાવવાને બદલે, ગુસ્સે થઇને અથવા ધમકી દઇને કામ કરાવીએ છીએ ત્યારે આપણે પશુવૃત્તિરૂપી ઘોડાને સોટીના ફટકાથી બુદ્ધિરૂપી સ્વારના પગ નીચેથી કહાડી મૂકીએ છીએ. એમ થવાથી છોકરાંઓનો અંતરાત્મા ગુસ્સે કેમ ન થાય ? છોકરાંઓને ધમકાવવું એ પશુવૃત્તિથી કામ કરાવ્યા બરોબર છે. અને તેથી જે તત્ત્વથી મનુષ્ય શ્રેષ્ઠ ગણાય છે તે તત્ત્વનો–બુદ્ધિનો–અનાદર થાય છે. સખ્તાઇ કરવી ગુસ્સે થવું એ છોકરાંઓના અંતરાત્માનો અનાદર કર્યા બરોબર છે. સમજાવીને કહ્યા સિવાય અથવા કારણ બતાવ્યા સિવાય 'ફલાણું કરીશ મા, અમુક જગાએ જઇશ મા' એવી નિષેધક આજ્ઞા કરવી એ પરોક્ષ રીતે તે કામ કરવાની સૂચના આપ્યા બરોબર છે. ઈશ્વરે જ્યારે બાવા આદમને હુકમ કર્યો કે 'ફલાણા જ્ઞાનવૃક્ષનું ફળ ખાઇશ મા' ત્યારે એ નિષેધને લીધે જ તે ફળ ખાવાનો કુવિચાર ત્હેના મનમાં આવ્યો. તે નંદનવનમાં હજારો વૃક્ષ હતાં પરંતુ જ્યારે 'આ ખાઇશ મા' એવો ખાસ નિષેધ કરવામાં આવ્યો ત્યારે ખામોખા તે ખાવાનો જ તેને મોહ થયો. વર્તમાનપત્રોમાં અત્યંત મહત્ત્વની જાહેર ખબરોને મથાળે 'આ વાંચશો નહિ' એમ લખેલું હોય છે. કોઇએ એક ફકિર પાસે મંત્ર માગ્યો. તે મહાત્માએ મંત્ર આપ્યો અને કહ્યું કે

"ત્રણ વખત માળા જપવાથી મંત્ર સિદ્ધ થશે પરંતુ ફક્ત માળા જપતી વખતે વાંદરાનો વિચાર જ મનમાં ન આવવો જોઇએ." થોડોક પ્રયત્ન કર્યા પછી તે બિચારો એ ફકિર પાસે પાછો આવીને કહેવા લાગ્યો કે "ગુરૂ મહારાજ ! વાંદરો મ્હારા સ્વપ્નમાં પણ નહોતો પરંતુ આપે ના પાડી ત્યારથી તે વાંદરાનો વિચાર ક્ષણ વાર પણ મ્હારા મગજમાંથી ખસતો નથી." કેળવણીની આવી ઉલટી રીત અમેરિકામાં નથી.

છોકરાંઓને ત્યાં કિન્ડરગાર્ટનની પદ્ધતિથી ભણાવવામાં આવે છે. શિક્ષકો છોકરાંઓ સાથે રમતા, કૂદતા, ગાતા, નાચતા, શિક્ષણ આપતા ચાલ્યા જાય છે અને છોકરાંઓ મોજમઝાની સાથે શિક્ષણ ગ્રહણ કરે છે. ધારો કે છોકરાંઓને વહાણનો પાઠ શીખવવો છે. લાકડાનું એક વહાણ દરેક છોકરા આગળ મૂકયું છે અને વહાણ બાંધવાના ઉપયોગમાં આવતી લાકડાની ચીપો વગેરે પાસે મૂકયાં છે. પુરૂષ શિક્ષક અથવા સ્ત્રી શિક્ષક છોકરાંઓ સાથે મળી જઇને કહે છે કે "અમે તો હવે વહાણ બાંધીશું, અમે તો હવે વહાણ બાંધીશું." છોકરાંઓ પણ એકદમ કહેવા લાગે છે કે "અમે પણ બાંધીશું." એ લ્યો ! સર્વ છોકરાંઓ નીચે બેસી ગયાં, એકે વહાણ તૈયાર કર્યું, બીજાએ પણ કર્યું, ત્રીજાને જરા વાર લાગતાં શિક્ષક અને બીજાં છોકરાંઓએ તેને મદદ કરી અને ત્હેનું વહાણ પણ તૈયાર થયું. છોકરાં પોતે જ હોંસથી શિક્ષકને પૂછવા લાગ્યાં કે "આ ભાગનું નામ શું ? આ ભાગ શું કહેવાય ? આ શું ? પેલું શું ?" શિક્ષક વહાણના ભાગના નામ કહેતો ગયો અને છોકરાંઓને વહાણ વિષે બધી માહિતી સહજ મળી ગઈ !

આપણા દેશનાં છોકરાંઓ ગોખે છે કે "Keel (કીલ) એટલે વહાણનું તળીયું, કીલ એટલે વહાણનું તળીયું" એમ કરતાં

કરતાં મગજમાં 'ફીલ' શબ્દ ઘુસી ગયો પરંતુ ફીલ શી વસ્તુ છે અને વહાણ કેવું થાય છે તે છોકરાં સમજી શકતાં નથી. ત્યાં પ્રથમ પદાર્થ ઓળખતાં શીખવે છે અને પછી નામ કહેવામાં આવે છે. અહીંઆં નામ જ ગોખાવવામાં આવે છે અને પદાર્થના આકારનો આખી ઉમ્મરમાં અનુભવ મળતો નથી. ત્યાં છોકરાંઓ પોતાના ચંચળ સ્વભાવ પ્રમાણે સવાલો પૂછતાં રહે છે અને શિક્ષકોનું કામ તો એટલું જ હોય છે કે તેમને સવિસ્તર જવાબ આપવા. અહીંયાંના મોટા મોટા શિક્ષકો ન્હાના ન્હાના છોકરાઓને સવાલો પૂછી પૂછીને ગુંગળાવી નાંખવામાં બિલકુલ શરમાતા નથી! **જેનાથી જ્ઞાનની અભિરૂચિ ઉત્પન્ન ન થાય તે શિક્ષણ શાનું?** અહીંયાં માસ્તરને દેખતાં જ છોકરાંઓ બ્હી મરે છે. ત્યાં છોકરાંઓનો **જેટલો શિક્ષક પર પ્રેમ હોય છે તેટલો માબાપ ઉપર પણ હોતો નથી,** અને **શાળામાં તેમને જેટલો આનંદ થાય છે તેટલો ઘેર પણ થતો નથી** ત્યાંની શાળાઓમાં ફી લેવાતી નથી અને પુસ્તકો મફત આપવામાં આવે છે.

ત્યાંની દુકાનોની સ્થિતિ જુઓ. ચિકાગોમાં એક દુકાન તરફથી 'રામને' આમંત્રણ આપવામાં આવ્યું હતું. એ દુકાનની ફરસબંધીનું ક્ષેત્રફળ ગાઝીપુરના ત્રીજા ભાગથી ન્હાનું નહિ હોય. તે દુકાનને કુલ્લે પચીસ માળ હતા. જે માળે જવું હોય તે માળે યંત્ર (lift) લઈ જતું. દરેક માળે નવો નવો માલ હતો. લાખો ઘરાક દરરોજ આવતાં, પરંતુ દુકાનદારનું વર્તન સૌ સાથે સરખું! પછી લાખો રૂપિયાનો માલ ખરીદનાર હોય કે પાંચ પૈસાનો! દરેક વસ્તુની કિંમત તેના ઉપર લખેલી હતી, કિમ્મત એક જ રાખવામાં આવી હતી. એક પૈ પણ વધારે ઓછી લેવાતી નહિ. મેનેજર સૌ સાથે હસીને વાત કરે તથા જે દશ વીશ વસ્તુઓની કિંમત પૂછીને કંઈ પણ ખરીદ કર્યા સિવાય ચાલવા માંડે તેને બારણા સુધી મૂકવા જાય

અને રીત પ્રમાણે નમીને સલામ કરે. આ રીત મોટી દુકાનોમાં છે એટલું જ નહિ પણ સાધારણ દુકાનોમાં પણ નજરે પડે છે.

અમેરિકા, જાપાન, ઇંગ્લાંડ વગેરે દેશોની પોલીસ અત્યંત સભ્ય અને પ્રજાસેવક છે. અહીંઆં એકઠા થયેલા કેટલાક ગૃહસ્થો મનમાં કહેતા હશે કે "બસ; બસ કરો. **અમેરિકન** લોકોની પ્રસંશા તે હજી ક્યાં સુધી ગાયા કરશો? તમે શું અમને **અમેરિકન** બનાવવા માગો છો?" આવી કલ્પના લાવનારને 'રામ' કહે છે કે શું! હિંદી લોકોએ **અમેરિકન** થવું? હર! હર! કોઇના મનમાં એવો ખ્યાલ આવ્યો હોય તો તે નાશ પામો! જો કોઇ માણસ એવી ઉમેદ રાખતો હોય તો તે ઉમેદ દટાઇ જાઓ. 'રામ' ના મનમાં એવો વિચાર કદી આવ્યો નથી અને આવશે પણ નહિ. એટલું ખરૂં કે કેટલીક બાબતો ત્હેમની પાસેથી શીખવાની આપણે જરૂર છે. જાતીય ક્ષીણતાના પંજામાંથી છુટવું હોય અને હિંદુ રહેવું હોય તો ત્હેમની વિદ્યાઓ અને કળાઓ આપણે શીખવી જ જોઇએ. પછી ભલે તેની ગમે તે કિંમત આપવી પડે. 'રામ' **અમેરિકા**માં હતો ત્યારે તેને માથે પાઘડી હિંદુસ્તાનની જ હતી. પરંતુ રસ્તા ઉપર બરફ પડતો હોવાથી પગમાં જોડા તે દેશના હતા. લોકોએ પૂછ્યું કે "જોડા પણ હિંદુસ્તાની કેમ વાપરતા નથી?" 'રામે' જવાબ આપ્યો કે "માથું હિંદુસ્તાની જ રાખીશું, પરંતુ પગ ત્હમારા લઇશું." 'રામ' ની એવી ઇચ્છા છે કે આપણે હિંદી રહીને જ **અમેરિકન** વગેરે લોકોના કરતાં મોટા થઇએ. તે દેશથી દૂર ન્હાસવાથી આપણે કદી મોટાઇ મેળવી શકીશું નહિ. આજકાલ વિદ્યુત, ગેસ, રેલ્વે, તાર, વગેરેથી ઘણી સગવડ થઇ છે. પૃથ્વી એક ન્હાનો સરખો બેટ બની ગઇ છે. સમુદ્ર રોકાણ કરવાને બદલે રાજમાર્ગ થઇ પડ્યો છે. પહેલાં જે જુદા

દેશો કહેવાતા હતા તે આજે જુદાં શહેરો જેવા થઇ પડયા છે અને પહેલાંના શહેરો આજે મોહલ્લાઓ થઇ પડયા છે. આજે જો આપણે સૌથી અલગા રહેવા ઇચ્છીએ અને બીજા રાષ્ટ્રોને પરદેશો સમજીને આપણા જૂના રિવાજોને વળગી રહીએ, આ વીશમી સદીમાં જો આપણે ઇ. સ. પહેલાંના વીશમા સૈકાના રીત રિવાજો પ્રમાણે ચાલ્યા કરીએ, પાશ્ચાત્ય કળાઓનો ઉપયોગ કરતાં ન શીખીએ, 'ઉધાર ધર્મ'નો ઝગડો ન છોડીએ અને 'નગદ ધર્મ' પ્રમાણે ન ચાલીએ તો આપણે સર્વથા નાબુદ થયા વિના રહેનાર નથી. આપણી સ્થિતિને બરાબર ઓળખો અને તે વિષે ખૂબ વિચાર કરો.

કંચન હોયે કીચમેં, વિષમેં અમૃત હોય;
વિદ્યા નારી નીચમેં, તીનોં લીજે સોય.

હિંદુસ્તાન જ્યારે સમૃદ્ધિવાન હતું ત્યારે તે કૂવાના દેડકાની પેઠે રહ્યું નહોતું.

જ્યારે પુષ્કર તીર્થમાં યજ્ઞ થયો હતો ત્યારે હબશી, ચીના, અને ઇરાની લોકોને આમંત્રણ કરવામાં આવ્યાં હતાં. રાજસૂયયજ્ઞની પહેલાં ભીમ, અર્જુન, નિકુળ, સહદેવ એ પાંડવો દૂર દૂરના પરદેશોમાં જઇ આવ્યા હતા. ખુદ શ્રી રામચંદ્રજી સરખા ઇશ્વરી અવતારે સમુદ્ર ઓળંગીને આપણે માટે પરદેશગમનનો માર્ગ ખુલ્લો કરી આપ્યો છે.

* દોશ અજ મસજીદ સૂએ મૈખાના આમદ પીરમા
ચીસ્ત યારાને તરીકત બાદ અજી તદબીરમા

તે વખતે હિંદુસ્તાનને બીજા દેશોમાંથી કાંઇ મેળવવાનું નહોતું

કાલે રાત્રે મ્હારા ગુરૂ મશીદમાંથી દારૂના પીઠામાં આવ્યા. હે ધર્માભિમાનીઓ ! હવે એનો શો ઉપાય ?

પરંતુ આજે પરદેશની હુન્નર કળાઓ શીખવાની ત્હેને એટલી બધી જરૂર છે કે તે વગર પ્રાણ જવાનો વખત આવ્યો છે. જો આજે હિંદુસ્તાનને જીવવું હોયતો અમેરિકા, યુરોપ, જાપાન, વગેરે બહારના દેશોથી તેણે અળગું રહેવું ન જોઇએ. બહારની હવા લાગતાં જ જીવમાં જીવ આવશે. હિંદુઓ બહાર જશે તો જ ખરા હિંદુ બનશે. બહાર જવાથી પોતાના શાસ્ત્રનું મહત્ત્વ સમજાશે અને શાસ્ત્ર વ્યવહારમાં મૂકાશે. ત્હમે પોતાને જગતથી દૂર રાખી શકશો નહિ. **મ્લેચ્છોથી જેટલા દૂર ન્હાસશો તેટલા ત્હમારે તેમના ગુલામ થઇને રહેવું પડશે.**

ઈચ્છા શક્તિ.

પુરાણમાં આપણે એવું વાંચીએ અને સાંભળીએ છીએ કે અમુક ઋષિઓના વર અથવા શાપથી કેટલાક લોકોની સ્થિતિ બદલાઇ જતી હતી. યોગવાસિષ્ઠમાં શીલામાં સૃષ્ટિ દેખાવાનો ઉલ્લેખ છે, પરંતુ અમેરિકામાં એવી બાબતો પ્રત્યક્ષ નજરે જોયેલી છે. કોલેજો અથવા દવાખાનાઓમાં એવા પ્રયોગો કરવામાં આવે છે કે હજારો દર્દિઓને ફક્ત ઇચ્છાશક્તિના બળથી જ સાજા કરવામાં આવે છે. પ્રોફેસરની ઇચ્છા પ્રમાણે મેજને બદલે ઘોડી દેખાય, અને જેમ્સ સાહેબના ડોકટર પોલ બની જાય છે. સંસ્કૃતમાં વેદાંતના ઉત્કૃષ્ટ ગ્રંથો અસંખ્ય છે. દાખલા તરીકે દત્તાત્રયની અવધૂત ગીતા, અષ્ટાવક્રગીતા, શંકરાચાર્યનું સ્તોત્ર, વગેરે. ફારસી ભાષામાં વેદાંતનો સૌથી ઉત્તમ ગ્રંથ શમ્સતબ્રેજનો છે. તેના પછી મનસ્વી, શરીફ, શેખ, અત્તાર, મગરબી વગેરેના ગ્રંથો છે. અમેરિકાના વોલ્ટ વિટમેનનો 'તૃણપર્ણ' (Leaves of the grass) નામનો ગ્રંથ ઉપરોક્ત સઘળા ગ્રંથકર્તાઓનાં પુસ્તકો જેટલો જ અથવા તેથી પણ વધારે યોગ્યતા ધરાવે છે.

ડટકર ખડાહું ખાફસે ખાલી જહાનમેં
તસકીન દીલ ભરી હૈ મેરે દિલમેં જાનમેં
સૂંઘે જમાં મકાં હૈ મેરે પૈર મિસ્લ સગ
આસકતા મૈ નહિ હું નામો નિશાનમેં

સીદી ગુલામોને સ્વતંત્ર કરવાને અમેરિકામાં જે મોટી લડાઇ થઇ હતી તે વખતે લડાઇમાં આ વીટમેન સૌની આગળ હાજર રહેતો અને બન્ને તરફના ઘાયલ થયેલા માણસોને મલમપટ્ટા કરતો, તરસ્યાને પાણી પાતો, મરતા માણસોને હસતે મુખે ધીરજ આપતો અને પોતાના અમૂલ્ય 'તૃણપર્ણ' ગ્રંથમાંથી એ પ્રસંગને અનુસરતાં ગીતો ગાતો ફરતો રહેતો હતો. ગર્દી અને બૂમાબૂમ વચ્ચે રણભૂમિ ઉપરના તુમુલ યુદ્ધમાં લડાઇની તદ્દન જોખમ ભરેલી જગ્યાયે પણ તે એટલી પ્રસન્ન મુદ્રાથી અને નિર્ભય મનથી ફરતો કે જાણે ભૂતપ્રેતોના સમૂહ વચ્ચે મહાદેવ અથવા કુરૂક્ષેત્રની રણભૂમિ ઉપર ભગવાન્ શ્રી કૃષ્ણ સંચાર કરતા ન હોય ! એ ખૂનખાર લડાઇમાં અધમૂઆ લોકોએ એ મહાત્માનાં દર્શન કરીને આનંદથી પ્રાણ છોડયા હતા.

* શબ હો હવા હો ધૂપ હો તુફા હો છેડછાડ
જંગલ કે પેડ કબ ઈન્હેં લાતે હૈં ધ્યાનમેં
ગર્દિશસે રોજગાર કે હિલ જાય જીસકા દિલ
ઇન્સાન હો કે કમહૈ દરખ્તો સે શાનમેં.

અમેરિકામાં હેનરી થૅારો નામનો એવો જ એક બ્રહ્મનિષ્ઠ થઇ ગયો છે. તે નિર્જન વનમાં પૂર્ણ બ્રહ્મચર્ય સહિત સન્યસ્ત વૃત્તિથી પો·

---

* રાતહો, દિવસહો, પવન હો, તોફાન હો, પણ અરણ્યનાં વૃક્ષો તેને ક્યાં ગણકારે છે ? મુશ્કેલી ભરેલાં કાર્યથી જે મનુષ્યનું મન ડગી જાય છે તે મનુષ્ય છતાં ઝાડથી પણ હલકો છે.

તાનું જીવન ગાળતો હતો. અલબત તે આળસુ સાધુ નહોતો. અમેરિકાનો સૌથી મહાન્ તત્ત્વજ્ઞાની એમર્સન એ થૅારોના સંબંધમાં એમ લખે છે કે મધમાખીઓ હેની સાથે હેના ખાટલા ઉપર બેસતી પરંતુ તે નિડર પ્રેમ મૂર્તિને તે કદી ડંખતી નહોતી. જંગલમાંના સાપ હેને હાથે પગે વિંટાતા પરંતુ હાથનાં કડાં અથવા પગનાં સાંકળાંની પેઠે તે તેમની કંઇ પણ દરકાર કરતો નહિ. કેવો પ્રેમી મનુષ્ય ! રસ્તે ચાલતાં ચાલતાં એમર્સને પૂછ્યું કે " અહીંના મૂળ રહેવાશીઓનાં તીર ક્યાં મળે છે ? " થૅારોએ હમેશની રીત પ્રમાણે જવાબ આપ્યો કે " જ્યાં જોઇએ ત્યાં " અને તુરત જ જરાક પાછું ફરીને તેણે માગેલું તીર કહાડી આપ્યું, દશ્ય સૃષ્ટિ ઉપર આ કેટલો અધિકાર ?

જે ગ્રંથોએ નવા ખંડમાં (અમેરિકામાં) નવું ચૈતન્ય ઉત્પન્ન કર્યું તેના લખનાર એમર્સને પોતેજ ભગવદ્ગીતા અને ઉપનિષદોનું અધ્યયન કર્યું હતું એટલું જ નહિ પણ ઘણે અંશે તેને આચરણમાં પણ મૂક્યું હતું. પોતાના ગ્રંથોમાં ઘણી જગ્યાએ તેણે ભગવદ્ગીતા અને ઉપનિષદોનો ઉલ્લેખ કર્યો છે અને હેના જાની દોસ્તોના કહેવાથી એમ જણાય છે કે હેના મન ઉપર ગીતા અને ઉપનિષદોની પુષ્કળ અસર થઇ હતી. મહાત્મા થૅારો પોતાના ' વાલ્ડન ' માં લખે છે કે " હું રોજ પ્રાતઃકાળે મ્હારી બુદ્ધિ અને અંતઃકરણને ભગવદ્ગીતાના પવિત્ર ગંગાજળમાં સ્નાન કરાવું છે. ભગવદ્ગીતામાં એટલું ઉત્તમ અને સર્વવ્યાપી જ્ઞાન છે કે એ ગ્રંથ લખનાર દેવતાને અગણિત વર્ષો થઇ ગયા છતાં હેના જેવો બીજો ગ્રંથ હજુ લખાયો નથી. ગીતાની સાથે સરખાવતાં જગતનું આધુનિક સર્વ જ્ઞાન તુચ્છ જણાય છે. વિચાર કરતાં કરતાં એ ગ્રંથનું મહત્ત્વ મ્હને એટલું બધું જણાય

છે કે કોઇ કોઇ વખતે આ તત્ત્વજ્ઞાન ઘણુંખરૂં કોઇ જુદા જ યુગમાં લખાયું હોવું જોઇએ એવો વિચાર મારા મનમાં આવે છે. ” બીજે એક પ્રસંગે મિસર દેશની ભવ્ય પીરામિડો વિષે ઉલ્લેખ કરતાં થૉરો લખે છે કે “ પ્રાચીન યુગની સર્વ સ્મરણીય વસ્તુઓમાં ભગવદ્ગીતાથી શ્રેષ્ઠ બીજી કોઇ વસ્તુ નથી. ” ગીતા અને ઉપનિષદોનું તત્ત્વજ્ઞાન અમલમાં મૂકવું એજ વ્યાવહારિક વેદાંત અથવા નગદ ધર્મ છે.

એ ત્વજ્ઞાનને વ્યવહારમાં મૂકયું છે તેમણે પોતાની ઉન્નતિ કરી છે. આપણે ત્યાં હુંડી છે ખરી પરંતુ કાગદી હુંડીથી–પછી તે ગમે તે કિંમતની હોય તોપણુ–કંઇ ભૂખ મટતી નથી, તરશ છીપતી નથી, ટાઢ બંધ થતી નથી. એ હુંડી વટાવીને રોકડ ઉત્પન્ન કરવું આવશ્યકીય છે. આજે તે લોકો એ હુંડીની કિંમત આપી શકે તેમ છે. ત્યાં એ હુંડી સ્વીકારાશે માટે ત્યાં જઇને વટાવો.

જ્યારે સીતામાતા અયોધ્યાથી વનવાસ ગયાં ત્યારે ત્હેની પાછળ વૈભવ નષ્ટ થયો અને તેની જગ્યાએ દુઃખ તથા સંકટો આવ્યાં, પ્રજા દુઃખી થઇ, દશરથ રાજાનું મૃત્યુ થયું, રાણીઓને કલ્પાંત કરવું પડયું અને સિંહાસન ચૌદ વર્ષ સુધી ખાલી રહ્યું. પરંતુ જ્યારે સમુદ્ર પારથી સીતા દેવીને પાછાં લાવવા શ્રી રામચંદ્રજી તૈયાર થયા ત્યારે વાનર અને રીંછ જેવાં જંગલી પ્રાણીઓ પણ લઢવા તૈયાર થયાં અને એમ કહેવાય છે કે ખીસકોલીઓ પણ પોતાની અલ્પ શક્તિ પ્રમાણે મ્હોડામાં રેતીના કણુ ભરીને સમુદ્રમાં નાંખી પૂલ બાંધવામાં મદદ કરવા લાગી, હવા પાણી પણ અનુકૂળ થઇ ગયાં અને પત્થર પણ સમુદ્રમાં નાંખતાં પોતાનો સ્વભાવ વીસરી જઇને સીતાદેવીને માટે ડુબી જવાને બદલે તરવા લાગ્યા.

* કુનમ સદ સર ફિદાએ પાય સીતા
ચિયકતા સરચ્યિ દહના સરચ્યિ સીતા

અધ્યાત્મ રામાયણમાં 'સીતા' નો અર્થ 'બ્રહ્મવિદ્યા' છે. હું કહું છું કે વ્યાવહારિક વેદાંત અથવા નગદ ધર્મને છોડવાથી જ હિંદુસ્તાન ઉપર સર્વ પ્રકારનાં સંકટો આવી પડયાં છે. આપણા ઉપર ક્યાં સંકટો આવ્યાં નથી? ક્યાં દુઃખ અને રોગના પંજામાંથી આપણે બચ્યા છીએ? હાય હાય! સીતા સમુદ્ર ઓળંગીને પેલે પાર ચાલી ગઇ! એ વ્યાવહારિક બ્રહ્મવિદ્યાને સમુદ્રને પેલે પારથી પાછી લાવવાને કમ્મર તો કસો અને પછી જુઓ કે જગતની સર્વ શક્તિ, હરીફાઇ કરીને તમારી સેવા કરવાને તમારી સામે હાથ જોડીને કેવી ઉભી રહે છે! એકે એક દેવ દેવતા મસ્તક નમાવીને પોતાનો સ્વીકાર કરાવવાની કેવી વિનંતીઓ કરે છે અને ઈશ્વરી કાયદાઓ પ્રતિજ્ઞા લઇને તમારી સેવામાં કમ્મર કસીને કેવા તૈયાર રહે છે! તમારામાંનું ચૈતન્ય જાગ્રત કરો અને પછી જુઓ કે આગળ કહ્યા પ્રમાણે થાય છે કે નહિ. !

સારે જહાંસે અચ્છા હિંદોસ્તાં હમારા,
હમ બુલ્બુલેં હૈ ઉસકી વહ [1]બોસ્તાં હમારા;

---

* સીતાના ચરણમાં હું સો મસ્તક અર્પણ કરીશ. પછી મ્હારૂ મસ્તક એક, દશ કે ત્રીશ માથાનું હોય.

૧. બગીચો.

સારે માઠે અવસરે નાત જાતમાં, મિત્ર પડોશીમાં
અને સાધુ બ્રાહ્મણોમાં ભેટ તથા ધર્માદા વહેંચવા યોગ્ય
કર્મ, ભક્તિ, અને યોગથી ભરપૂર

અતિ ઉત્તમ ધર્મ પુસ્તક.

શ્રીમદ્ ભાગવતનો } **એકાદશ સ્કંધ.**

મૂળ શ્લોક, ગુજરાતી ટીકા, છબી અને સ્તોત્ર સહિત ૪૫૦ પૃષ્ઠનું દળદાર પુસ્તક પાકા પૂઠા સાથે માત્ર સાડા છ આનામાં પોષ્ટેજ સાથે ૦-૮-૬

આ પુસ્તક આખા ભાગવતના સારરૂપ છે. તેમાં પૂર્ણ પુરૂષોત્તમ શ્રીકૃષ્ણભગવાન અને ઉદ્ધવજી વચ્ચે તથા શ્રી નારદઋષિ અને વાસુદેવ, નવ યોગેશ્વરો ને નિમિરાજા તથા હંસ ભગવાન્ અને સનકાદિકો વચ્ચેના ઉત્તમ ઉપદેશો, શ્રીદત્તાત્રેય ઋષિયે માનેલા ચોવીસ ગુરૂઓ વગેરે અનેક પ્રસંગો આવેલા છે. જેમાં સંસારનું મિથ્યાપણું, બદ્ધ, મુક્ત તથા સતપુરૂષનાં લક્ષણો, સત્સંગનો મહિમા, કર્મ તથા ત્યાગની વ્યવસ્થા, બ્રહ્મચારી, ગૃહસ્થ, વાનપ્રસ્થ તથા સન્યાસીના ધર્મો, જ્ઞાનયોગ ધ્યાનયોગ તથા ભક્તિયોગનું વર્ણન, જન્મ તથા મરણનો પ્રકાર લોકોના તિરસ્કારો સહન કરવાનો ઉપાય, પૂજાનો વિધિ તથા વૈરાગ્ય, યોગ, જપ, તપ, દાન, તીર્થ, વ્રત ઇત્યાદિ વારંવાર શ્રવણ મનન કરવા યોગ્ય અનેક આધ્યાત્મિક બાબતો થોડા જ્ઞાનવાળાને પણ સ્હેલાઇથી સમજાય અને હૃદયમાં છાપ પડી રહે એવી સરલ રીતે સમજાવેલી છે.

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય–કાલબાદેવી રોડ, મુંબઇ.

શ્રી વસિષ્ઠ સાર ગીતા.

આ પુસ્તક 'વસિષ્ઠ સાર' એ નામના સંસ્કૃત ગ્રંથ ઉપરથી નરહરિ નામના પ્રાચીન જ્ઞાની કવિએ સંવત ૧૬૭૪ એટલે લગભગ ત્રણસેં વર્ષ પર ગુજરાતી ભાષામાં દુહા ચોપાઇના ઢાળમાં રચેલું છે. અને તે ઉપર રા. રા. છગનલાલ કેવળરામ મહેતાએ ગુજરાતીમાં લખેલી સંક્ષિપ્ત ટીકા સહિત તે બાળબોધી લીપીમાં છપાયેલું છે. અને તે શ્રીમંત મહારાજા શ્રી સર સયાજીરાવ ગાયકવાડને અર્પણ કરેલું છે. એમાં દશ પ્રકરણો છે. તે આ પ્રમાણે—(૧) તિવ્ર વૈરાગ્ય, (૨) જગન્મિથ્યા, (૩) જીવન મુક્ત, (૪) મનોલય, (૫) વાસનોપશમ, (૬) આત્મ મનન, (૭) શુદ્ધ નિરૂપણ, (૮) આત્માર્ચન, (૯) જીવાત્મા, (૧૦) બ્રહ્મ નિરૂપણ.

આ પુસ્તકમાંની કવિતા તથા ટીકા સરળ અને સાદી ગુજરાતી ભાષામાં હોવાથી તે સર્વને સમજાય તેવી છે. જીજ્ઞાસુઓને વાંચવા વિચારવાને માટે આ પુસ્તક એક ઉપયોગી સાધનરૂપ છે.

આ પુસ્તક ડેમી આઠ પેજી ૩૫ ફરમાનું એટલે મોટાં ૨૮૦ પૃષ્ટનું છે. કાગળ જાડા અને ઉંચા છે. પૂઠું પાકું છે. મૂળ કિંમત રૂ. ૧॥ હાલ ०॥= છે. બહાર ગામ પોષ્ટેજ સાથે ૦—૧૨—૬

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય ઠે. કાલબાદેવી રોડ—મુંબઇ.

સુબોધ રત્નમાળા છત્રીશી.

આ પુસ્તક બાવળાના નિવાસી સ્વર્ગસ્થ જેશંગ કવિનું રચેલું છે. તેમાં સરળ અને અસરકારક ગુજરાતી કવિતાઓમાં ૩૬ માળાઓ આપેલીછે તે. દરેક માળામાં એકજ જાતના ૧૦૮ છંદ જુદા જુદા ઉપયોગી વિષયોપર આપેલા છે અને તે હાલની લોકોની સ્થીતિ તથા ગુણ અવગુણોને સ્પષ્ટ રીતે રજુ કરી તે ઉપર અગત્યનો બોધ આપનારા છે.

છત્રીશ માળાઓ મનહર, છપ્પા, કુંડળીયા, સવૈયા, એકત્રીશા, ચંદ્રાવળા, ઇંદ્રવિજય, દુમિલા, વસંતતિલકા, શીખરણી, ગીતી, સોરઠા, ઉપેંદ્રવજ્રા એવા છંદોમાં છે. આ પુસ્તક કવિતા વાંચવાના રસીકો, તેમજ સેંકડો બાબતો પર મનોરંજક ઉપદેશ સાથે આનંદ લેવા ઇચ્છનાર સજ્જનો માટે અગત્યના સાધનરૂપ છે. કાગળ રફ, છાપ અમદાવાદી રોયલ ૧૨ પેજી ૭૦૦ સાતસો પૃષ્ટ છે. મૂલ્ય રૂ. ૦ાા પાકુ પૂઠું ૦ાા= પોસ્ટેજ ૦)≡

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય ઠે. કાલબાદેવી રોડ—મુંબઇ.

વિવિધ ગ્રંથમાળામાં

જાહેર ખબર છાપવાના દર.

હાલ આ ગ્રંથમાળાનાં દર માસે ત્રેવીસસો પુસ્તકો નીકળે છે. સર્વને સુગમ થવા અર્થે જાહેર ખબરોના ભાવ મુદતપર ન ઠરાવતાં પુસ્તકોની સંખ્યા ઉપર ઠરાવ્યા છે તે નીચે પ્રમાણે છે.

જાહેર ખબર કેટલાં પુસ્તકોમાં છપાશે.	એક પેજનો ભાવ રૂ.	અર્ધા પેજનો ભાવ રૂ.	પા પેજનો ભાવ રૂ.	ત્રણલાઇનનો ભાવ રૂ.
૨૫૦૦૦	૩૦	૧૮	૧૦	૬
૧૫૦૦૦	૨૦	૧૨	૭	૪
૧૦૦૦૦	૧૫	૯	૫	૩
૫૦૦૦	૧૦	૬	૩	૨
૨૦૦૦	૫	૩	૨	૧

વધુ માટે લખો, સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય. મુંબઈ નં ૨

પુસ્તકો મંગાવનારને

જાણી લેવા જેવો લાભ.

૫૦ વર્ષથી પ્રખ્યાત પુસ્તકો વેચનાર શા. મોતીલાલ મગનલાલની દુકાનેથી પાંચ રૂપિયાની ચોપડીઓ એકી વખતે ખરીદનારને એક રૂપિયાની કિંમતની ચોપડી ભેટ અપાય છે. બીજા બુકસેલરોના કે પબ્લીશરોના લિસ્ટમાંથી પુસ્તકો પસંદ કરી મંગાવનારને પણ ભેટ તો મળવાનીજ. ચોપડીઓના પ્રાઇસ લિસ્ટ સાથે ભેટ બુકોનું પ્રાઇસ લિસ્ટ પણ નીચેના શિરનામેથી મંગાવી લેવું.

એમ. એમ. શાહ. તમામ જાતનાં પુસ્તકો વેચનાર, મુંબાઈ-કાલબાદેવી રોડ અને અમદાવાદ રીચીરોડ.

આ ખાતામાં મળતાં તૈયાર પુસ્તકો.

શ્રીમદ્ ભાગવતનો એકાદશ સ્કંધ પાકું પૂઠું.	૦—૬—૬
શ્રીમદ્ ભાગવતનો દશમ સ્કંધ પાકું પૂઠું.	૦—૯—૦
શ્રીમદ્ ભગવદ્‌ગીતા ગુ૦ અર્થ સાથે સોનેરી પૂઠું ૨ ૦ા સાદું	૦—૨—૦
શ્રી યોગવાસિષ્ઠનાં વૈરાગ્ય મુમુક્ષુ પ્રકરણ પાકું પૂઠું.	૦—૭—૦
સુબોધ રત્નાકર (ઉત્તમ દ્રષ્ટાંતો)	૦—૫—૬
સદ્‌ગુણી બાળકો (બાળકો માટે ખાસ ઉપયોગી)	૦—૩—૦
બાળકોની વાતો (,,)	૦—૩—૦
નસીબ ફેરવવાની કુંચી.	૦—૩—૬
આર્યભિષેક અથવા હિંદુસ્તાનનો વૈદરાજ.	૧—૮—૦
આયુષ્ય વધારવાનો કીમિયો (વૈદ્યક પુસ્તક)	૦—૫—૦
સુબોધ રત્નમાળા છત્રીશી પૃષ્ટ ૭૨૦ પાકું પૂઠું (કવિતા)	૦-૧૪—૦
જેસંગ કાવ્ય પૃષ્ટ ૯૦૦ પાકું પૂઠું.	૧—૨—૦
* આર્યધર્મ નીતિ તથા ચાણાક્ય નીતિ સાર.	૦—૫—૦
* અબળાહિત દર્પણ.	૦—૨—૬
* **સ્વામીરામતીર્થ**નું જીવન અને ઉપદેશો ભાગ ૧-૨-૩.	૦—૯—૬
* **લઘુ લેખ સંગ્રહ** એનીબિસેંટના ૪ લેખો.	૦—૨—૦
* **સંસારમાં સુખ ક્યહાં છે ?**	૦—૩—૦
* **નવા યુગની વાતો.**	૦—૨—૬
ક્ષાત્રપાળ પ્રતાપ (કાવ્ય)	૦—૧—૬
કથા વિનોદ.	૦—૩—૦
જાપાન.	૦—૪—૦
શ્રી ભગવાનની છબી ઉપદેશ સાથે લીલા રંગની નવીછે.	૦—૧—૦
શ્રી શંકર દિગ્વિજય સાર સટીક (સંસ્કૃતમાં છે)	૧—૪—૦

ઠે. **સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય**—કાલબાદેવી રોડ—**મુંબઈ.**

* આ નિશાનીવાળાંનું પોસ્ટેજ માફ છે વળી તેમાંનાં પાકા પુઠાવાળાં પણ એવડી કિંમતે મળશે. વી. પી. ખર્ચ સર્વનું જૂદું.

* વિવિધ ગ્રંથમાળા. મણકો ૫ અને ૬. *

સ્વામી રામતીર્થ.

એમ. એ. એમના સદુપદેશ.

ભાગ, બીજો તથા ત્રીજો.

આવૃત્તિ બીજી.–પ્રત ૨૩૦૦. કુલ પ્રત ૫૬૦૦.

'પ્રકાશક' સસ્તું સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય.

મંત્રી. ભિક્ષુ–અખંડાનંદ. પોષ્ટ કાલબાદેવી. મુંબઇ.

સંવત્ ૧૯૬૭. (પ્રથમ વર્ષ.)

મૂલ્ય, પોષ્ટેજ સાથે. સાદા પૂઠાના. રૂ. ૦–૫–૦.
પાકું પૂઠું રૂ. ૦–૧૦–૦. સોનેરી રૂ. ૧–૪–૦.

શ્રી સત્ય પ્રકાશ પ્રિન્ટીંગ પ્રેસમાં શા. પ્રેમચંદ નહાલચંદ
તથા ડાહ્યાભાઇ શકરાભાઇ ગાંધીએ છાપ્યું. અમદાવાદ.

વિવિધ ગ્રંથમાળાનું વાર્ષિક મૂલ્ય.

	હિંદુસ્તાન, બરમા અને સિલોન માટે.	આફ્રિકા માટે.
૧ પહેલા વર્ગનાં પુસ્તકો બદલ	રૂ. ૧૨—૦—૦.	૧૩—૮—૦
૨ બીજા વર્ગનાં પુસ્તકો બદલ	રૂ. ૬—૦—૦.	૭—૮—૦
૩ ત્રીજા વર્ગનાં પુસ્તકો બદલ	રૂ. ૩—૦—૦.	૩—૧૨—૦
૪ ચોથા વર્ગનાં પુસ્તકો બદલ	રૂ. ૧—૮—૦.	૧—૧૪—૦

પોષ્ટેજ ખર્ચ માફ. મૂલ્ય અગાઉથી લેવાશે.

નિવેદન.

પ્રથમાવૃત્તિમાંથી.

સ્વામી રામતીર્થના ઉપદેશોનો પહેલો ભાગ ચોથા મણકારૂપે બહાર પડયા પછી તેનો બીજો અને ત્રીજો ભાગ પણ પાંચમા અને છઠ્ઠા મણકા રૂપે લાગુ જ છપાઇ વાંચકવર્ગની સેવામાં રજુ થાય છે એ આનંદની વાત છે.

સ્વામી રામતીર્થના ઉપદેશોના બીજા પણ કેટલાક ભાગો થાય તેમ છે જે ઈશ્વરેચ્છા હશે તો આવતા વર્ષમાં બહાર પડશે જે સાથે **રામસ્વામીની** વિલક્ષણ દશાનું દર્શન કરાવનારી તેમની એક ત્રીજી છબિ પણ બનશે તો આપવામાં આવશે.

મુંબઇ સં. ૧૯૬૭. } અખંડાનંદ.
ચૈત્ર. શુક્લ પૂર્ણિમા. } 'મંત્રી' **સસ્તું સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય.**

બીજી આવૃત્તિ વિષે.

તા. ક૦ ગ્રાહકોની વૃદ્ધિને પહોંચી વળવા માટે જરૂર જણાતાં આ પુસ્તકની બીજી આવૃત્તિ પણ એજ માસમાં છપાવવા જરૂર પડી છે.

મુંબઇ સં. ૧૯૬૭. } અખંડાનંદ.
જ્યેષ્ઠ શુક્લ પૂર્ણિમા. } 'મંત્રી' **સસ્તું સાહિત્યવર્ધક કાર્યાલય.**

અનુક્રમણિકા.

ભાગ ૨ જો.

અનુક્રમ.	વિષય.	પૃષ્ઠ.
૧	**ધર્મ.**	૧
૨	**ભારત**વર્ષનો ભવિષ્ય કાળ	૯
૩	**હિંદુસ્તાનની** હાલની જરૂરીઆતો	૨૦
૪	**યજ્ઞનું રહસ્ય.**	૨૭
૫	**ટીકા અને વિશ્વવ્યાપી** પ્રેમ	૫૭
	નિર્વિકાર દૃષ્ટિ	૭૦
	ખરાપણું	૭૫
	પવિત્રતા એટલે શું ?	૭૮
	સૌંદર્ય શું છે ?	૭૯
૪	**રાષ્ટ્રિય ધર્મ**	૯૭
૫	**ચૈતન્યયુક્ત** શાંતિ	૧૦૫

ભાગ ૩ જો.

૧	**ઉત્કર્ષનું રહસ્ય.**	૧૧૭
	પ્રથમ સાધન–ઉદ્યોગ	૧૨૫
	બીજું સાધન–નિષ્કામ સ્વાર્થત્યાગ	૧૩૨
	ત્રીજું તત્ત્વ–પ્રેમ	૧૩૯
	ચોથું તત્ત્વ–ઉત્સાહ	૧૪૩
	પાંચમું તત્ત્વ નિર્ભયતા	૧૪૯
	છઠ્ઠું સાધન–સ્વાવલંબન	૧૫૧
	સાતમું તત્ત્વ–પવિત્રતા	૧૫૮
	બૃહદારણ્યક	૧૬૪
	પૌર્વાત્ય મંડળ	૧૬૫
	વેદાંત અને મિલ્કત.	૧૭૩
	સાધારણ દાનધર્મ	૧૭૫
૩	**સુધારક**	૧૮૧
૪	**વાર્તાઓ**	૧૯૬
	સંસારની બહુ દરકાર રાખતા ના	૨૦૯
	વિશ્રાંતિ	૨૧૦
	અત્યંત ઉપયોગી ઉપદેશ	૨૧૨
	નિષ્કર્ષ (સારાંશ)	૨૧૬

સ્વામી રામતીર્થ.

ભાગ બીજો.

ધર્મ.

(મથુરામાં થયેલા પંદરમા ધર્મમહોત્સવપ્રસંગે શાન્તિઆશ્રમમાં અધ્યક્ષ તરીકે સ્વામીજીએ આપેલું ભાષણ.)

ગ્રેજીમાં ધર્મ (Religion, Re, back and ligare to bind) શબ્દનો મૂળ અર્થ પાછું બાંધવું એવો થાય છે.

અર્થાત્ ધર્મ એટલે જે આપણને આપણા મૂળ સ્થાને પાછા લઇ જઇને પહોંચાડે છે તે.

પ્રશ્ન—એ મૂળ સ્થાન કયું છે? એવી કઇ વસ્તુ છે કે જેની આજ્ઞાથી મન વિચાર કરે છે, આંખો જુએ છે, અને કુદરત જીવે છે.

ઉત્તર—જે મનથી, આંખોથી અથવા બીજી ઇંદ્રિયોથી જાણી શકાતો નથી પરંતુ જે મન, નેત્રો ઇત્યાદિ પાસે કામ કરાવે છે તે બ્રહ્મ. બ્રહ્મ એ બુદ્ધિ અથવા મનનો વિષય થઇ શકતો નથી. મન અને વાચા ત્યાંથી નિરાશ થઇને પાછાં વળે છે.

ચીપિઆ પોતાની ચીપટીમાં ગમે તે વસ્તુ પકડી શકે છે; પરંતુ તે પાછો વળીને પોતાને પકડનાર આંગળાંને શી રીતે પકડી શકે? તેવીજ રીતે મન અથવા બુદ્ધિ પોતાનું મૂળ સ્થાન જે અજ્ઞેય (ન જાણી શકાય એવું) બ્રહ્મ છે તેને જાણી શકતાં નથી.

ધાર્મિક કલ્પનાઓ તેમજ હઠ અને દુરાગ્રહ બાદ કરીએ તો ધર્મ એટલે જે વસ્તુ વડે મન અને બુદ્ધિ પોતાનાં અનિર્વચનીય મૂળ સ્થાન તરફ–પરબ્રહ્મ તરફ–વળીને તેમાં મળી જાય છે, એવો એક ગહન વ્યાપાર છે.

ભાવિક ખ્રિસ્તી અથવા ધાર્મિક મુસલમાન જ્યારે ઈશ્વરપ્રાર્થના કરે છે ત્યારે તે પોતાના હાથ આકાશ તરફ ઉંચા કરે છે. પરોક્ષ રીતે તે એમ બતાવે છે કે પોતે જે મેળવવાનો પ્રયત્ન કરે છે તે પર છે અને અચિંત્ય છે; અને હિંદુ જ્યારે ભક્તિમાં લીન થઇ જાય છે અથવા સમાધિમાં તદ્રુપ બની જાય છે ત્યારે તેની આંખો એની મેળેજ બંધ થઈ જાય છે એ ઉપરથી સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે કે તેનું મન અને તેની બુદ્ધિ જેમાં લીન થઈ ગયાં હોય છે તે વસ્તુ ગુહ્ય, અદ્દશ્ય અને પર છે.

ખરો ધર્મ એ છે કે ઈસ્લામી, હિંદુ અને ખ્રિસ્તી ધર્મનો કેવળ આત્મા જ હોય. જ્યાં જાતિ, વર્ણ, પંથ વગેરેના ભેદ, સર્વ દુરાગ્રહી મતમતાંતરો અને ઝગડાઓ, દેહ અને મન, દેશ, કાળ અને કાર્યકારણભાવ અને તેમાં વ્યાપી રહેલું સર્વ વિશ્વ એ સર્વે ભુંસાઈ જઇને જ્યાં શબ્દ પણ પહોંચી શકતો નથી એવા પરબ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર થવો એ જ ખરો ધર્મ છે. એમાં ગુહ્ય શું છે? કંઈ જ નથી.

જેને થોડો ઘણો આધ્યાત્મિક અનુભવ થયો છે, ત્હેને સમાધિવાળી સ્થિતિમાં પોતાનો કિંવા જગતનો ખ્યાલ તો દૂર રહ્યો પરંતુ ઈશ્વરનો પણ ખ્યાલ હોય છે કે? એ જરા પૂછો. ખરા સાક્ષાત્કારમાં હું તું એ

ભેદ જ રહેતો નથી. દ્રષ્ટા, દ્રશ્ય અને દર્શન એ ત્રિપુટીનો લય થાય છે. ઉપર બતાવેલા લક્ષ્ય તરફ દોરનાર કોઈ પણ વ્યવસ્થિત પ્રયત્ન ધાર્મિક ગણાય છે. કદાચ એવો પ્રશ્ન પૂછવામાં આવશે કે એવું ગુપ્ત ફળ મેળવવાનો પ્રયત્ન કરવાની શી જરૂર છે ? એ સવાલનો ઉત્તર આપતાં પહેલાં જ્ઞાન, શૌર્ય, પ્રેમ અને સુખ આદિ મનુષ્યનું આકર્ષણ કરનાર વિષયો કેવી રીતે મેળવવામાં આવે છે તે જોઇશું.

(૧) સામાન્ય માન્યતા એવી છે કે જ્ઞાન એટલે પુસ્તકો, શિક્ષક વગેરે બાહ્ય સાધનોથી મેળવેલી માહિતીનો સંગ્રહ. જે મનુષ્ય એક કાળે ઉત્તમ મનાતા ગ્રંથો (Classics) પોતાના મગજમાં ભરે છે તે મોટો વિદ્વાન્ ગણાય છે. એ વાત ખરી છે કે પૂર્વજોએ મેળવેલું જ્ઞાન ફેંકી દેવાનું નથી, તેનો સંભાળ પૂર્વક ઉત્તમ અભ્યાસ કરવો જોઇએ; પરંતુ જ્યારે કોઈ મનુષ્ય બાહ્ય સાધનોનો ત્યાગ કરીને અંદરના અનંત તત્ત્વ તરફ વળે છે, અને જ્યારે જાતે જ ખરા જ્ઞાનનું મૂળ અને નવા પ્રચંડ વિચારોનો ઝરો બને છે, ત્યારેજ ખરૂં શિક્ષણ (Education L. E. out and duco I draw) શરૂ થયું સમજવું. ન્યૂટન અને બીજા સત્યશોધક મહાત્માઓ ઉપયોગી શોધો કરી ગયા છે અને હજી પણ કેટલાક મહાત્માઓ શોધો કરે છે, તેમને કોણે શિક્ષણ આપ્યું હતું ? આગળ થઇ ગયેલી બધી શોધો ખોટી પાડનાર સત્ય જ્ઞાન તેમણે ક્યાં પુસ્તકોમાંથી મેળવ્યું ? જ્યાં અશ્રુત વાતો સાંભળી શકાય છે, અજ્ઞાત બાબતો જાણી શકાય છે અને અકલ્પિત બાબતોની કલ્પના થાય છે એવા **આત્મા**સમીપ અજ્ઞાનપણે જઈ પહોંચવું એ જ જગત્ના ખરા કલ્યાણને માટે અવતરેલ વિભૂતિઓનું શિક્ષણ છે. જ્યારે મનુષ્ય અહંકાર વિસરી જાય છે, અને જ્યારે દેહ, મન તથા સમસ્ત વિશ્વ પરમાત્મામાં મળી ગયેલું માલમ પડે છે અર્થાત્ એકાગ્રતાને લીધે મનને જ્યારે સમાધિ ચઢી જાય છે ત્યારે તેનામાં પ્રકાશ પડે છે અને

એવી સમાધિ ચઢતાં જ સત્યનો વરસાદ વરસે છે, શોધો ઉભરાવા લાગે છે, જ્ઞાનનો પ્રવાહ ચાલવા માંડે છે અને વિશ્વમાંનાં સર્વ ગુપ્ત તત્ત્વો સમજાય છે. ટુંકામાં, સત્યો, શોધો, યુક્તિઓ, વિચારો ઇત્યાદિ ઉપર કહેલી સર્વ વસ્તુઓ એક ઇંદ્રિયાતીત (ઇંદ્રિયોથી ન અનુભવી શકાય એવા) પ્રકારના **યોગ** અથવા **ધર્મ**નાં સ્વાભાવિક ફળ છે. કવિ એક વખત તે અતીંદ્રિય ઉચ્ચ સ્થિતિએ પહોંચે છે કે ત્હેનામાંથી દિવ્ય કલ્પનાઓ અને ઉદાત્ત વિચારો બહાર આવવા જ જોઇએ. ગણિતવેત્તા અથવા તત્ત્વવેત્તા ફક્ત પોતાનો અહંકાર કાઢી નાંખે કે ગમે તેવા કઠિન વિષયોનું રહસ્ય પણ તે જોતજોતામાં સમજી જશે. રહસ્ય સમજાય અથવા નવીન શોધ હાથ લાગે કે તરત તેના મનમાં 'મેં કર્યું' એવો અહંભાવ જાગ્રત થાય છે, પરંતુ ખરેખરી રીતે જ્યાં સુધી એ 'હું પણું' હોય છે ત્યાં સુધી કોઈ પણ શોધ થઈ શકતી નથી. જ્યારે 'અહંભાવ' નો ત્યાગ થાય અને ઉપર કહ્યા પ્રમાણે ધર્મનો સાક્ષાત્કાર થાય ત્યારે જ જ્ઞાન અને યશની પ્રાપ્તિ થાય છે.

(૨) રણભૂમિ ઉપરના એકાદ વીરની વૃત્તિ આપણે તપાસીશું. શક્તિના અતિરેકથી તે ઘેલો બની ગયેલો હોય છે, હજારો લોકોને તે 'કુચ્છ બિસાદ' માં ગણતો નથી, પોતાના દેહનું પણ તેને ભાન હોતું નથી, તેને જગતના અસ્તિત્વનું પણ ભાન હોતું નથી, તેનું સર્વ ચૈતન્ય જાગ્રત થયેલું હોય છે અને તેનાં દેહ, મનાદિ વિશ્વમાં વ્યાપી રહેલા **પરબ્રહ્મ**માં લીન થયેલાં હોય છે એમ તેના શરીર ઉપરના રોમ રોમ પરથી જણાઈ આવે છે. પ્રેક્ષકને આ અલૌકિક શૌર્ય અને અનિર્વચનીય વીરતા આ દૃશ્ય સૃષ્ટિમાં **પરમાત્મ**શક્તિના પ્રકાશિત તણખા રૂપ જ લાગે છે; પરંતુ તે મનુષ્યને પોતાને તો એ શૌર્ય અને એ વીરતા પોતાના ધર્મ રૂપ જ લાગે છે. દૃશ્ય સૃષ્ટિની આંતરિક શક્તિમાં લીન થવું એનું નામ જ ધર્મ છે.

(૩) પ્રેમ એ કેટલો બધો મધુર શબ્દ છે; 'દરેક માણસને કોઇને કોઇ ચાહે છે જ' એવી એક કહેવત છે. શુદ્ધ અંતઃકરણના હિંદુને બહુધા ભક્તિનીજ ઇચ્છા હોય છે. કેટલાક મહાત્માઓ એવા હોય છે કે ઈશ્વરી પ્રેમને માટે (ભક્તિને માટે) ગમે તે વસ્તુનો ત્યાગ કરવા તેઓ તૈયાર હોય છે. માટે પ્રેમનું મૂળ ક્યાં છે તે શોધી કાઢવાને આપણે પ્રયત્ન કરીશું.

ચૈતન્ય મહાપ્રભુ અથવા બનિયન (એક ખ્રિસ્તી સાધુ)ના જેવા પરમ ભકતો તેમના અપૂર્વ સમાધિ સુખથી અને ભજનાનંદથી ઓળખાય છે. ઈશ્વરી પ્રેમ (ભક્તિને) એટલે દરજ્જે પહોંચાડવાને માટે લોકલજ્જા, શિષ્ટાચાર અને અહંભાવને તિલાંજલિ આપવી જોઇએ.

જેઓને ઐહિક વસ્તુઓ ઉપરના પ્રેમનો જરા પણ અનુભવ થયો હશે તેઓ પણ કબુલ કરશે કે ઉચ્ચ પ્રેમમાં પ્રેમી અને પ્રેમનો વિષય એ ઉભયમાં કશો પણ ભેદ રહેતોજ નથી. પ્રેમી અને પ્રેમનો વિષય એ માત્ર બહારથી દેખાતી વિચિત્રતાજ છે. વસ્તુતઃ ઉભય અદ્વૈતજ છે. ઉપર બતાવ્યા પ્રમાણે 'પ્રેમ' અને 'ધર્મ' એકજ વસ્તુ છે એ નિર્વિવાદ છે.

અંગ્રેજીમાં જેને 'Ecstasy' (L. E. out and sto I stand) અર્થાત્ 'આનંદ' કહે છે તે શબ્દનો મૂળ અર્થ 'કોઇ પણ સ્થિતિમાં અનુભવેલો આનંદ' એવો થાય છે. આ જાતનો આનંદ તે જ ખરો આનંદ છે. પોતાનાં દેહ, મન અને વિશ્વથી અલિપ્ત (જૂદું) રહેવું એજ એનું તાત્પર્ય છે. પોતાનો અનુભવ યાદ કરતાં હર કોઇની ખાત્રી થશે કે દ્વૈતભાવથી એક ક્ષણ માત્ર પણ મુક્ત થવું એનું નામજ ખરો આનંદ છે. ઇચ્છિત વસ્તુ અને ઇચ્છનાર એ ઉભય એકત્ર થવાથી આનંદ ઉત્પન્ન થાય છે. આ ઉપરથી આનંદનું સ્વરૂપ પ્રકટ કરવું એજ ધર્મ છે એમ જણાય છે. આ સર્વ વિવેચન ઉપરથી સિદ્ધ થાય છે કે

જ્યારે બુદ્ધિ અને તેની સાથે સઘળું દશ્ય જગત્ પરબ્રહ્મમાં લીન થઇ જાય છે ત્યારેજ જીંદગીના ઉચ્ચ અને ઇષ્ટ ઉદ્દેશો સફલ થાય છે. પરંતુ એમ કરવું એ, જેમ એકાદ મનુષ્ય શબ્દકોષમાં જોઇને એકાદ શબ્દ શોધી કાઢે છે અથવા એકાદ મનુષ્ય સમુદ્રમાં ડુબકી મારીને તળીએથી મોતી લઈ તુરતજ બહાર આવે છે, તેમ વિશ્વતત્ત્વમાં ફક્ત ડુબકી માર્યા બરોબર જ છે.

ઇંદ્રિય સુખો પણ ખરી રીતે જોતાં ધાર્મિકજ છે; પરંતુ ઇંદ્રિયો-દ્વારા ધર્મસુખનો અનુભવ લેવો એ ખરાબ માર્ગે થઇને ભવ્ય દરબા-રમાં પ્રવેશ કરવા બરાબર છે. ઇંદ્રિય સુખો વિજળીના ચમકારા જેવાં છે; કારણ કે વસ્તુતઃ વિજળી દિવસના પ્રકાશથી ભિન્ન નથી તોપણ તે લાભ કરતાં હાનિ વધારે કરે છે.

આ આનંદના દરબારમાં યોગ્ય માર્ગે પ્રવેશ કરવો શું અશક્ય છે? મધ્ય રાત્રિની ચમકતી વિજળીનો પ્રકાશ સતત રાખીને કાયમનો દિવસ કરવો શું અશક્ય છે? આવી જાતની મનુષ્યની સ્વાભાવિક ઇ-ચ્છા હોય છે તેથીજ સર્વ સાધારણ ધર્મની આવશ્યકતા જણાઇ આવે છે. આ ઉદ્દેશ પાર પાડવાને માટે અવિશ્રાંત (થાક્યા વગર) પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે. જેઓ ધર્મની મહત્તાને ઠઠ્ઠાબાજીમાં ઉડાવી દે છે તેઓ પોતાની ઇચ્છાવિરૂદ્ધ આત્મઘાત કરવાનો જ, પ્રયત્ન કરે છે.

આ અનિર્વચનીય પરબ્રહ્મનું સ્વરૂપ ઓળખવાને ચાલતા વિજ્ઞાન અને તત્ત્વજ્ઞાનના સઘળા પ્રયત્નો વ્યર્થ છે. વિશ્વની કિંવા આત્માની દૃષ્ટિએ જોતાં દેશ, કાળ, કાર્યકારણભાવના, ગુણ અને ધર્મો શોધી કાઢવાના સર્વ પ્રયત્નો નિષ્ફળ થશે. શોધક બુદ્ધિ (મન) ને જડ દ્રવ્યો, ગતિ અને શક્તિનું સત્ય સ્વરૂપ સમજવામાં બહુ મહેનત પડે છે. પાશ્ચાત્ય પરમાણુવાદ પરસ્પર વિરોધી મતોથી ભરપુર છે. બૉરોવિચ (Borrovich) ના 'શક્તિના મધ્યબિંદુ' નામના સિદ્ધાંતની પણ

આ જ ગતિ છે. જગતના સર્વ ધર્મમતોમાં થોડે ઘણે અંશે વહેમ અથવા અંધશ્રદ્ધાની છાપ તો અવશ્ય પડેલી જ હોય છે. તત્ત્વજ્ઞાનનો એક વાદ બીજા વાદને હરાવે છે અને બીજો વાદ પહેલાના પર ચઢાઈ કરે છે. આ પરથી સિદ્ધ થાય છે કે પ્રકૃતિનું અંતર્તત્ત્વ હમ્મેશ ગુપ્ત રહસ્ય તરીકે જ રહેશે અને મનુષ્ય પ્રાણીને આ ગુપ્ત રહસ્ય સમજવાની શક્તિ આપી જ નથી.

ત્યારે શું આપણે આ વિશ્વના **મૂળતત્ત્વની** શોધ નિરાશ થઈને પડતી મૂકવી ? આગગાડી, તાર, અને વિજળી વગેરે વ્યાવહારિક વસ્તુઓ શોધી કાઢવામાં જ શું આપણે આપણી સર્વ શક્તિઓનો વ્યય કરીશું ? આવાં રમકડાં પણ આપણને શાંતિ આપી શકતાં નથી. કોઈપણ વસ્તુ પ્રાપ્ત થતાં જ તે વધારે ને વધારે મેળવવાની ઇચ્છા થાય છે. આ ઉપરથી ચોક્કસ રીતે સિદ્ધ થાય છે કે ઐહિક વાસનાઓ વ્યર્થ અથવા પોલી છે.

આ વિચારો આપણને નિરાશાવાદી બનાવી મૂકે છે. પરંતુ ઉપનિષદ કહે છે કે '**नाभयेत्**' (નિરાશ અને ભયભીત થઈશ નહિ). શાંતિની તીવ્ર આકાંક્ષા નિષ્ફળ થશે નહિ.

સત્ય તત્ત્વ તરફ ગમે તેવા દુરાગ્રહથી આંખો મીંચીને બેસવા છતાં કોઇ કોઇ પ્રસંગે એવું બને છે કે મન જગતથી નિવૃત્ત થાય છે અને અંતરમાં એવા પ્રશ્નો ઉદ્‌ભવે છે કે ' આ દૃશ્ય જગત્ શામાંથી ઉદ્‌ભવ્યું ? હું શા માટે ઉદ્‌ભવ્યો ? પૃથ્વી અને આકાશ શું છે ? '

વેદમાં કહ્યું છે કે તત્ત્વજ્ઞાન, શાસ્ત્ર અથવા ઐહિક પ્રેમ ભલે આ પ્રશ્નોનો ઉત્તર ન આપી શકે તો પણ એ પરિચિત પ્રશ્નોનો ઉત્તર અમને મળવો જ જોઇએ. એ પ્રશ્નોનો સમાવેશ અનિર્વચનીય માયામાં થતો હોવાથી તે આપણે સિદ્ધ કરવાના ગુપ્ત તત્ત્વનો એક ભાગ છે. જેમ ગરૂડ પક્ષી પોતાની જોઇએ તેટલી ઘાડી હવા કરતાં વધારે ઉંચે ઉડી શકતું નથી તેમ વિચારો પણ ઉપાધિની મર્યાદા ઓળંગી આગળ

વધી શકતા નથી. જ્યાં સુધી પ્રશ્ન કરનાર અને પ્રશ્નનો વિષય એ ઉભય ભિન્ન રહેશે, ત્યાં સુધી માયાનું બંધન અવશ્ય રહેશે જ અને દૃશ્યથી આગળ જવું અશક્ય જ થઈ પડશે. ખાસ અભ્યાસ કરવાથી જ આ ઉદ્દેશ પાર પડે તેમ છે અને એક વખત આ ઉદ્દેશ પાર પડ્યો એટલે પછી પ્રશ્ન અને ઉત્તરનું અસ્તિત્વ રહેતું જ નથી. ઐહિક સુખ, આનંદ, પ્રેમ ઈત્યાદિ બંધનોથી અલિપ્ત (જૂદા) રહીને આ ઉદ્દેશ પાર પાડવાનો વેદાંત પ્રયત્ન કરે છે. સમાધિમાં લીન થયા પછી મન અને બુદ્ધિને અગોચર–અજ્ઞેય–એવા બ્રહ્મ સાથે આપણે એક રૂપ થઈએ છીએ. આ સાક્ષાત્કારનો કિંચિત્ લાભ મળે તોપણ મનુષ્ય ચિંતા અને તાપથી મુક્ત થાય છે અને ધર્મના આ સાક્ષાત્કારવડે અચળ મનોનિગ્રહ અને દૃઢતાની વૃદ્ધિ થઈ તેના સ્વભાવમાં તેજસ્વિતા આવે છે.

આ પરથી ધર્મની આવશ્યકતા સિદ્ધ થાય છે.

ભારતવર્ષનો ભવિષ્ય કાળ.

(આ ભાગ રાવબહાદુર લાલા વૈજનાથના "Hinduism Ancient and Modern" નામના પુસ્તકની પ્રસ્તાવના તરીકે સ્વામીજીએ લખ્યો છે.

જગત્માં દરેક વસ્તુની ગતિ નિયમસર હોય છે અને સર્વ બાબતોમાં નિયમ પ્રમાણે પરિવર્તન થયા કરે છે. વૈભવરૂપી સૂર્ય પણ જગત્માં એજ નિયમાનુસાર ફર્યા કરે છે. એક સમયે જ્ઞાન અને સંપત્તિનો સૂર્ય હિંદુસ્તાનના આકાશના મધ્યભાગમાં પૂર્ણ કળાથી પ્રકાશતો હતો. ઐતિહાસિક દૃષ્ટિએ જોતાં અંતરિક્ષના બીજા તારાઓની પેઠે એ સૂર્ય પણ ધીમેધીમે પશ્ચિમ તરફ ચાલવા લાગેલો જણાય છે. તે ઇરાન, આસિરીયા વગેરે દેશો ઉપર થઇને આગળ પશ્ચિમ તરફ ગયો. મિસર દેશને ત્હેનાં મધ્યાન્હકિરણો મળ્યાં, પછી ગ્રીસનો વારો આવ્યો, ત્યાર પછી તેનું મધ્યાન્હકાળનું તેજ રોમે અનુભવ્યું. આગળ જતાં તે પ્રકાશે યોગ્ય વખતે જર્મની, ફ્રાન્સ અને સ્પેનને પ્રકાશિત કીધાં.

છેવટે એ વૈભવસૂર્યનો ઉજ્જવલ પ્રકાશ ઇંગ્લંડને મળ્યો. વળી સૂર્ય પશ્ચિમ તરફ આગળ ચાલ્યો અને અમેરિકાને વૈભવને શિખરે પહોંચાડ્યું. અમેરિકામાં પણ આ સૂર્ય (પ્રકાશ) પોતાના નિયમ પ્રમાણે પૂર્વ કિનારાના ન્યૂયોર્કથી પશ્ચિમ તરફ જતાં જતાં કેલીફોર્નિયામાં જઇ પહોંચ્યો. જ્યારે હિંદુસ્તાનમાં દિવસ હતો ત્યારે અમેરિકાને કોઈ ઓળ-

ખતું પણ નહોતું. અત્યારે અમેરિકામાં દિવસ છે અને બિચારા હિંદુસ્તાનમાં દુઃખ અને દારિદ્ર્યની રાત્રિ પથરાયલી છે. પણ થોભો. વૈભવ-સૂર્ય હવે પાસિફિક મહાસાગર પણ ઓળંગવા લાગ્યો છે અને જાપાન થોડા વખતમાંજ જગતનો એક બળવાન્ દેશ બનવાનાં ચિન્હો જણાય છે. કુદરતના નિયમો જો ખરા હોય તો આ જ્ઞાન અને સંપત્તિનો સૂર્ય એક પ્રદક્ષિણા પૂર્ણ કરીને પુનઃ હિંદુસ્તાન ઉપર બમણા તેજથી પ્રકાશવો જોઇએ! તથાસ્તુ!!

હિંદુસ્તાનનો પ્રાચીન ઈતિહાસ જોતાં, હિંદુસ્તાનમાં રાત્રિ પડવાનું ખરૂં અંતર્ગત કારણ, બીજા દેશો પ્રમાણે અહીંઆં પણ એકલ-શૂરાપણું (Exclusivism) પથરાયું, એ છે. આ ઓરડીમાં-(હિંદુસ્તાનમાં) નો સ્વચ્છ, શુભ પ્રકાશ કેટલો બધો ઉત્તમ છે? તે મ્હારો છે! તે મ્હારો છે! તે મ્હનેજ-મ્હને એકલાનેજ-મળવો જોઇએ! હું બીજા કોઇને નહિ આપું! એમ કહીને આપણેજ તે પ્રકાશ કોઈ ન લઇ જાય માટે તે ઓરડીનાં બારી બારણાંઓ બંધ કર્યાં અને એ જ્ઞાનનો પ્રકાશ આપણા એકલાનાજ હાથમાં રાખવાનો પ્રયત્ન કરવા જતાં ઉલટો અંધકાર ઉત્પન્ન કર્યો-મેળવ્યો. ઈશ્વરને ઘેર કોઈની વગ ચાલતી નથી અને વૈભવ, લક્ષ્મી એકજ જગાએ કદી બેસી રહેતાં નથી. 'તત્ત્વમસિ' નું ઐક્યરૂપી ઈશ્વરી તત્ત્વ આચારમાં મૂકવાનુ આપણે તજ્યું. આપણામાં દ્વૈત આવ્યું અને ફાટ પડી, અને તેથી આપણે શક્તિહીન અને દુર્બળ બન્યા. દેશના શિક્ષા-ગુરૂઓએ એ મોટું પાપ કર્યું કે અપત્યસમાન નીચલી વર્ણના લોકો સાથેનું પોતાનું (સ્વાર્થત્યાગનું) કર્તવ્ય વિસરી જઈ પોતાના સ્વાર્થી હકો ઉપર તેમણે અધિક ધ્યાન આપ્યું. ગમે તે હો હવે સમયના બળથી જ આ સ્થિતિ સુધરતી જાય છે. જેઓ ગાઢ નિદ્રામાં પડે છે તેઓ જાગે છે ત્યારે ઉત્સાહથી પૂર્ણ ભરેલા હોય છે. હિંદુસ્તાન ઘણો

વખત નિદ્રામાં હતું. ધીમે ધીમે તોપણ નિશ્ચય પૂર્વક તે આળસ જવા લાગ્યું છે. અને તે જ પ્રમાણે પુરાણપ્રિયતા (Conservatism) બદલાયેલા સંયોગો સાથે જોડાઈ જવાને માટે ઉદારમતવાદી બનવા લાગી છે.

ઉન્નતિનો એ એક નિયમ છે કે સ્વરૂપ અને કાર્યમાં ભિન્નતા હોય પરંતુ તત્ત્વ અને હેતુની તો એકતા જ હોવી જોઇએ. દેશની ઉન્નતિને ખાતર **હિંદુઓની વર્ણવ્યવસ્થા, મનુષ્યોના કામ અને ધંધાની નિયમિત વિભાગણી રહે અને અંતઃકરણની એકતા રહે એવા ધોરણ પર રચવામાં આવી હતી;** પરંતુ કાળે કરીને અંદરના એકતારૂપી તત્ત્વ કરતાં બહારની જૂદાઇનું બળ વધી જવાથી એ સ્વાભાવિક ક્રમ ફરી ગયો, અને તેથી ઉન્નતિને બદલે દેશની પડતી દશા આવી. પરિણામે અંતરના પ્રેમતત્ત્વનો નાશ થયો અને ધંધા રોજગારનું મિશ્રણ થયું. એક વર્ણના લોકો ઘણીવાર બીજી વર્ણના લોકોનો ધંધો કરવા લાગ્યા અને જુના જાતિભેદને લીધે લોકોનાં અંતઃકરણ વધારે ખાટાં થયાં. દેહાભિમાન (જાતિભેદ) વધવાથી ઇશ્વર—આત્મા—જૂદા જૂદા ક્ષણભંગુર નામરૂપોની ઉપાધિઓમાં દટાઈ ગયો. **શ્રુતિ** (**વેદ**માંનું આત્મજ્ઞાન) લગભગ રદ થઇ અને **સ્મૃતિ** (પ્રાચીન આચરણ, રૂઢિ વિષેના નિયમો) જુલમી લોકોના હાથમાં એક હથિયાર જ થઈ પડી. ભાવાર્થની જગા શબ્દાર્થે લીધી. કોઇએ કહ્યું છે કે વ્યાકરણ એ ભાષાની કબર (મરણ) જ છે. (Grammar is the grave of language)વ્યાકરણ બરાબર સાચવવાનો પ્રયત્ન કરો કે ભાષા મૂઈ જ સમજવી. તેવીજ રીતે કાયદાઓ, રૂઢિ અને કર્મકાંડની સખ્તાઇથી રાષ્ટ્રનું સત્ત્વ નષ્ટ થાય છે. થોડા કાળ સુધી દાણાના રક્ષણને માટે ઉપરનું ફોતરૂં આવશ્યક હોય છે. તે પ્રમાણે નિયમ અને કાયદાઓ પણ અમુક વખત સુધી ઉપયોગી હોય છે; પરંતુ ત્યાર પછી જો તે બદલવામાં ન આવે તો તે

વૃદ્ધિ અટકાવનાર કેદખાના રૂપ જ થઈ પડે છે. ધ્યાનમાં રાખજો કે સ્મૃતિ અને કાયદાઓ તમારે માટે છે, તમે તેમને માટે નથી ! સનાતન શ્રુતિમાંના સનાતન તત્ત્વોનો સર્વત્ર પ્રસાર કરો પરંતુ આજના સંયોગો પ્રમાણે સ્મૃતિમાં (ધાર્મિક રૂઢિ-નિયમોમાં) ફેરફાર કરો. સ્મૃતિના ઉપર તમારો વારસાનો હક રહેવા દો પણ તમારા ઉપર તેનો હક ન જોઇએ ! હિંદુસ્તાનની નદીઓના પટ આજે બદલાઈ ગયા છે, બરફ પડવાની જગાઓ બદલાઇ ગઇ, જંગલ હતાં ત્યાં ખેતરો થયાં, દેશનું સ્વરૂપ બદલાઇ ગયું, રાજ્યપદ્ધતિ બદલાઈ અહીંના રહેવાસીઓનો વર્ણ પણ બદલાઇ ગયો તો પણ આ અસ્થિર જગતમાંથી જતા રહેલા ભૂતકાળના આચાર અને નિયમ કાયમ રાખવાનો પ્રયત્ન તમે કરો છો ! સદા પાછળ જોતા જોતા આગળ ચાલવાની આ સ્થિતિ ખરેખર દયાજનક છે ! એવો મનુષ્ય પગલે પગલે ઠેસજ ખાય છે !

વંશપરંપરા (Heredity) ને વળગી રહેવું અને દેશકાળને અનુસરતા ફેરફાર કરવા આ બે નિયમોથી જીવિતની ઉન્નતિ અથવા વૃદ્ધિ થાય છે. પશુયોનિમાં વંશપરંપરાને અનુસરવાનો નિયમ સર્વત્ર લાગુ પડે છે. દેશકાળને યોગ્ય ફેરફારો કરવાના ધોરણ અથવા કેળવણીને લીધે જ મનુષ્ય બીજાં પ્રાણી અને વનસ્પતિથી જૂદો પડે છે. એકાદ ન્હાનું બાળક કુતરાના કુરકુરીઆં જેટલું જ અજ્ઞાન હોય છે, એટલું જ નહિ પરંતુ કેટલીક વાર એવા એકાદ બચ્ચાંના કરતાં કુતરાંનું અથવા પોપટનું બચ્ચું વધારે ડાહ્યું અથવા હુશિયાર હોય છે પરંતુ એ બન્નેમાં ફેર એટલો જ છે કે કુતરા અથવા પોપટને જરૂરનું સર્વ જ્ઞાન તેના વંશપરંપરાના સંસ્કારોથી ત્હેમને જન્મથી જ મળે છે પરંતુ પેલું બચ્ચું તો મોટું થાય છે તેમ તેમ શિક્ષણ પામતું જાય છે અને તે શિક્ષણદ્વારા પરિણામે આખા જગતને પણ વશ કરવાનું સામર્થ્ય મેળવી શકે છે.

મ્હારા હિંદુ બાંધવો ! યોગ્ય ફેરફાર કરવા રહેવા દઇ જુના રીત-રિવાજો અને વંશપરંપરાના સંસ્કારોને જ અયોગ્ય મહત્ત્વ આપી મનુષ્ય-જાતિથી હીન બનતા નહિ ! તમે દેશની પેઠે કાળથી પણ મર્યાદિત છો ! ત્હમે હિંદુસ્તાનના પ્રાચીન ઋષિઓના વંશજ છો ખરા પરંતુ ત્હેમના કાળમાં ત્હમે અત્યારે વસતા નથી ! વરાળયંત્રો, આગબોટો, તાર, વગેરેના જમાના વચ્ચે જ હવે તો ત્હમે છો ! ત્હમે અત્યારના જગતથી અલગ રહી શકો તેમ નથી જ. ત્હમારો આ ઝગડો યૂરોપ અને અમેરિકાના વીસમી સદીના શાસ્ત્રજ્ઞ, શિલ્પજ્ઞ તથા ઉદ્યોગી લોકો સાથે છે ત્હમે આ ઝગડો મટાડી શકો તેમ નથી ? જરા સૂક્ષ્મ અવ-લોકન કરશો તો ત્હમને જણાઇ આવશે કે અત્યારની સ્થિતિમાં રહેવા લાયક જો ત્હમારી જાતને ત્હમે નહિ બનાવો તો જરૂર ત્હમે નામશેષ થશો ! આ નવું જ્ઞાન (અને તે ત્હમારા પૂર્વજોના જુના જ્ઞાનથી ભિન્ન નથી) મેળવીને ત્હેને જો તમારૂં પોતાનું કરવું ન હોય તો ત્હમારા બાપદાદાઓની પાસે પિતૃ લોકમાં જઇને રહો ! ફોકટ અહીંયાં રહીને વિલંબ શા માટે કરો છો ? આવજો—નમસ્કાર !

ત્હમારૂં રાષ્ટ્રીયત્વ નષ્ટ થાય એમ ‘ રામ ’ કહેતો નથી ! ઝાડનો એકાદ રોપો બહારની હવા, પાણી, ખાતર અને માટી સર્વ શોષી લે છે માટે તે કદિ હવા, પાણી, અથવા જમીન બની જાય છે ? કદિ નહિ ! એવી જ રીતે ત્હમારે પણ બહારની વસ્તુઓ ગ્રહણ કરીને તેમને પચાવીને પોતાની ઉન્નતિ કરવી જોઇએ; અને માત્ર શ્રુતિ (જ્ઞાન) રૂપી ત્હમારો વંશપરંપરાથી ઉતરી આવેલો પ્રાણ ત્હમારા હૃદયમાં ત્હમારે સદા જાગ્રત રાખવો જોઇએ !

સર્વ શિક્ષણનો ઉદ્દેશ એ હોવો જોઇએ કે દેશનાં સર્વ સાધનો (Resources) નો આપણે ઉપયોગ કરી શકીએ. ખરા શિક્ષણથી લોકોને પોતાની ભૂમિ વધારે રસાળ બનાવતાં આવડવું જોઇએ. પોતા-

ની ખાણો અધિક ધનને ઉપજાવનારી કરતાં આવડવું જોઇએ, વેપાર વધારે બહોળો અને ફાયદાકારક કરતાં આવડવું જોઇએ. મન (બુદ્ધિ) વધારે વિચારવંત, દેહ અધિક કાર્યક્ષમ (કાર્ય કરવાને સમર્થ) અને બળવાન્ થવાં જોઇએ, અંતઃકરણો વધારે વિશુદ્ધ થવાં જોઇએ, કારખાનાંઓ વધારે વિસ્તૃત અને દેશ અધિક સંઘટિત થવો જોઇએ. પોતાનું પાંડિત્ય બતાવવાને મોટાં મોટાં શાસ્ત્ર વચનો મ્હોડે કરવાં; ધર્મગ્રંથોનાં વચનોના ગમે તેવા અર્થ કરવા માટે શુષ્ક શબ્દચ્છલ કરવો અને આખા જન્મમાં કદિ પણ ઉપયોગમાં ન આવે એવા વિષયોનો અભ્યાસ કરવો એ શિક્ષણ નથી! જે જ્ઞાન વ્યવહારમાં આણી ન શકાય તે મગજમાં ભરવું એ આધ્યાત્મિક બંધકોશ અથવા માનસિક અગ્નિમંદતા જાણી જોઇને ગ્રહણ કરવા જેવું છે.

ઉપર ઉપરથી જરા નિરાશા અને અત્યંત કડવો પણ નિર્જીવ પ્રતિકાર થતો હોવા છતાં પણ હિંદુલોક ધીમે ધીમે અને નિશ્ચયથી યોગ્ય શિક્ષણ મેળવે છે અને ત્હેમનામાં આવશ્યક ફેરફારો પણ આજકાલ થતા જણાય છે. પાછલા યુગનાં સામાજિક બંધનો તૂટતાં જાય છે અને વર્ણવ્યવસ્થા પોતાની મૂળ સ્થિતિ તરફ આવતી જાય છે એ સંતોષકારક છે. પાશ્ચાત્ય શાસ્ત્રોથી અંજાઈ ન જતાં હિંદુલોકો પોતાની બ્રહ્મવિદ્યાને અને એ પાશ્ચાત્ય શાસ્ત્રોને એક મદદગાર તરીકે આનંદથી સ્વીકારે છે.

હિંદુઓમાં લગ્નસંબંધે પણ જૂદી જૂદી જાતિઓમાં કર્મઠ અને વિદ્વાન્ પંડિતોએ આગેવાન બનીને લગ્નની ઉમ્મર વધારવાના જાતિ નિયમો કરવા માંડ્યા છે અને પ્રસંગે પ્રસંગે જૂદી જૂદી જાતો વચ્ચે થતા અનુરૂપ વિવાહોને પણ કોઇ બહુ અડચણ કરતું નથી.

હિંદુલોકોમાં ભાણાવ્યવહારને એટલું બધું વધારે પડતું અને અયોગ્ય મહત્વ આપી દેવામાં આવ્યું છે કે લોકોએ આપણા ધર્મને

'ચુલ્લિકાધર્મ' (ચોકાધર્મ) એવું ઉપનામ આપ્યું છે, અને આટલી મહેનત કર્યાં છતાં તે સંબંધી થતા આપણા પ્રયત્નો ઉલટી જ દિશાએ વળી જઇ સર્વ શ્રમ વૃથા થાય છે. શું ખાવું અને કેમ ખાવું એની શાસ્ત્રીય રીતે આપણે કદિ ચર્ચા જ કરી નથી. જેવી જાતનું અન્ન ત્હમે ખાશો તેવા ત્હમારા આચાર વિચાર થશે. ગમે તે યંત્રમાંથી પણ જે નાંખ્યું જ ન હોય તે બહાર શી રીતે નીકળે ? મગજ અને સ્નાયુઓને જરૂરનું અન્ન જે ન ખાય ત્હેના મગજ અને સ્નાયુ પાસે કામ કરાવવાની આશા કરવી એ કેવળ મૂર્ખાઈ છે ! માનસિક અને શારીરિક કામો ઉત્તમ રીતે ચાલવાને માટે જોઇએ તેટલાં નાયટ્રેટસ્ અને ફોસફેટ્સ્ જેમાંથી મળી શકે એવાં ઘણાં ધાન્ય, ફળ અને વનસ્પતિ પસંદ કરી શકાશે. મગજ અને સ્નાયુને પોષક એક પણ અંશ વગરના ઘીને આપણે બહુ જ ઉત્તમ ગણીએ છીએ અને વિદ્યાર્થીઓને માટે સૌથી ઉત્તમ અન્ન જે જવ એને આપણે છેક અધમ લેખીએ છીએ એ શું શોચનીય નથી ? તીખા ખારા પદાર્થો અને દવાઓ શરીર યંત્રને બગાડી નાંખે છે, આપણી સ્વાભાવિક રૂચિનો નાશ કરે છે, અને સર્વ પ્રકારની દુર્બળતા, વ્યાધિ અને મૃત્યુને બોલાવી લાવે છે. માખણ, સાકર અને દળેલા પદાર્થો જેવા કાર્બોનેટ્સ્ એટલે ફેફ્સાંને બાળી નાંખનારા બીજા કોઇ પદાર્થો નથી ! સ્નાયુ અથવા મગજનું તેનાથી કંઇ પોષણ થતું નથી તોપણ ત્હેમને અત્યંત મહત્ત્વ આપવામાં આવે છે. એના પરિણામ તરીકે આળસ, ઉંઘ અને થાક વધે છે. જ્ઞાનને (જીવનશાસ્ત્રને) અનુસરીને તમારૂં ભોજન નક્કી કરો.

હિંદુસ્તાનના સાધુ જેવા 'સાધુ' તો હિંદુસ્તાનમાં છે ! જેમ ખાબોચીઆના પાણી ઉપર લીલી ગોદડી અથવા શેવાળ વળી જાય છે તેમ આખા હિંદુસ્તાનમાં 'સાધુ'ઓ જ પથરાઈ રહ્યા છે, અને આજકાલ ત્હેમની સંખ્યા બાવન લાખની થઇ છે ! થોડાક સાધુ માત્ર સરોવરને

શોભા આપનાર શેવાળ ઉપરનાં કમળ જેવા છે.

પરંતુ ત્હેમાંનાં ઘણા ખરા તો રોગોત્પાદક લીલ રૂપ જ હોય છે. પાણી વહેવા દ્યો, અને દેશમાં ઉન્નતિ ચાલૂ થવા દ્યો એટલે એ શેવાળ આપો આપ જ વહી જશે. એ સાધુ લોકો હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસમાંના દુર્દશાના સમયનું સ્વાભાવિક પરિણામ છે. પરંતુ આજકાલ સર્વ સાધારણ સુધારાનો નિયમ સર્વ ગૃહસ્થાશ્રમી લોકોને લાગુ પડીને જેમ ત્હેમની રૂચિઓ અને મનને બદલવા લાગ્યો છે તેમ સાધુઓ પર પણ ત્હેની અસર થતી જાય છે જ. અત્યારે એવા પણ કેટલાક સાધુ બહાર આવે છે કે જેઓ આ દેશ રૂપી વૃક્ષ ઉપર પારકે આધારે જીવનારા વેલારૂપ બનવાને બદલે વધારે ન થઇ શકે તો પોતાની કાયા વાચા અને મનથી દેશરૂપી વૃક્ષના મૂળમાં માત્ર ખાતર પુરવાનો પ્રયત્ન પણ કરે છે.

ઉદ્યોગનું ગૌરવ અને નિષ્કામ કર્મનો ધર્મ જે આજ સુધી ગીતાના લાખો ભક્તો કેવળ મ્હોડે જ પઢી જતા તેઓ આખરે થોડે ઘણે અંશે પણ શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્માની આ જન્મભૂમિમાં આજે આચરણમાં મૂકતા નજરે પડે છે.

योगस्थः कुरु कर्माणि सङ्गं त्यक्त्वा धनंजय ।
सिद्धय सिद्धयोः समो भूत्वा, समत्वं योग उच्यते ॥
भ॰ गी॰ अ. २. ४८.

ઉત્કટ ભક્તિ અને તીવ્ર વિવેક સાધુ અને ગૃહસ્થાશ્રમી બન્નેમાં દેખાય છે અને જેને જેને હિંદુસ્તાનની અંદરની અને બહારની પ્રાચીન અને અર્વાચીન બન્ને સ્થિતિઓનું બરાબર જ્ઞાન છે તેઓને સહજ જણાઇ આવશે કે સુશિક્ષિત હિંદુસ્તાનનો ભવિષ્યનો ધર્મ વ્યાવહારિક વેદાંત અથવા **ભક્તિ સાથે કર્મયુક્ત સન્યાસ** એ જ છે.

ખરૂં કર્મ, ખરી ભક્તિ અને ખરા જ્ઞાનથી જૂદું પાડી શકાતું નથી. શ્રુતિ ધર્મ (વ્યાવહારિક વેદાંત) ના સંયોગથી અમારી દરેક

વાસના, વિચાર અને ક્રિયા એ સર્વ ઈશ્વરપ્રીત્યર્થે કરેલો યજ્ઞ જ બની રહે છે.

'દેવ'નો વેદાંતિક ભાષામાં દીપ્તિ અને આયુષ્ય દેનારી શક્તિ એવો અર્થ થાય છે. તેમજ દેવતાનો અર્થ તે ઈશ્વરશક્તિનાં જૂદાં જૂદાં સ્વરૂપ પછી તે બાહ્યશકિત હોય કે અંતર્ગત ઇંદ્રિયશકિત હોય-એવો થાય છે. અધિદૈવ શબ્દની સાથે આધ્યાત્મિક શબ્દની તુલના કરી જોતાં દેવતા એ શબ્દ સમષ્ટિ રૂપ શકિતવાચક છે એમ જણાઇ આવે છે. ચક્ષુર્દેવતા એટલે સર્વ પ્રાણીઓમાંની જોવાની આદિત્ય નામની શકિત; અને આ વિશ્વનું નેત્ર જે સૂર્ય તે એ શકિતનુ ચિન્હ (Symbol)છે. હસ્તેંદ્રિયનો દેવતા એટલે સર્વ હાથની શક્તિ અને એ દેવતા 'ઇંદ્ર' કહેવાય છે. પદ દેવતા એટલે સર્વ પગમાંની શક્તિ, એ દેવતાને 'વિષ્ણુ' કહે છે. તેજ પ્રમાણે બીજા દેવતાઓનું પણ સમજવું. હવે દેવપ્રિત્યર્થ ખરો યજ્ઞ કરવો એટલે આપણી દરેક મનુષ્યની ઇંદ્રિય શક્તિઓ તે તે સમષ્ટિરૂપ ઇંદ્રિય દેવતાઓને અર્પણ કરવી એ છે. દેશમાંના સર્વ હાથના હિતને માટે કામ કરવું એ જ ઇંદ્રને બલિદાન આપ્યા બરોબર છે. આદિત્યને બલિદાન આપવું એટલે સર્વ નેત્રોમાં ઈશ્વરનું અસ્તિત્વ જાણવું-સર્વ નેત્રોને માન આપવું, આપણા ગેરવર્તનથી કોઇની દષ્ટિને કષ્ટ થવા ન દેવું, આપણી તરફ જોનારા સર્વને પ્રેમયુક્ત સ્મિતપૂર્વક આશીર્વાદ આપવો અને આપણાં નેત્ર વિશ્વનાં ચક્ષુને એટલી અનન્ય ભક્તિથી અર્પણ કરવાં કે આપણો સર્વ અહંકાર નાશ થવાથી વિશ્વના ચક્ષુરૂપ પરમાત્મા આપણા નેત્રોમાં સદા પ્રકાશતો રહે. બૃહસ્પતિને બલિદાન આપવું એટલે દેશનાં સર્વ મગજોને આપણું મગજ એટલે બુદ્ધિ, વિચાર અર્પણ કરવા, અથવા આપણા દેશબાંધવોના હિતસંબંધને ખાતર પોતાના હિતસંબંધને લીન કરી-મેળવીને ત્હેમના ઉદયથી આનંદ પામીને, તેઓ (દેશબાંધવો) અને આપણે ભિન્ન નથી એવા

વિચારોથી દેશહિત સાધવું.

સારાંશ, યજ્ઞ એટલે સર્વ દેશબાંધવો એક જ છે એમ માનીને ક્ષુદ્ર 'હું' પણું નષ્ટ કરીને સૌનો આત્મા જ બનીને, મ્હારા આડોશી પાડોશી કે બાંધવો તે હું જ છું એ તત્ત્વ તેવા આચરણદ્વારા અનુભવવું. આ યજ્ઞનો અર્થ-જેમ ક્રોસ ઉપર ચઢાવ્યા પછી ખ્રિસ્તનું દિવ્ય-સ્વરૂપમાં પુનરૂત્થાન થયું, તેમ દેહાત્મભાવનો ('હું' પણાનો) વધ કર્યા પછી આપણું પણ વિશ્વસ્વરૂપમાં પુનરૂત્થાન થવું એ છે. આ યજ્ઞની જ એક બાજુને ભક્તિ અને બીજી બાજુને જ્ઞાન એ નામથી ઓળખવામાં આવે છે.

પ્રેમાર્પણ-(સર્વાર્પણ.)

(અહીં ઇંગ્રેજીમાં કવિતા છે જેનો ભાવાર્થ નીચે પ્રમાણે.)

મારૂં સર્વસ્વ સ્વીકારો, હું તમને અર્પણ કરૂં છું;
મારા હાથ સ્વીકારો, તેને તમારી સેવા કરવાની શક્તિ મળો;
મારૂં હૃદય સ્વીકારો, તેમાં તમારી પ્રતિમા વિદ્યમાન રહો;
મારૂં મમત્વ નષ્ટ થાઓ, મારૂં સર્વસ્વ વિશ્વાત્મા રૂપે સ્ફુરો.

એ પ્રેમાર્પણ પૂર્ણ સાધ્ય થાય એટલે '**तत्त्वमासि**' (તે-તૂં છે) એ તત્ત્વનો આનંદદાયક અનુભવ થાય છે.

દેશાભિમાની, દેશભક્ત થવાની ત્હમારી ઇચ્છા છે? હોય તો ત્હ-મારા દેશ ઉપર, ત્હમારા દેશબાંધવો ઉપર પ્રેમ કરો. ત્હેમનો અને ત્હમારો આત્મા એક થવા દ્યો. ત્હમારી અને ત્હેમની વચ્ચે ત્હમારો પોતાનો-'હું'પણાનો-છેક પાતળો પડદો પણ આવવા દેશો નહિ. દેશહિ-તના કામમાં પોતાના પ્રાણ અર્પવાને પણ સજ્જ એવા પારમાર્થિક વીર બનો, ક્ષુદ્ર અહંપણું ફેંકી દઇને દેશ સાથે તાદાત્મ્ય પામ્યા પછી ત્હ-મારા મનમાં ગમે તે વિચાર આવશે તે સર્વ દેશનોજ બનશે. ત્હમે આગળ ચાલો-આખો દેશ ત્હમારી પછવાડે આવશે. આયુષ્ય-આરો-

અનો–વિચાર ત્હમારા મનમાં આવતાં જ ત્હમારા સર્વ દેશબાંધવો સશક્ત અને નિરોગી બનશે. ત્હમારી શક્તિ ત્હેમની નસોમાં વહેવા લાગશે. 'હું **હિંદુસ્તાન**–સર્વ **હિંદુસ્તાન** છું' એમ લાગવા દ્યો. **હિંદુ**સ્તાનની ભૂમિ એ જ મ્હારૂં શરીર, **કેમોરીનની** ભૂશિર મ્હારાં પગલાં, **હિમાલય** મ્હારૂં મસ્તક, મ્હારા માથાના કેશમાંથી **ગંગા** વહે છે, મ્હારા મસ્તકમાંથી **સિંધુ**, **બ્રહ્મપુત્રા** નીકળે છે, **વિંધ્યાચલ** મ્હારી કેડે બાંધેલો કમરપટો છે; **કોરોમાંડલ** જમણો અને **મલબાર** એ મ્હારો ડાબો પગ છે, હું સર્વ **હિંદુસ્તાન** છું. **હિંદુસ્તાનની** પૂર્વ અને પશ્ચિમ દિશાએ મ્હારા હાથ છે અને એ મ્હારા બાહુ અખિલ માનવજાતિને હૃદયસહ ચાંપવાને હું પહોળા કરૂં છું, મ્હારો પ્રેમ વિશ્વવ્યાપી છે. અહાહા! મ્હારા દેહનો બાંધો જ એવો છે! ઉભો રહીને અનંતકાળ તરફ હું નજર કરૂંછું; મ્હારો અંતરાત્મા એ સર્વનો–વિશ્વનો આત્મા છે. હું ચાલુંછું ત્યારે **હિંદુ**સ્તાન જ ચાલે છે, હું બોલુંછું એ **હિંદુસ્તાન** જ બોલે છે, હું શ્વાસોશ્વાસ લઉંછું તે **હિંદુસ્તાન** જ શ્વસોશ્વાસ લે છે એમ હું અનુભવું છું, હું **હિંદુસ્તાન** છું. હું **શંકર** છું, હું **શિવ** છું, એમ લાગે એ જ સર્વથી ઉચ્ચ દેશાભિમાન છે, અને વ્યાવહારિક વેદાંત પણ એ જ છે!

હિંદુસ્તાનની હાલની જરૂરીઆતો.
THE PRESENT NEEDS OF INDIA.

સ્વામીજીએ શાસ્ટાસ્પ્રીંગ, કૅલીફોર્નિયા—અમેરિકાથી લખેલો પત્રઃ-

ના ગોળા જેવા શુભ્ર બરફના કકડાઓ જોરથી રામના આશ્રમની બારીઓની બહારની બાજુ સાથે અથડાય છે. આ કકડા ઘણા સુંદર દેખાય છે. આઓ પર્વત ખરેખર 'શાસ્ટા' પવિત્રજ છે. *

વિકાસક્રમ (Evolution) વિષે છેલ્લામાં છેલ્લું પ્રકટ થયેલું પુસ્તક હમણા જ વાંચીને 'રામે' બાજુએ મૂક્યું છે.

એકાદ નવીન યુક્તિ શોધી કાઢવાને અને પ્રતિષ્ઠા કિંવા લોકપ્રિયતા મેળવવાને લોકો ઘણીવાર સત્યમાર્ગને છોડી દે છે. આ ઇચ્છા બાજુએ મૂકીને, દુઃખથી નિરાશ ન થતાં કિંવા આત્મશ્લાઘાથી ફુલાઇ ન જતાં શાંત રીતે હિંદુસ્તાનની હાલની આવશ્યકતાઓ વિષે વિચાર કરવામાં આવે તો એવી શોચનીય સ્થિતિ જણાઇ આવશે કે એક જ પવિત્ર દેશમાં રહેવાથી ઉત્પન્ન થતા સંબંધ અથવા બંધનો પ્રત્યે લોકો કેવળ બેપરવાઈ ધરાવે છે. અર્થાત્ લોકોમાં બંધુપ્રીતિનો

* ફ્રેંચ ભાષામાં 'Shasta' નો અર્થ 'પવિત્ર' 'શુદ્ધ' 'મનોહર' થાય છે.

સંપૂર્ણ અભાવ દષ્ટિએ પડે છે. ધાર્મિક ભેદોથી પ્રજાનું મનુષ્યત્વ નષ્ટ થવા લાગ્યું છે અને રાષ્ટ્રિયત્વની ભાવના મંદ થતી જાય છે.

અમેરિકામાં પણ હિંદુસ્તાનના જેટલા જ બલ્કે તેથી પણ વધારે પંથ અથવા માર્ગો છે, પરંતુ ત્યાં પોતાના પંથ ઉપર જ આજીવિકા ચલાવનારા થોડાક ઉચ્છૃંખલ લોકો સિવાય 'આ કૅથોલિક છે' 'આ મેથોડિસ્ટ છે' 'આ પ્રેસબેટેરિયન છે' વગેરે ભેદભાવનાનીચે રાષ્ટ્રિય બંધુત્વની લાગણી ઢંકાઇ જતી નથી. નિષ્પક્ષપાતપણે કહીએ તો હિંદુસ્તાનની પેઠે અમેરિકામાં ધર્માભિમાનને લીધે નૈસર્ગિક મનુષ્યત્વ તથા ભૂતદયા નષ્ટ થતાં નથી, અથવા ન્યૂનતા પામતાં નથી. હિંદુસ્તાનમાં મુસલમાન લોકો વંશપરંપરાથી હિંદુઓની સાથે રહેતા આવ્યા છે. પરંતુ પોતાની નજીકના હિંદુ પાડોશી કરતાં દક્ષિણ યુરોપમાં આવેલા તુર્કસ્તાનના મુસલમાનોને માટે તેમના અંતઃકરણમાં વધારે લાગણી થાય છે. હિંદુ માબાપને પેટે જન્મેલો મનુષ્ય ખ્રિસ્તી ધર્મ ગ્રહણ કરતાં જ તેનાં માબાપ તેને શેરીના કુતરા કરતાં વધારે હલકો ગણે છે. મથુરાંનો એક કર્મઠ દ્વૈતવાદી વૈષ્ણવ, પોતાના જ ગામના એકાદ અદ્વૈતવાદી વેદાંતીને હલકો પાડી દક્ષિણ હિંદુસ્તાનના એકાદ વૈષ્ણવના ફાયદાને ખાતર શુંશું નથી કરતો ? આમાં દોષ કોનો છે ? સર્વે પંથોનું ઉપરચોટીઉં જ્ઞાન અને અજ્ઞાનતા ભરેલા વિચારોનું જ એ પરિણામ છે.

એમને "વસતા શત્રુઓ (Enemies living together) એ નામ આપીએ તો તે અયોગ્ય નથી. રાષ્ટ્રિયત્વનો વિચાર એક અર્થ વિનાનો તર્ક થઇ પડયો છે. અને તેનું કારણ શું છે ? મૃતભૂત કાળની નિર્જીવ વિધિઓ તથા ધર્મના નામે શીખવવામાં આવતા ઘેલા અને વિચિત્ર વ્હેમો પર અંધશ્રદ્ધા અર્થાત્ '**तस्मात् शास्त्रंप्रमाणंते**' એ સુંદર તત્ત્વના નામ નીચે 'આધ્યાત્મિક આત્મઘાત

કરવો એજ રાષ્ટ્રિયત્વના નાશનું કારણ છે.

મનુષ્યને શુદ્ધ કરનાર ઉદાર શિક્ષણ, યથાર્થ જ્ઞાન, સપ્રયોગ પરીક્ષા (Experimental investigation) અથવા શાસ્ત્રીય વિચારના પદ્ધતિસર અભ્યાસ વિના ઉપરોક્ત ખોટા વ્હેમો નાશ પામશે નહિ. આધુનિક શાસ્ત્રીય શોધોનાં ઉત્તમ અને લાભકારક પરિણામો જેની સમજમાં આવ્યાં નથી એવા કોઇ પણ ધર્મગુરૂને પોતાના મૂર્ખ ભકતો ઉપર આજીવિકા ચલાવવાનો હક નથી. 'રામ' ના મત પ્રમાણે પ્રાચીન કાળના ધાર્મિક મતો અને વિધિઓ તે માત્ર તે કાળનાં જણાયેલાં શાસ્ત્રોની આજ્ઞાઓ જ હતી. પરંતુ દુર્દૈવે પ્રથમ એ તત્ત્વોનો સખ્ત તિરસ્કાર કરવામાં આવ્યો અને પાછળથી એમને એટલા બધા ગાંડા ઉત્સાહથી વધાવી લેવામાં આવ્યાં કે એ સિદ્ધાંત રૂપી બાળકને રમાડવા જતાં એમને જન્મ આપનાર માતા–સ્વતંત્ર વિચાર અને નિદિધ્યાસ (Independent thought and meditation)–નું ખૂન કરવામાં આવ્યું. ધીમે ધીમે આ તત્ત્વોનો અંધશ્રદ્ધાથી સ્વીકાર થતો ગયો. એક છોકરૂં, પોતે મનુષ્ય છે એવું સમજ્યા પહેલાં, ખ્રિસ્તી, મુસલમાન અથવા હિંદુ ગણાવા લાગ્યું. કહેવાતા ધર્મસંસ્થાપકોએ આધિભૌતિક અથવા આધ્યાત્મિક સૃષ્ટિ અને તેના નિયમોનો અભ્યાસ કરવામાં કેટલી નવી શોધ કરી હતી તેનો, પ્રમાદને લીધે કિંચિદ્ વિચાર કર્યાં વગર, માત્ર લોકોના અભિપ્રાયો સાંભળીને અને તેમણે લખેલા ગ્રંથોની સંખ્યા અને વિસ્તાર જોઇને ધર્મના અનુયાયીઓ ધાર્મિક મતો અને વિધિઓનો સ્વીકાર કરવા લાગ્યા. આનું કુદરતી પરિણામ એ જ આવ્યું કે ધર્મની અવનતિ થવા માંડી. ધીમેધીમે 'ક્રાઇસ્ટના પર્વત ઉપરના કીર્તનના (Christ's sermon on the mount) અથવા વૈદિક યજ્ઞના ઉદ્દેશ તરફ દુર્લક્ષ કરવામાં આવ્યું અને તેની જગાએ ખાલી નામો ઉપર લોકોની દૃઢતર શ્રદ્ધા

ચોંટી. ધાર્મિક વિધિઓના નિર્જીવ કલેવરની વધુ પૂજા કરવાને માટે અંદરના **આત્માને** હાંકી કાઢવામાં આવ્યો. આ પ્રમાણે **ક્રાઇસ્ટ, મહંમદ, વ્યાસ** અથવા **શંકરાચાર્ય** જેવા સત્યનિષ્ટ મહાત્માઓને પેગંબર અથવા ધર્મસંસ્થાપક નામ આપવામાં આવ્યું અને તેમના ગ્રંથોને પ્રકૃતિરૂપ મૂળ પ્રકૃતિ ગ્રંથની સામે હરિફાઇ કરવાને મૂક્યા, જો કે તેમના ગ્રંથો મૂળ પ્રકૃતિ ગ્રંથનાં અસ્પષ્ટ અને અપૂર્ણ વાંચનનાં ઉદાહરણજ હતાં.

એ વિધિઓ જનસમુદાયની રચના કરવામાં છેક નિરૂપયોગી હતી એમ 'રામ' કહેવા માગતો નથી. તેનો પણ ઉપયોગ હતો. બીજની અમુક અંશે વૃદ્ધિ થતાં સુધી તે ઉપરનું ફોતરૂં જેમ અત્યંત આવશ્યક હોય છે તેમ તે વિધિઓ જરૂરની હતી, પરંતુ તેટલે અંશે વૃદ્ધિ થઇ ગયા પછી બીજના વિકાસથી જો તે ફોતરૂં નીકળી ન જાય તો તે બીજને દાબી મુંઝાવી મારી નાંખનાર કેદખાનું જ બની જાય છે. આ સ્થળે લક્ષમાં રાખવાની જરૂર છે કે બીજ ફોતરાં કરતાં વધુ કિંમતી હોવાથી ફોતરાંને ભોગે બીજનો વિકાસ થવો અત્યંત આવશ્યક છે. એથી ઉલટું થાય તે હાનિકારક છે.

બીજાઓએ ઠરાવેલી સૃષ્ટિને જ માનવાની આવશ્યકતા દૂર કરવાને-મુંઝાવીને મારી નાંખનાર ફોતરૂં ઉરાડી નાખવાને-દરેક માણસે પોતાના મનમાં એવી દ્રઢ શ્રદ્ધા રાખવી જોઇએ કે 'પેગંબરના જેટલી શક્તિ મેળવવાનો મારો જન્મસિદ્ધ હક (Birth right) છે અને એ શક્તિ કંઇ ન પ્રાપ્ત થઇ શકે એવી નથી.'

કેટલાક લોકો બાંધેલું ઘર પોતાની નજરે જોયા સિવાય તેની રચના સમજી શકતા નથી. તેમ જ વળી કેટલાક લોકો એવા છે કે તેમને ગત કિંવા સાંપ્રત કાળની સમાજવ્યવસ્થાની આગળ એક પગલું ભરવાની કલ્પના સુદ્ધાં આવતી નથી. એવા લોકોની સંખ્યા દિનપ્રતિદિન ઘટતી જવાનાં સુચિન્હો **હિંદુસ્તાનમાં** દેખાવા લાગ્યાં છે. લોકોના

મનમાંના તર્કવિતર્કો દૂર કરીને તેમને સર્વ દશ્ય પદાર્થો સાથેના તેમના ઐક્યનો અને નૈસર્ગિક મહત્ત્વનો અનુભવ લેતા કરવા; અને સ્વાભાવિક દૃષ્ટિ વિવિધતાથી ચિરસ્થાયી સંઘટિત ઐક્ય સાધવું એ રામના સમજ્યા પ્રમાણેનો વેદાંતનો હેતુ છે. કયા દેશમાં આ વેદાંતની જરૂર નથી? પરંતુ હિંદુસ્તાનમાં તો તેની અત્યંત જરૂર જણાય છે.

પ્રેમ અને પ્રકાશ (જ્ઞાન) નો પ્રસાર કરી હિંદુસ્તાનની હાલની જરૂરીઆતો પુરી પાડવાને માટે એક 'જીવનસંસ્થા' કાઢવાનો 'રામ'-નો વિચાર છે.

મુખ્ય દિગ્દર્શન.

આ સંસ્થામાં તુલનાત્મક ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાન Comparative religions and philosophy)

(૧) ધાર્મિક તત્ત્વજ્ઞાન. નો અભ્યાસ સમાવવામાં આવશે. આ સંસ્થા ઉમેદવારોને પરસ્પર વિરોધી પ્રાચીન અને અર્વાચીન ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાનનો અભ્યાસ એકાદ પ્રમાણિક શાંત ન્યાયાધીશ (સાક્ષી) ની પેઠે શાંતતાથી, નિષ્પક્ષપાતપણાથી, અને નિર્વિકાર મનથી કરવામાં મદદ કરશે. દરેક વિદ્યાર્થીને પોતપોતાની યોગ્યતા પ્રમાણે ધર્મના અને તત્ત્વજ્ઞાનના ગ્રંથો પોતાની જાતે વાંચવા પડશે (અલબત્ત જ્યાં જરૂર પડશે ત્યાં આચાર્યની મદદ મળશે) અને સાંજે સભાની સાર્વજનિક બેઠકમાં પોતે જે વાંચ્યું હોય અથવા દિવસે વાંચતી વખત જે વિચારો આવ્યા હોય તેનો સંક્ષિપ્ત હેવાલ આપવો પડશે. એ હેવાલો સાંભળી સંસ્થાના જૂદા જૂદા સભાસદો તરફથી ચર્ચેલા વિષયોનું એકીકરણ કરવાને માટે દરરોજ રાત્રે 'રામ'ના પ્રમુખપણા નીચે ચર્ચાત્મક પરંતુ માનભરેલા સંવાદો ચાલશે

અને એ પ્રમાણે દરેક જણે પોતાના માનસિક ઉદ્યોગનો લાભ સૌને આપવાથી શુદ્ધભાવના, સંપ અને પ્રેમની વૃદ્ધિ થશે.

આધુનિક કાળને અનુસરતા બુદ્ધિવિષયક (Intellectual) અને સામાજિક સંપથી માનસિક કાર્યની દક્ષતા અને ખરા સંસ્કારને પુષ્ટિ મળશે જ.

(થ) ભૌતિકશાસ્ત્ર. ધર્મ અને તત્ત્વજ્ઞાનદ્વારા પરસ્પરસહાયક પદ્ધતિ (Co-operative method) ની નવા વિદ્યાર્થીઓમાં લાગણી ઉત્પન્ન કર્યા પછી તેમના અભ્યાસક્રમમાં **વનસ્પતિશાસ્ત્ર, પ્રાણીશાસ્ત્ર, વિદ્યુચ્છાસ્ત્ર, ભૂગર્ભશાસ્ત્ર, રસાયનશાસ્ત્ર, જ્યોતિષશાસ્ત્ર,** ઇત્યાદિ શાસ્ત્રો શીખવવાનો પ્રારંભ કરવામાં આવશે અને જૂદાં જૂદાં શાસ્ત્રોના અધ્યયનની શરૂઆત થઇ કે પુસ્તકશાળા, પ્રયોગશાળા, વેધશાળા, વગેરે પણ સ્થપાશેજ.

લોકોની ભયંકર ધાર્મિક અજ્ઞાનતાને દૂર કરી તેમની શક્તિને વધારે સયુક્તિક અને વધારે ઉપયોગી વલણ આપવાને માટે આ સંસ્થાદ્વારા વિજ્ઞાનશાસ્ત્રનો પ્રસાર કરવો જોઇએ. વળી આ સંસ્થામાં વિજ્ઞાનશાસ્ત્રનો અભ્યાસ ઉંડી ધાર્મિક લાગણી સાથે કરવાનો છે. વેદાંત તત્ત્વોને વ્યવહારમાં આચરતાં શીખવવા માટે અર્થાત્ વ્યવહારિક વેદાંત શીખવવાને માટે વિજ્ઞાન, કળા અને બહારથી પ્રાપંચિક દેખાતા બીજા ઉદ્યોગો (Other work apparently secular) નો અભ્યાસ કરવાની જરૂર છે. અગાઝીઝ નામના એક મોટા સૃષ્ટિશાસ્ત્રવેત્તા (A naturalist) ને વિષે એમ કહેવાય છે કે તે પોતાની પ્રયોગશાળાને દેવાલયના જેટલી જ પવિત્ર માનતો અને તેને દરેક ભૌતિક નિયમ નીતિતત્ત્વના જેટલોજ મહત્ત્વનો લાગતો. સૃષ્ટિના જૂદી જૂદી જાતો વચ્ચે સામ્ય અને સાધર્મ્ય (Homologies) શોધી

કાઢવું એ " ઈશ્વરની ઇચ્છાઓ પુનઃ યાદ આણવા જેવું છે " એમ તે માનતો.

યોગ્ય વખતે સંસ્થાના ત્રીજા કામ તરીકે ઔદ્યોગિક કળાના અભ્યાસનું કામ શરૂ કરવામાં આવશે. હિંદુસ્તાનમાં ઔદ્યોગિક કળાઓની કેટલી ખોટ છે તે કહેવાની કાંઇ ખાસ આવશ્યકતા નથી.

(૩) ઔદ્યોગિકકળા.

યૂરોપ અને અમેરિકાનાં કેટલાં મોટાં વિશ્વવિદ્યાલયો (દાખલા તરિકે યેલ, હાર્વર્ડ, સ્ટેન્ફર્ડ, ચિકાગો) તદ્દન ખાનગી સંસ્થાઓ છે. હજીએ હિંદુસ્તાનના લોકો પોતાની આવશ્યકતાઓ તરફ ન જોતાં પોતાના શિક્ષણને માટે સરકારની પદ્ધતિને જ વળગી રહ્યા છે એ અતિ શોચનીય બીના છે.

' રામે ' સૂચવેલા જીવનમઠમાં (Life Institute) કર્મઠ-મતના ગ્રંથોને તેમ જ પાખંડી મતના ગ્રંથોને શાસ્ત્રીય નિષ્પક્ષપાત ન્યાયે એક જ સ્થાન મળશે. ' **सत्य, पूर्ण सत्य, अव्यवच्छिन्न सत्य** ' એ જ આ સંસ્થાનું બીરૂદ (Watch word) રહેશે.

' नास्ति सत्यात्परो धर्मः '

યજ્ઞનું રહસ્ય.

જ્યારે બ્રહ્મદેવની પવિત્ર ભૂમિ પુષ્કરજીમાં વસતો હતો ત્યારે 'રાષ્ટ્રૈક્ય (National Union) થવાને માટે આપણી પુરાણી યજ્ઞ યાગાદિ વિધિ પુનઃ શરૂ કરવી ઇષ્ટ છે કે નહિ એ વિષે આપનો મત શું છે તે જણાવશો.' એવો એક પત્ર 'રામ' ને મળ્યો હતો. આ પત્ર વાંચતાં જ નીચલી કડીઓ મુખમાંથી નીકળી પડીઃ—

The highest virtue has no name,
The greatest pureness seems but shame
True wisdom seems the least secure,
In herent goodness seems most strange.
What most endures in changeless change.
The loudest voice was never heard
The biggest thing no form doth take.

(શ્રેષ્ઠ સદ્ગુણને નામ હોતું નથી, ઉચ્ચ કોટિની પવિત્રતા લજ્જારૂપ મનાય છે, સત્ય જ્ઞાન નિર્ભય નથી, સ્વયંભૂ સૌજન્ય (Inherent goodness) અતિ અપરિચિત દેખાય છે, અવિકૃત ફેરફાર (Changeless change) સૌથી લાંબો વખત અચળ અને અખંડ રહે છે. અતિ પ્રચંડ ધ્વનિ કદિ કાને પડતો નથી. સૌથી મોટી ચીજને કશો આકાર હોતો નથી.)

સૂર્ય જો મુંબઈ ઇલાકાનાં આમ્રવૃક્ષોને કહે કે "હિમાલય પર્વતપરનાં ભોજપત્ર અને દેવદારનાં વૃક્ષોને મેં પ્રકાશ અને ઉષ્ણતા

આપી છે તેથી હવે હું તમને એ વસ્તુ આપીશ નહિ; મારી કૃપા અને મારા પ્રભાવ મેં તે વૃક્ષોને દાખવ્યાં છે તેટલાથી સંતોષ પામીને તમારે વધવું જોઇએ." તો તે આમ્રવૃક્ષ થોડા વખતમાં જ મરી જશે. બાગમાંના વૃક્ષોપર સૂર્યપ્રકાશ પડવાથી ખેતરમાંના કમળના છોડવાઓ જીવશે નહિ અને બુદ્ધ, ક્રાઇસ્ટ તથા મહંમદને થયેલા સાક્ષાત્કારથી શેકસ્પીયર, ન્યૂટન અથવા સ્પેન્સરને શાંતિ થશે નહિ. આટલા માટે આપણા પ્રશ્નોનો નિકાલ આપણે પોતે જ કરવો જોઇએ અને ભૂતકાળમાં થઇ ગયેલા ઘણા જ માનવંત દ્રષ્ટાઓ તથા સંતોની આંખોદ્વારા જોવાને બદલે આપણી પોતાની આંખોથી જ જોતાં શીખવું જોઇએ.

દરેક સ્મૃતિ જણાવે છે કે કાલે આપણો મત આવો આવો હતો પણ આજે તે સંબંધે તમારો મત કેવો છે? પ્રત્યેક સંસ્થા એવું ચલણી નાણું છે કે જેનાપર આપણે આપણો પોતાનો જ સિક્કો મારી દઇએ છીએ. થોડા વખતમાં તે ઓળખી નહિ શકાય એવું નાણું થઇ જાય છે અને કાળાંતરે તેને ટંકશાળમાં પુનઃ જવું પડે છે. કુદરત એક વસ્તુને બનાવે છે, તેને છિન્નભિન્ન કરી નાંખે છે અને પુનઃ તેનો આકાર ઘડે છે. પોતાની મૂળ સ્થિતિ કાયમ રાખીને યોગ્ય ફેરફાર કરવો એજ જીવનો પરમ ઉદ્દેશ છે.

પોતાની પૂર્વ સ્થિતિ ભવિષ્યમાં આણવાની આકાંક્ષા રાખનાર અને ભૂતકાળને હમ્મેશાં પોતાની નજર સામે જેવી રાખનારના જેવી દયાજનક સ્થિતિ બીજા કોઇ માણસની હોતી નથી. નીચે આવતા દરેક મુદ્દાના ટેકામાં ગીતા, મનુસ્મૃતિ અને શ્રુતિનાં વચનો ટાંકી શકાય એમ છે, પરંતુ જાણી જોઇને તેમ કરવું છોડી દીધું છે. કારણ કે પ્રતિપક્ષીઓ પણ એ વચનોની વિરૂદ્ધ જતા આધારો એ પુસ્તકોમાંથી ટાંકી બતાવશે અને એમ થતાં મુખ્ય મુદ્દો દૂર રહી જઇ લૂખો શબ્દવાદ વધી પડશે, અને તે ઉપરાંત, વસ્તુસ્થિતિના અભ્યાસ કરતાં પુસ્તકો

ના અધ્યાયને વિશેષ મહત્ત્વ આપનારી જે ભૂલભરેલી શિક્ષણપદ્ધતિ છે તેને ઉત્તેજન આપ્યા જેવું થશે.

મહાત્મા **શંકરની** મોટામાં મોટી ભૂલ એ હતી કે તેમણે પોતાના (અનુભવનો) ખરો પ્રકાશ ગુપ્ત રાખ્યો હતો.* સ્વાનુભવ કરતાં અધિક વિશ્વાસનીય બીજું કયું પ્રમાણ છે ? ત્યારે સ્વાનુભવથી જે સત્યતત્ત્વ તેઓ સમજ્યા હતા તે તત્ત્વનો પ્રકાશ કરવાને માટે પુરાણા ગ્રંથોનાં પાનાં ઉથલાવવામાં અને શબ્દોનો વિપર્યાસ કરવામાં નકામો વખત ગાળવાની તેમણે શા માટે માથાફોડ કરી હશે ? ત્યાર પછી અન્ય મહાત્માઓ (**રામાનુજ, માધવાચાર્ય** વગેરે) થયા અને તેમણે પણ આજ કંગાળ શબ્દો લીધા અને તે શબ્દોના પોતાને અનુકૂળ આવે એવા અર્થો કીધા, આ સદિચ્છા (શુભેચ્છા) થી કરેલા પ્રયત્નથી સત્યનો વેગ વધવાની વાત તો બાજુએ રહી, પણ તેથી ઉલટી તેની ગતિ મંદ પડી. સ્પષ્ટ કહીએ તો, **હિંદુસ્તાનની** સાંપ્રત અવનતિનું કારણ એજ છે કે આપણે સૃષ્ટિક્રમ વિરૂદ્ધ આપણા જીવિત આત્મદેવને પુસ્તક રૂપી પિશાચનો ગુલામ બનાવી દીધો છે. શ્રુતિમાતાની એવી દુર્દશા થઇ છે કે તેનો એક પુત્ર તેના સુંદર વાળ એક તરફ ખેંચે છે, તો બીજો બીજી તરફ ખેંચે છે અને વળી ત્રીજો તેનો ચોટલો મજબૂત પકડી અન્ય બાજુ

---

* જેની સામી બાજુએ ખાસ વિચારવા યોગ્ય અને વજનદાર પ્રતિકાર તથા ખુલાસા વિદ્વાનો સહજમાં આપી શકે એવો આ આક્ષેપ તેમ જ બીજા પણ એવા પ્રકારના વિચારો આ તેમ જ અન્ય કોઇક સ્થળે નીકળશે, પરંતુ વિદ્વાનો માટે તેવી ચર્ચા કરવાના અન્ય અનેક રસ્તાઓ હોવાથી આ પુસ્તકમાં તો **રામસ્વામીના** ઉપદેશો જ સીધેસીધા આપેલા છે.

'મંત્રી' સ. સા. વ. કાર્યાલય.

તરફ જ ખેંચે છે. આવી રીતે પ્રત્યેક જણ શ્રુતિના નામ નીચે પોતાને ફાવે તેવો મત ઘુસાડી દે છે અને આ સર્વેનું પરિણામ એ આવે છે કે તે સત્યશીલતાથી ભ્રષ્ટ થાય છે. હે આર્યાવર્તના પ્રાચીન ઋષિઓ અને આચાર્યો ! જુઓ ! આપના વંશજોને પોતાની આધુનિક જરૂરીઆતો અને સાંપ્રત પરિસ્થિતિ સંબંધી મહત્ત્વના પ્રશ્નોનો ફેંસલો મૃતભાષાના વ્યાકરણના નિયમોદ્વારા કરવાનો વારો આવ્યો છે !

પ્યારા બંધુઓ ! ધારાઓ અને સંસ્થાઓ મનુષ્યોને માટે છે, મનુષ્યો ધારા અથવા સંસ્થાને માટે જન્મ ધરાવતા નથી. કેટલાક લોકો કહે છે કે, "ભાષ્યદ્વારા ભવિષ્ય અને ભૂતકાળનું સંધાન મજબૂત રીતે થાય છે." આ વિચાર કેવો સ્વાભાવિક અને સુંદર લાગે છે ? પણ શું હજીએ જૂની ગોદડીને વધારે થીગડાંની જરૂર છે ? સત્યને સમાધાનીના થીગડાંની જરૂર નથી. આખી પૃથ્વી સૂર્યની આસપાસ ફરે છે, સૂર્યને પૃથ્વીની આસપાસ ફરવાની જરૂર નથી. ભૂતકાળ અને ભવિષ્યકાળનું યોગ્ય રીતે સંધાન કરવાને માટે વિજ્ઞાનની આધુનિક શોધો બાઇબલ અથવા અન્ય ધર્મગ્રંથોનાં ભાષ્ય અથવા ટીકા પર લટકી રહી છે કે ? ઈશ્વરપ્રણીત શાસ્ત્રોને પોતાને બોલવા દો. બહારથી નિષ્પક્ષપાતી ન્યાયાધીશ હોવાનો ઢોંગ કરનાર પણ અંતરથી વકીલી દાવપેચ ખેલનાર કોઇ ભાષ્યકાર અથવા પોતાની જાતે જ પેગંબર કિંવા ધર્માચાર્ય હોવાનો દાવો કરનાર કોઇ પુરૂષ ઈશ્વરના મનના અર્થ કહે ત્યાં સુધી સંદિગ્ધ ભાષા વાપરી લોકોને હજારો વર્ષો સુધી અજ્ઞાનતાને આડે માર્ગે અહીં તહીં ભટકાવી રખડાવી મારવાની અસભ્યતા ઈશ્વરનામાં અવશ્ય નથી જ. શાસ્ત્રોનાં પ્રમાણથી સત્યતાની સ્થાપના થવાનો સંભવ છે કે ! સૂર્યને જોવા માટે દીવાની જરૂર પડે છે કે ? ક્રાઇસ્ટ, મહંમદ, બુદ્ધ, જરથોસ્ત, વેદ વગેરેનાં પ્રમાણ આપવાથી ગણિતશાસ્ત્રના એકાદ સિદ્ધાંતની કિમ્મત જરા પણ વધશે કે ? રસાયનશાસ્ત્રનાં તત્ત્વો આપણે પ્રયોગ કરવાથી જ સમજી શકીએ છીએ. મસ્તકમાં માત્ર

માન્યતા (Belief)—શ્રદ્ધા—ભરવાથી બુદ્ધિનું ખૂન કરવાનું પાપ આપ શુને ચોંટશે. એકાદ વિશિષ્ટ ઘટના (ખાસ બનાવ) અને ત્રિકાલાબાધિત સત્યમાં બહુ ફરક છે. એકાદ ખાસ બનાવ બીજાના મુખથી સાંભળતાં ખરો માની શકાય, પરંતુ સત્યની પરીક્ષા તો સ્વાનુભવથી જ કરવી જોઇએ. વાદવિવાદ કિંવા પ્રમાણ (સાબીતી) થી વેદાંતને સિદ્ધ કરવાની જરૂર છે કે ? વેદાંતના સિદ્ધાંત યોગ્ય સ્વરૂપમાં રજુ કરવા એ જ તેનું ચોક્કસ પ્રમાણ છે. સૌંદર્યની આકર્ષણ શક્તિ સાબીત કરવાને માટે બહારની ભલામણની જરૂર નથી.

મોહક ભાષણો કરીને, મોહક ગાયનો ગાઇને, પ્રમાદયુક્ત નિદ્રા વધારવાને માટે હાલરડાં ગાઇને, જનસમૂહની રૂચિને અનુકૂળ વચનો કહીને અને લોકોની અજ્ઞાનતાની પ્રસંશા કરીને મોટી સંખ્યામાં અનુયાયીઓ મેળવવાનું કાર્ય કાંઇ મુશ્કેલ નથી. સત્ય એ જ શાશ્વત છે અને આ સઘળાં ચરાચર દૃશ્ય મિથ્યા છે. જે માત્ર બાહ્ય દેખાતા સ્વરૂપોને માટે સત્યનો ભોગ આપે છે તેને ધિક્કાર હોજો ! સત્યને તેની મરજી પ્રમાણે આગળ આવવા દો. સત્ય રૂપી સૂર્ય પોતાનો ઉદય કેવી રીતે કરવો તે સારી પેઠે જાણે છે. નગારાંઓના અવાજથી સર્વ લોકોને દીર્ઘ નિદ્રામાંથી ઢંઢોળીને જાગ્રત કરવાને માટે સત્યને પ્રચંડ ગર્જના કરવા દો. હું સત્ય સ્વરૂપ છું. સ્થૂલ દેહની પ્રતિષ્ઠા વધારવાને માટે આત્મઘાત કરવાને હું તૈયાર નથી.

હવે યજ્ઞનો પ્રશ્ન વિચારીએ. આપણે તેનો સ્વતંત્રતાથી નિષ્પક્ષપાતથી અને ભિન્નભિન્ન દૃષ્ટિથી વિચાર કરીશું.

સાધારણ રીતે હવનવિધિને યજ્ઞનો એક અતિ મહત્ત્વનો આવશ્યક ભાગ ગણવામાં આવે છે. હવનના આધુનિક પૂજારીઓ તરફથી એવી દલીલ કરવામાં આવે છે કે "હવનથી હવા શુદ્ધ થાય છે અને તેથી સુગંધ પ્રસરે છે". આ તાણીતાસીને ખેંચી કાઢેલી કલ્પના છે. ઇતર

ઉત્તેજક પદાર્થોની માફક સુગંધ ક્ષણવાર મનને ઉત્સાહ આપે છે; પરંતુ તેની સાથે જ પ્રતિક્રિયા (Reaction) થઇને સ્વાભાવિક જુસ્સો મંદ પડી જાય છે. ઉત્તેજક પદાર્થો (Stimulants) શક્તિસંગ્રહમાંથી થોડીક શક્તિ વ્યાજે લે છે. પરંતુ આ કરજપર ચક્રવૃદ્ધિ વ્યાજ ચઢે છે અને એ કરજ કદિ પણ વળી શકતું નથી.

ખરૂં જોતાં, હવનદ્વારા સુગંધીદ્રવ્યની ઉત્પત્તિ ઘણી જ થોડી થાય છે, અને ઘણો મોટો ભાગ કાર્બોનિક એસિડ ગૅસનો નીકળે છે. આ પદાર્થ ઘણો હાનિકારક હોય છે.

એક વખત એવો હતો કે જ્યારે હિંદુસ્તાનમાં જંગલો ઘણાં હતાં અને મનુષ્યોની વસ્તી થોડી હતી. તે વખતમાં ઘી અને એવા બીજા હાયડ્રોકાર્બોનેટ્સ (hydrocarbonates)=પિષ્ટમય દ્રવ્યો બાળવાથી કાર્બોનિક એસિડ ગૅસ ઉત્પન્ન થઇ વનસ્પતિનું પોષણ થતું હતું. પણ સાંપ્રતમાં તે પરિસ્થિતિ બદલાઇ ગઇ છે. વાસ્તવિક રીતે કહીએ તો આજે જંગલો રહ્યાં જ નથી અને વસ્તીનું પ્રમાણ ઘણું જ વધી ગયું છે. પરિણામ એ આવ્યું છે, કે હવામાં કાર્બોનિક ઍસિડ ગૅસ વિશેષ હોવાથી માણસો આળસુ બન્યાં છે. હાલમાં હિંદુસ્તાનમાં ઑક્સિજન (પ્રાણવાયુ) અને ઓઝોન (તીવ્ર પ્રાણવાયુ) ની ઘણી જરૂર છે, કાર્બોનિક ઍસિડ ગૅસની જરૂર નથી.

આ વાત લક્ષમાં રાખવી જોઇએ કે હવન કરવા અને લોકોને જમાડવા એ બન્ને બાબતોની હવામાં જે રસાયનિક ક્રિયા થાય છે તે સરખી જ છે. ત્યારે કૃત્રિમ અગ્નિના મુખમાં અમૂલ્ય ઘીનો અપવ્યય કરવાને બદલે ભૂખે મરતા પરંતુ **નારાયણસ્વરૂપ** લાખો ગરીબ લોકોનાં અસ્થિ તથા માંસનો ભક્ષ કરી જતા જઠરાગ્નિના મુખમાં લુખા સુકા રોટલાના સાત દિવસના વાસી ટુકડા શા માટે નાંખતા નથી ? આવા હવનની આજે હિંદુસ્તાનને વધારે આવશ્યકતા છે.

વળી, હજારો માણસોને એક દિવસમાં જમાડયાં તેમાં શું દહાડો વળ્યો ? આવા વિવેકરહિત પરોપકારથી માત્ર સંભાવિત ભિખારીઓની સંખ્યા વધે છે. **હિંદુસ્તાનમાં આ સર્વ દૈન્ય અને દારિદ્રય શાથી વધ્યાં છે? દેશ, કાળ અને સત્પાત્રનો વિચાર ન કરીને આપેલા દાનથી.** એક ફ્રેંચ ગ્રંથકારે લખ્યું છે, કે, "લોકોનાં દુઃખ નિવારણ કરવાના ઉદ્દેશ કરવામાં આવેલા દાનથી અર્ધોઅર્ધ દુઃખ નવાં પેદા થાય છે પણ તે દાનથી ઉત્પન્ન થયેલાં દુઃખોમાંથી અર્ધા દુઃખોનું નિવારણ પણ તેનાથી થઇ શકતું નથી. (Charity causes half the suffering she relieves but she can not relieve half the suffering she has caused.) દાનની કિમ્મત હૃદયના હેતુથી ઠરાવવાની નથી, પણ તેના પરિણામથી ઠરાવવાની છે. એક ટકટકખોર આળસુ ભિખારીને એક પૈસો આપીને કોઈ યાત્રાળુ એમ માને કે પરલોકમાં આપણને એનો બદલો મળશે તો ભલે તેને તેમ માનવા દો, તે ગમે તેમ હો પણ આટલી વાત તો નિર્વિવાદ છે કે હાલ તો આ લોકમાં તેમણે દેશની થોડી ઘણી અધોગતિ કરી છે જ.

આપણી સમક્ષ મુખ્ય પ્રશ્ન એ છે કે આપણે યોગ્ય પ્રકારનો યત્ન કરવો જોઇએ. અર્થાત્ દીન કિંવા અનાથ માણસોની સેવા અને રક્ષણ કરવું જોઇએ; અને તે કાર્ય એવી રીતે કરવું જોઇએ કે તેનો મૂળ ઉદ્દેશ ઉંધો વળી ન જાય. **સર્વ દાનોમાં વિદ્યાદાન શ્રેષ્ઠ છે.** જો કોઈ માણસને તમે એક દિવસ જમાડશો તોયે બીજે દિવસે તો અવશ્ય તેને ભૂખ લાગશે જ; પણ જો તમે તેને એકાદ હુન્નર શીખવશો તો તેની આખી જીંદગીનો ખોરાક પૂરો પાડવાનું પુણ્ય તમને પ્રાપ્ત થશે, અને તમે તેને જે જ્ઞાન આપો તે એવા પ્રકારનું હોવું જોઇએ કે તેથી તેના જન્મનું સાર્થક થાય. સંભાવિત ભિખારી રહેવા

કરતાં જોડા શીવવા જેવો એકાદ ધંધો કરવો વધારે મહત્ત્વનો છે.

હિંદુસ્તાનના પ્રત્યેક માણસના હૃદયમાં એવી ભાવના ઉત્પન્ન થવી જોઇએ કે સંપત્તિ, જ્ઞાન, સત્તા અથવા યોગ્યતા ઈત્યાદિ બાબતોમાં આપણાથી જે લોકો ઉતરતી પંક્તિના હોય તેઓ આપણી મદદને યોગ્ય આપણાં બાળકો જ છે. બદલાની આશા રાખ્યા વગર તેમને આત્માનો ખોરાક-ઉત્તેજન, જ્ઞાન અને પ્રેમ-આપી તેમની સેવા કરવાનો માતા તરીકેનો હક્ક ભોગવવાનું પરમ સુખ દરેક જણે પ્રાપ્ત કરવું જ જોઇએ. **મહાન્ નિષ્કામ યજ્ઞ આજ છે.**

ભવિષ્યમાં કોઈ પ્રસંગે હિંદુસ્તાનમાં પ્રવર્તતા કર્મકાંડનો સવિસ્તર ઇતિહાસ આપવામાં આવશે. પ્રાચીન કાળમાં જ્યારે હિંદુસ્તાનમાં જનસમાજે કૃત્રિમતા ધારણ કરી નહોતી, જ્યારે હિંદવાસીઓને અન્ન, વસ્ત્ર, ઘરબાર ઇત્યાદિ બાબતોના સંબંધમાં બહુ ચોક્કસ રહેવું પડતું નહોતું અને જે વખતે આજે જેમ કાશ્મીરમાં પુષ્કળ વૃક્ષોનો સમૂહ છે તેમ સંખ્યાબંધ વૃક્ષો સમસ્ત દેશમાં વિદ્યમાન હતાં અને જે વખતે અમેરિકાના મૂળ વતનીઓની માફક અહીંનાં માણસોને વિશેષ વસ્ત્રોની જરૂર નહોતી તે વખતે લોકોની ગુંગળાઈ રહેલી શારીરિક અને માનસિક શક્તિને બહાર નીકળવાને ઈતર કોઇ પણ માર્ગ ખુલ્લો નહિ હોવાથી તે સર્વ શક્તિનો દેવતાઓની સાથે વ્યવહાર કરવામાં અર્થાત્ યજ્ઞયાગાદિ કર્મો કરવામાં વ્યગ્ર થવા લાગ્યો. પ્રથમ આ યજ્ઞોનો અર્થ એટલો જ હતો કે દેવોની સાથે ચોકખો (રોકડો) વ્યવહાર, તેની અંદર યાચના આદિ આત્મનિંદક ભિક્ષાંદેહિનું તત્ત્વ સમાયેલું નહોતું. તે વખતના લોકોને પ્રકૃતિની જેટલી શક્તિઓ—દેવતાઓ—નું જ્ઞાન હતું તેમની સાથે સમાનતાના સંબંધથી કરેલો આ એક વ્યવહાર હતો. પંચમહાભૂતને દેવતા કલ્પીને તેમની સાથે માત્ર એક પ્રકારની દુકાનદારીનો જ વ્યવહાર રાખવામાં આવ્યો હતો એમ કહેવામાં કાંઈ હરકત નથી. આ વ્યાપા-

રમાં કાંઇ આધુનિક મારવાડીપણું દાખલ થયું નહોતું, પરંતુ તેમાં લેણદેણ અને અરસપરસના ફાયદાની વણિગ્વૃત્તિ તો અવશ્ય હતી જ.

આ સર્વે યજ્ઞો માત્ર ' જો 'પર અવલંબી રહ્યા હતા. જો વર્ષાદ જોઇતો હોય તો આ યજ્ઞ કરો; જો પ્રજોત્પત્તિની ઇચ્છા હોય તો પેલો યજ્ઞ કરો; જો વિજયની લાલસા હોય તો અમુક યજ્ઞ કરો; જો દ્રવ્યની આવશ્યકતા હોય તો કોઇ ઇતર યજ્ઞ કરો; ઇત્યાદિ.

આ પ્રમાણે આ સર્વે યજ્ઞો માણસની પોતાની કામના પર અવલંબી રહેલા હોવાથી તેઓ પ્રથમ ફરજીઆત નહોતાં, પણ ઐચ્છિક હતા. પરંતુ ધીમે ધીમે તે શિષ્ટાચાર અને રિવાજ તરીકે રૂપાંતર પામ્યા અને આખરે મનુષ્યે પોતે જ પોતાની જાતપર લાદેલા નિત્યકર્મ તરીકે સ્થિત થઇને રહ્યા.

હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસમાં પાછળથી યજ્ઞની જગ્યા પૌરાણિક કર્મકાંડે લીધી છે. મહાભારતના કૌટુમ્બિક યુદ્ધથી મહત્ત્વનું પરિવર્તન થયેલું જણાય છે. તે ધાર્મિક અને રાજકીય ક્રાંતિથી રાષ્ટ્રની સર્વ ઘટના, સર્વવ્યવસ્થા તદ્દન પલટાઇ ગઇ હતી. પૌરાણિક દેવોના સંબંધમાં લોકોની જે માન્યતા હતી તે બદલાઇ ગઇ; વ્યાવહારિક આવશ્યકતાઓ અત્યંત વધી પડી; માત્ર એક યજ્ઞને માટે માસના માસો અને વર્ષોનાં વર્ષો ગુમાવવાનું લોકોને પરવડયું નહિ; આથી જ પ્રાચીન યજ્ઞોની જગ્યાએ પૌરાણિક કર્મકાંડની રૂઢિ કેમ ઘુસી ગઇ તે સમજાશે. ધર્મને યત્કિંચિત્ પણ હાનિ ન કરતાં આપણા કર્મકાંડમાં આવશ્યક ફેરફાર કરી શકાય છે એ મુદ્દાને ઉપરની બીના એક મજબૂત આધાર રૂપ છે.

આગળ ' **રામ** ' જણાવે છે કે સ્મૃતિ (કાયદા) રૂઢિ, આચાર, વિધિ, સંસ્કાર–કર્મકાંડ–બદલાતાં ગયાં છે એટલું જ નહિ પણ એક જ દેશના જૂદા જૂદા ભાગમાં તે ભિન્ન ભિન્ન છે. કોઇ પણ સમાજની

જીવિત દશાનો આધાર તે સમાજના ચલિતપણું, વૃદ્ધિ અને ઉચિત ફેરફાર કરવા પર રહેલો છે. " પરિવર્તન (ફેરફાર) કરો, નહિ તો મરો. " એ સૃષ્ટિનો ઉગ્ર મંત્ર છે.

ઉત્ક્રાંતિવાદના એક આધુનિક સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાન્ ગૃહસ્થ પ્રેસીડન્ટ ડૉક્ટર ડૅવિડ સ્ટાર જૉર્ડન જણાવે છે, કે " સામાજિક ઉત્ક્રાંતિ વિષે બોલતાં આપણે આ વાત ધ્યાનમાં રાખવી જોઇએ કે સમાજની ગમે તેવી પૂર્ણાવસ્થા હમ્મેશાં મનુષ્યને અપૂર્ણ જ ભાસે છે. કારણ કે સૌથી અધિક પૂર્ણ દશાએ પહોંચેલો સમાજ આગળ વધવાના સ્વભાવવાળો હોય છે. જેમતું તેમ ચલાવનાર સમાજની વૃદ્ધિ ધીમી જ થાય છે. વનસ્પતિ, પ્રાણી આદિ જે ઇન્દ્રિયોવાળા પદાર્થ પૂર્ણતાની દશાએ પહોંચેલા જણાય છે તેઓમાં જ મોટી અપૂર્ણતા જડી આવે છે. " પરિસ્થિતિને સંપૂર્ણ રીતે અનુકૂળ થવાની પદ્ધતિ વારંવાર અનુકૂળ થવાની આવશ્યકતા ઉત્પન્ન કરે છે, કારણ કે પરિસ્થિતિ હમ્મેશાં બદલાયા જ કરે છે. મનુષ્ય, પ્રાણી અને વિશ્વ એ સંબંધી આપણે જે જ્ઞાન ધરાવીએ છીએ તે દ્વારા જોતાં ' કલહ અને રૂપાંતર નષ્ટ થઇ સર્વ જણ સુખી અને સુરક્ષિત રહી શકે એવાં સ્થિરતાવાળાં સહસ્ર વર્ષો આવશે ' એવું સ્વપ્નું જોનારા આકાશકુસુમવત્ વ્યર્થ આશા રાખે છે એમ સ્પષ્ટ જણાય છે.

આટલા માટે આપણે આપણાં કર્મકાંડ બદલી પરિસ્થતિને અનુકૂળ કરવાં જોઇએ—આપણી આવશ્યકતાઓ વેદકાલીન ઋષિઓની આવશ્યકતાથી ભિન્ન છે. જે ' જો ' ના ઉપર સર્વ કર્મકાંડ અવલંબી રહ્યા હતા તે ' જો ' (કામના) હવે બદલાઇ ગયા છે. જો તમારે ઢોર જોઇએ તો ઇંદ્રદેવને બલિદાન આપો, ' જો તમારે સંતતિ જોઇએ તો પ્રજાપતિને સંતુષ્ટ કરો ' ઇત્યાદિ પ્રશ્નો આજે આપણી સમક્ષ નથી. આજના કર્મકાંડ નીચેપ્રમાણે પરિવર્તન પામેલા સ્વરૂપમાં હોવા જોઇએ. દિવસે દિવસે વધતા જતા અને સુધરતા જતા ઉદ્યોગધંધાના આ જ-

માનામાં જો તમારે જીવતા રહેવું હોય અને રાષ્ટ્રીય ક્ષયથી ધીમે ધીમે ક્ષીણ થઇને મરવું ન હોય તો વિદ્યુત્ રૂપી **માત**રિશ્વાને કબજે કરો, બાષ્પ (વરાળ) રૂપી **વરુણ**ને તાબે કરો અને કૃષિશાસ્ત્ર રૂપી કુબેરની સાથે મૈત્રી બાંધો. તમને આ જ્ઞાન આપનારો શિલ્પજ્ઞ અથવા શાસ્ત્રજ્ઞ ગુરુ આ નૂતન દેવની સાથે તમારો પરિચય કરાવનાર પુરોહિત છે.

'રામ'ની ઉપર પાખંડી ભાષા વાપરવાનો આરોપ મૂકવાનો પ્રયત્ન કરશો નહિ. આ લોકમાં સર્વે વસ્તુ રૂપાંતર પામે છે. આપણા દેશનું સ્વરૂપ પ્રાયઃ સર્વથા બદલાઈ ગયું છે. સરકાર બદલાઇ ગઈ, ભાષા બદલાઈ ગઇ, લોકોના વર્ણ બદલાઈ ગયા, ત્યારે વૈદિક કાલના દેવો હજી શા માટે પારણામાં હીંચકા ખાધા કરે છે? જેમ જેમ વર્ષ વધતાં જાય છે તેમ તેઓ પારણામાંથી ઉતરીને આપણી સાથે છૂટથી રમતા કેમ નથી? તેમ જ મનુષ્યોની સાથે ઓળખાણ કેમ વધારતા નથી?

પ્રિય દેશ બાંધવો! આપણા પ્રાચીન ઋષિઓએ સૂર્ય, ચંદ્ર, પૃથ્વી, પાણી, તેજ, સમીર, વિદ્યુત્, મેઘગર્જના આદિ સર્વની અંદર જે '**एकंसत्**' ઈશ્વરનું દર્શન હતું તે પ્રમાણે તમે ન કરો એમ 'રામ' તમને કહેતો નથી. ઈશ્વરને સૃષ્ટિમાં પ્રકૃતિ રૂપે જુઓ પણ એથીએ જરા સૂક્ષ્મ દૃષ્ટિ કરવી જોઇએ. પ્રયોગશાળા અને શાસ્ત્રાધ્યયનશાળામાં પણ ઈશ્વરને જોવો જોઇએ. રાસાયનિક પ્રયોગની મેજને યજ્ઞની અગ્નિ જેટલી જ પવિત્ર માનવી જોઇએ. પુરાતન યજ્ઞયાગાદિની અગ્નિનો પુનરુદ્ધાર હવે તમે કરી શકશો નહિ, પરંતુ તે પ્રાચીન કાળના પ્રેમ, આદર, ભક્તિ આદિનો ઉદ્ધાર તમે કરી શકશો અને તેમ કરીને જે વસ્તુઓ આજે તમારાં કર્તવ્ય કર્મો થઇને બેઠી છે તેના પર તેમનો પ્રકાશ પડવા દો. અગાઝિઝ કહે છે કે, "સૃષ્ટિનું નિરીક્ષણ કરવું શું ઇશ્વરના વિચારોનો પુનઃ વિચાર કરવા સમાન નથી? તમારાં સર્વે કર્મોમાં પવિત્રતા–પવિત્ર વર્તન–પ્રવર્તેલું હોવું

જોઇએ. હવે મારે યજ્ઞની અગ્નિ સળગાવવાની જરૂર ન હોવાથી લુહારની ભઠ્ઠીમાંની અગ્નિ મારે મનથી તેટલી જ પવિત્ર છે. પ્રિય બંધુ! ખેડૂતના ખટારાને ઇંદ્રનો રથ બનાવી દેવામાં માત્ર 'રામ'ની દૃષ્ટિની જ જરૂર છે. આ ઈશ્વરીદૃષ્ટિ પ્રાપ્ત કરવામાં જ યજ્ઞનું ખરૂં રહસ્ય સમાઇ જાય છે.

આપણી આધુનિક રાષ્ટ્રીય સ્થિતિ કેવી છે તે ન જાણવામાં તમે તમારી ભવિષ્યની સ્થિતિનું ભાન પણ ભૂલી જાઓ છો. આવા ભયંકર નાસ્તિક થશો મા. તમારૂં મુખ્ય કર્ત્તવ્ય તમારા ભવિષ્યના જીવન સંબંધે છે. તમે એવી રીતે વર્તો કે જેથી તમારૂં આદર્શમય જીવન–ભવિષ્યમાં તમે જેવું બનાવવા માગતા હો તેવું જીવન–શક્ય અને સુલભ થાય; એવી રીતે વર્ત્તો કે જેથી આજથી પચાસ વર્ષે તમારી આજની વર્ત્તણુંક સંબંધે તમને લજ્જા ઉત્પન્ન થાય નહિ; એવી રીતે વર્ત્તો કે જેથી તમારા વંશજોને તમારો સર્વથા નાશ થયેલો જણાય નહિ.

ધાર્મિક હિંદુઓ! તમારી સદસદ્વિવેકબુદ્ધિ જાગ્રત કરો. તમારે કર્મરૂપી એ ધણીઓની સેવા કરવાની જરૂર નથી. ગતકાળના સ્મારકચિન્હ તરીકે કિંવા પૂર્વજોનાં સ્મારકચિન્હ તરીકે મળલાં જીર્ણ તથા નિરૂપયોગી વસ્ત્રોને હમ્મેશ જોઇતાં આવશ્યક વસ્ત્રોની સાથે વાપરવાની જરૂર નથી. જે દોષથી માણસો અને દેશો દેવાળીઆ બને છે તે દોષ એજ છે કે માણસો પોતાનો મુખ્ય ઉદ્દિષ્ટ માર્ગ છોડીને આડ માર્ગનાં ક્ષુલ્લક કાર્યો કરવા દોડે છે. નિશ્ચયી માણસ ક્ષુલ્લક કાર્યો કરવા પોતાનો વખત ગાળતો નથી.

યજ્ઞનો અર્થ દેવોને બલિદાન આપવું એ છે. વેદાન્તમાં અને ઘણે ઠેકાણે વૈદિક સાહિત્યમાં 'દેવ' નો અર્થ શો થાય છે? દેવ એટલે દિપ્તિ (પ્રકાશ) અને આયુષ્ય દેનારી શક્તિ; તેમજ દેવતા (અનેક વચન) નો અર્થ તે ઈશ્વરીશક્તિનાં જૂદાં જૂદાં સ્વરૂપો એવો થાય છે.

પછી તે ઈશ્વરીશક્તિ બાહ્યશક્તિ હો કિંવા અંતર્ગતશક્તિ હો. 'આધિદૈવતા' શબ્દની 'આધ્યાત્મિક' શબ્દ સાથે તુલના કરી જોતાં 'દેવતા' શબ્દ સમષ્ટિરૂપ શક્તિ વાચક છે એમ સ્પષ્ટ જણાઈ આવે છે. 'ચક્ષુ' શબ્દ એકાદ વ્યક્તિની 'દૃષ્ટિ' સૂચવે છે, પરંતુ 'ચક્ષુ-દેવતા'નો અર્થ 'સર્વ પ્રાણીઓમાં રહેલી આદિત્ય નામની જોવાની શક્તિ' એવો થાય છે અને વિશ્વનું નેત્ર જે સૂર્ય તે આ શક્તિનું ચિન્હ છે. હસ્તેંદ્રિયનો એટલે એક મનુષ્યના હાથમાં રહેલી શક્તિ પરંતુ હસ્તેંદ્રિયનો દેવતા એટલે સર્વ હસ્તોને હલાવનારી શક્તિ. આ સમષ્ટિરૂપ શક્તિને 'ઇંદ્ર' કહેવામાં આવે છે. તે જ પ્રમાણે જ્યારે આપણે ઇતર ઇંદ્રિયોના દેવતા વિષે બોલીએ ત્યારે તેનો જો કાંઇ અર્થ થતો હોય તો તે આજ છે.

હવે યજ્ઞમાં દેવતાને બલિદાન આપવું એનો અર્થ શું થાય છે? તેનો અર્થ એ થાય છે કે 'આપણી વ્યક્તિવિષયક ઇંદ્રિયશક્તિઓને તેમના પોતપોતાના સમષ્ટિરૂપ શક્તિદેવતાને અર્પણ કરવી, આપણા આડોશીપાડોશીઓને પણ આપણાં સ્વરૂપો જ ગણીને આપણા વ્યક્તિ-ત્વનું સર્વાત્મા સાથે ઐક્ય કરવું અને આપણી ઇચ્છાને ઈશ્વરની ઇચ્છામાં લીન કરી દેવી.' દાખલા તરીકે આદિત્યનું બલિદાન આપવું એટલે એવો નિશ્ચય કરવો કે કોઇની દૃષ્ટિને ક્ષોભ થાય એવી ખરાબ વર્ત્તણુક કદિ પણ ચલાવવી નહિ; તથા આપણા તરફ દૃષ્ટિપાત કરનાર સઘળા લોકોને પ્રેમ, સ્મિત અને સુભાશિષનો જ અનુભવ કરાવવો. સર્વ નેત્રોમાં ઈશ્વરને જોવો એનું નામ જ 'આદિત્યનું બલિદાન' છે.

ઇંદ્રને બલિદાન આપવું એટલે દેશના સર્વે હાથોના હિતને માટે શ્રમ કરવો. યોગ્ય ખોરાક યોગ્ય પ્રકારે આપવામાં આવતાં તે સર્વે જણને પોષણ આપે છે. હાથના સ્નાયુઓને તેનો ખોરાક—શ્રમ અને વ્યાયામ—આપવામાં આવતાં તે તે રૂષ્ટપુષ્ટ થાય છે. આ પ્રમાણે ઇંદ્રને બલિ આપવાનો અર્થ એ

થાય છે કે રોજગારની શોધમાં ફરતા લાખો રંક હાથોને ધંધોરોજગાર શોધી આપવો. ઇંદ્રને યોગ્ય બલિ આપવામાં આવશે તો દેશમાં સમૃદ્ધિ અવશ્ય વધશે જ. સર્વે હાથોને રોજગાર મળશે એટલે દારિદ્રય ક્યાં રહેનાર છે ? ઇંગ્લાંડમાં ખેતી બિલકુલ કરવામાં આવતી નથી એમ કહીએ તો પણ ચાલે, તે છતાં પણ તે દેશ સમૃદ્ધ છે એનું કારણ શું ? કારણ એ છે કે ત્યાં હસ્ત દેવતા ઇંદ્રને અજીર્ણ થાય ત્યાં સુધી કળા-કૌશલ્ય તથા ઉદ્યોગધંધાનો ખોરાક આપવામાં આવે છે. સર્વેનું હિત સાધવા માટે સર્વે હાથોએ સાથે મળી કામ કરવું એ ઇંદ્રને માટે કરેલો યજ્ઞ છે. વિશ્વહિત સાધવા માટે સર્વે મસ્તકે સાથે મળી કામ કરવું એ બૃહસ્પતિનો યજ્ઞ છે. સર્વેના હિત માટે સર્વે અંતઃકરણોની એકતા થવી એ હૃદયદેવતા ચંદ્રનો યજ્ઞ છે. આ જ પ્રમાણે ઇતર દેવતાઓના સંબંધમાં સમજવું.

સંક્ષિપ્તમાં દેવતાના યજ્ઞનો અર્થ એ છે કે આપણો હાથ સર્વ હાથોને-સમસ્ત દેશને-અર્પણ કરવો, આપણું મન સર્વ મનોને અર્પણ કરવું અને આપણું હિત દેશના હિતને અર્પણ કરવું.-બીજા શબ્દોમાં બોલીએ તો **तत्त्वमसि** (તે તું છે) એ મંત્રને વ્યવહારમાં આણવો એજ ખરો યજ્ઞ. ક્રોસપર ચઢયા પછી જેવી રીતે ક્રાઇસ્ટનું દિવ્ય સ્વરૂપમાં પુનરુત્થાન થયું તે જ પ્રમાણે દેહાત્મત્વનો વધ કર્યા પછી આપણું પણ વિશ્વાત્મામાં પુનરુત્થાન થાય છે. આને જ વેદાન્ત કહેવામાં આવે છે.

હે દેવ ! મારી જીંદગી લઇ લે.
મારી જીંદગી તને અર્પણ થાઓ.
મારૂં હૃદય લેઇ લે
હે પ્રેમ સ્વરૂપ તેનું
તારી સાથે સંલગ્ન થાઓ.
મારી આંખો લઈ લે.

હે પ્રભો ! તારો નીશો તને ચઢો,
મારા હાથો લેઇ લે.

હે સત્યસ્વરૂપ ! તારે માટે તેને હમ્મેશાં શ્રમથી પ્રસ્વેદ છૂટો.

ઉપર્યુક્ત વાકયોમાં જણાવેલો પ્રભુ ઠંડીથી ધ્રુજતો આકાશમાં ઝૂલેલો કોઇ અદૃશ્ય બાઉ નથી પણ તેનો અર્થ સર્વ માનવજાત થાય છે.

આ યજ્ઞ દરેક જણે કરવો જ જોઈએ, અને આ વિશ્વધર્મ થવો જ જોઇએ. હિંદબંધુ ! આ ધર્મ સ્વીકાર, નહિ તો મર. આ સિવાય તારે માટે બીજો રસ્તો જ નથી.

'રામ' તમને એમ કહે છે કે યજ્ઞની વેળાએ દેવ આવે છે, એમ જે તમારાં શાસ્ત્રો જણાવે છે તે વાત અક્ષરશઃ સત્ય છે. પરંતુ એ પરથી સામુદાયિક એકાગ્રતાનો પ્રભાવ સિદ્ધ થાય છે; માનસશાસ્ત્રની આધુનિક શોધદ્વારા એમ સિદ્ધ થયું છે કે એક મનનાં માણસો જેમ વધારે એકત્રિત થાય છે તેમ એકાગ્રતાનો પ્રભાવ વધે છે. આ સત્સંગનો પ્રતાપ છે. જ્યારે એકલો 'રામ' ચાહે તે કલ્પનાને મૂર્ત સ્વરૂપ આપી શકે છે ત્યારે એક જ વિચારનાં એક જ મંત્રનું રટણ કરનારાં અને એક જ સ્વરૂપનું ધ્યાન ધરનારાં લાખો માણસો પોતાની કલ્પનાને મૂર્તિમંત બનાવ્યા વિના કેવી રીતે રહી શકે ?

પણ આપરથી શું જણાય છે ? આપરથી માત્ર એટલું જ જણાય છે કે સર્વાત્મારૂપી તમારો આત્મા–તમે પોતે જ–સર્વ દેવોના જનક અર્થાત્ પિતા છો. પરંતુ એ જ દેવો–કેવળ તમારા મનની કલ્પના મિથ્યા, સંકુચિત, એકદેશીય, માયિક એવા તમારા અહંભાવ પર સત્તા ચલાવે છે. તમારા નસીબના સ્વામી તમે જ છો. તમારે જોઇએ તો ભય અને નરકની અંદર અથડાતા તેમના નીચ ગુલામો રહો અને જોઇએ તો જન્મસિદ્ધ હકનો વૈભવશાળી મુકુટ ધારણ કરો. તમારે

ફાવે તે કરો. તમારી યોગ્યતા પ્રમાણે પસંદગી કરો.

માનસશાસ્ત્રની દૃષ્ટિએ જોતાં કોઈપણ વિચાર અથવા કલ્પના મનમાં ઠસાવવાને માટે અનુકૂળ ચિન્હની કેવી મોટી આવશ્યક્તા છે તે 'રામ' સારી પેઠે જાણે છે.

સ્વાત્માર્પણ કરવાના પૂર્ણ નિશ્ચયથી ઉભરાઇ ગયેલાં હૃદયવાળો માણસ જાણે લગ્નસંબંધ કરવાને માટે પોતાનો હસ્ત વિશ્વહસ્ત (સમસ્ત વિશ્વના હસ્તો) ની હાથેલીમાં મૂકવાને તૈયાર થયો ન હોય! તેવી રીતે પોતાનો હસ્ત આગળ ધરે; જ્યારે તેનું અંતઃકરણ અનન્ય ભક્તિયુક્ત થઇ જાય તથા પવિત્ર ઠરાવથી તેનું સમસ્ત શરીર રોમાંચિત થઈ ઉઠે; જ્યારે તે પોતાના અલ્પાત્માને વિશ્વાત્મામાં લીન કરવાના નિદર્શક (ચિન્હ) તરીકે બલિને પ્રકટરીતે અગ્નિમાં હોમે તથા પોતાના મનના નિશ્ચયને વ્યક્ત કરવાને મંત્રોચ્ચાર કરી સ્વાહાકારથી તેની પરિસમાપ્તિ કરે, ત્યારે સ્વાત્માર્પણના આ પવિત્ર કૃત્યપર ઉપર્યુક્ત ચિન્હો વા મુદ્રાનો કેવો ગંભીર ઉદાત્ત શિક્કો પડે ભલા! પરંતુ અફસોસ! જ્યાં માત્ર શિક્કા (છાપ) નું જ અસ્તિત્વ હોય છે, અંતઃકરણનો બિલકુલ ભાવ અથવા નિશ્ચય હોતો નથી ત્યાં આવા ઢોંગમાંથી શું ફળની આશા રાખી શકાય? અને જ્યાં કોઇપણ ભાવના કિંવા કલ્પનાનો સંપર્ક સુદ્ધાં હોતો નથી, માત્ર બાહ્ય અર્થશૂન્ય વિધિ કિંવા ચિન્હોનો બોજો જ આપણાપર લાદવામાં આવતો હોય ત્યાં ગતપ્રાણ (પ્રાણ વગરનું) થયેલું શરીર જ માત્ર શેષ રહે છે. આવા શબને તત્કાળ દહન દઇ દો. તેની સુશ્રૂષા કર્યા કરશો નહિ. હવે એ કાર્ય ભયંકર અને વિઘાતક નિવડશે. હવે તો સજીવ હોય તેવાં ચિન્હો કિંવા વિધિઓનો સ્વીકાર કરો.

કેટલાક માણસો કહે છે કે નદીને જૂના માર્ગમાં (પટમાં) વહેવું વધારે રહેલું પડે છે, માટે જીર્ણ સંસ્થામાં નવીન ચૈતન્ય પૂરવાના પ્રયત્ન કરવા જોઇએ. 'રામ' કહે છે કે આ વાત પ્રકૃતિની વિરૂદ્ધ છે. એકવાર

માર્ગ છોડયા પછી નદી પુનઃ તે જ માર્ગમાં વહેવા લાગી હોય એવું એક તો દૃષ્ટાંત મને આપો ? અથવા એકવાર પ્રાણ નીકળી ગયા પછી પુનઃ તે જ શરીરમાં પ્રાણે પ્રવેશ કીધો હોય એવો. એકાદ દાખલો તો મને બતાવો ? જુના સીસામાં નવો દારૂ કેમ રહેશે ? (New wine in old bottles won't do.) શેરડીમાંથી એક વાર રસ નીકળી ગયા પછી તેજ સાંઠામાં પુનઃ તેવી જ રીતે રસ આવી શકશે નહિ. તે સાંઠાને તો ભસ્મીભૂત જ કરી નાંખવો જોઇએ. " પદાર્થ અને તેની રચના પોતાનાં સ્વરૂપ અને પરસ્પરના સંબંધ બદલે છે અને એકવાર ફેંકી દીધેલાં સ્વરૂપ અને સંબંધનો આશ્રય પુનઃ કદિ પણ લેતાં નથી" આપણે આ સર્વ આહુતીઓની જ્ઞાનાગ્નિકુંડમાં આહુતિ આપવી જોઇએ. દેશકાળને અનુકૂળ હોય એવા રૂપમાં આપણે ખરા યજ્ઞના તત્ત્વનો સ્વીકાર કરવો જોઇએ. કેટલાક લોકો એવા છે કે તેઓ પ્રાચીન ગત વૈભવનું સતત સ્મરણ કરી બેસી રહેવું અને મૂર્તિમંત સ્વદેશાભિમાન સમજે છે ! આ લોકોને નવીન પરિસ્થિતિમાં પોતાના જૂના ઘરનો બોજો પોતાની પીઠ પર લઇને ફરનારી ગોકળગાયની જ ઉપમા આપવી જોઇએ; અથવા આ લોકોને જૂની અને નિરૂપયોગી થઈ ગયેલી ખાતાવહીના પોથાનાં પાનાં ઉથલાવતા બેસી રહેનારા દેવાળીઆ પેઢીદાર જ કહેવા જોઇએ. હવે વિચાર કરવામાં વખત ગુમાવશો નહિ. હિંદદેશ એકવાર મહાન્ ગણાઇ ગયો છે. સર્વને એકત્ર કરો. તમારૂં બળ અમર્યાદ છે. ખરી લાગણી ઉત્પન્ન કરો એટલે હિંદુસ્તાન પુનઃ મહાન્ થશે.

ઇતિહાસ અને સ્વાનુભવથી સિદ્ધ થાય છે કે જ્યારે લોક સમુદાય એકત્રિત થાય છે અને માણસોની દૃષ્ટિ તથા હસ્તો એક થાય છે ત્યારે અંતઃકરણનું ઐક્ય સાધવાની અમૂલ્ય સંધિ વારંવાર પ્રાપ્ત થાય છે. જાણતાંઅજાણતાં એક બીજાની ભાવના તથા વિચારની અદલાબદલી થાય છે અને સર્વ લોકો મનોવૃત્તિ, વિચાર અને આત્મિક તેજની

સામાન્ય ભૂમિ પર આવી પડે છે. આ રીતે સર્વેના હૃદયમાં પરસ્પર પ્રેમ અને ઐક્યની લાગણીનો ઉદ્‌ભવ થાય છે. મૂર્ખ તથા લડાયક આરબ લોકોને એક દિવસમાં નિદાન (કાંઇ નહિ તો) પાંચ વાર પણ (નિમાજ પઢાવીને) ઈશ્વરસન્નિધ (ઈશ્વરસન્મુખ) લાવવામાં મહમ્મદનું ચાતુર્ય દેખાઈ આવે છે. આ રીતે તે વ્યવસ્થાશૂન્ય પ્રદેશમાં એક સંઘટિત પ્રજા બનાવી શક્યો.

યજ્ઞ, તીર્થ, મેળા, મંદિર, ન્યાયમંદિર, ભોજનગૃહ, વિવાહસમારંભ, સ્મશાનયાત્રા, સભા, સમાજ, વાર્ષિકોત્સવ, આધુનિક પરિષદો, રાષ્ટ્રીય મહાસભા (નેશનલ કોંગ્રેસ) ની બેઠકો, આ સર્વે હિંદુસ્તાનના લોકોને એકત્ર મળવાના પ્રસંગો છે. તેવી જ રીતે પાશ્ચાત્ય દેશોમાં ખ્રિસ્તી દેવાલયો, હોટલો, પ્રદર્શનો, ફાંસીનાં સ્થાનો, વિશ્વવિદ્યાલયો, સાર્વજનિક વ્યાખ્યાનો, કલબો, અને રાજકીય સમ્મેલનો આદિના યોગથી લોકોનો શંભુમેળો જામે છે. જે સંસ્થામાં પ્રેમયુક્ત સાત્વિક ભાવ વિદ્યમાન હોય છે તે જ સંસ્થા વિશેષે કરીને ઐક્યવર્ધક (સંપમાં વધારો કરનારી) હોય છે અને આવી સંસ્થામાં જ ઐક્યને પ્રેમરૂપી જળનું સિંચન થવાથી તે વૃદ્ધિગત થાય છે. જ્યાં અંતઃકરણની એકતા થાય છે, ત્યાં જ ચિરસ્થાયી ઐક્યની ઉત્પત્તિ થાય છે. માત્ર દેહનું સામીપ્ય (નજીક આવવું) થવાથી ઉત્સાહજનક ફળ મળતું નથી. તેથી તો ઉલટો મત્સર વધે છે. તાણીતોસીને બહારથી ઐક્ય સાધવાની ખટપટ કરવી વૃથા છે. જે મૈત્રીમાં (મિત્રતામાં) અંતઃકરણનું ઐક્ય (મિશ્રણ) થઇ શકતું નથી તે મૈત્રી સ્ફોટક (ફુટે એવા) પદાર્થોના મિશ્રણ કરતાં પણ વધુ ખરાબ છે. પગની ગતિથી દેહને નજીક આણવાથી હમ્મેશાં મન પણ નજીક આવે છે એમ સમજશો નહિ. આપણા મિત્રો અથવા આપણા અનુયાયીઓ હમ્મેશાં આપણી પાસે જ રહે એવી આપણી ઇચ્છા અથવા આવશ્યકતા હોય એમ બનતું નથી. સર્વ ચૈતન્યના

ઉત્પત્તિસ્થાન **શાશ્વત ઝરારૂપી આત્માનો** જેટલે નજીક આપણે હઈશું તેટલા અધિક મિત્રો આપણને મળશે. વીલો (Willow) નામનો છોડ પાણીની નજીક જ ઉગે છે અને પાણીની તરફ જ પોતાનાં મૂળીઆંને ગતિ આપે છે, આથી તેની આસપાસ તે જાતના ઇતર પુષ્કળ છોડવાઓ આપો આપ ઉગી નીકળે છે. આ પ્રમાણે આપણે પણ **શાશ્વત ઝરા (આત્મા)** ની નજીક જ રહેવું જોઇએ, કે જેથી આપણી આસપાસ પણ સમાનશીલ પુષ્કળ મનુષ્યો ઉપસ્થિત થશે. માત્ર પ્રથમ તમારે જ **સત્યના ઝરા**ની સન્નિધ ઉભું રહેવું જોઇએ.

દુર્બિનના કાચમાં કેંદ્રિય (Focal નાભિગત) અંતર્ યોગ્ય પ્રમાણમાં રાખવામાં આવે કે તરત જ સઘળા કાચો બરાબર કામ કરવા લાગી જાય છે. સૂર્યની ગ્રહમાળા સુગમતાથી ચાલે છે તેનું કારણ એ છે કે જૂદા જૂદા ગ્રહોની કક્ષા વચ્ચેનું અંતર્ પ્રમાણબદ્ધ હોય છે. કેટલાક મિત્રોની સાથેનો પરિચય આપણે જરા વધુ નિકટ કિંવા સ્હેજ વધુ દૂર રાખીએ તો આપણે તેમની સાથે વ્યવહાર રાખી શકતા નથી. મિત્રતાની ગ્રહમાળામાં પ્રેમનું ચિરસ્થાયી ઐક્ય સાધવાને માટે પરસ્પર વચ્ચેનું આધ્યાત્મિક અંતર યોગ્ય પ્રમાણમાં રાખવું આવશ્યક છે. ઘણી વખત એવું બને છે કે અતિ પરિચય અથવા અતિ તટસ્થપણાથી લોકોને નુકસાન થયેલું હોવાથી પાછળથી તેઓ પ્રત્યેક માણસના સંબંધમાં શંકાશીલ થવા માંડે છે. લોકોમાં રહેલું યોગ્યતાના અંતર્નું વૈચિત્ર્ય (Diversity) યોગ્ય રીતે ઓળખવાથી જ અમુકની યોગ્યતા અને અમુકની યોગ્યતા વચ્ચે કેટલું અંતર્ છે તે જાણવાથી જ પ્રેમ, સુસંગતા અને ઐક્ય સાધી તેમ જ જાળવી રાખી શકાય છે.

રાષ્ટ્રીય ઉત્સવો એવી રીતે સુધારવા જોઇએ કે જેથી સર્વ વર્ગનો લોકોને એકત્ર થવાની સંધિ મળે તથા ધાર્મિક, સમભાવથી લોકો પોતાના સમાન ધર્મીઓને શોધી લે, તથા અરસપરસ ઐક્ય સાધે

એવી સુગમતા તેમને મળે તેમ જ સ્વાભાવિક સૃષ્ટિનિયમ પ્રમાણે એક બીજા વચ્ચે યોગ્ય અંતર્ રહેવું જોઇએ. રાષ્ટ્રીય હેમંતોત્સવ દક્ષિણ હિંદુસ્તાનના સુખદાયક પ્રદેશમાં ઉજવવો જોઇએ, રાષ્ટ્રીય ગ્રીષ્મોત્સવ ઉત્તર હિંદુસ્તાનમાં આવેલા ભવ્ય પહાડી પ્રદેશમાં, અને વસંતોત્સવ બંગદેશમાં કરવો જોઇએ. વર્ષાઋતુનું સમ્મેલન પશ્ચિમ હિંદુસ્તાનમાં ભરવું જોઇએ. આ ઉત્સવો અમુક એકાદ ધર્મ કિંવા પંથના ન હોવા જોઇએ. પણ સર્વે વર્ગોના પ્રતિનિધિઓ તેમાં વિદ્યમાન હોવા જોઇએ. આવા ઉત્સવોમાં કલાકૌશલ્ય તથા ઉદ્યોગધંધાનાં પ્રદર્શનો, સર્વે પ્રકારની દુકાનો, પદાર્થસંગ્રહાલયો, પ્રયોગશાળાઓ, ક્રીડાભવનો, ખુલ્લા મેદાનમાં અપાતાં વ્યાખ્યાનો, સામાજિક સંસ્થાઓ, કોંગ્રેસાદિ પરિષદો, રાષ્ટ્રીય નાટકગૃહ ઈત્યાદિના યોગથી જૂદા જૂદા પ્રાંતના ભિન્ન, ભિન્ન ધર્મના તથા પંથના લોકો એકત્ર થઈ શકે એવી સગવડ કરવી જોઇએ. આવા સ્થળે જીવનની બન્ને બાજુઓ—ગંભીરતા અને વિનોદ—વ્યક્ત થવી જોઇએ. ત્યાં પ્રાચીન **ભારત** વર્ષમાં ચાલતા રિવાજ પ્રમાણે ભગિની બંધુ સાથે, પત્ની પતિ સાથે અને સાંપ્રત **મુંબઈ**માં ચાલતા રિવાજ પ્રમાણે છોકરાંઓ પોતાની આયા સાથે હરે ફરે તો તે ઇષ્ટ છે. વળી સર્વ વર્ગના, સર્વ પંથના, તથા સર્વ ધર્મના વક્તાઓને સારૂ પોતાનું પ્રેમભરિત વક્તૃત્વ વ્યક્ત કરવા માટે ત્યાં એક સાર્વજનિક **વ્યાસ**પીઠ (Platform) હોય તો તેની શોભા અને ઉપયોગિતામાં ઓર પણ વધારો થાય.

રાષ્ટ્રીય વાઙ્મય (સાહિત્ય) ઉત્પન્ન કરવું, વધારવું અને તેનો પ્રચાર કરવો તથા સાંપ્રત બોલાતી સર્વ દેશી ભાષાઓમાં એકતા લાવવી એ રાષ્ટ્રૈક્ય (દેશની પ્રજામાં સંપ) સાધવાનો બીજો ઉપાય છે. સર્વ ધર્મના લોકો આવીને વાંચન, ચિંતન તથા મૌનયુક્ત પ્રાર્થના કરે અને સહાનુભૂતિ માયા તથા પ્રેમથી ભરેલી દષ્ટિનો સંયોગ કરે એવાં **પ્રીતિમંદિરો** ભિન્ન ભિન્ન સ્થળે સ્થપાવાં જોઇએ. પરંતુ આવાં

મંદિરમાં વાતચિત કરવાનો પ્રતિબંધ હોવો જોઇએ.

'રામ' ની પદ્ધતિ પ્રમાણે તરુણ લોકોએ ખુલ્લી હવામાં શારીરિક વ્યાયામ કરવો જોઇએ. વ્યાયામ કરતી વખતનું પ્રત્યેક શારીરિક હલનચલન એક આધ્યાત્મિક ભાવનાસૂચક ઉત્તમ ચિન્હ (મુદ્રા) થવું જોઇએ. ઉપર જણાવ્યા પ્રમાણે આહુતિ આપતી વખતે મનોભાવના પર જેમ છાપ (મુદ્રા) પડે છે તેવી જ રીતે શારીરિક વ્યાયામ કરતી વખતે પણ મનપર છાપ પાડી શકાય છે.

સ્નાન કરતી વખતે પણ પ્રસંગને અનુસરતાં સ્તોત્રો બોલવાં જોઇએ. પરંતુ આ સ્તોત્રો આપણે જે ભાષા સમજીએ નહિ તે ભાષામાં બોલાવાં જોઈએ નહિ.

તરુણ મનુષ્યોએ હવામાનની અનુકૂળતા પ્રમાણે તરુછાયા નીચે કિંવા આકાશછત્ર નીચે, કિંવા નદીતટપર ઉગેલાં લીલાંછમ ઘાસ ઉપર બેસી સહભોજન (સાથે બેસી જમવું) કરવું જોઇએ.

પ્રત્યેક શ્વાસની સાથે મન અને વાચાથી ૐ ૐ પ્રણવઘોષ કરવો, લાગણીથી સળગી ઉઠતા શબ્દો અને ચૈતન્યમય વિચારોથી ઓતપ્રોત થયેલાં રાષ્ટ્રસંગીતો એકત્ર થઇ ગાવાં એ પણ રાષ્ટ્રૈક્ય કરવાનું મોટું સાધન છે.

હવનને માટે કૃત્રિમ અગ્નિ સળગાવવા કરતાં સાત્વિક તરુણોએ પોતાના અહંકાર (અહંભાવ) ની આહુતિ આપવા માટે પ્રભાતનાં અથવા સાયંકાળનાં સૂર્યકિરણોના તેજનો હોમાગ્નિ તરીકે ઉપયોગ કરવો જોઇએ.

ઉઠો વેગે સુભક્તો રે
ધરો આગળ કદમ ભાઇ,
કરો શુદ્ધિ હૃદયની રે
રક્ત બાલાદિત્યમાં ન્હાઇ.

તે તેજસાગરમાં તમે ડુબકી મારો, તેજોમય બની બહાર નીકળો અને સમસ્ત જગતને તમારા દિવ્ય પ્રકાશથી આચ્છાદિત કરો, આનું જ નામ હવન છે.

નગરકીર્તન કરવાં, ગાયનનૃત્યાદિના વરઘોડા કાઢવા અથવા સત્યનો જયજયકાર કરતાં કરતાં ઉત્તમ તમાસા તથા દેખાવો દેખાડતાં રસ્તામાં ચાલવું એ સાધારણ જનસમાજમાં અને વિશેષ કરીને સ્ત્રીઓમાં અને બાળકોમાં (અર્થાત્ ભવિષ્યની પ્રજામાં) પ્રેમ તથા ઐક્ય ઉત્પન્ન કરવાનો એક ઉત્તમ ઉપાય છે.

સ્ત્રીઓ, બાળકો અને મજુરવર્ગની કેળવણી પ્રત્યે બેદરકારી રાખવી એ જે શાખાપર આપણો આધાર હોય તે જ શાખાને કાપી નાંખવા સમાન છે, એટલું જ નહિ પણ ખુદ પ્રજારૂપી વૃક્ષના મૂળમાં ઘા કરવા બરાબર છે.

વીશમા શતકના ઋષિકુમારો ! જો તમે શ્રુતિનો ઉપદેશ સમજશો તો તમને સંકુચિત કરી નાખનારા જે સેંકડો પેટાવર્ણ તથા પંથરૂપી ભારે કવચ તમારાપર લાધ્યાં છે તે તમારે ફાડી તોડી નાખવાં પડશે. જો તમારા આત્માને ઓળખવાને તમે તૈયાર ન હો, જો તમને શ્રુતિનું અભિમાન ન હોય અને આ સખત તાપથી બળતા ખરા ઉન્હાળામાં પણ જો તમે શિયાળાને માટે કરાવેલાં કપડાં વાપરવાનો આગ્રહ ધરતા હો તો તમને તમારા પૂર્વજોના કસમ છે કે તમારી સાંપ્રત સ્થિતિ કેવી છે તે મહેરબાની કરીને લક્ષમાં આણો. મનુષ્યદેહ કેવળ કાળને જ અધીન નથી; પરંતુ દેશને પણ અધીન છે. કાળની દૃષ્ટિથી જોતાં તમે હિમાલયમાં રહેતા ઋષિઓના ખુદ વંશજ હશો, પરંતુ સ્થળની દૃષ્ટિથી જોતાં કળા, કૌશલ્ય અને વિજ્ઞાન શાસ્ત્રના પક્કા જ્ઞાતા તથા વ્યવહારકુશળ યૂરોપીઅનો અને અમેરિકનોની સાથે જે સમકાલીન અસ્તિત્વનો સંબંધ તમે ધરાવો છો તેનો ઈનકાર તમે કરી શકશો નહિ. આનુવંશિક (વંશ-

પરંપરાના) સંસ્કારથી તમારામાં ઉપનિષદ્નું જ્ઞાન ભલે આવે, તેને ભલે પ્રાપ્ત કરો, પરંતુ લૈકિક બાબતમાં તો જાપાન તથા અમેરિકાનું વ્યાવહારિક જ્ઞાન સંપાદન કરી તેને પોતાના જીવનમાં ઓતપ્રોત ગુંથી દેવાથી જ તમે જગતના જીવનકલહમાં ટકી શકશો. એક વૃક્ષનો કોમળ છોડ જો આસપાસની જમીન, હવા, પાણી, પ્રકાશાદિમાંનાં પોષક તત્ત્વો લઇ તેને પચાવવાનો ઇનિકાર કરે અને પોતાના બીજ વિષે બડાઈ માર્યા કરે તો તે જલદી જ મરી જશે એમ નક્કી સમજવું. પોતાના રાષ્ટ્રીય વ્યક્તિત્વનો પરિત્યાગ કરવાનો ઉપદેશ આપવાની કલ્પના પણ '**રામ**' ના મસ્તકમાં આવનાર નથી; પણ '**રામ**' તમને ફરમાવે છે કે તમારે વધવું જોઇએ; વર્ત્તમાન અને ભૂતકાળ આ ઉભયનો સ્વીકાર કરીને તમારે વધવું જોઇએ અને જે પ્રમાણે તેઓ (યુરોપીઅનો તથા અમેરિકનો) તમારી **બ્રહ્મવિદ્યાને** તેમની પોતાની કરી લે છે તે પ્રમાણે તમારે તેમના ભૌતિકશાસ્ત્રને તમારૂં પોતાનું કરવું જોઇએ.

ઇતિહાસ તથા અર્થશાસ્ત્ર પરથી જણાય છે કે વૃક્ષોની વૃદ્ધિ અને પ્રજાની વૃદ્ધિમાં એક જ નિયમ પ્રવર્તે છે, અને તે નિયમ સમયાનુસાર કલમ (કાપકુપ–દેશાંતર) કરવાનો છે. જો આપણે ભૂખેમરતા બેકાર રંક **હિંદી** લોકોને જગતની ઓછી વસ્તીવાળા ભાગમાં પોતાનું ગુજરાન ચલાવવાને માટે મોકલી દઇએ તો તે લોકો ઉન્નત થશે અને આથી **હિં**દુસ્તાનના લોકો દૂરદૂરના દેશમાં પ્રસરી જશે. આથી **હિં**દુસ્તાનનું આલસ્ય નષ્ટ થશે, દેશને ઓછો બોજો ધસડવો પડશે અને આલસ્ય ઉત્પન્ન કરનાર કાર્બોનિક એસિડ ગૅસ પણ સાથે સાથે કમી થશે. જો આ પ્રમાણે તમે ખુશીથી કરશો તો વિજયરથનાં ચક્ર (પૈડાં) સાથે જાણે તમે દેવને બાંધી મૂક્યા હોય તેમ તમારો વિજયરથ જોરથી દોડશે. જો એમ નહિ કરો તો ઈશ્વરનાં નિર્દય

ચક્રો દેશમાં ફરવા માંડશે અને પોતાના માર્ગમાં જે આવે તેના જરા પણ અટક્યા વગર એક સરખી રીતે ચૂરેચૂરા કરી નાંખશે. આ નાશમાંથી જો તમે તમારૂં રક્ષણ નહિ કરશો તો ઠપકો તમારે શિર જ રહેશે. તમે ગમે તેમ માનો પણ ઈશ્વરને તમારા પ્રત્યેની દયાને ખાતરજ પ્લેગ, દુષ્કાળાદિથી આ કાપકુપ કરવી પડે છે. જો એક માણસ પોતાની બુદ્ધિનો ઉપયોગ સૃષ્ટિનિયમાનુસાર કરે તો જ તેમાંથી તે બચી શકે. આવા મનુષ્યનું નામ પોતાના કરેલા પ્રયત્નોથી સૃષ્ટિની ચુંટણી (Natural selection) ની યાદીમાં દાખલ થઈ જાય છે અને જીવનકલહમાંથી તેને મુક્તિ મળે છે.

હવે કેટલાક લોકો કહે છે કે "ગરીબ બેકાર લોકોને જ શા માટે હદપાર કરવા જોઇએ ?" આવા માણસોની કલ્પના એવી હોવી જોઇએ, કે જે પ્રમાણે ગાંડા માણસને ઇસ્પિતાલમાં તંગ વસ્ત્રથી જકડી નાંખવામાં આવે છે, તે પ્રમાણે દરેક માણસને ઘરમાં ગોંધી રાખવા જોઇએ. જે ખોલીમાં તમે જન્મ્યા હતા તે ખોલીની બહાર શા માટે જાઓ છો ? ઘર મૂકીને રસ્તાપર પણ શા માટે આવો છો ? તમે જે પ્રમાણે ભૂલોકનાં બાળક છો તે જ પ્રમાણે સ્વર્ગ લોકનાં બાળક પણ છો, બલકે તમે સ્વર્ગરૂપ જ છો. તમે જ્યાં જાઓ ત્યાં તમારૂં ઘર છે. એક જ જગ્યાએ તમારે ગોંધાઈ રહેવાની જરૂર નથી. હિંદુસ્તાન દેશ પણ આજે જગતને છોડી એકલો રહી શકશે નહિ. પૂર્વે એવો એક કાળ હતો કે જ્યારે હિંદુસ્તાન અલગ, તથા ઈરાન અને મિસર અલગ થઈ રહ્યા હતા. પણ આજે બાષ્પ (વરાળ) અને વિદ્યુત્‌ની મદદથી દેશકાળના બંધન મૃતપ્રાય થયાં છે. અગાઉની માફક સમુદ્ર અટક (પ્રતિબંધ) તરીકે રહ્યો નથી, પણ રાજમાર્ગ બની ગયો છે. પ્રાચીનકાળના દેશો તે આજે શહેરો બની ગયાં છે. અગાઉનાં શહેરોને લોકો આજે માત્ર રસ્તા ગણી કાઢે છે. માટે હવે સ્વગૃહ વિષેની કલ્પના વિસ્તૃત

કરવાનો સમય આવી પહોંચ્યો છે! સૃષ્ટિ અને ઈશ્વરનાં બાળકો ? સઘળા દેશોપર તમારો એક સરખો જ હક છે. સઘળી માનવજાત તમારાં ભાઈબેન છે. હિંદી પ્રજાને ગળે લાખો ભિખારીઓનો જે બોજો લટકાવેલો છે તેમાં વધુ ભાર કરવાને બદલે સમાજના ઉપયુક્ત ઉદ્યોગી માણસ બનીને જ્યાં જીવનનો ઉત્તમ રીતે નિર્વાહ થઇ શકે ત્યાં ખુશીથી જાઓ. ઈશ્વર અને માનવજાતિના તમને કસમ છે. જાઓ! ચાલો, તૈયાર થાઓ!

હિંદુસ્તાનના સંકટનું નિવારણ કરવું એ બાબત કેટલાક માણસોને એક રાષ્ટ્રીય પ્રશ્ન જેવી લાગતી હશે. પણ **રામ**ને તો આ બાબત આંતર્ રાષ્ટ્રીય (International સર્વે દેશોના) પ્રશ્ન જેવી લાગે છે. કોઇના મનમાં આ પ્રશ્ન સ્વદેશાભિમાનનો લાગતો હશે. પણ **રામ**ને તો તે સમસ્ત માનવજાતિ સંબંધીનો લાગે છે. મારાં બાળકો મારી દૃષ્ટિસમીપ ભૂખથી ટળવળીને મરે તેના કરતાં દૂર દેશમાં જીવતા રહીને ઉન્નતિ પામે એ વધારે ઇષ્ટ છે. પ્રેમાશ્રુથી ભરેલી આંખો સહિત '**રામ**' તમને રજા આપે છે. જાઓ.

પરદેશમાં પોતાનો ઉદરનિર્વાહ કરી થોડી વધુ કમાણી થાય તો પુનઃ સ્વદેશમાં આવજો. જે પ્રમાણે **જા**પાની તરૂણોએ પાશ્ચાત્ય પ્રજાનું વ્યાવહારિક જ્ઞાન પોતાના દેશમાં આણ્યું તે પ્રમાણે તમે પરદેશમાં મેળવેલું જ્ઞાન તમારા દેશી બંધુઓને અર્પણ કરી તેમને સુખી કરજો-જો પરદેશમાં તમારો નિર્વાહ જેમ તેમ કરતાં ચાલે તો તો ત્યાં જઈ રહેજો, અને જો તમારે હિંદમાતાની દુઃખિત છાતી પર નિરુદ્યોગી જળો થઇને જ રહેવાનું હોય તો તો એકદમ **અર**બી સમુદ્રમાં ભુસકો મારજો, અને સમુદ્રનું આતિથ્ય સ્વીકારજો, પરંતુ હિંદુસ્તાનના કિનારાપર પુનઃ પાય મૂકશો નહિ. સ્વદેશાભિમાન અને સ્વદેશપ્રીતિ તમને આ પ્રમાણે કરવાની જ આજ્ઞા કરે છે.

'રામ' જેટલો મનુષ્ય પ્રાણીને વ્હાય છે તેટલો ઈતર પ્રાણી તથા પાષાણને સુદ્ધાં વ્હાય છે. 'રામ' ના મનમાં વાંદરા પણ દેવના જેટલા જ પ્રિય છે. પરંતુ જે સત્ય તે તો સત્ય તરીકે જ પ્રકાશશે. જે જૂઠું બોલે તે દેવની અકૃપાને પાત્ર થાય છે. જૉનબુલ (ઇંગ્લાંડ) ના પંઝામાંથી છૂટવાનો આયર્લાંડને જે નાનો સરખો માર્ગ પ્રાપ્ત થયો હતો તે એ હતો, કે ગરીબ બિચારા આઇરિશ લોકો દરવર્ષે હજારોની સંખ્યામાં પોતાની જન્મભૂમિ છોડી અમેરિકામાં જઇને રહ્યા. હિંદના આળસુ લોકોએ મારા પ્રિય અમેરિકા કિંવા ઇતર દેશોમાં જઇ ગરદી કરવી એવી 'રામ' ની ઇચ્છા નથી. વસ્તુસ્થિતિ જ એવી છે કે તમારા પરદેશગમનમાં તેમનો પણ ફાયદો સમાયેલો છે. જે વૃક્ષો એક ઠેકાણે ગરદી કરી મોટી સંખ્યામાં ઊગે છે તે ઘણાં ક્ષીણ અને કમજોર હોય છે. તેમાંના એકાદ વૃક્ષને પોતાની મૂળ જગ્યાએથી ઉખેડી બીજાં કોઈ દૂરનાં સ્થળે રોપો તો તે એક પ્રચંડ વૃક્ષ થઇ જશે. જો તમે પરદેશ-ગમન કરશો તો જે સ્થળે તમે જશો ત્યાં એક ભૂષણરૂપે જ વિરા-જશો. અમેરિકાના ધનાઢ્ય લોકોની અગાઉ એવી જ સ્થિતિ હતી. ત્યાંના ઘણા ખરા લોકો પ્રથમ યૂરોપથી ભિખારી હાલતે જ આવ્યા હતા. સર્વ રાષ્ટ્રોના ઇતિહાસ પરથી સિદ્ધ થાય છે કે લોકો જેમ પરદેશગમન કરે છે તેમ સમાજસ્થિતિ સુધરતી જાય છે.

યજ્ઞ વિષે બીજા બે શબ્દો કહું છું. યજ્ઞનો અર્થ કદિ કદિ 'ત્યાગ' કરવામાં આવે છે. 'ત્યાગ' જેવા ઉદાત્તશબ્દનો અર્થ ક્રિયાશૂન્ય અજગર વૃત્તિ (અજગરના જેવું આળસુપણું—એદીપણું) અથવા આત્મઘાતક દુર્બળતા કરશો નહિ. અથવા તેનો અર્થ નિષ્ઠુર, તથા શરીરને ક્લેશ આપનાર વૈરાગ્ય વૃત્તિ પણ સમજશો નહિ. ઈશ્વરનું પવિત્ર દેવાલય-તમારો માનવી દેહ—જરા પણ પ્રતિકાર કર્યા વગર માંસભક્ષક ક્રૂર વરૂને ખાવા દેવું એ કાંઈ ત્યાગ નથી. પોતાની જાતને અન્યાય તથા

અઘોર પાતકને તાબે કરી દેવાનો તમને શું અધિકાર છે ? જારકર્મી મનુષ્યને પોતાનું પવિત્ર તનુ અર્પણ કરવું એ કાર્ય કાંઈ સ્ત્રીની ત્યાગવૃત્તિ પ્રદર્શિત કરતું નથી. ત્યાગ એટલે પોતાનું સર્વસ્વ સત્યને (સત્યસ્વરૂપને) અર્પણ કરવું તે. આ આપણો દેહ, આ આપણી સર્વ માલમિલ્કત ઈશ્વરની છે. તમે તમારો પહેરો નીમકહલાલીથી ભરો. ઈશ્વરની સોંપેલી પવિત્ર મૂડીમાં અન્યાય તથા પાપને હાથ ઘાલવા દેશો નહિ. પ્રથમ સત્યથી આપણે ભિન્ન છીએ એવું સમજીને તેથી અલગ રહેવું અને પછી ધર્મના નામ હેઠળ ત્યાગ કરવો એ બીજાની વસ્તુનું અપહરણ કરવા જેવું છે. પારકી વસ્તુનું દાન કરવું એ પાપ નહિ તો બીજું શું ? સત્યરૂપી ચળકતા રવિની પેઠે પ્રકાશો, સત્ય સ્વરૂપ બનો. આ જ માત્ર વાસ્તવિક ત્યાગ છે. પણ જરા થોભો. એને આપણે ' ત્યાગ ' નું નામ આપી શકીશું કે ? શું એ દૈવી ઐશ્વર્ય નથી કે ? દૈવીપણું અને ' ત્યાગ ' નો અર્થ એક જ થાય છે. વિદ્યા અને વિનય તેનાં બાહ્ય ચિન્હો છે.

વૈદિકકાળમાં પણ અહંકારમાંથી ઉત્પન્ન થયેલા કર્મકાંડથી જ મુક્તિ મળતી નહોતી. મુક્તિ હમ્મેશાં જ્ઞાનથી મળે છે. કર્તવ્યના ભારથી દબાઈ ગયેલો અને દોડાદોડથી હાંફી ગયેલો, સ્વાર્થીપણાનો સુધરેલો ગુલામ, આધુનિક ઉપલકક્રિયા કર્મકાંડ દ્વારા પાપ અને દુઃખથી મુક્ત થઈ શકશે નહિ. તે જગતની સર્વ સંપત્તિ તો મેળવશે, પરંતુ આપણો આત્મા તે સર્વનો આત્મા છે એવું જ્ઞાન થયા વગર તેને શાંતિ મળનાર નથી. જગતનાં સઘળાં પરિવર્તનો અને સંયોગોમાં એક તત્ત્વ અંતર્ભૂત થયેલું જણાય છે. અને તે 'આત્મપ્રતીતિ' છે. અને જ્યાં સુધી એક માણસનું જીવન કૃત્રિમતા, બાહ્યાચાર તથા દૃશ્યમાં જ ગુંચવાઇ રહ્યું છે, ત્યાં સુધી પ્રત્યેક ઉથલપાથલ તથા પરિવર્તનથી માત્ર સૂકા કચરાનો નવીન થર જ બહાર આવે છે, જમીન (ખરી વસ્તુ) તો બિલકુલ દેખાતી જ નથી. જ્યાં સુધી સર્વ વસ્તુ આપણે પોતે જ છીએ એવા દૃઢ નિશ્ચય રૂપી આરોગ્ય તમારા શરીરને પ્રાપ્ત

થયું નથી ત્યાં સુધી સુધારણાનો સર્વ ભપકો દેહાભિમાનનું દુઃખકારક વ્રણ (ચાંદું) ઢાંકવાની મલમપટ્ટી જ કહી શકાશે. વેદાંતનો આ જ્ઞાનકાંડ તે જ ખરો વેદ છે, અને એને જ ષડ્દર્શનકારોએ, જૈન તથા બુદ્ધ ગ્રંથકારોએ 'શ્રુતિ' નું નામ આપ્યું છે. હિંદુભાઇઓ! આજ 'શ્રુતિ' નો આશ્રય લો. સાંપ્રતકાળની આવશ્યકતા પ્રમાણે સ્મૃતિ તથા કર્મકાંડ બદલો. આ રીતે તમારૂં હિંદુ તરીકેનું વ્યક્તિત્વ જાળવી શકશો, એટલું જ નહિ પરંતુ તમારી ઉન્નતિ થઈ તમે સર્વ જગતના ગુરુ કિંવા માર્ગ-દર્શક બનશો. બીજાથી અલગ રહેવાથી પ્રાપ્ત થયેલી ઘેરાયલાં પ્રાણીના જેવી શિથિલતા આ રીતે દૂર થશે અને સર્વનો સમાવેશ કરનારી નવી-નતા તમારા અંગમાં આવશે. આત્મજ્ઞાન વિના કાર્ય કરનાર મનુષ્યની સ્થિતિ અંધારી કોટડીમાંના મનુષ્યના જેવી થાય છે. તેનું મસ્તક ભીંત સાથે ભચકાય છે, ટેબલથી ઘુંટણ ભાગે છે, ખુરસીપરથી ઉથલાઇ પડે છે અને સર્વ પ્રકારે તે હેરાન હેરાન થાય છે. પ્રકાશમાં કામ કરનાર મનુષ્યને આવો ત્રાસ વેઠવો પડતો નથી. જ્ઞાનહીન મનુષ્ય ઘોડાની પુંછડી પકડીને આખે રસ્તે લાત ખાતો ખાતો જાય છે અને જ્ઞાનવાન્ મનુષ્ય ઘોડાની પીઠપર સ્વાર થઇ જઇને આનંદ તથા સુખની સાથે મોજ કરતો માર્ગ કાપે છે. આત્મજ્ઞાની મનુષ્યને કોઈ પણ કર્મ, કર્મ તરીકે લાગતું નથી. વસંતઋતુનો વાયુ કુસુમગંધ જેટલી સહેલાઇથી લઇ શકે છે તેટલી સહેલાઇથી સ્થિતપ્રજ્ઞ મનુષ્ય એક પહાડ જેવાં પ્રચંડ કાર્યને કરે છે. શંકરાચાર્ય કહે છે કે "આત્મજ્ઞાની મનુષ્ય કાંઈ જ કર્મ કરતો નથી." તેમની દૃષ્ટિથી જોતાં આ વાત સાચી લાગે છે. કારણ કે એવું કોઇ પણ કાર્ય નથી કે જે તેમને કષ્ટપ્રદ લાગ્યું હોય. સર્વ કામ તેમને રમત, ગમત, મોજ—આનંદરૂપ જ લાગે છે, તેમને કોઈ પણ કામ કર્તવ્યરૂપ (બંધનરૂપ) લાગતું નથી. **તે પરિસ્થિતિનો રાજા બને છે (He is the Master of the Situation) તે કદિ સંતપ્ત**

થતો નથી, તેને મનથી સર્વ વાત બની ગયેલી હોય છે, તે કૃતકૃત્ય થયેલો હોય છે, તે ઉદ્વેગ ધરતો નથી, તેને દુઃખ થતું નથી, તે સદા ધીર તથા ઉલ્લસિત અને 'કર્મ કરવાની' દોડાદોડીમાંથી મુક્ત હોય છે.

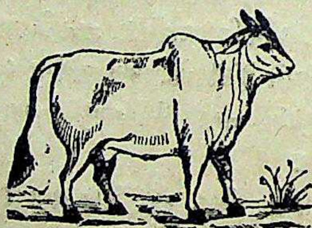
પરંતુ એવા મનુષ્યને આળસુ એદી કહેવામાં આવશે કે ? ત્યારે તો તમે સૃષ્ટિને પણ આળસુ અને સૂર્યને પણ નિરુદ્યોગી કહેશો. નિષ્કામતાના અપૂર્વ, અસામાન્ય ઉપદેશક **શંકર** તરફ જ દૃષ્ટિ કરો. સમસ્ત માનવ ઈતિહાસમાં આટલા થોડા કાળમાં માત્ર એક જ વ્યક્તિને હાથે એટલું બધું કામ થયું હોય તેવું એક તો ઉદાહરણ આપો ! તેમણે સેંકડો ગ્રંથો રચ્યા, સંસ્થા (મઠ) સ્થાપી, રાજાઓને સ્વમતાનુયાયી (પોતાના મતના શિષ્ય) બનાવ્યા અને **રામ**ના સેતુથી **હિ**માચલ પર્વતના સર્વ **ભર**તખંડમાં પ્રચંડ મહા સભાઓ ભરી હતી. જેવી રીતે નક્ષત્રોમાંથી પ્રકાશ અને પુષ્પમાંથી સુગંધ ચારે તરફ પ્રસરે છે તે પ્રમાણે આ મહાકાર્યનો પ્રચંડ ઓઘ તેમનામાંથી સહજ નીકળ્યો હતો.

અત્રે **મનુ**ના કહેવા પ્રમાણે આત્મયજ્ઞીને સ્વરાજ્ય પ્રાપ્ત કરાવી આપનાર **બ્રહ્મયજ્ઞ** સંબંધે ઉલ્લેખ કર્યા સિવાય '**રામ**' રહી શકતો નથી. તમારૂં સર્વ મમત્વ, આસક્તિ, 'મારૂં તારૂં'ની કલ્પના, કામના, રાગદ્વેષ, મનોવિકાર, મરજી, ઈતરાજી, શિષ્ટાચાર, દેહ, મન, હક, ન્યાયાન્યાય, નામરૂપ, મોહ, ઈત્યાદિ સર્વની જ્ઞાનાગ્નિમાં આહુતિ આપો. તેમનો ત્યાગ કરો, તેમને ફેંકી દ્યો. આ સર્વનો ધૂપ કરો અને **તત્ત્વમસિ**' ના જ્વલંતકુંડમાં જ્યારે એ વસ્તુઓ બળતી હોય ત્યારે તેના સુગંધનો આસ્વાદ લો.

આપણું બ્રહ્માત્મત્વ સિદ્ધ કરી મોહ તથા દૌર્બલ્યનો ત્યાગ કરો, તેને જીતો, તેને વશ કરો. સ્વાત્મનિષ્ઠ મનુષ્યને આખા જગતે એક બા-

જુ થઇને માર્ગ આપવો જ જોઈએ. જગત્ના પ્રભુ તમે થાઓ, નહિ તો જગત્ તમારા પર જ પોતાનું પ્રભુત્વ જમાવી દેશે. સંશયપણું કિંવા અંધશ્રદ્ધાના ગુલામને મોક્ષ પ્રાપ્ત થનાર નથી. આવા જ લોકો સોગન ખાય છે, કારણ કે તેઓના પોતાના અસ્તિત્વનું (**अहमास्मि** હું છું એ) વિધાન પોકળ–વ્યર્થ હોય છે. પોતાની બ્રહ્માત્મતા વિષે તમને શંકા છે કે ? હૃદયમાં સંશયને જગા આપવા કરતાં તેમાં બંદુકની ગોળીને જગા આપવી બહેતર ! તમારૂં અંતઃકરણ તમને દગો દે છે કેમ ? તેને ખેંચી કાઢો અને દો ફેંકી ! ઉલ્લસિત વૃત્તિથી સત્ય સાગરમાં પ્રવેશ કરો. ગભરાઓ છો શામાટે ?

કોનાથી ડરો છો ?
ઈશ્વરથી ! એ તો સાવ મૂર્ખતા છે.
માણસથી ડરો છો ? એ તો ભીરુતા છે.
પંચ મહાભૂતથી ડરો છો ?
તો તો હિમ્મત ધરો.
તમારી જાતથી જ ડરો છો ?
ત્યારે તો આત્માને ઓળખો.
કહો કે "હું ઈશ્વર છું."
"રામ સત્ય સ્વરૂપ છે."

CRITICISM & UNIVERSAL LOVE.

ટીકા અને વિશ્વવ્યાપી પ્રેમ.

રે જ્યારે હિંદુસ્તાનમાં કોઈ નવી હીલચાલ શરૂ થાય છે, ત્યારે ત્યારે પક્ષાભિમાનથી દોરાઈ જઈ લોકો તે હિલચાલના આગેવાનના સ્વભાવની કાળી બાજૂ જ આગળ આણે છે. આવી રીતે પુષ્પને ખીલતાં પહેલાં જ ચુંટી નાંખવામાં આવે છે. પરંતુ દોષ વગરનું કોણ છે? સ્વામી વિવેકાનંદ ખાવાપીવાનીબાબતમાં વિધિનિષેધ પાળતા નહોતા. એ બાબતનું ઢોલ પીટીનેકેટલાક લોકો ત્હેમના ઉદાત્ત અને કલ્યાણકારક વિચાર અને સ્વતંત્ર અભિપ્રાયો તરફ દુર્લક્ષ કરે છે. તેવી જ રીતે કાશીના કૃષ્ણાનંદ સ્વામી ઉપર હલકી વર્ત્તણુકનો આરોપ મૂકવામાં આવે છે, કે જે સાંભળીને આપણને ગ્લાનિ ઉત્પન્ન થયા વગર રહે નહિ. જો કે તેવી હલકી વર્ત્તણુક તેમનામાં જરા પણ નહોતી. સાધારણ ધર્મસભા અને ધર્મમહોત્સવની સભાઓ તોડી પાડવાના પ્રયત્નો ચાલુ છે—કારણ એ જ બતાવવામાં આવે છે કે એ કામોના આગેવાનોમાં ઘણા દોષો દેખાય છે. ઘોડા ઉપરથી પોતે પડી જવા છતાં બીજા ઉપર ગુસ્સે થવું એ ખરેખર વિચિત્ર ન્યાય છે. થોડા દિવસ પર રામે એક છોકરાને હાથમાં દૂધની કેટલીક શીશીઓ લઇને જતો જોયો. અકસ્માત્ તેના હાથમાંથી એક શીશી છટકી જઇ નીચે પડી ગઇ, તેથી એકદમ ગુસ્સે થઇ જઈને ભાઈ સાહેબે બાકીની પણ રસ્તામાં ફેંકી દીધી! પરસ્પરના વ્યવહારમાં પણ લોકો આ પ્રમાણે જ ચાલે છે. એકાદ બાબતમાં પોતાના

મિત્રનો ક્ષુદ્ર દોષ દેખતાં જ તેના સર્વ ગુણોનો અનાદર કરવાને આપણે કેવા લલચાઇ જઇએ છીએ !

ઉદકસ્થિતિશાસ્ત્રના (Hydro statics) આત્યંતિક દાબ અને પ્રકટ દાબ (Total pressure and resultant pressure) વિષે વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. એકાદ પદાર્થ ઉપર આત્યંતિક દાબ ગમે તેટલો હોય પરંતુ પ્રકટ દાબ કંઈ જ હોતો નથી. હિંદુસ્તાનમાંની અસંખ્ય શક્તિઓ પરસ્પર વિરુદ્ધ હોવાથી તેમાંથી કંઇ પ્રકટ દાબ ઉત્પન્ન થતો નથી. કેવી શોચનીય સ્થિતિ! દરેક જણ પોતાના દેશબંધુના દોષ તરફ જ પોતાનું લક્ષ દોરે છે, તેથી ઐક્ય તો સંભવે જ શાનું ? પરંતુ આ અવિશ્વાસુ દૃષ્ટિ સમાજમાં દુર્જનતાની વૃદ્ધિ કરવામાં મદદ કરે છે. એક માણસને ' ચોર ' કહીને બોલાવો અને તે ' ચોરી ' કરશે, આ એક નિર્વિવાદ સત્યતા છે.

શું કાર્યને માટે સામાન્ય ક્ષેત્ર કોઈ છે જ નહિ ? આપણા બંધુઓમાં ઐક્ય વખાણવા યોગ્ય કંઇ જ ગુણો નથી ? હિંદુસ્તાનના જૂદા જૂદા પંથોમાં ઐક્ય છે જ નહિ ? પવિત્રતા અથવા અપવિત્રતાના નામ નીચે ઈશ્વરના છુપી પોલીસ ખાતાના સ્વયંસેવક સભાસદ બની દેશકાર્ય કરનાર સદ્‌ગૃહસ્થના ખાનગી વર્તન પર તપાસ રાખવાનો આપણને શો હક છે ? પોતાના ખાનગી વર્ત્તનો પર સવાલ તેની અને ઈશ્વરની વચ્ચેનો સવાલ છે, તેની વચ્ચે આપણે માથું મારવાની શી જરૂર છે ? બીજાના વર્તનમાં દોષ કાઢવામાં આપણે આપણી શક્તિનો જેટલો વ્યર્થ વ્યય કરીએ છીએ તેટલી જ શક્તિ આપણું વર્તન ઉચ્ચ બનાવવાને પુરતી થાય તેમ છે. ફરજ પાડવાથી મનુષ્યનું નીતિબળ લેશ પણ વધશે કે ? અથવા માન મેળવવાને માટે રાખેલું લોકોને રૂચતું વર્તન શુદ્ધ કહી શકાશે કે ? એ મનની પવિત્રતા છે એમ કદિ માનશો નહિ, એ દુર્બલતા છે. કાંટા હોય છે તેથી ગુલાબનું ફુલ કોઇ ફેંકી દેતું નથી. કંદોઇ ભલે સૂકો રોટલો

ખાઈને રહેતો હોય તેથી શું ત્હેના હાથની મીઠાઈ ખાવી નહિ કે? જે વસ્તુ આપણી અંદર જાય છે તેનાથી આપણે દુષિત થતા નથી પણ જે બહાર કાહાડીએ છીએ તેનાથીજ ફક્ત દુષિત થઈએ છીએ.

સ્વામી વિવેકાનંદ ગમે તે ખાતાપીતા તેમાં આપણું શું બગડ્યું? જ્યાં સુધી ત્હેમની પાસેથી ઉદાત્ત તત્ત્વો આપણને શીખવાનાં મળે છે ત્યાં સુધી તે શું ખાતાપીતા હતા તે જોવાની જરૂર નથી. વ્યક્તિ તરફ ન જોતાં ઉપદેશના ગુણાગુણ ઉપરથીજ ત્હેનો સ્વીકાર કરવો જોઇએ. ભૂમિતિનાં મૂળતત્ત્વોને યુક્લીડના શરીર સાથે શો સંબંધ છે? ચિતારો જાતે કદરૂપો હોય તેથી શું ત્હેના સુંદર ચિત્રને પણ આપણે ન લેવું? સર ફ્રાન્સીસ બેકન લાંચ લેતો તેથી શું ત્હેણે લખેલું (Inductive Logic) આપણે ફેંકી દઇશું? આ વીસમી સદીમાં તો આપણી વિવેકબુદ્ધિને જાગ્રત રાખીને ઉપદેશને ઉપદેશક વ્યક્તિ સાથે ભેળી ન નાંખવો જોઈએ. એક ગંદા તળાવમાં ઉગેલાં સુંદર કમળને શું આપણે ફેંકી દઇશું?

હિંદુસ્તાનના દારિદ્ર્યનું મુખ્ય કારણ કચરો ફેંકી દેવો, મૃતપ્રાણીઓનાં હાડકાંને અડકતાં અચકાવું, ઘ્રાણેંદ્રિએ ઠરાવેલા આરોગ્યશાસ્ત્ર (Nose hygiene) ને વધારે માન આપવું, સંક્ષેપમાં પોતાના મન પ્રમાણે જે હલકી વસ્તુ ગણાય છે તેના તરફ દુર્લક્ષ કરવું એજ છે. એ ગંદી અને હલકી ગણાતી વસ્તુઓનો યોગ્ય ઉપયોગ કરવાથી જ યૂરોપ અને બીજા સુધરેલા દેશો અત્યારે ઉચ્ચ સ્થિતિમાં આવ્યા છે. ગંદા ખાતરમાંથી ઉત્તમ ફુલોવાળો બગીચો તૈયાર નથી થતો કે? અમેરિકા અને યૂરોપનાં લોઢાંનો અને એવાં જ બીજાં કારખાનાઓમાં ખરાબ કોલસા અને ધૂમાડાનો યોગ્ય ઉપયોગ કરીને પ્રચંડ શક્તિઓ ઉત્પન્ન કરવામાં આવે છે.

ક્ષુદ્ર માંકડાઓની અજીત સેના તૈયાર કરવામાં જ **રામનું** ખરૂં કૈશલ્ય જણાઈ આવે છે. શુદ્ધ અને સાત્વિક માણસો સાથે શાંતિથી

કોણ રહી ન શકે? પરંતુ દીન અને પતિત લોકોને ખરી લાગણીથી અને માતાના જેવા પ્રેમથી જે જુવે છે તેજ ખરો ઉદાર મહાત્મા છે! કાયિક, માનસિક અને આત્મિક અવનતિ કરનાર ચોકાધર્મથી (Kitchen Religion) **આત્મારૂપી સૂર્યને** આવૃત્ત કરવાના પ્રયત્નમાં આયુષ્યનો વ્યર્થ વ્યય કરવો જોઇએ નહી, કારણ કે એથી આત્મિક અને શારીરિક અવનતિ થાય છે. જે ધર્મમાં અનંત અવિનાશી આત્મા યવનના હાથના અન્નથી ભ્રષ્ટ થાય છે—અભડાય છે તે **ચોકાધર્મ** ખરેખર દયાજનક છે! જીર્ણ થયેલા જ્ઞાતિરૂપી વસ્ત્રની નીચે શું છે તે કૃપા કરીને બરાબર જુવો! તમે કોણ છો? અનંત અવિનાશી, અને અવ્યય એવો જે વિશ્વાત્મા એજ ત્હમારો આત્મા છે. સર્વ આત્માઓનું ઐક્ય વિસરવાથી જગતમાં સર્વ અનર્થ થાય છે.

રસ્તો ચૂકેલો અને ઉતાવળો મનુષ્ય પોતાના આડોશીપાડોશી અને બાંધવોના ખાનગી વર્તન ઉપર તુટી પડીને ફક્ત ઉપરઉપરનું ફીણ કહાડી નાખવાનો પ્રયત્ન કરે છે, પરંતુ એ ફીણનાં ખરાં કારણ—તળીઆંની અસમાનતા—તરફ જરાયે લક્ષ દેતો નથી.

પતિતોનો ઉદ્ધાર કરનાર તમે કોણ? તમારો ઉદ્ધારજ પ્રથમ તમે કર્યો છે કે! જીવનસાફલ્ય કરવાને માટે જીવનને તિલાંજલી આપવાને ત્હમે તૈયાર છો? તેટલી શક્તિ અને હિમ્મત ત્હમારામાં છે? બોલો, તેટલી હિમ્મત હોય તો ઉઠો, અને ગરીબોના ઉદ્ધારક બનો.

ભગવાન્ બુદ્ધ વારંવાર એક ગુણિકાના ઘરમાં જતા હતા. હલકો ધંધો કરનારી મેરી મેગડેલીનનો સહવાસ કરતાં ઈસુખ્રિસ્ત બિલકુલ અચકાયો નહોતો. અરેરે! આ નીચ મોટાઇ ક્યારે નષ્ટ થશે? જ્યાં **સુધી આપણે એક બીજાના દોષ જ શોધ્યા કરીશું, ત્યાં સુધી દેશમાં પ્રેમ અને ઐક્યણી વૃદ્ધિ કદિ પણ થશે નહિ.** ન્હાનાં મ્હોટાં સર્વ બાળકો પર સમાન પ્રેમ રાખનારી માતાના જેવું અંતઃકરણ

બનાવવું એ જ જીવનસાફલ્યનો સાર છે. ખરી કેળવણી તે જ છે કે જેથી અખિલ વિશ્વ પ્રત્યે ઈશ્વરની દૃષ્ટિથી જોઇ શકાય.

ઉન્નતિ ક્રમે ક્રમે થાય છે. જેમ દરેક જણને બાલ્યાવસ્થા યૌવનાવસ્થા વગેરે અવસ્થાઓમાંથી પસાર થવું પડે છે, તેમ નૈતિક અને આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રમાં પણ જૂદી જૂદી અવસ્થામાંથી પસાર થવું જરૂરનું છે. પતિત મનાતા લોકો નીતિક્ષેત્રમાંના બાળકો છે. શું દરેક બાબતમાં એક જૂદા પ્રકારનું સૌંદર્ય માલમ પડતું નથી ? તમે ભૂલથી જેને 'પતિત' માનો છો તેઓ હજી 'ઉઠ્યાં નથી.' જેમ તમે એક વખતે શીખાઉ હતા તેમ તે પણ હાલ વિશ્વવિદ્યાલયના નવા શીખાઉ વિદ્યાર્થી છે.

કેટલાક માણસો વિશ્વવ્યાપી પ્રેમ ધરાવવાનો ઘણો ઢોંગ કરે છે અને તે છતાં પણ પોતાના આશ્રિતોના દોષ શોધવામાં મશગુલ રહે છે અને એ કૃત્યના બચાવમાં કહે છે કે "દોષ જોવા એ સ્વાભાવિક છે અને દોષ કરનાર તરફ તિરસ્કાર ધરાવવો એ પણ સ્વાભાવિક છે. તમે પાપને ધિક્કારો અને પાપ કરનારને ચાહો એ બને જ કેમ !"

પરંતુ વ્હાલા મિત્રો ! જ્યાં સુધી તમને કોઈ વસ્તુમાં દોષ દેખાય છે ત્યાં સુધી તમે તેના પર પ્રેમ કરી શકતા નથી. પ્રેમનો અર્થ જ "સૌંદર્ય જોવું" એ છે.

અંધારાંની સાથે લડાઇ કરવાથી શું તે જતું રહેશે ? ઘોર અંધારમાં ચોતરફ પથરા ફેંકવાથી, લાકડીઓના સપાટા મારવાથી, બારી બારણાં પછાડવાથી, ટેબલ ખુરસીનો કચ્ચરઘાણ વાળવાથી, ખડીઆ ઢોળી નાંખવાથી અને ગુસ્સે થઇ ગાળો ભાંડવાથી અંધારૂં જતું રહેશે કે ? આવી જ રીતે ઉત્સાહભંગ કરનારી અને નિરાશ કરનારી ટીકા કરવાથી માણસો સુધરી શકવાનાં નથી. ઉત્સાહ વધારનારા આશાજનક સ્નેહભરેલા ઉપદેશની જ જરૂર છે, ઉત્સાહ ભંગકરનાર ટીકાઓની જરૂર નથી. ગટરમાંનો સઘળો કાદવ રસ્તાઓ ઉપર પાથરવાથી કાંઇ હિતકારક પરિણામ આવી

શકશે ? કદિ નહિ. તેવી જ રીતે બીજાના દોષો તરફ કરડી નજર રાખવાથી ઉત્તમ પરિણામ આવી શકશે નહિ. શાંતતા અને શુભેચ્છા રૂપી પાણીનો નિર્મળ પ્રવાહ એ ગટરમાંથી વહેવરાવો કે જેથી સઘળો કાદવ આપો-આપ ધોવાઈ જાય. એમ કહેવાય છે કે **અક**બર બાદશાહે એક વખત એક લીટી દોરી અને તેના શાણા પ્રધાન **બીર**બલને કહ્યું કે " આ લીટીને કોઈપણ બાજુએથી ભૂંસી નાંખ્યા વગર ટુંકી કરી આપો " **બીર**બલે તરત જ પેલી લીટીની નીચે એક લાંબી લીટી દોરી અને ભૂંસી નાંખ્યા વગર તે લીટીને ટુંકી કરી આપી. માટે ભાઇઓ ! મોટી લીટી દોરવામાં જ ખરી મહત્તા છે. જેવી રીતે **બીર**બલે **અક**બરની ખાત્રી કરી આપી કે તેણે દોરેલી લીટી ટુંકી હતી તેવી જ રીતે આપણે લોકોને અંતઃકરણ પૂર્વક માનતા કરવી જોઈએ કે તેઓ ખોટે રસ્તે જાય છે અને અમે બતાવીએ છીએ તે રસ્તો ખરો છે. આપણા બહારના બડબડાટનો અર્થ એ જ થાય છે કે "તુલસી વડ કેમ નથી ?" "તુલસી વડ કેમ નથી ?" એ સવાલ જેટલો મૂર્ખતાથી ભરેલો છે, તેટલો જ મૂર્ખતા ભરેલો "આપણા આગેવાનો આવા કેમ નથી ? અને આપણા લોકો એવા કેમ નથી ?" એ પ્રકારનો બડબડાટ છે. આપણને દરેક વસ્તુસૌંદર્ય જોવું ગમે છે. "ખરાબ નિંદા કરવી છોડી દઇ, સારાની પ્રશંસા કરો." જીંદગીની સઘળી દ્રાક્ષામાંથી હું મિષ્ટ દ્રાક્ષરસ જ કાઢું છું.

ટીકાકાર મિત્ર ! હું તમને ચાહું છું, પણ જેનાપર તમે ટીકા કરો છો તેને પણ હું તેટલો જ ચાહું છું અને તેને વિષે પણ મારા મનમાં તમારા જેટલું જ માન છે.

કલહ.

જીવનકલહમાં ફત્તેહ કોણ પામે છે ? પ્રેમ.

જે સમાજમાં માણસોનાં અંતઃકરણો એક થાય છે, વિચારો એક

થાય છે અને સ્નેહમયી સેવા કરવામાં હાથ એકઠા થાય છે તે સમાજમાં માણસોની સંખ્યા ઓછી હોય તોપણ તે વિભાજિત શક્તિ (Divided energies) વાળા કરોડો મનુષ્યો પર જીવન કલહમાં વિજય મેળવે છે.

કલહ ત્રણ પ્રકારનો છે. (૧) વિષમ સાથે (૨) સરખા સાથે અને (૩) પ્રકૃતિવિરૂદ્ધ.

મત્સર, ઈર્ષા અને પક્ષાભિમાનથી ઉત્તેજિત થઇને સમાન લોકોની સાથે કલહ કરવામાં પોતાની શક્તિનો વ્યર્થ વ્યય કરવા કરતાં સમાન માણસોની સાથે ઐક્ય કરીને વિષમ લોકોની સાથે કલહ કરવાથી વિજય પ્રાપ્ત થાય છે.

"દરેક જાતનો જુલમ દયામાંથી જ જન્મ પામે છે" એ વાક્ય અક્ષરશઃ ખરૂં છે.

વિષમ ઉપર જ્યારે પ્રેમ થવા માંડે છે ત્યારે પ્રકૃતિ વિરૂદ્ધના કલહમાં આપણને જય પ્રાપ્ત થાય છે અને પંચ મહાભૂતો ઉપર પણ સત્તા મળે છે. "હું સર્વનો નિયામક પ્રભુ છું" એ સૂત્રને આ જડ સૃષ્ટિમાં કૃતિમાં મૂકવું અને પ્રકૃતિવિરૂદ્ધ કલહ કરવો એ બેમાં કાંઇ ફરક નથી.

ટીકા કરવાનો સ્વભાવ આ જગત્માં આટલો બધો સાધારણ કેમ છે ?

ટીકા કરવાની પ્રવૃત્તિ બીજા માણસને નુકસાન કરવા જેવી દેખાય છે પરંતુ બહુધા તે પોતાના બચાવને અર્થે હોય છે. એક પ્રકારની ટેવ અથવા અભ્યાસ છોડી દેવડાવવાને માટે, તેનાં સઘળાં ખરાબ પરિણામોનું વર્ણન કરીને સખ્ત ટીકા કરવાની જરૂર પડે છે. જ્યારે આપણે તે દોષ બીજા માણસોમાં જોઇએ છીએ ત્યારે તેનો ચેપ રખેને આપણને ઊડી વળગે એવા ભયથી આપણે તેનો સંસર્ગ તજી દેવાને ઇચ્છીએ છીએ. નવી ટેવ પાડવી અથવા નવી દૃષ્ટિ બનાવવી એ જૂની

ટ્રવ અને જૂની દષ્ટિનો નાશ કર્યા બરાબર જ છે. અને જ્યાં સુધી જગતમાં સુધારાને અવકાશ છે ત્યાં સુધી ટીકા અને તુલના પણ રહેવાનાં જ. તેનો ત્યાગ કરવો ઇષ્ટ નથી, તેમ શક્ય પણ નથી. **પરંતુ ટીકામાં કોઈ વ્યક્તિ સંબંધે બોલવું એ નુકસાનકારક છે માટે એ ઝેરને તજી દેવું જોઈએ છે.** ક્ષુદ્ર હું કે જે આપણામાં અને લોકોમાં પાપની ઉત્પત્તિ કરે છે તેને દૂર ફેંકી દેવું જોઇએ છે. આમ કરવાથી આપણું સઘળું દુઃખ જતું રહેશે અને જેવી રીતે એક રસાયણશાસ્ત્રી અથવા વનસ્પતિશાસ્ત્રવેત્તા (Botanist), રાસાયણિક દ્રવ્યો અથવા વનસ્પતિનું નિરીક્ષણ, તેમાં ગુંચવાઇ પડવાની ધાસ્તી વગર, ન્યાયીપણે, ચોક્કસપણે અને સૂક્ષ્મતાથી કરી શકે છે તેવી જ રીતે આપણે પણ આપણી આસપાસનાં સઘળાં કામો અને સઘળાં માણસોને નિસ્પૃહતા અને શાંતિથી જોઈ શકશું; તથા જેવી રીતે સૂર્ય એક શાક્ષી તરીકે થુવર અથવા ચંદન વૃક્ષ, ઉકરડો કે ઉદ્યાન નર કે નારી, પશુ કે પક્ષી અથવા જીવજંતુ, કીડી, મંકોડી અને વાંદરાને સમાનતાથી જોઈ શકે છે તેવી રીતે આપણે પણ સઘળી વસ્તુઓને નિર્દોષ અને સમાન દષ્ટિથી જોઇ શકશું.

પ્લેગથી બચવાનો ઉપાય એ જ છે, કે આરોગ્યશાસ્ત્રના નિયમો પ્રમાણે ચાલવું. તેમ પોતાના દેશબંધુ પર પ્રેમ રાખવો એ પણ આધ્યાત્મિક આરોગ્યને ઉત્તમ સ્થિતિમાં રાખવાનો નિયમ છે.

યોગ્ય ત્યાગ કરતાં આવડે તો સમૃદ્ધિવાન્ થવાનું કાર્ય કંગાલ થવા જેટલું જ સ્હેલું છે. " યજ્ઞથી દુઃખનિવૃત્તિ થાય છે. " એ સૂત્ર પ્રાચીન કાળમાં જેટલું સત્ય હતું તેટલું આજે પણ સત્ય છે, પરંતુ નિરપરાધી પશુઓનું બળિદાન આપવાથી નહિ, પણ પ્રેમદેવીની આગળ પ્રક્ષાભિમાન, જાતિઅભિમાન, મત્સર, ઇર્ષા વગેરેનો ભોગ આપવાથીજ આ ભૂમિમાં સ્વર્ગ આવી રહેશે.

ટીકાના ભોગ થયેલા માણસો પ્રત્યે ટીકા સમતોલપણું જાળવવાનું કાર્ય કરે છે. ટીકા એ કાપકુપ કરનારી દૈવી કાતર છે અને તેથી આપણે વધુ સુંદર બની શકીએ છીએ. જ્યારે ટીકા રૂપી કાતર ચાલતી હોય ત્યારે આપણા અંતરમાં શું છે તે તપાસીને જોવું. કદાચ ક્ષુદ્ર મનોવૃત્તિઓ તરફ ધસડાઇ જવાની ઇચ્છા આપણા દિલમાં પેદા થઈ હશે અને તેથી જ આ ચેતવણી મળી છે. ઠેકઠેકાણે ખડકોવાળી વાંકીચુકી ખાડીના પ્રવાહ સાથે નાની સરખી હોડીમાં બેસીને અજાણ્યા સમુદ્ર તરફ ધસડાઇ જતા મનુષ્ય આવી ટીકાથી જ પોતાની ભયંકર સ્થિતિ વિષે સાવધ રહે છે. તેની હોડી એકાદ ખડક સાથે અથડાતાં જ તે પોતાની જીંદગીના બચાવ કરવાને માટે પ્રયાસ કરવા માંડે છે. જો ખડકનો આ ધક્કો ઉપયોગી ન હોત તો તે તેના તરફ ધ્યાન પણ ન આપત. આપણે જેને દુઃખ કહીએ છીએ તે વસ્તુતઃ આવશ્યક ભયસૂચક નિશાની (Danger signal)છે. સચેત પ્રાણીઓને સન્માર્ગે ચઢાવવાને આવી ચેતવણીઓની આવશ્યકતા છે.

મિત્રે અથવા શત્રુએ કરેલી ખરાબ ટીકાને આપણે આત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવા માટે જાગ્રત કરવા આવેલા ખરાબ સ્વપ્ના તરીકે જ ગણી કાઢવી, જ્યારે તમે જાગો છો ત્યારે સ્વપ્નું ક્યાં રહે છે ? જ્યારે આપણે આપણા વર્તનને પ્રેમમય બનાવી દઇએ છીએ ત્યારે સઘળું નુકસાન ખરો નફો બની જાય છે. ગરીબ સિંડ્રેલાની મોજડી ખોવાઈ ગઇ; તેની મોજડી મળી પણ સાથે સાથે રાણીપદ પણ મળ્યું.

જ્યારે આપણે સમસ્ત વિશ્વ સાથે તાદાત્મ્ય સાધી લઇએ છીએ ત્યારે કોઇ પણ દુર્જન માણસ આપણી પાસે આવવાની હિમ્મત કરી શકતો નથી. ઘરમાં પ્રકાશ ન હોય ત્યારે જ ચોરો તેમાં પ્રવેશ કરી શકે છે. જે પુરૂષ લોકનાયક થવાને લાયક હોય છે તે કદિ પણ “ મારા સોબતીઓ મૂર્ખ છે, મારા અનુયાયીઓ બેઇમાન છે, લોકો કૃતઘ્ની છે,

સમાજમાં કિંમત કરવાની શક્તિ નથી." એવા બડબડાટો કરતો નથી. આ બાબતો આયુષ્યના મહાન્ ખેલનો માત્ર એક દાવ છે અને નિરાશાથી હારીને ભાગી ન જતાં તેની સામે થવામાં ખરૂં સામર્થ્ય રહેલું છે. અનાવશ્યક ટંટો અને બેદરકારીભરેલો માનસિક ઘસારો આ બે બાબતોથી જો દૂર રહેવામાં આવે તો ઘણી જ સંતોષકારક રીતે પ્રાપ્ત ન થાય એવી વસ્તુ જગત્માં કંઈ છે ?

Oh Love, Sweet Love
For ages and ages
Thou gavest me the dor.
Now hiding behind the foes and friends
Now disappearing in the criticisms and praise.
Now lost in pleasures and pride
Concealed in troubles and pains
Then out of sight in life's trials
Forgotten in the midst of losses and gains.
O Love, Sweet Love
For ages and ages thou gavest me the dor.

Percussions, Concussions of trials and joys, hard blows knocks all smiles and sighs,

With a wondrous chemistry, with a strange electricity.

A purifying process, a disengaging analysis
From loves and hatred, Concerns, attachment
Clingings, repulsions from the ore of passions
Brought out of my heart, a Radium of glory
Oh ! what a strange story !

O Love, Sweet Love
For ages and ages thou gavest me the dor.
From my Radium of heart
Xrays do start,
To the objects of all sorts
Transparency impart
On all sides and parts,
What a marvellous art!
O Love, Sweet Love
For ages and ages thou gavest me the dor!
Sarcasms so sharp,
All shakings and props;
Foes, friends and shops
Your hiding walls–
No more opaque,
Reveal you all
O jewel of jewels !
Myself, Radium, pure
Thou burnest as fuel
All caskets and purses
Valise, trunks and curses,
Doors, locks and boxes–
All possessions obnoxious,
O Truth Radium, pure !
O Self, omnivorous sure !

O Love, sweet Love
For ages and ages Thou
gavest me the dor.

અર્થ:—

આ પ્રેમ ! મધુર પ્રેમ !
તેં મને યુગોના યુગો સુધી ઠગ્યો છે.
ઘડીમાં શત્રુઓ અને મિત્રોની
પાછળ સંતાઇને,
ઘડીમાં નિંદા અને સ્તુતિમાં
અદ્રશ્ય થઇને,
ઘડીમાં આનંદ અને અંહકારમાં
ખોવાઇ જઇને,
ઘડીમાં વિપત્તિ અને દુઃખોમાં
દબાઇ જઇને,
ઘડીમાં સંસારના સંકટોમાં
લપાઇ જઇને,
ઘડીમાં નફા અને તોટાની વચ્ચે
ભૂલાઇ જઇને,
આ પ્રેમ ! મધુર પ્રેમ !
યુગોના યુગો સુધી ત્હેં મને ઠગ્યો છે.
સંકટ અને આનંદના ધક્કાઓ,

સખ્ત હાડમારીઓ, સખ્ત હડસેલાઓ, સઘળાં હાસ્યો અને સઘળાં રૂદનો કંઈ અજબ પ્રકારની રસાયનક્રિયા, અને કંઈ અજબ પ્રકારની વિદ્યુચ્છક્તિ (વિદ્યુત=વિજળી+શક્તિ) ધરાવે છે. એ ખરેખર એક પ્રકારનો શુદ્ધિકરણ પ્રયોગ છે. આસક્તિ તોડનારૂં પૃથક્કરણ છે.

આ ક્રિયાદ્વારા રાગ, દ્વેષ, સંબંધ, આસક્તિ, ભક્તિ અને ધિક્કાર વગેરે મનોવિકાર રૂપી કાચી ધાતુમાંથી નિર્વાણ–પરમપદ રૂપી શુદ્ધ રેડિયમ મળી આવે છે.

આહા ! કેવી વિચિત્ર ઘટના !

ઓ પ્રેમ ! મધુર પ્રેમ !

યુગોના યુગો સુધી ત્હેં મને ઠગ્યો છે.

મારા અંતઃકરણના રેડિયમમાંથી એક્સરે કિરણો નીકળે છે અને તે સઘળી જાતના પદાર્થોને, સઘળી બાજુએ અને સઘળા ભાગોમાં પારદર્શક બનાવી મૂકે છે.

કેવી અદ્દ્ભુત કળા !

ઓ પ્રેમ ! સ્વર્ગીય પ્રેમ !

યુગોના યુગો સુધી ત્હેં મને ઠગ્યો છે.

ખરૂં રહસ્ય ગુપ્ત રાખવાને માટે તીક્ષ્ણ નિંદા, સર્વ કંપો, સર્વ આધારો, શત્રુઓ, મિત્રો અને સર્વ વ્યાપારો–આ સઘળી વસ્તુઓની તમે જે દિવાલો બાંધી છે તે હવે અપારદર્શક રહી નથી. તમારાં સઘળાં રહસ્યો સ્પષ્ટ રીતે પ્રકટ કરો.

હે ઉત્તમ આભૂષણ !

આત્મા રૂપી શુદ્ધ રેડિયમ !

પેટી, પટારા, ત્રિજોરી, બારણાં, અને તાળાં આ સઘળી ખોટી મિલકતોને તું બાળીને ભસ્મ કરે છે.

શુદ્ધ સત્ય સ્વરૂપ રેડિયમ !

ઓ સર્વભક્ષી આત્મા !

ઓ પ્રેમ ! મધુર પ્રેમ !

યુગોના યુગો સુધી તેં મને ઠગ્યો છે.

નિર્વિકાર દૃષ્ટિ.

બાળક દરેક વસ્તુમાં મનુષ્યપણું રહેલું છે એમ ધારે છે. આકાશમાં મેઘગર્જના થાય છે ત્યારે તેઓ માને છે કે વાદળાંઓની પછવાડે એકાદ રાક્ષસ રહેલો હોય છે તે ખીજવાઇને બૂમબરાડા મારે છે તેવી જ રીતે કેટલાંક બુઢ્ઢાં બાળકો જે જે વસ્તુના સંસર્ગમાં આવે છે તે તે સઘળી વસ્તુઓ ખરાબ છે એવો આરોપ તેમનાપર મૂકે છે. જ્યારે કોઇ વસ્તુ બહારથી ખરાબ દેખાય ત્યારે તેમના પ્રેમના કાયદાને અનુસરતું આપણું વર્તન બનાવવાને બદલે પરિસ્થિતિની સાથે છિદ્ર શોધવાં એ ટેલીફોન દ્વારા ખરાબ ખબર સાંભળીને તે યંત્રને ભાંગી નાંખવા બરાબર છે.

આસ્ટ્રેલીઆના કાળા લોકોમાં એવી માન્યતા છે કે અમુક મંત્રો જપવાથી અથવા એવા જ કોઇ પ્રકારથી માણસો પોતે જ વરસાદ વરસાવી શકે છે, તેઓ આ ક્રિયાને 'મેલ્કા' કહે છે. એક પ્રખ્યાતમાણસ લખે છે કે "અમારા પ્રવાસ દરમ્યાન જો વાવાઝોડું થતું તો અમારી સાથેના જંગલી કાળા આસ્ટ્રેલીઅનો હમ્મેશાં બીજા લોકો પર (બીજા આસ્ટ્રેલીઅનો કે જેઓ વરસાદ વરસાવતા હતા તેના પર) ગુસ્સે થતા."

આ જંગલી આસ્ટ્રેલીઅનોમાં જે ઘોર અજ્ઞાન-તિમિર માલમ પડે છે તેવી જ જાતનું અજ્ઞાન પોતાના બાંધવોના દોષથી ગુસ્સે થનારા સુધરેલા અને કેળવાયેલા લોકોમાં છે. સૃષ્ટિના કાયદા પ્રમાણે વરસાદ આવે છે. પુષ્પ ખીલે છે તેમાં પણ સૃષ્ટિના નિયમ સિવાય કોઇ બીજી વસ્તુ દેખાતી નથી. એવી જ રીતે જો કે જૂડાસ સમજ્યો નહોતો, તો પણ તેના દગાભરેલા ચુંબનમાં પ્રેમનો કાયદો જ પૂર્ણ જોશમાં અમલમાં મૂક્યો હતો. તે દગાભરેલા ચુંબન પછી તરત જ જે ઘટના બની

તેથીજ આજ * ક્રાઇસ્ટને સૌ માણસો યાદ કરે છે. જો તેમ ન થયું હોય તો આજે ક્રાઇસ્ટને કોણ યાદ કરત ? માફી માગતા બંધુઓને ઉદાર જોસફે કહ્યું કે "ભાઇઓ ! તમે મને કૂવામાં નાંખ્યો નથી. ઇજીપ્તમાં મને દેવપદ આપવાને માટે પ્રેમદેવીને મારા ભાઇઓ કરતાં વધારે સારૂં સાધન મળી શક્યું નહિ, તેથી તેણે સાધન તરીકે તમને જ પસંદ કીધા."

હું જે વસ્તુને હાથમાં લઉં છું તે મને એટલી બધી ચંચળ, ક્ષણભંગુર અને નાશવંત જણાય છે કે હું કોઇ પણ વસ્તુને સ્થિર અને ખરાં સ્વરૂપ વાળી માની શકતો નથી, ત્યારે હું તે પર ટીકા તો શી રીતે કરી શકું ? એક વીજળીનો ચમકારો થતાં પૂર ઝડપે જતી આગગાડી અને દોડતું વાદળું સ્થિર દેખાય છે, પણ જ્યારે આપણે તેના સંબંધમાં વધારે જ્ઞાન મેળવીએ છીએ ત્યારે તે 'સ્થિર નથી' એવી આપણી ખાત્રી થાય છે. આવી જ રીતે લોકો બધી વસ્તુઓને માયાના ચંચળ પ્રકાશમાં જુએ છે અને તેટલા ઉપરથી જ સ્થિરતા, વ્યક્તિત્વ અને સમૃદ્ધિ વિષે પોતાનો ચોક્કસ અભિપ્રાય બાંધી બેસે છે. આને વ્યાવહારિક જ્ઞાન કહેવામાં આવે છે. દરેક વસ્તુને શાશ્વત સત્ય અને અનંતતાના સૂર્ય પ્રકાશમાં જુઓ, એટલે તમને અમર શાંતિ સાથે તમારૂં ઐક્ય થયેલું જણાશે.

માનવીના વાદવિવાદ અને ઝઘડાઓ વ્યર્થ છે વાદવિવાદ કરીને પોતાના મતભેદ દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરવાથી ભિન્નતા અસંતોષ અને અશાંતિ ઉત્પન્ન થાય છે. તેનું કારણ શું ? મકાન બાંધવા પહેલાં પાયો બરાબર નાંખવામાં આવેલો ન હોવાથી આ પરિણામ આવે છે. પ્રથમ

---

* ક્રાઇસ્ટના બાર શિષ્યોમાંનો એક જુડાસ નામના શિષ્યે છેવટે ક્રાઇસ્ટ સાથે દગો કીધો હતો.

અંતઃકરણને જીતો, પછી ન્યાયબુદ્ધિ જાગ્રત કરો. જ્યાં ન્યાયબુદ્ધિનો પરાજય થાય છે કે ત્યાં પણ પ્રેમ વિજયી નિવડે છે. ઈસપનીતિ વાંચવાથી જણાય છે કે વાયુ બળાત્કાર કરીને વટેમાર્ગુનો ડગલો ઊતરાવી શક્યો નહિ, પણ સૂર્ય ધીમે ધીમે નમ્ર વર્તણુકથી તે ઉતરાવી શક્યો.

ધર્મ અને મતનું ઐક્ય કરવાને માટે લોકો ઘણા ચિંતાતુર બની રહ્યા છે. પણ તેઓ આત્માનું ઐક્ય થવાની તો રાહ જોતા નથી. ઐક્યનો અર્થ એ છે કે ઉપર ઉપર દેખાતા ભેદ અને જૂદા જૂદા મનોવિકારને ન ગણકારતાં એકત્ર થવું. માત્ર પ્રેમથી આ પ્રમાણે થઈ શકે છે. સર્વનાં અંતઃકરણ સમજ્યા સિવાય તેમની લાગણી તમે જાણી શકશો નહિ. વિશાળ બુદ્ધિના કરતાં સહૃદયતા વધારે આવશ્યક છે. જો પ્રેમ કાયદો તોડે તો તેથી કાર્યસિદ્ધિ જ થાય છે, જો બીજી કોઇ વસ્તુ કાયદાનું ઉલ્લંઘન કરે તો તોફાન અને ક્રાંતિ થયા વિના રહે નહિ. **માત્ર પ્રેમ જ દૈવી કાયદો છે.** પ્રેમને જ માત્ર કાયદો તોડવાનો હક છે, પ્રેમથી મળેલી સંપત્તિનો સ્વીકાર કરવો એ ઈશ્વરી ન્યાયને અનુસરતું જ કાર્ય છે. પણ હક કરીને લેવું એ ગેરકાયદેસર કૃત્ય છે.

બન્ધુઓ ! તમે નિષેધક ટીકાઓ અને ક્રોધથી ભરેલી ફરિયાદો આજ સુધી કરતા આવ્યા છો, પણ તેથી તમારી સ્થિતિ સુધરવાને બદલે દિવસે દિવસે બગડતી જાય છે, હવે આપણે યોગ્ય માર્ગ ગ્રહણ કરવાનો પ્રયાસ કરવો જોઇએ.

સામા પક્ષનાં માણસોએ ખોટું કામ કીધું તેથી તમે પણ જો ખોટું કાર્ય જ કરો તો તેથી કાંઇ સ્થિતિ સુધરવાની નથી. એથી તો એક કલંક ઉપર બીજું કલંક ઉમેરાશે, કાંઈ તેમાંથી ઘટવાનું નથી. એક પુખ્ત વયના માણસનું એક છોકરાએ અપમાન કર્યું. આથી ગુસ્સે થઇ પેલો માણસ છોકરાને મારવા દોડ્યો અને તેને પકડીને બોલ્યો "મૂર્ખા!

તું આટલો બધો ઉદ્ધત કેમ બન્યો છે ?" છોકરાએ તરત જવાબ આપ્યો, કે "મહેરબાન સાહેબ ! આપના કહેવા પ્રમાણે હું મૂર્ખ હોવાથી મેં અટકચાળું કર્યું, પણ આપ તો ડાહ્યા છો ને ? ત્યારે તો ડાહ્યા માણસ જેવી વર્તણુંક રાખો."

વીજળીથી ભરેલી વસ્તુ જ્યારે કોઇ વસ્તુના સંસર્ગમાં આવે છે ત્યારે તેને તે ચોંટી જતી નથી, પણ પ્રવર્તન ક્રિયા (Induction)-થી વસ્તુમાં વિષમ વિજળી (Opposite kind of electricity) ઉત્પન્ન કરે છે, પણ જ્યારે બરાબર સંયોગ થઈ જાય છે ત્યારે સમ વિજળી ઉત્પન્ન થાય છે. અને જાતિ-અભિમાન તથા વર્ણાભિમાનના કાચના પડદાઓ જ્યાં સુધી અંતઃકરણો એક થવા ન દે ત્યાં સુધી બુદ્ધિ અને વિચારની મદદથી ઐક્ય કરવાનો પ્રયત્ન કરવો એ નુકસાનકારક અને ભયાવહ છે, એથી તમે જે પરિણામ લાવવા માગો છો તેથી તદ્દન વિરૂદ્ધ પરિણામ જ આવશે. જ્યાં સુધી એક માણસ પર તમે પ્રેમ ન રાખો ત્યાં સુધી તમે તેને ઓળખી શકશો નહિ.

જ્યાં બુદ્ધિનો પરાજય થાય ત્યાં પ્રેમને વિજય મળી શકે છે.

ધર્મ, પંથ, સંપ્રદાય વગેરેને લોકો મંત્રેલાં માદળીઆંની પેઠે ગળામાં પહેરે છે, સઘળી જાતના ગુણ અને પ્રભાવ તેમાં છે એમ માનવામાં આવે છે, પરંતુ આપણે જે થોડો ઘણો વિજય મેળવીએ છીએ તે એનાથી નહિ પરંતુ તેનાં કારણો જૂદાં જ છે. હવે આપણે આપણા મનુષ્યત્વનું સંરક્ષણ કરીને આ વ્હેમો ત્યજી દેવા જોઇએ. આ નામરૂપનાં રમકડાં સાથે હજી કેટલા દિવસ રમ્યા કરશો ?

ખોટા મતો, લોભ, મોહ, વગેરે સર્વે તમારે છોડવાં જોઇએ. તમારી સર્વ મત્તા (મમત્વ, માયા, મારાપણું) તમારા ઉપર સત્તા ચલાવે છે અને તમને ગુંગળાવી નાંખે છે. તમે પોતે અંદર

ઉતર્યા સિવાય બીજાઓને બહાર કાઢી શકશો નહિ. તમારૂં સર્વસ્વ લૂટાઇ જવામાં જ આનંદદાયક વિજયનો ખજાનો રહેલો છે. ઈશ્વરનું એક નામ 'હરિ' છે. તે 'રામ'ને સૌથી વધારે પ્રિય લાગે છે. 'હ-રિ'નો ખરો અર્થ 'લૂટારો' થાય છે. હે પરમ કૃપાળુ હરિ! વળી કોઇ સવાલ પૂછશે કે "જો તમે દુશ્મનને શરણે જાઓ તો તે તમને ખાઇ નહિ જાય?" પણ હું તેને એટલું જ કહું છું કે "હે મૂર્ખા! હે ધૂર્ત? તેં કોઇ દહાડો આ પ્રયોગ કરી જોયો છે?"

જીંદગીનાં સઘળાં બારણાંઓ ઉપર, "ખેંચો" એવો શબ્દ લખેલો છે, પણ તમે તેને ખોટી રીતે વાંચો છો અને "હડસેલો મારવાનો" પ્રયત્ન કરો છો. હવે એમ તે કાંઈ બારણું ઉઘડે? વિવાદ કરવો એ "હડસેલો મારવા" બરાબર છે અને પ્રેમદ્વારા બીજાનાં હૃદયો તમારાં અંતઃકરણમાં મેળવી દેવાં એ "ખેંચવા" બરોબર છે. અંતઃકરણ પ્રેરણાના મંદિરમાં પ્રવેશ કરવાનું દ્વાર છે અને મસ્તક એ બહાર નીકળવાનું દ્વાર છે. અંતઃકરણ પ્રેરણા કરે છે અને મસ્તક તેનું વિવરણ કરે છે. જેવી રીતે દેહ પહેલી અને કપડાં પછી તેવી જ રીતે લાગણી પહેલી અને વિચાર પાછળ હોવો જોઈએ. કોઇ પણ વ્યક્તિની લાગણી બદલાતાં તેની વિચાર પદ્ધતિમાં એક મોટી ક્રાંતિ થઇ જશે.

જીંદગી શું છે? વિઘ્નોની એક માળા જ છે. જેઓ જીંદગીની સપાટી ઉપર જીવે છે તેઓ જીંદગીનો ઉપલો જ અર્થ કરે છે. પણ જેઓ ખરી જીંદગી (પ્રેમમય જીંદગી) ગાળે છે તેઓ તેનો એવો અર્થ કરતા નથી. ગપ્પીદાસો, બાહ્ય સ્વરૂપથી મોહ પામનારાઓ અને શરમ ભરેલા માનવંતપણાના શરમ વગર ગુલામો (Shameless slaves of shameful respectability)ના સંસર્ગમાં આવવું નુકસાનકારક છે એ ખરી વાત છે; પરંતુ જ્યાં પ્રેમદેવીની પધરામણી

થાય છે ત્યાં હલકા લોકો ઉભા પણ રહી શકતા નથી. આપણે તેનો સંસર્ગ છોડી દેવાની જરૂર પણ પડતી નથી. ખાસ જરૂર પડયા સિવાય આમંત્રણ વગરના પરોણાઓ જો તમારી પાસે આવે તો એમ જ સમજજો કે કુદરત એ કુદરત જ નથી. મતલબ કે એમ બનવું પ્રકૃતિ વિરૂદ્ધ છે.

પંજાબના ગનીમતે પોતાના "નૈરંગેઇશ્ક" નામના ગ્રંથમાં અઝીઝ નામના એક શિક્ષકની વાત લખી છે. ગરીબ બિચારો શિક્ષક શાહિદ નામના એક વિદ્યાર્થીને અત્યંત પ્રેમથી ચ્હાતો હતો. વિદ્યાર્થીઓની પાટી તપાસતી વખતે તે પોતાના પ્રિય શિષ્ય શાહિદની વાંકા ચુંકા અક્ષરો વાળી પાટી પોતાની નજર સામે રાખતો અને તે પાટીના અક્ષરોને ઉત્તમ ગણતો. શાબાશ ! શાબાશ ! બરાબર છે ! જ્યાં પ્રેમને અભાવે દૃષ્ટિ દોષિત થઈ હોય ત્યારે જ માત્ર ભૂલો દેખાય છે. જ્યારે પ્રેમદેવી આપણા હૃદયમાં પધારે છે, ત્યારે અંધારાનો નાશ થાય છે અને દિવસ પછી રાત્રિ ન પડતાં દિવસ જ ચાલુ રહે છે.

ખરાપણું. (Veracity.)

પવિત્રતાના નામ નીચે કેટલાક લોકો પ્રેમની વિરૂદ્ધ ગણગણાટ કરે છે. પણ પવિત્રતા તો પ્રેમ વગર એક ક્ષણ પણ જીવી શકતી નથી, એ વાત તેઓ શા માટે ભૂલી જાય છે ? કેટલાક પ્રેમથી મરે છે; કેટલાક દ્વેષથી મરે છે. ઢોંગી પવિત્રતા ધારણ કરી દ્વેષ રાખવો એ ઘણો જ ભયંકર ગુન્હો છે. જગતમાં અપવિત્રતાના ગુલામો ઘણા છે, પરંતુ જાતિના નામ નીચે પોતાની દુર્બળતા ઢાંકનાર પવિત્રતાના ગુલામો અધિક ભયંકર છે. પોતાના આત્મા સાથે પ્રમાણિકપણે વર્તો, પોતાના અનુભવ પ્રમાણે આચરણ રાખો. **સ્વાનુભવ કરતાં વધારે યોગ્ય બીજો કોઇ ગુરૂ નથી.**

સ્વાનુભવ પ્રમાણે વર્તનાર મનુષ્ય સિવાય બીજું કોઇ શુદ્ધ અંતઃકરણ ધરાવી શકતું નથી. પવિત્રતાના ક્ષુદ્ર બાહ્યોપચારને અને જાતિ–દ્વેષ (Sex–hatred) ને અયોગ્ય મહત્વ આપવાથી આત્માનુભૂતિ–ખરી પવિત્રતાથી આપણે વંચિત થઇએ છીએ.

સમાજને કૃત્રિમ નીતિ શીખવનારા ધંધાદારીઓ જો શાંત રહેતો લોકો શારીરિક અને માનસિક પવિત્રતા એની મેળે રાખતાં શીખે. હાથપગ ધોવાનો આરોગ્યરક્ષણનો સાદો કાયદો લોકો પોતાની મેળે શીખી લે છે તેવી જ રીતે શારીરિક અને માનસિક પવિત્રતા પણ તેઓ આપોઆપ રાખતાં શીખી જાય. વિષયાસક્તિ વિષે બહુ ઉહાપોહ કરવાથી તો દૈવી પ્રકૃતિ ધરાવનાર મનુષ્ય પણ જે વસ્તુથી દૂર છે તે વસ્તુ તેના અંતઃકરણમાં ઉત્પન્ન થશે. તમારી શક્તિઓને ઉંચા વિષયો તરફ વાળશો તો ક્ષુદ્ર વિષયાસક્તિ વિષે વિચાર કરવાનો સમય પણ તમને મળશે નહિ.

મનુષ્યો પોતે સ્વતંત્ર વિચાર કરતાં શીખે એવું શિક્ષણ ન આપતાં કેટલીક સંસ્થાઓ માનસિક દારિદ્રય ઉત્પન્ન કરે છે. નિર્દોષ છોકરા અને છોકરીઓનાં મસ્તકમાં અમુક ધાર્મિક મતો બળાત્કારે ભરી દેવાથી માનસિક દારિદ્રયની ઉત્પત્તિ થાય છે. નીતિનો બોધ આપવાથી નૈતિક દારિદ્રય ઉત્પન્ન થાય છે. માનસિક દારિદ્રય અને ધર્મઘેલછા એ એકજ રોગની નિવૃત્ત અને પ્રવૃત્ત (Passive and active) એવી બે સ્થિતિઓ છે.

બધી નદીઓ એક જ સાગરમાં જઈ મળે છે. પ્રેમના બધા પ્રવાહ એક જ પ્રેમસાગરમાં જઇ મળે છે. ઈશ્વરના હૃદયમાંથી સૌંદર્ય ઉત્પન્ન થાય છે. બ્રહ્માની નાભિમાંથી આ કમળ ઉગે છે. જેને સૌંદર્યની ઇચ્છા હોય તેણે ક્ષિરસાગરમાં સુતેલા પરમાત્મા પાસેથી તે મેળવવું

જોઇએ. ખરેખર, સૌંદર્ય એ પરમાત્માનું નિવાસસ્થાન અને આત્માનું જીવન છે. સૌંદર્યની અભિરૂચિ વિનાનો મનુષ્ય દગો, લૂટ અને પ્રપંચ જ કરી શકે છે. પણ સૌંદર્ય ક્યાં છે ? શું તે ભુરી આંખો, ગુલાબી ગાલ, કોકિલ સ્વર, રમણીય દેખાવ અને સુંદર કળામાં છે ? હા છે. પરંતુ તે માત્ર તેમાં જ છે એમ નથી. વસંત ઋતુ આવે ત્યાં સુધી જેને આનંદને માટે આખો શીયાળો રાહ જોવી પડે છે તે મનુષ્યની અભિરૂચિ ખરેખર શોચનીય છે. એક વખત મધુરસ્વર કર્ણગોચર થાય તે પહેલાં જેની અભિરૂચિ ઉપર હજારો વખત આઘાત પડે એવા સંગીતના શોખીન મનુષ્યની દશા પણ શોચનીય છે. જે માણસના આનંદનો આધાર રમણીય દેખાવ, સુંદર બગીચા, અનુકૂળ મિત્રમંડળ, મધુર વચનો ઇત્યાદિ બાહ્ય વસ્તુઓ ઉપર છે તે માણસને ખરેખર અભાગી જ સમજવો જોઇએ.

ખરો મુક્ત મનુષ્ય તો તે જ છે કે જેનો અંતઃપ્રકાશ તેની આસપાસની સઘળી વસ્તુઓ ઉપર સૌંદર્યપ્રકાશ નાંખે અને જેના અંતઃકરણમાંથી કેવળ દિવ્ય પ્રેમનાં કિરણો જ નીકળ્યા કરે. શ્રી ચૈતન્ય મહા પ્રભુની સમક્ષ તો ચોર અને દારૂડીઆ લોકોમાં રહેલો ઈશ્વરી અંશ પણ પ્રકટ થતો હતો.

પુરાણપુરૂષ ભગવાન્ સૂર્યનારાયણને પોતાના પરિભ્રમણમાં પ્રકાશ સિવાય બીજું કાંઇ જ દેખાતું નથી.

મુક્ત લોકોની પ્રેમશક્તિથી જંગલી પશુઓનો પણ ઉદ્ધાર થઇને તેમનામાં પ્રેમનાં ઝરણો ફુટે છે એમ યોગદર્શનસૂત્રમાં લખ્યું છે તે શું ખોટું છે ? આપણે જે પ્રેમ અનુભવીએ છીએ એ જ જો સઘળા ધર્મોમાં કહેલું સ્વર્ગ ન હોય તો પછી સ્વર્ગ એ એક સ્વપ્ન સિવાય બીજું શું હોઈ શકે ?

પવિત્રતા એટલે શું ?

દેહાત્મભાવ, ઇંદ્રિયાસક્તિ વગેરેના ક્ષુદ્ર વિચારોથી આત્માને દુષિત ન થવા દેવો એ જ ખરી પવિત્રતા છે. બાહ્ય વિષયોના દાસ ન થઈ બેસતાં તેથી અલિપ્ત રહેવું એ જ પૂર્ણ પવિત્રતા છે. સ્થિતપ્રજ્ઞ થઇને રાગદ્વેષ, માનાપમાન, જયાજય ઇત્યાદિ દ્વંદ્વની કાંઇ અસર આપણાપર ન થાય એવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરવી એનું નામ જ પવિત્રતા છે. માત્ર પવિત્ર માણસો જ સૃષ્ટિસૌંદર્ય અનુભવી શકે છે. જેમ સુંદર સ્ત્રી આરસીમાં પોતાનું મુખ જોઇને આનંદ પામે છે તેવી રીતે સૃષ્ટિસૌંદર્ય જોઇને પવિત્ર આત્મા પોતાની અંદરનું "આનંદસામ્રાજ્ય" નામરૂપાત્મક પ્રકૃતિ દર્પણુંમાં પ્રતિબિંબિત થયેલું જોઇને આનંદ પામે છે. સાચા પ્રેમી મહાત્માઓ પણ પ્રેમનો અનુભવ લઇ શકે છે પરંતુ તેઓ તેમાં ન ફસાતાં નીચી ભૂમિપર આવવાને બદલે ઉચ્ચ ભૂમિકામાં જાય છે. ખરી પવિત્રતા એટલે વિશુદ્ધ પ્રેમ અને વિશુદ્ધ પ્રેમ એટલે ખરી પવિત્રતા. કોઇ કોઈવાર નીતિની દુર્બલતા (Moral weakness) પવિત્રતા ગણાય છે અને આસક્તિ પ્રેમના નામથી ઓળખાય છે એ બહુ શોચનીય છે.

તમે કોઇપણ વસ્તુ ઉપર આસક્ત થઇ જાઓ ત્યારે તમે તેનો પુરો ઉપભોગ લઇ શકતા નથી. પ્રકૃતિનો નિષ્કામ ભક્ત જ બાગની શોભાનો સંપૂર્ણ આનંદ ભોગવી શકે છે, પરંતુ બાગનો કહેવાતો માલિક તો તેનો આનંદ લેવાને બદલે તેની કાળજી અને ચિંતામાં જ પોતાનું આયુષ્ય પુરું કરે છે. આપણે એ ખરી પવિત્રતા અથવા પ્રેમની જ જરૂર છે. બીજી બધી વસ્તુઓ એની મેળે જ ચાલી આવશે.

એ કેવી રીતે પ્રાપ્ત થાય છે ?

વર્તમાન સ્થિતિ ગમે તેવી હોય તોપણ તે પ્રત્યેનું આપણું કર્તવ્ય

બજાવી તેને ઉચ્ચ બનાવવાથી અનાયાસે આત્મસાક્ષાત્કારનો લાભ મળશે, આત્મસાક્ષાત્કાર આપણાથી દૂર છે એમ માની તેની પાછળ દોડવાથી આપણે તેને પ્રાપ્ત કરી શકીશું નહિ. બાળક પોતાના બાળપણની રમતગમતો અને બાળપણને છાજતાં કર્ત્તવ્યોમાં નિમગ્ન રહેવાથી જ બાળપણ છોડીને પુખ્ત અવસ્થામાં દાખલ થાય છે. માંકડાની પેઠે પુખ્ત માણસની નકલ કરવાથી તે પુખ્ત ગણાતું નથી.

સૌંદર્ય શું છે?

ત્યાગ એટલે અહંકારનો ત્યાગ. ખરેખર, સંકુચિત વ્યક્તિત્વ (હુંપણું) તજવાથી જ ચિરંજીવ થઇ શકાય છે. લોભી, સ્વાર્થીવૃત્તિથી સૂર્યનાં સર્વ કિરણો શોષી લેનાર હરકોઇ પદાર્થ કાળો પડી જાય છે, પરંતુ એ કિરણો શોષી ન લેતાં ઉદાર વૃત્તિથી, નિસ્પૃહતાથી બહાર પાછાં ફેંકનારો હરકોઇ પદાર્થ તેજસ્વી બને છે. સર્વ આકર્ષણનું કેન્દ્ર દેદીપ્યમાન સૂર્ય ચોમેર પ્રકાશ અને ઉષ્ણતા ફેંક્યો જ જાય છે.

બાળકો સૌને મધુર લાગે છે તેનું કારણ એ છે કે તેમનું મન 'અહંપણા' થી સંકુચિત થયેલું નથી.

પોતાનાં કૃત્યથી આત્મત્યાગ અને નિઃસ્વાર્થ ભક્તિની છાપ આપણા મનપર પાડનાર કોઇ પણ વ્યક્તિ આનંદ આપે છે અને આકર્ષણ કરે છે. પ્રેમમૂર્તિપર સૌ પ્રેમ કરે છે. ધાર્મિક ઝગડા અને તત્ત્વજ્ઞાનના વાદવિવાદો ! દૂર હઠો, તમારૂં કાંઇ કામ નથી. હું તેઓને સારી પેઠે ઓળખું છું. સૌંદર્ય એટલે પ્રેમ અને પ્રેમ એટલે સૌંદર્ય. અને બન્ને સાથે મળ્યાં એટલે થયો સન્યાસ. ઇંગ્લાંડના સન્યાસી એડવર્ડ કાર્પેન્ટરના શબ્દોમાં કહીએ તો "તમારા પોતાના વિષે વિચારો કરવાનું તદ્દન છોડી ન દો ત્યાં સુધી તમને સુખ મળી શકશે નહિ; તે પણ અર્ધ મને કરવું જોઇએ નહિ. ક્ષુદ્ર હુંપણાનો અંશ પણ રહ્યો હશે

તો તે સઘળી બાજી ખોળી નાંખશે. હું એમ કહેતો નથી કે એમ કરવું મુશ્કેલ નથી પણ એ સિવાય બીજો માર્ગ નથી."

હે મનુષ્ય ! પ્રેમમૂર્ત્તિ બનીને જીવવામાં જ મઝા છે. બુદ્ધ, ક્રાઇસ્ટ અને અન્ય સંતાદિ પ્રાચીનકાળની વિભૂતિઓનાં અપૂર્ણ દૃષ્ટાંતોથી ભોળવાઇ જશો નહિ. દેશકાળથી બ્હીશોમાં.

"માણસની—એક જ માણસની ઇચ્છા આગળ ઇતિહાસ ધ્રુજી ઉઠે છે."

પ્રેમસ્વરૂપે રહો એટલે તમારી મરજી પ્રમાણે બધા નિયમો બંધાશે. અંતર્ ઐક્ય સાથે એકાકાર થઇ જાઓ એટલે કાળ તમને બરાબર તાલ આપશે, તમારી મરજી પ્રમાણે ચાલશે.

ઘડીઆળના કાંટા કેટલા નાજુક છે, પણ સમસ્ત જગત્ ઉપર તે કેવો કરડો અમલ ચલાવે છે. એ નાજુકડા કાંટાના ગુલામ બની રહેવું (કાળથી બંધાવું) એ અમર માનવીને કેવી મોટી શિક્ષા છે? દૈવગતિ ખરેખર વિચિત્ર જ છે. સૃષ્ટિના ઐક્ય અને અંત ઉપર શ્રદ્ધા ન રાખવાથી જ લોકો ત્રાસ પામે છે. અરે નાસ્તિકો ! અરે અશ્રદ્ધાળુઓ ! બીજાના શરીરમાં જૂદો આત્મા છે એમ તમે માનો છો ને? 'રામ' કદી ઘડીઆળ રાખતો નથી તે છતાં કદી પણ વખત ચુકતો નથી. પ્રેમપ્રેરણાની સાથે ચાલવાને વખત બંધાયલો જ છે. પવનચક્કી બરાબર ગોઠવો એટલે ચારે બાજુએથી આવતો પવન તેને સહાયતા કર્યા વિના રહી શકશે જ નહિ. આવી જ રીતે પ્રકૃતિ પોતાની જાતે જ તમારે તાબે થશે. પ્રેમસ્વરૂપ બનશો એટલે સર્વ સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થશે.

આપણા શિષ્ટાચાર અને આદરાતિથ્ય જોઇને દેવતાઓ મુછમાં હસે છે. પોતાના સાથી નજીકના પાડોશી—આત્મા પ્રત્યે બેવફા રહીને આપણા દૂરના પાડોશી પ્રત્યે વફાદાર બનવાનો પ્રયત્ન કરવામાં આપણે કેવી લજ્જાસ્પદ પ્રતિજ્ઞા—ભંગ કરીએ છીએ ! એક ભિખારી એક કુ

લીન સ્ત્રી પાસે ભીખ માગવા આવ્યો પરંતુ તે બિચારી કુલીન સ્ત્રીને તો ઘરબાર વગરના ભટકતા ભિખારીનું સ્વાતંત્ર્ય જ ઇષ્ટ લાગ્યું. ભિખારીના ગયા પછી તેણે પોતાના પતિ આગળ બહાનું કાઢ્યું કે "મારી માતા ગુજરી ગયાનો પત્ર હમણાં જ મને મળ્યો છે માટે મને પીયર જવા દો." પતિએ વિચાર કર્યો કે "સાસુજી અમારે માટે કાંઇ વારસો મૂકીને મરી ગયાં હશે. માટે રજા આપવામાં કાંઇ હરકત નથી." સ્ત્રીને તરત રજા મળી. તે સ્ત્રી સ્ટેશનપર ગઇ અને ટીકીટ લઈ આગગાડીમાં બેસી નજીકના સ્ટેશને ઉતરી પડી. પાંજરામાંથી છૂટેલાં પક્ષીની પેઠે આનંદથી તે જંગલમાં ભટકવા લાગી, તેને ભૂખ લાગતાં ગામડીઆ ખેડૂત પાસેથી તેણે ખોરાક ખરીદ્યો અને તે ખાધો અને રાત્રિ પડતાં ઘાસની ગંજીમાં ભરાઈ સૂઇ રહી. બીજે દિવસે સવારમાં ઉઠીને પણ એ જ પ્રમાણે કરવા લાગી. પણ એટલામાં લ્યો ? વળી તેણે આ શું અવાજ સાંભળ્યો ? થોડી વારમાં તેણે પોતાના સ્વામીને પેલા ભિખારી સાથે ભટકતો દીઠો. પેલી સ્ત્રીની પેઠે તેના સ્વામીને પણ ઘરનો કંટાળો આવ્યો હતો અને તેથી તે પણ બહારની મોજ લેવા નીકળી પડ્યો હતો. બેવફાઇ (Faithlessness) કરનાર ગણાઇ જઇશું એવી ધાકે બેમાંથી એકે એકબીજાની આગળ દીલ ખોલીને વાત કરી નહિ. બીજાને ખુશ કરવાના બધા પ્રયત્નો આવાજ સમજવા. તમારી જાત સાથે પ્રમાણિકપણે વર્ત્તો એટલે તમે કોઈની સાથે અપ્રમાણિકતા કરી શકશો નહિ. દુનિયાની શરૂઆતમાં તેમ જ આજે પણ દોષ છૂપાવવાની વૃત્તિ એજ સર્વ પાપોની માતા છે. બીજાની હાજરીથી સંકોચાવું એ ખરા દેવનો–અંતરાત્માનો દ્રોહ કર્યા બરાબર છે. અંતરાત્મા સાથે પ્રમાણિકપણે વર્ત્તવાથી જ તમે જગતમાં પ્રકાશ ફેલાવી શકશો. પૂર્ણ અને ઉચ્ચશપ્રકારનો સ્વાર્થ એ જ ખરો પરમાર્થ છે. ખરૂં જોતાં 'પરમાર્થ'

શબ્દ જ ખોટો છે. બીજા ઉપર આપણે ઉપકાર કરીએ છીએ એવી ક્ષુદ્ર ભાવના આપણા આત્માનું વિસ્મરણ કરાવે છે. આખા જગતને કલ્યાણકારક એવો ગુરૂત્વાકર્ષણનો નિયમ શોધી કાઢવામાં સર આઇઝૅક ન્યુટને પરમાર્થનો વિચાર કર્યો નહોતો. આપણે ખોટી ભાષા વાપરવી છોડી દેવી જોઇએ. ડૉકટર જૉન્સન કહે છે કે "જો એક છોકરો એક બારીમાંથી જોઇને બીજી બારીમાંથી જોયાનું કહે તો તેને ચાબુકનો સપાટો લગાવો."

પ્રેમ કે કાયદો ?

'રામ' અનુમાનથી બાંધેલા સિદ્ધાંતો કહેવા ઇચ્છતો નથી, તે તો ખરી બાબતો જ કહેશે. "કાયદાથી આમ કરવાની છૂટ છે" એમ જો કોઇ માણસ કહે તો નક્કી સમજજો કે એ માણસ કાંઇ લુચ્ચાઇ કરવા માગે છે. જે પ્રેમસ્વરૂપ બની જાય છે તે પોતે જ ખરો કાયદો હોવાથી બીજા કાયદા પર શ્રેષ્ઠતા ભોગવે છે. વાસ્તવિક રીતે હું જાતે જ મારો કાયદો છું. મારાપર કાયદો ચલાવવો એ મારી અને કાયદાની વચ્ચે અંતર્ પાડવા જેવી વાત છે. છોકરૂં શ્વાસોચ્છાસ લે છે, રમે છે, કુદે છે, ખાય છે, પીએ છે, દોડે છે, એ કયા કાયદાને આધારે ? આ ક્રિયાઓ અમલમાં મૂકવાને માટે શું કાયદા ઘડવા પડે છે? છોકરાનું જીવન એ જ શું તેનો કાયદો નથી ? બાળક સ્વતંત્ર પક્ષીની પેઠે ગાય છે, હસે છે, બોલે છે. પરંતુ તે ગાતું હોય ત્યારે જો કોઈ આવીને તેને ગાવાનું કહે છે તો તે ઉલટું પોતાનું ગાયન કરે છે. "ગા." એમ કહેતાં જ હું અને ગાયન જૂદી વસ્તુઓ છીએ એવી ભાવના પેલા બાળકના મનમાં પેદા થાય છે. અને આવી ભાવના પેદા થતાં જ તેની પ્રથમની સ્વાભાવિક મુદ્રા બદલાઈ જાય-છે, તેના ચ્હેરાની પ્રફુલ્લતા ઉડી જાય છે અને તે સંકોચ પામે છે. જેની વૃત્તિ સ્વતંત્ર હોય છે તે પોતાના આત્મા સાથે

પ્રમાણિકપણે વર્તે છે અને આત્મસંતુષ્ઠ બને છે. જગતના સર્વે કાયદા એ તેનાથી ભિન્ન પડતા નથી પણ તેની સાથે જોડાઇ જાય છે. તે કોઈની ઇર્ષા કરતો નથી, કોઇની નિંદા કરતો નથી, તેમ જ કોઇનાથી નાસતો—ભાગતો ફરતો નથી.

રોગ શું છે ? પ્રેમને અભાવે ઉત્પન્ન થયેલી આપત્તિ; પડછાયો જોવાથી પેસી ગયેલો ધાક; ધોળે દિવસે આવેલાં સ્વપ્નથી ગભરાઇને બૂમ પાડવી તે. ખરૂં જોતાં ગભરાટ ઉત્પન્ન કરે એવી કોઇ વસ્તુ નથી. સર્વ દિશામાં, સર્વ કાળમાં, અને સર્વ દેશોમાં એક જ પરમતત્ત્વ ભર્યું છે અને તે તત્ત્વ મારો આત્મા જ છે તો પછી હું કયી વસ્તુથી ડરૂં ? રાત્રિ દિવસના જેટલી જ ઉપયોગી છે. તોફાન અને ગર્જના સૂર્યપ્રકાશના જેટલાં જ આવશ્યક છે. આખી રાતોની રાતો એક ક્ષણ પણ આંખ મીંચ્યા વગર પસાર થાય તોપણ '**રામ**' બીજે દિવસે હમેશની માફક પ્રફુલ્લિત જ હોય છે; કારણ કે "ઉંઘ નથી આવી. ઉંઘ નથી આવી." એવો જે હૃદયમાં ઉદ્વેગ થાય છે તેથી જ થાક લાગે છે; ઉંઘના અભાવે થાક લાગતો નથી. જ્યારે પ્રેમમૂર્તિને માટે ઉજાગરા કરવામાં આવે છે ત્યારે તે કેવા સુખદાયક લાગે છે ? જ્યારે ભૂખ લાગે છે ત્યારે ભોજન સ્વાદિષ્ટ લાગે છે પણ જ્યારે ક્ષુધાદેવી તૃપ્ત થયેલી હોય છે ત્યારે અપવાસ પણ ભોજન જેટલો જ પ્રિય લાગે છે. વિરહાશ્રુનો વર્ષાદ વરસ્યા પછી આનંદનું પૂર અવશ્ય આવે છેઃ કારણ કે અહીંઆં વૃષ્ટિના તોફાનપર પ્રેમદેવીની સ્વારી હોય છે. વિરહાશ્રુનો આનંદ હસાહસના આનંદ જેટલો જ સુખદાયક છે. તો પછી હું કોનો પ્રતિકાર કરીશ ? જ્યારે હું સર્વત્ર વ્યાપી રહ્યો છું ત્યારે હું કોનાથી નાશી જાઉં અને ક્યાં નાશી જાઉં ? આહાહા ! કેવી નિઃસ્પૃહતા ? કેવી બેપરવાઇ ?

જ્યારે તાવ આવે છે ત્યારે હું બિલકુલ ગુસ્સે થતો નથી કે અકળાતો નથી. એક મિત્રની પેઠે તેનું સ્વાગત કરૂં છું અને કોઇ બીજી રીતે ન સમજાતાં આધ્યાત્મિક તત્ત્વો આ વખતે એકદમ હું સમજી શકું છું. બધું જ આરોગ્ય છે; જાગ્રતાવસ્થા એ આરોગ્યનો એક અને નિદ્રાવસ્થા એ બીજો પ્રકાર છે. શાંતિમાં એક જાતનું સુખ છે અને તાવથી શરીર બળે છે તે પણ એક જાતનો ફાયદો જ છે. ઇશ્વર પર શ્રદ્ધા રાખવાને બદલે "શુભ–અભિલાષા"પર શ્રદ્ધા રાખવી એ જ ખરો ધર્મ છે. ગમે તેવું ભયંકર તોફાન થાય તો પણ તે નિરોગી અને નિર્દોષ કાનને તો મધુર ગાયન સમાન જ લાગશે.

ઢોલ વગાડીને ઢંઢેરો પીટો કે જ્યાં સુધી 'ફલાણું કરશો અને ફલાણું ન કરશો' એવી આજ્ઞાઓ ફરમાવીને અમારૂં કર્તવ્ય નક્કી કરવામાં આવશે ત્યાં સુધી ખરી પવિત્રતા અને આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ થનાર નથી; આજ્ઞાર્થ બીજો પુરૂષ હમ્મેશાં આપણા મનમાં સંકુચિત વ્યક્તિત્વ જાગ્રત કરે છે, અને જ્યાં સંકુચિતપણું હોય છે ત્યાં ખરો આનંદ હોતો જ નથી. જ્યાં સુધી સંકુચિતપણું છે ત્યાં સુધી રાગ, દ્વેષ, મોહ, તિરસ્કાર, ચંચળતા, લોભાદિમાંથી મુક્ત થઈ શકાતું નથી. જ્યાં સુધી સંકુચિત દેહ અન્ય પદાર્થોથી ઘેરાઇને રહે છે ત્યાં સુધી આપણે ગુરૂત્વાકર્ષણના નિયમને શી રીતે અટકાવી શકીશું ? (અર્થાત્ સંકુચિત દેહ Limited body નું અન્ય પદાર્થો આકર્ષણ કરશે જ.) આકર્ષણ પ્રતિસારણ (Repulsion) વગેરેની આંખમાં કેવી રીતે ધૂળ નાંખી શકીશું ? પ્રકૃતિને શી રીતે છેતરી શકીશું અને બાહ્ય પદાર્થોની અસરોથી શી રીતે છૂટી શકીશું ? જૂદી જૂદી ઇંદ્રિયોનાં કામ જૂદાં જૂદાં હોવા છતાં સાધારણ મનુષ્યમાં ઐક્યની ભાવના હોય છે અને તેથી તે કહે છે કે 'હું' બોલું છું, જોઉં છું, સાંભળું છું" વગેરે. આ પ્રમાણે જ

મુક્તપુરૂષ આખા જગત્ સાથે ઐક્ય અનુભવે છે, અને વિશ્વાત્મસ્વરૂપ બની જાય છે; અનેજેવી રીતે અન્નને પાચન કરવાની ક્રિયા, અવયવોની વૃદ્ધિ વગેરે ક્રિયાઓ એની મેળે થયા કરે છે તેવી રીતે મુક્ત મહાત્માની બીજી બધી ક્રિયાઓ આપોઆપ થયા જ કરે છે. સર્વ ભેદોનો નાશ કરનાર આત્માની અનંતતાનો સાક્ષાત્કાર થતાં જ નદીઓ, પર્વત, તારા અને સમસ્ત વિશ્વ મ્હારાં જ છે અને પ્રેમરૂપે હું તેમનો સ્વામી જ છું, એવો અનુભવ થતાં જ આપણા પરનો મોહનો પડદો તૂટી જાય છે.

જ્યારે ભગવાન્ સૂર્યનારાયણ તપે છે ત્યારે આગીઓ બિચારો શો પ્રકાશ આપી શકશે ? જ્યારે બધી વસ્તુઓ મને સુંદર જ જણાય છે અને બધી વસ્તુઓ હું પોતે જ છું ત્યારે મારે કોઈની પાછળ દોડી મરવાની શી જરૂર છે ? સર્વ આકર્ષક વસ્તુઓની સાથે જેનું તાદાત્મ્ય થયું છે તેને મોહ પમાડનારી આખા વિશ્વમાં કયી વસ્તુ છે ?

પોતે ઈશ્વરથી ભિન્ન છે એમ માનનાર આત્મા સાથે આત્મઘાતક વર્તણૂક ચલાવનાર, સ્વયંપ્રકાશને માયાજાળમાં છુપાવનાર દુષ્ટ ચોરે કયું પાપ કીધું નથી અને કયું પાપ ભવિષ્યમાં કરશે નહિ ?

No physical action good or evil
No mental action virtuous or ill
No shame or fame no praise or blame
Could taint me e'er no kind of game.
Nothing but the flood of Glory
"To whom shall I give thanks ?
To whom shall & turn and look up
When bliss absolute,
When light immeasurable is manifest even
in me ?

અર્થ:—ભલું કે ભુંડું, સદાચરણી કે દુરાચરણી કોઈ પણ પ્રકારનું શારીરિક કે માનસિક કાર્ય અથવા કીર્તિ, અપકીર્તિ, નિંદા, સ્તુતિ, કોઇ પણ પ્રકારની ક્રીડાપરની આસક્તિ, મને–આનંદસાગરને બાધક થઈ શકશે નહિ. હું નિત્ય નિર્વિકાર સચ્ચિદાનંદ રૂપ છું. જ્યારે સચ્ચિદાનંદ–અનંત પ્રકાશ મારા પોતાના આત્મામાં વિદ્યમાન હોય ત્યારે મારે બીજાનો ઉપકાર માનવાની શી જરૂર છે ? મારે કોની આગળ મદદને માટે હાથ ધરવાની જરૂર છે ?

શ્રમ અને પ્રેમ.

ગરીબ બિચારા મજૂરને આત્મપોષક ખોરાક આપો, તેના પર પ્રેમ કરો એટલે તે તમારી પાસે ખોરાક પણ ન માગતાં તમારે માટે કામ કરશે. તમે મજૂરને ચાહો એટલે મજૂર તમારા કામને ચાહશે. પ્રેમથી પ્રેરિત થયેલાં કામને શું તમે 'શ્રમ' નામ આપશો ? ના, તે તો આનંદદાયક રમત છે.

કળા એટલે શું ? જે વસ્તુને આપણે સ્પર્શ કરીએ તેનામાં સૌંદર્ય આણવું તે. અને પૃથ્વી ઉપર કે સ્વર્ગમાં એવી તે કયી વસ્તુ છે કે જે સૌંદર્યને શોધી કાઢીને પ્રકાશિત કરે છે ? આહા ! તે વસ્તુ પ્રેમ સિવાય બીજી કયી હોઈ શકે ?

આપણા શ્રમ ઉપર પ્રેમ–પ્રભા પ્રકાશવાથી ઉદ્યોગ સુંદર બને છે અને તેથી સુંદર કળાઓ ઉત્પન્ન થાય છે. વર્ત્તમાનકાળમાં હિંદમાં કળાકૌશલ્ય સમ ખાવાને પણ કેમ રહ્યાં નથી ? કારણ કે કારીગરોને કોઇ ચાહતું નથી. ગરીબ બિચારા મહેનતુ કારીગરોને ઉત્તેજન આપવાને બદલે તેમને તેમનાં ઝુંપડાંમાંથી હાંકી કાઢવામાં આવે છે.

જ્યાં ઉદ્યોગનો તિરસ્કાર કરવામાં આવે છે, ત્યાં પરિણામ શૂન્ય જ સમજવું; ત્યાં અવનતિ અને નાશ ડોકીઆં કર્યા જ કરે છે અને

હુન્નર કષ્ટસાધ્ય વસ્તુ થઈ પડે છે. જ્યાં ઉદ્યોગને માન આપવામાં આવે છે ત્યાં ચૈતન્ય અને પ્રકાશ વાસ કરે છે અને કૌશલ્ય વધે છે. હે પ્રેમદેવી ! તારી શી સ્થિતિ થઇ છે ? 'પ્રેમ' શબ્દનો એટલે સુધી વિપર્યાસ થઈ ગયો છે, કે એ શબ્દનો ઉચ્ચાર થતાં જ લોકો 'દિવ્ય જ્યોતિ'ને બદલે ક્ષુદ્ર 'વિષય લાલસા' અથવા 'મૂર્ખતા' એવો તેનો અર્થ કરે છે. કેવી ભયંકર અધોગતિ ! કેટલીક વખત લોકો 'પ્રેમ-ભક્તિ' અને 'ઉપાસના' વિષે પુષ્કળ ગપ્પાં મારે છે. પણ આચરણમાં તો તેની ઉપયોગિતા એટલી જ છે કે કેટલાંક સંસ્કૃત સ્તોત્રો મોઢેથી બોલવાં. આ સ્તોત્રોનો અર્થ પણ તેઓ પૂરો સમજતા નથી, તો પછી તેમાંનું રહસ્ય અને સહૃદયતા તો સમજી ક્યાંથી જ શકે ? અને જ્યારે સમજે નહિ ત્યારે તે પ્રમાણે આચાર પણ શી રીતે કરી શકે ! શ્રદ્ધા ન હોય તો એકલી ભક્તિ શા કામની ? ભક્તિરસથી ઉભરાતા શ્રી ચૈતન્ય મહાપ્રભુની આ કેવળ ખોટી નકલો છે.

મંદિરોમાં ઉત્તમ તાલસુર સાથે દેશી ભાષાનાં પદો સંભળાય છે, પણ તેમાં આત્માને શુદ્ધ કરનાર એક પણ પ્રેમાશ્રુ જણાતું નથી.

બંધુઓ ! 'હું પાપી છું, હું પતિત છું, એવા શબ્દો બોલીને તમે ઈશ્વરને મૂર્ખ બનાવી શકશો નહિ, અને તેનો પ્રેમ પણ જીતી શકશો નહિ. જેવા તમે વિચાર કરો છો તેવા જ તમે થશો, જેવી તમારી મતિ છે તેવી જ તમારી ગતિ થશે. કર્મનો સખ્ત કાયદો તમને કદિ પણ છોડશે નહિ. જ્યારે તમે 'પાપી' અને 'પતિત' તરીકે પ્રાર્થના કરો છો ત્યારે તે તમને 'પાપી' અને 'પતિત' જ બનાવી મૂકશે. એ કાંઈ ભક્તિ નથી.

મ્હારા ગરીબ શ્રીમંત બંધુઓ ! ઉંચાં ઉંચાં સંગેમરમરનાં મંદિરો, અને તમે બનાવેલા પત્થરના વિષ્ણુઓ તમારા અંતઃકરણની

અશાંતિ દૂર કરી શકશે નહિ. તમે દુઃખી છો એ હું જાણું છું. તમારો ગર્વ તે તમને કબુલ કરવા દેતો નથી. દેશના ભૂખ્યા **નારાયણો** અને મહેનતુ **વિષ્ણુઓ**ની પૂજા કરો. ઉપયોગી કળાઓ અને ઉદ્યોગો શીખવાને માટે ગરીબ **હિં**દી વિદ્યાર્થીઓને અમેરિકા મોકલો કે જેથી તેઓ **હિં**દુસ્તાનમાં પાછા આવીને સેંકડો બલકે હજારો ભૂખે મરતાં માણસોને રોજી અપાવીને તેમને ભૂખમરાથી બચાવી શકે.

'**લ**યલી અને **મ**જનુન' નું પુસ્તક વાંચીને એક માણસે લયલીની છબી ફાડી લીધી. પછી તે તેને પોતાની છાતી સાથે લટકાવીને હમ્મેશાં પ્રેમથી ચુંબન કર્યાં કરતો, અને કોઇ પૂછતું તો કહેતો કે "હું **લ**યલીની સાથે પ્યારમાં પડ્યો છું." મૂર્ખા ! બિચારા **મ**જનુનની પ્રાણપ્રિયાને આ પ્રમાણે ખુંચવી લેવાથી તારૂં શું વળવાનું છે ? **મ**જનુનનો 'ગાઢ પ્રેમ' તારા દિલમાં હશે એ અમે કબુલ કરીએ છીએ, પણ 'સ્ત્રી-પ્રેમામૃત' જો તારે ચોખવું હોય તો બીજી કોઇ જીવતી પ્રિયા શોધી કાઢ.

હિંદુસ્તાનના ભકતો ! **ગો**પીઓના અને ચૈતન્યના પ્રિયકર (ઈશ્વર)ને ખુંચાવી લેવાને તમે બધા એક પગે તૈયાર થઇ રહ્યા છો પણ **ગો**પીકાઓના અને **ગૌ**રાંગના જેવો શુદ્ધ તથા ઉંચો પ્રેમ તમારામાંથી કેટલા જણ ધરાવે છે ? પેલા સુંદર ગોવાળીઆને માત્ર પત્થરની મૂર્તિમાં ગોંધી રાખવાથી નહિ, પણ દિવ્ય પ્રેમી **ભ**ગવાનને ચંડાળ, ચોર, પતિત વગેરે સર્વેમાં સમાન ભાવે જોશો ત્યારે તમે ઈશ્વરના સાચા પ્રેમી બનશો.

રૂદન, યાચના આદિ દીન વૃત્તિમાં ભક્તિ સમાયેલી નથી. ભક્તિ એ એક પ્રકારની અનિર્વચનીય સમાનતા, અપ્રતિમ લાવણ્ય અને તીવ્ર વૈરાગ્ય છે. જે જે વસ્તુઓ જોઇએ તેમાં આપણા આત્માનું જ દર્શન થાય એતું નામ ભક્તિ છે. સર્વ દશ્ય પદાર્થોમાં સર્વેશ્વરને જોવો એનું નામ ભક્તિ છે. સર્વત્ર સૌંદર્યનો જ અનુભવ કરવો અને

'હું પોતે પણ સૌંદર્ય છું,' એવો નિશ્ચય કરવો એનું નામ ભક્તિ છે. तत्वमसि 'તે તું જ છે' એનું જ નામ ભક્તિ છે.

Oh theif ! Oh slanderer ?
  Robber dear !
Come welcome, quick ! Oh don't you fear!
  My self is thine; thine is mine.
Yes, if you never mind, please take away,
  These things you think are mine.
Yes, if you think if fit.
  Kill this body at one blow, or slay it
                bit by bit.
Take off the body, and what you may !
  Be off with name and fame away !
Take off ! away !
  Yet, if you look, just turning round,
'Tis I alone, am safe and sound.
  Good day ! Oh dear ! Good day !

અર્થ:—

ઓ વ્હાલા ચોર–નિંદાખોર–લુટારા, આવ ! જલદી આવ ! હું તારૂં સ્વાગત કરવાને તૈયાર છું.

લેશ પણ ડર રાખીશ નહિ.

મારો આત્મા તે તારો આત્મા છે અને તારો આત્મા તે મારો આત્મા છે. હા, જો તારી મરજી હોય તો બેશક તું જેને મારાં કપડાં ધારે છે તે લઇ જા.

હા, જો તેમ કરવું યોગ્ય ધારતો હોય તો ભલે કર.

ગમે તો એક જ ઝટકે આ શરીરને કાપી નાંખ,
અને જોઇએ તો એના ટુકડે ટુકડા કરી નાંખ.
તારે જોઇએ તો દેહ અને તારે જોઇએ તો ગમે તે લેઇ લે.
નામના અને કીર્તિ સાથે લઇ લે! લઈ લે અને દૂર થા!
તે છતાં પણ જો તું પાછો ફરીને જોશે તો હું અખંડ અને પૂર્ણ આરોગ્ય સ્થિતિમાં માલમ પડીશ.

બંદગી! જનાબ! બંદગી!

નમસ્તે! મહાશય! નમસ્તે.

મુસલમાનો! મને કાપી નાંખવાની તમને રજા છે પણ મારૂં અંતઃકરણ તમારી પ્રત્યેના પ્રેમથી બળે છે. ખ્રિસ્તીઓ! મારા કથનનો ખોટો અર્થ કરવાની તમને છુટ છે, પણ હું તો તમને ચાહું છું. અંત્યજો, ભંગીઓ, તમારાં મેલાં, ગંદાં, ઝુંપડામાં કોઇ નહિ આવે તો-પણ 'રામ' ત્યાં આવવાને જરા પણ સંકોચ રાખશે નહિ.

કૃત્રિમ પ્રેમ અને કૃત્રિમ સહૃદયતા ધારણ કરવી એ ઈશ્વરનું અપમાન કર્યા બરોબર છે.

એક ખરા તડકાની જરૂર છે પણ તેની સાથે ક્ષુદ્ર વાસનાઓનો ધૂમાડો ભળ્યો હોય તેની ફિકર નહિ.

કોઈ તરુણના અંતઃકરણમાં સત્ય પ્રેમનો ભભુકો ઉઠતો હોય, તો પણ લૌકિક મર્યાદા, રીતરિવાજો, મીલનસારપણું, લજ્જા કીર્તિ આદિ વ્યાવહારિક ડહાપણની સંતતિનો જો તે દાસ બની જાય તો તેના સત્ય પ્રેમના ભડકા ઉપર આ વસ્તુઓ છાલાં અને કોલસા જેવી અસર કરે છે. (અર્થાત્ તેને સ્વતંત્ર રીતે બળવા દેતી નથી.) બહારના ડોળડીમાકનો અંતઃકરણ ઉપર ભારે બોજો પડે છે માટે તેનો ત્યાગ કરવો જોઇએ.

શુદ્ધ સત્ય, હું માત્ર તારો જ સત્કાર કરૂં છું. તું જ મારો સખા, મિત્ર, પ્રિયકર, દેવ, સ્વામી અને આત્મા છે. રાજાઓ, કાયદાઓ અને

જ્ઞાતિઓ! ઈશ્વર તમારૂં ભલું કરો! 'રામ' ને તેના માર્ગમાંથી જરાપણ ખસેડવાની તમારામાં શક્તિ નથી. તમારી ધમકીઓ, કૃપાઓ અને ક્રોધ ભરેલાં નયનો તમારી પાસે જ રાખો. અસંખ્ય સાર્વભૌમ રાજાઓ, આપખુદ નૃપતિઓ અને જહાંગીરી ચલાવતા બાદશાહો કરતાં સ્વેચ્છાચારી મહારાજાધીરાજ **સત્યદેવ** અધિક બળવાન્ છે.

એમ કહેવાય છે કે પનામા રેલ્વેના એક એક સાંધાએ એક એક આદમીનો ભોગ લીધો છે. આ વાત સાચી હોય કે જૂઠી હોય પરંતુ એ વાત તો નિઃશંક સત્ય છે કે મનુષ્યોનાં મૃત હાડપીંજરથી બનાવવામાં આવેલા રસ્તા પર સ્વેચ્છાચારી **સત્યદેવ**ની પધરામણી થઇ હતી. સત્યદેવના દિવ્ય ચરણસ્પર્શથી જેમનાં મસ્તક પવિત્ર થયાં હોય તેમને ધન્ય છે.

જ્યાં સત્યતા નથી, ત્યાં પ્રેમ પણ નથી. સ્વેચ્છાચારી **સત્યદેવ**નો મુખ્ય મંત્રી **પ્રેમ** છે. કદાચ **પ્રેમ** પોતે રાજા અને **સત્ય** મુખ્ય મંત્રી હશે, અથવા બન્ને કદાચ એક જ વસ્તુ હશે.

But God said,
I will have a purer gift
There is smoke in the flame
Deep, deep are loving eyes,
Flowed with naphtha fiery sweet;
And the point is paradise
Where their glances meet.
Their reach shall yet be more profound
And a Visiom Without bound.
The axis of those eyes sunclear
Be the axis of the sphere."

Emerson.

અર્થ

અગ્નિની જ્વાલામાં તો ધૂમાડો છે, માટે હું તો તેથીએ ઉજ્જ્વલ વર આપીશ.

ઉગ્ર અને સુંદર નખતેલ જેવા અશ્રથી ઉભરાતી પ્રેમપરિપૂર્ણ આંખો ગંભીર અને ઉંડી હોય છે.

આ નજર જે સ્થળે મળે છે તે સ્થળ નંદનવન બની જાય છે.

તેમનું દર્શન વિકાસ પામતું પામતું આખરે અમર્યાદ બની જાય છે.

આ નજર જે સ્થળે મળે છે તે સ્થળની આસપાસ આખું વિશ્વ ફરે છે.

પર્વત પરથી નીચે પડતા જળપ્રવાહો! તમારી ગર્જના ચાલુ રાખો. હે સાગર! તું પણ જોરથી ઘુઘવાટ કર્યા કર. ઓ મૃત્યુ! ઝાંખા તારાઓની નીચે તારૂં મુખ ફાડી રહે. હે અંધકાર! તું સર્વત્ર વ્યાપી રહે. પણ ઓ મહાન્ હૃદયેશ્વર! ઘોર અરણ્યમાં, પ્રચંડ પર્વતોની ખીણો વચ્ચે, ઉંડા સમુદ્રને તળીએ, ભયંકર ગુફાઓમાં સર્વત્ર તું જ સંચરી રહ્યો છે. **ઓ સ્વેચ્છાચારી સત્ય!** ક્ષુધા સંતપ્તપવનો અને તરંગો તો માત્ર તારા કુતરાઓ છે. માત્ર **તું** જ અવિનાશી, અમર શીકારી છે.

સમીસાંજના ઝાંખા પ્રકાશમાં ઇશુખ્રિસ્તે ગેલીલીના સરોવરમાં પોતાના શિષ્યોને તોફાન વચ્ચે હલેસાં મારતા અને જીવતોડ મહેનત કરતા જોયાઃ કારણ કે પવન તેમને પ્રતિકૂળ દિશામાં ખેંચી જતો હતો. પરંતુ પ્રભુ ઇશુને કાંઈ જ મહેનત કરવી પડી નહિ- 'પાણી પર પણ ચાલી શકીશ' એવી જેને દૃઢ શ્રદ્ધા હોય તે માણસ તોફાનની વચ્ચો વચ્ચ પણ શાંતિથી કેમ ઉંઘી ન શકે? અહા! આનંદ! મારી પ્રેમપ્રતિમા

પવન અને તરંગો પર પણ સ્વારી કરી શકે છે.

જાપાનમાં દેવદાર વગેરેનાં વૃક્ષો ત્રણસેં વર્ષમાં વધારે ન વધતાં માત્ર ડુંગળીના છોડ જેટલાં જ ઉંચાં થાય છે, તે વૃક્ષોને આવી સ્થિતિમાં રાખવાને બહારથી કાપવાની કાંઈ જરૂર પડતી નથી. અંદરથી મૂળ કાપ્યા કરવાથી બિચારા છોડ ઉંચા વધી શકતા જ નથી. કૃત્રિમ શિક્ષકો પુરુષ અને સ્ત્રીની સ્વાભાવિક વૃદ્ધિ આવી જ રીતે અટકાવે છે.

ઘેલા નીતિપ્રવર્તકો ! ધાર્મિક સેતાનો ! દૂર હઠો. તરુણ પ્રજાને આજ્ઞા કરવાનો તમને કશો અધિકાર નથી. કોઇ પણ માણસને કાંઈ અધિકાર હોય તો તે માત્ર સેવા કરવાનો જ છે. પ્રકૃતિને જો પૂર્ણ સ્વતંત્રતા આપી દઇએ તો તે કદિ પણ ભૂલ કરશે નહિ. કાયદો અથવા ઈશ્વર કે જેણે સૂક્ષ્મ જીવજંતુમાંથી મનુષ્ય જેવાં દૈવી પ્રાણી બનાવ્યાં તેના ઉપર પૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખવાને કાંઇ હરકત નથી.

ક્ષુદ્રવૃત્તિને મનુષ્યોએ અદેખાઇથી ‘ પશુવૃત્તિ ’ એવું નામ આપ્યું છે; પરંતુ એ જ ‘ પશુવૃત્તિ ’(!) ના સંબંધમાં પશુઓ જેટલાં નિયમિત અને સ્વચ્છ હોય છે તેટલાં મનુષ્યો નથી હોતાં. એનું કારણ શું? કારણ સ્પષ્ટ અને ખુલ્લું જ છે.

મનુષ્યોની પાછળ ‘ ફલાણું કરીશ ’ અને ‘ ફલાણું કરીશ નહિ’ એવી આજ્ઞાનું ભૂત વળગેલું જ હોય છે, જ્યારે પશુઓના સંબંધમાં તેવું કાંઇ જ નથી. સેવા અને પ્રેમના વાતાવરણમાં જ વૃદ્ધિ થઈ શકે છે; આજ્ઞા કરવાથી અને ફરજ પાડવાથી વૃદ્ધિના મૂળનું છેદન થાય છે.

આપણે પુષ્પની વૃદ્ધિ કેવી રીતે કરી શકીએ છીએ ? તેના પર પ્રેમ કરવાથી. એક સ્ત્રીએ ઘણી જ પ્રતિકૂળ હવામાં સુંદર પુષ્પો ઉત્પન્ન કર્યાં. તે સ્ત્રીને કોઇએ પૂછ્યું કે “ આવી પ્રતિકૂળ હવામાં તમે આવાં સુંદર પુષ્પો શી રીતે પેદા કરી શક્યાં ? ” તેણે જવાબ દીધો કે “માત્ર પુષ્પપરના પ્રેમને લીધે.” **પ્રેમ કરવાથી સાધનો તો આપોઆપ મળી**

*આવશે. પ્રેમનો ગરમ પ્રકાશ જ જીવન ઉત્પન્ન કરે છે. તે ઉદ્યોગ પર સૌંદર્યનો ઓપ ચઢાવે છે તથા આપણા કામમાં રમણીયતા અને મોહકતા લાવે છે.

પ્રેમને મૂલથી આસક્તિ સમજશો નહિ. તમારી સ્ત્રી અને છોકરાં તમારા પ્રેમમાર્ગમાં કંટકરૂપ થવાને બદલે તમારા સમસ્ત વિશ્વપરના પ્રેમપ્રકાશનાં મધ્યબિંદુ થવાં જોઇએ. જીન પૉલ રાઇટર કહે છે કે "મારી જાતના કરતાં મારાં કુટુંબ પર હું વધારે પ્રેમ રાખું છું. કુટુંબ કરતાં દેશપર મારો પ્રેમ વધારે છે અને સમસ્ત વિશ્વપર તો મારો પ્રેમ સૌથી અધિક છે."

યુદ્ધમાં જતી વખતે લવ લેસે લ્યુકાસ્ટરને જે વચનો કહ્યાં હતાં તે (જરાક ફેરફાર સહિત) કહેવાં આ ઠેકાણે યોગ્ય લાગે છે. "જો દેશપર મારો વધારે પ્રેમ ન હોત તો હું તારાપર આટલો બધો પ્રેમ રાખી શકત નહિ."

જેમ સૂર્ય દરેક વસ્તુને પોષણ આપે છે તેમ સાચો પ્રેમ આત્માનો વિકાસ કરે છે. પણ જે પ્રમાણે હિમ સઘળી વસ્તુને બાળી મૂકે છે તે પ્રમાણે આસક્તિ અથવા મોહ આત્માને સંકુચિત બનાવી દે છે.

મોઝીઝની પહેલી આજ્ઞા એ છે કે "**પ્રેમ** સિવાય બીજો કોઇ તારો ઇશ્વર નથી."

આ અદેખો પ્રેમદેવ લોભ અથવા મોહને પોતાનું ભવ્ય રાજ્યાસન ખુંચવી લેવા દેશે નહિ. પોતાનું એકનું એક બાળક મરી જવાથી એક બાઇ આક્રંદ કરવા લાગી. 'રામે' પૂછ્યું "એક સીદીના

---

* "**क्रियासिद्धिः सत्त्वे भवति महतां नोपकरणे**"

(પ્રકીર્ણ.)

ક્રિયાની સિદ્ધિનો આધાર અંદરના સત્ત્વ ઉપર છે; બાહ્ય સાધનો ઉપર નહીં.

બાળકને દત્તક લઇને તારા પોતાના બાળકની પેઠે તેની સંભાળ લઇશ કે? બોલ, આમ કરવાને તું તૈયાર છે?"

પેલી સ્ત્રીએ જવાબ આપ્યો, "ના."

'રામે' કહ્યું "ઇશ્વરે તારૂં બાળક લઇ લીધું તેનું કારણ એ જ છે."

સર્વવ્યાપી પ્રેમ એ જ **સ્વર્ગ**નાં દ્વાર ઉઘાડવાની કુંચી છે, એક-દેશી મોહ **સ્વર્ગ**નાં બારણાં ખોલી શકશે નહિ.

લોકો બીજા માણસોની કૃતઘ્નતા વિષે બડબડાટ કરે છે. કોઇનું જરાક કાંઇ કામ કીધું હોય તો **શાઇલૉક**ની પેઠે બળાત્કારે વ્યાજસહિત તેનો બદલો લેવાની દોડાદોડ કરી મૂકે છે. ભાઇઓ! જરા ધૈર્ય રાખો! જરા શાંતિ પકડો! **ઈશ્વર**ને માત્ર એક જ હાથ નથી સર્વ હાથો **તેના** જ છે. બધી આંખો **તેની** જ આંખો છે અને બધાં મસ્તકોનો **માલેક** તે જ છે. જ્યારે કોઈ માણસની સાથે તમે વ્યવહાર કરો છો ત્યારે જે હાથે તેણે તમારી કોઇ ચીજ લીધી હોય તે જ હાથ તે ચીજ પાછી આપતી વખતે તે વાપરે છે કે નથી વાપરતો એ વિષે તમે કાંઇ ધ્યાન રાખો છો? તે બીજો હાથ વાપરે તો તેમાં શું થયું? તમારો ગ્રાહક હાથ નથી પણ હાથનો માલેક છે.

માટે તમારે ફક્ત **ઈશ્વર** (કાયદા, પ્રકૃતિ) સાથે કામ છે. મિત્ર અથવા શત્રુ જેવી દેખાતી છાયા સાથે તમારે કાંઈ કામ નથી. ઈશ્વર પોતાનું દેવું અદા કરવાનું કદિ ભૂલી જતો નથી. તમારૂં કોઇ પણ નિસ્વાર્થ કર્મ ઈશ્વરને દેણદાર બનાવે છે. લેતી વખતે **તેણે** જે હાથ વાપર્યો હતો તે હાથ કદાચ આપતી વખતે ન પણ વાપરે, પરંતુ કોઇ બીજા હાથ (માણસ) દ્વારા **તે** તમારૂં દેવું વ્યાજસહિત ચૂકવી દેશે. હે ચંચળ નાસ્તિક! એટલો બધો કેમ અકળાય છે? તારા દૈવી આત્મા

(દૈવી કાયદા) સિવાય બીજી કોઇ પણ વસ્તુ સમસ્ત જગત ઉપર સ્વતંત્ર સત્તા ભોગવતી નથી.

મૂર્તિપૂજા શું છે ? મિત્ર અને શત્રુ ભાસતાં સ્વરૂપોમાં વ્યક્તિત્વ, અસ્તિત્વ અને સત્યતા એટલે બધે અંશે માની લેવાં કે જેથી એક જ ગુપ્ત વ્યક્તિ—અદ્વૈત પરમાત્માનું ભાન પણ ન રહે, એનું નામ જ મૂર્તિપૂજા.

જંગલો, નદીઓ, સરોવરો અને લીલાંછમ શિખરોના રમણીય દેખાવોથી આપણામાં સ્ફુર્ત્તિ આવે છે, મન પ્રસન્ન થાય છે, શુદ્ધ થાય છે અને આત્મા તેમાં તલ્લીન થઇ જાય છે એનું કારણ શું ? કારણ એ જ છે કે આપણું સંકુચિત વ્યક્તિત્વ ભૂલી જવાય છે; શહેરોમાં માથે વ્હોરી લીધેલાં બંધનોથી મુક્ત થવાય છે; અને સુંદર વૃક્ષો અને પવિત્ર પાણી પોતાના અકૃત્રિમ સૌંદર્ય અને માધુર્યથી આપણને સંકુચિત થવાની ફરજ પાડતાં નથી.

ગુલાબનાં ઉદ્યાનોમાં અને આમ્રવૃક્ષની વાડીઓમાં જે દિવ્ય તત્ત્વ છે તે જ તત્ત્વ જેઓ પુરુષો અને સ્ત્રીઓમાં જુએ છે તેઓ આ સમસ્ત જગતને સ્વર્ગીય નંદનવન માને છે. એવા આત્માઓને ધન્ય છે ! ધન્ય છે !

*રાષ્ટ્રીય ધર્મ.

સૂર્યાસ્તનો સમય છે. દીર્ઘ નિઃશ્વાસ નાખતાં નાખતાં નીચેનું પદ્ય ગાવામાં આવે છે, અને અશ્રુપૂર્ણ નેત્રો સહિત લખવામાં આવે છે.

દૃષ્ટાંત એક દિન કે મુજને થયું જે,
દેખાય છે ફરી ફરી કદિ નેત્રથી આ;
તે સત્ય વા અનૃત તે સમજી શકું ના,
'ત્હેને ન સ્વાસ્થ્ય' કહી એમ જતાં જનો સૌ.
ધીમે ધીમે દિવસઅંત નજીક આવે,
સંધ્યાસમીર વિરમે બહુ ખિન્ન ભાસે;
આકાશ મેઘ ઉદધિ સઉ તપ્ત જ્યોતિ,
જાણે ઉડયાં સળગી સૌ રવિ રક્ત કિરણો.
વ્હેતી જતી લલિત એ રમણીયતા હું,
નિઃશબ્દ ત્યાં સ્થિર ઉભો નજરે નિહાળી;
ત્યાં તો થયું સ્મરણ દુઃખદ એ દિનોનું,
તારુણ્ય, બાલપણ, સત્ય સમીપ આવ્યું.
પામે સહસ્ર કિરણ પશ્ચિમ અસ્ત જ્યારે,
દુઃખે વિદિર્ણ હૃદય આ મમ થાય ત્યારે;
આવી ઉભો હૃદયમાં મમ ભૂતકાલ,
ને મૃત્યુપાશ સહુ ચક્ષુ સમીપ દીસે.

---

* આ સ્વામીજીએ અમેરિકામાં લખ્યું છે.

ગામો સહુ ચમકતાં નવ જીવનેથી,
ને શબ્દ મંગલ સ્વરો સમ ભાસતા એ;
ને રક્ત અર્કકિરણ નેત્ર વડે વિલોકું,
વૃત્તાંતનેય થઈ ગયે બહુ દિન વીત્યા.
હું તો ફર્યો અહીં તહીં બહુ દૂર દેશે,
ત્હોયે ન ચિત્ત કંઈ સ્વસ્થ થયું હતું એ;
અદ્યાપિ કિન્તુ ડુબતાં રવિ પશ્ચિમે એ,
ઉભરાય નેત્ર સલિલે દિલ ચૂર્ણ થાતું.
દૃષ્ટાંત એ વળી દિસે મમ નેત્ર સામે;
આવી ઉભે જનની એ મમ હિન્દદેવી.

હે અસ્ત પામતા સૂર્ય! હવે હિંદુસ્તાનમાં ઉદય પામીશ. એ પ્રભાવશાળી (તેજોમય) દેશને કૃપા કરીને રામનો આટલો સંદેશો પહોંચાડીશ કે? મ્હારાં આ પ્રેમનાં અશ્રુબિંદુઓ હિંદુસ્તાનનાં ખેતરોમાંનાં પ્રભાતસમયનાં શક્તિદાયક હિમબિંદુ બનો! એકાદ શૈવ જેમ શિવની, વૈષ્ણવ વિષ્ણુની, ખ્રિસ્તિ ખ્રિસ્તની, અને મુસલમાન મહમ્મદની લાગણીથી બળતાં અંતઃકરણે ભક્તિ કરે છે તેમ શૈવ, વૈષ્ણવ, ખ્રિસ્તિ, મુસલમાન, પારસી, શીખ, સન્યાસી, અંત્યજ અથવા હિંદમાતાનાં અન્યઅર્ભકો એ સર્વ રૂપે હું હિંદમાતાને જોઉં છું અને ભજું છું. હે હિંદમાતા! મ્હારી ગંગા! મ્હારી કાલિદેવી! મ્હારા ઈષ્ટદેવ! મ્હારા શાલિગ્રામ! વગેરે ત્હારાં સર્વ સ્વરૂપોની હું પૂજા કરું છું. જે દેવને હિંદુસ્તાનની મૃતિકા ભક્ષણ કરવાનો પણ અંત્યત પ્રેમ હતો તે (શ્રી કૃષ્ણ) ભક્તિ વિષે કહે છે.

क्लेशोऽधिकतरस्तेषामव्यक्तासक्तचेतसाम् ।
अव्यक्ता हि गतिर्दुःखं देहवद्भिरवाप्यते ॥

श्रीमद् भगवद्गीता. अ. १२-५

પ્રિય સખા કૃષ્ણ ! ઠીક છે. એક ઘરડો બળદ, તૂટેલો ખાટલો, જૂની કુહાડી, ભસ્મ, સર્પો અને ભિક્ષાપાત્ર એટલું જ જેનું પ્રાપંચિક ઐશ્વર્ય છે એવા દિવ્યસ્વરૂપની અર્ચા (પૂજા) એ જ મ્હારો ઉપાસનામાર્ગ બનો. મહિમ્નસ્તોત્રમાં વર્ણવેલો **આ મહાદેવ** છે ! ના ! **ગરીબ ભૂખે મરતા હિંદી ખેડૂતના સ્વરૂપમાં સાક્ષાત્ નારાયણ એજ મ્હારો ઉપાસ્ય દેવતા છે !** એવો આ મ્હારો ધર્મ છે અને કોઇ પણ હિંદ વાસીઓનો એ જ ધર્મ, એ જ સર્વ સાધારણ પંથ, એ જ વ્યાવહારિક વેદાંત અને એ જ ભક્તિમાર્ગ હોવો યોગ્ય છે. એકલી લૂખી લાગણી અથવા દિલસોજી જ ચાલશે નહિ. રાષ્ટ્રીયત્વની જુસ્સાદાર લાગણી ફેલાવવામાં હિંદમાતાના દરેક પુત્રે પ્રયત્ન કરીને મદદ કરવી જોઇએ. બાળકો બાલપણામાંથી પસાર થયા સિવાય તારુણ્યમાં આવી શકતાં નથી. આપણાં રોમેરોમમાંથી સર્વ રાષ્ટ્ર સાથેનું તાદાત્મ્ય સ્ફૂર્યા સિવાય સર્વરૂપ ઈશ્વર સાથેનું પોતાનું ઐક્ય કોઇ અનુભવી શકતું નથી. દરેક ભારતપુત્રમાં હિંદમાતા વસે છે એમ જાણીને દરેકે તેની સેવામાં તત્પર થવું જોઇએ. હિંદુસ્તાનમાં દરેક ગામ, શહેર, નદી, નદ, પશુ, પક્ષી અને આખા હિંદને દેવતા માનીને પૂજા કરવામાં આવે છે. હિંદમાતાના આ અનેક અંશાવતારના પૂજનથી પૂર્ણાવતારના પૂજનની સ્ફૂર્તિ થવાનો અને અખિલ હિંદમાતાને દેવતા માનીને તેની પૂજા કરવાનો સમય શું હજી આવ્યો નથી? આપણે હિંદુ લોકો દુર્ગાની પત્થરની પ્રતિમામાં પણ પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કરી ચૈતન્ય ઉત્પન્ન કરી શકીએ છીએ તો શું સાક્ષાત્ દુર્ગાની પ્રતિમા રૂપી હિંદમાતામાં ચૈતન્ય, તેજ અને પ્રાણ આણવાં ન જોઇએ ? **હૃદયો એક થવા દો એટલે મસ્તક અને બાહુઓ એની મેળે એકઠાં થશે.** સૌનું દિલ એક થતાં જ સૌને પરસ્પર બુદ્ધિ અને હાથની સહાય મળશે.

श्रद्धामयोऽयं पुरुषो यो यच्छ्रद्धः सएव सः ।

श्रीमद् भगवद् गीता अ १७–३.

દરેક પુરૂષ પોતાની શ્રદ્ધાથી ઘડાએલો (બનેલો) હોય છે. જેવી ત્હેની શ્રદ્ધા તેવો તે બને છે, એમ જગદ્‌ગુરૂ શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્મા કહે છે.

હિંદુસ્તાનના મારા પ્રિય કર્મકાંડી બંધુઓ ? તમે તમારાં સર્વ શાસ્ત્રો અમલમાં મૂકો, અનેક જાતિના કડક પ્રતિબંધો ઢીલા કરો, રાષ્ટ્રીય બંધુભાવ આગળ તીવ્ર જાતિભેદને ગૌણ માનો, એમ તમને રાષ્ટ્રીય ધર્મ ફરમાવે છે. જે હિંદુસ્તાને એક વખત જગતના સર્વ નિરાશ્રીતોને માટે પોતાનાં દ્વાર ખુલ્લાં રાખ્યાં હતાં અને જૂદા જૂદા લોકો અને દેશોને આશ્રય આપ્યો હતો તે જ હિંદમાં આજે પોતાનાં બાળકોને સૂકી રોટલીનો ટુકડો પણ આપવાની શક્તિ રહી નથી એ તમને દેખાતું નથી ? સૌને યોગ્ય સ્થાન મેળવવાની છૂટ આપો. માથું ગમે તેટલું ઉંચું કરો પરંતુ પગ તો સદા એક જ 'સર્વ સાધારણ ભૂમિ ઉપર' રાખવા જોઇએ એ ધ્યાનમાં રાખો ! બીજો દુર્બળ અથવા રાજી હોય તોપણ તમારા પગ તેના માથા કે ખભા ઉપર મૂકશો નહિ !

તરૂણ ભાવી (ભવિષ્યના) સુધારકો ! હિંદુસ્તાનના પ્રાચીન રીત-રિવાજ અને ધર્મની નિંદા કરશો નહિ. કુસંપનું એક બીજ વધારે રોપવાથી હિંદી લોકોમાં ઐક્ય થઇ શકે તેમ નથી. હિંદુસ્તાનની આધિભૌતિક અવનતિનો દોષ ધર્મ અને સાત્વિકપણા ઉપર મૂકશો નહિ. બગીચો લુંટાઇ જવાનું કારણ કાંટા અને થુવેરની વાડનો અભાવ જ છે. તે વાડ નવી કરો, પરંતુ સુધારાને નામે બગીચા વચ્ચે ઉગતાં ફળ-ફુલનાં ઝાડ ઉખેડી નાંખવાનો કુવિચાર કરશો નહિ. હે ઉપયોગી બળ અને કાંટાઓ ! તમે તારક તત્ત્વો છો. હિંદુસ્તાનને તમારી જરૂર છે.

શૂદ્રોના શ્રમની—સેવાધર્મની મોટાઈનું વર્ણન કરતાં હું તમોગુણને સત્ત્વ અને રજના કરતાં ઓછા મહત્ત્વનો ગણતો નથી. મારૂં કહેવું એ-ટલુંજ છે કે **'હિંદુસ્તાનમાં આપણે તમોગુણ વિરુદ્ધ એટલું બધું બૂમરાણ મચાવી મૂક્યું છે કે તેનો પ્રતિકાર કરવાથી જ**

આપણે તેની આપણામાં અતિશય વૃદ્ધિ કરી મૂકી છે. હવે તો આપણે તમોગુણનો ઉપયોગ કરતાં શીખીને તેને ઉજ્જવલ કરવો જોઇએ. મેલું ખાતર ઉપયોગમાં લીધા સિવાય જો આપણે ફેંકી દઇશું તો બગીચા શી રીતે તૈયાર થઇ શકશે !

તમોગુણ એ પાષાણ, કોલસો છે. તેના સિવાય રજોગુણ રૂપી અગ્નિ અને વરાળ તથા સત્ત્વગુણ રૂપી પ્રકાશ ઉત્પન્ન થતાં નથી. કોઇપણ દેશમાં જેટલે અંશે તમોગુણનો પાયો મજબુત હોય છે તેટલે અંશે હિલચાલથી ઉત્પન્ન થતા રજોગુણના અગ્નિ અને સત્વગુણના પ્રકાશનું જોર વિશેષ હોય છે, એ સિદ્ધાંત આધુનિક મસ્તકવિદ્યાના (Phrenology) ના સિદ્ધાંત સાથે બરાબર મળે છે, એ શાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે નૈતિક અથવા બૌદ્ધિક (બુદ્ધિ વિષયક Intellectual) ઇંદ્રિયોનો ગમે તેટલો વિકાસ થયો હોય તોપણ તેજસ્વિતા અને ચારિત્ર્યની શક્તિઓને મનુષ્યની તામસી વૃત્તિનો મજબુત આધાર મળ્યા સિવાય તે નિરુપયોગી નીવડે છે. અને તેથી જ હિંદુ લોકો **મહાદેવને** તમો ગુણના સ્વામી કહે છે.

હિંદુસ્તાનના ઇતિહાસમાંના એક કટાકટીના સમયમાં આપણો જન્મ થયો હોવાથી દેશસેવા કરવાના પ્રસંગ જોઇએ તેટલા છે. અને તેટલા માટે આપણે ઈશ્વરનો ઊપકાર જ માનવો જોઇએ. આપણે ભાગે આવેલું કાર્ય લોકોત્તર કવિને પણ સ્ફુર્તિ આપનારૂં અને ક્રાંતિકારક છે. કહેવત છે કે જે ખુબ ઉંઘે છે તે સંપૂર્ણ તાજા થઇને ઉઠે છે. હિંદુસ્તાનને મહા ગાઢ નિદ્રા આવી હતી તેથી ત્હેની જાગ્રતિ પણ તેવી જ લોકોત્તર થવાની છે. હિંદુલોકોમાં આપણે જે ઉત્પન્ન કરવું છે તે આજ છે.

દોષ શોધવાની દૃષ્ટિ દૂર કરીને ગુણગ્રાહકતા વધારવી, બંધુભાવ, કાર્ય કરવાની વૃત્તિ, સંપ સંપીને કરવાની ટેવ

અને મ્હેનતભરેલાં કાર્યો કરવાને માટે હિંદુઓને જાગ્રત કરવા એ હાલ ઘણું આવશ્યક છે.

અરેરે ! એક પંથ બીજા પંથ ઉપર ટીકા કરવામાં અને તેનું ખંડન કરવામાં દેશની કેટલી બધી શક્તિનો ખેપરવાથી દુરુપયોગ કરે છે ? હવે આપણામાં કઇ કઇ બાબતોમાં મળતાપણું છે તે આપણે જોવું જોઇએ અને ત્હેને જ વધારે મહત્ત્વ આપવું જોઇએ. કેટલાક લોકો પર **આર્યસમાજ** અસર કરે છે, પરંતુ સનાતન ધર્મની ત્હેના ઉપર કંઇ જ અસર થતી નથી. કોઇને **બ્રહ્મોસમાજ** ગમે છે તો કોઇને વૈષ્ણવપંથ સારો લાગે છે. મ્હારા પંથથી જો મ્હને આનંદ અને આત્મબળ પ્રાપ્ત થાય છે તો તેના પર અશ્રદ્ધા રાખનાર મનુષ્યોને દોષ આપવાનો મ્હને શો અધિકાર છે ? તેમને સૌને આવવા દો પછી તે રહે કે જાય તેની મને શી પરવા છે ? જે થાય તે હું થવા દઉંછું. હું કોઇના કાર્યમાં હાથ ઘાલતો નથી. મારે કે તમારે બધાં માણસોની લાગણીનો ઇજારો લેવાનો પ્રયત્ન શામાટે કરવો જોઇએ ? મ્હારો અધિકાર સેવા કરવાનો–પ્રેમ રાખનાર અથવા દ્વેષ રાખનાર ગમે તે હોય તે સૌની સેવા કરવાનો છે. અશક્ત અને દુર્ગુણી છોકરાંઓ જ માતાને વધારે પ્રિય હોય છે. જેઓ તમારા મતને મળતા થતા નથી તે સઘળા શું ખોટા છે ? તેમ હોય તો એમની પણ દેશને જરૂર છે. એકલા જમણા પગે કુદકા મારીને ચાલતો માણસ ખરેખર દયા ખાવાને યોગ્ય છે. ઈશ્વરની દૃષ્ટિથી (દિવ્ય દૃષ્ટિથી) સર્વ વસ્તુઓ તરફ જોતાં શીખવું એ જ ખરૂં શિક્ષણ છે.

જોશો નહિ **પ્રભુ** કદિ મુજ દોષ સામુ,
સમદૃષ્ટિ નામ સહુકો વદતાં ત્હમારૂં;
ઇચ્છો જ માત્ર કદિ **નાથ** ! ત્હમે મ્હને તો,
ઉદ્ધારશો પતિતને **પ્રભુ** ! ફક્ત સ્પર્શે.

દુર્ગંધી છેક જલ ખાડ મહીંતું કોઈ,
અત્યંત નિર્મળ કદિ યમુના તણું વા;
ગંગા તણા પુનિત વ્હેણ મહીં મળીને,
બન્ને સમાન બનતાં જનપાપ ધોવા.
કો લોહમૂર્તિ બની મંદિરમાં પુજાયે,
કે, તેજ લોહ તણી ખાટકી હસ્ત છુરી;
સ્પર્શે પરંતુ કદિ પારસ એમને જો,
થાયે સુવર્ણ નકી તે જ ક્ષણે સમાન;
જોતા ન તેમ પ્રભુ કદિ મુજ દોષ સામું,
સમ દૃષ્ટિ નામ સહુ કોઇ કહે ત્હમારૂં.

આપણા વ્યક્તિ વિષયક અને સ્થાનિક ધર્મને રાષ્ટ્રીય ધર્મના કરતાં વધારે મહત્ત્વ આપવું ન જોઇએ. સર્વ બાબતો યોગ્ય પ્રમાણમાં રાખવાથી સુખ અને કલ્યાણ થાય છે.

રાષ્ટ્રહિત સાધવાને બનતો પ્રયત્ન કરવો એ વિશ્વની શક્તિઓ અથવા દેવદેવતાઓની પૂજા કર્યા બરોબર જ છે. હિંદદેવતાને માટે એવો યજ્ઞ દરેક જણે કરવો જોઇએ. એવા પ્રકારના યજ્ઞનેજ ગીતાનો નિમ્ન લિખિત (નીચલો) શ્લોક આધુનિક કાળમાં લાગુ પડે છે.

" यज्ञशिष्टाशिनः संतो मुच्यते सर्व किल्बिषैः ।
भुञ्जते ते त्वघं पापा ये पचंत्यात्मकारणात् ॥ "

श्रीमद् भगवद् गीता अ. ३–१३.

ઇશ્વરપ્રાપ્તિ કરવી હોય તો સન્યાસવૃત્તિ ધારણ કરો. એટલે સ્વાર્થનો પૂર્ણ ત્યાગ કરીને ત્હમારૂં ક્ષુદ્ર વ્યક્તિત્વ હિંદમાતાના વિરાટ્ સ્વરૂપમાં મેળવી દ્યો. આનંદ અથવા ઇશ્વર મેળવવા હોય તો રાષ્ટ્રોન્નતિના વિચારોમાં પોતાની સર્વ વૃત્તિઓનો ભોગ આપનાર બ્રાહ્મણ સ્વભાવ ધારણ કરો. આનંદ પ્રાપ્તિ કરવી હોય તો દરેક ક્ષણે સ્વદેશને માટે

પોતાથી બનતું કરવાની વૃત્તિ રાખવી જોઈએ. ઈશ્વરપ્રાપ્તિને માટે પોતાની સર્વ સંપત્તિ રાષ્ટ્રના ભંડાર તરીકે સાચવી રાખનારી ખરી વૈશ્યવૃત્તિ ધારણ કરવી જોઈએ. આ લોકમાં કે પરલોકમાં આનંદ અથવા રામ–આનંદઘનરામ–નો સાક્ષાત્કાર કરવો હોય અને ત્હમારા મનમાં અમૂર્ત ધર્મ વિચારને મૂર્ત અને દૃષ્ય સ્વરૂપ આપવું હોય તો એક કાળે પુણ્યશાળી શૂદ્રોને નીમી આપેલાં શારીરિક કષ્ટદ્વારા ત્હમારે ત્હમારા હાથ પગ વડે આ સન્યાસવૃત્તિ, અને બ્રાહ્મણ, ક્ષત્રિય અને વૈશ્યની વીરવૃત્તિઓ ઉત્પન્ન કરવી જોઇએ. **સન્યાસ વૃત્તિનો અત્યંજોના હાથ સાથે સંયોગ થવો જોઇએ.** એ એક જ માર્ગ અત્યારે રહ્યો છે. ઉઠો, જાગ્રત થાઓ.

બીજા દેશો પણ અત્યારે આખા જગતની **બ્ર**હ્મભૂમિ **હિં**દુસ્તાનને પોતાના દૃષ્ટાંતથી આ ધર્મ શીખવે છે. જ્યારે એક **જા**પાની તરુણને પુત્રધર્મ પાળીને માતાની સેવામાં રહેવાને (ગૃહધર્મ) માટે સૈન્યમાં દાખલ કરવાની ના પાડવામાં આવી ત્યારે ત્હેની માતાએ આત્મહત્યા કરીને ઉચ્ચ રાષ્ટ્રીય ધર્મને માટે ઓછા મહત્ત્વના ગૃહધર્મનો ત્યાગ કર્યો.

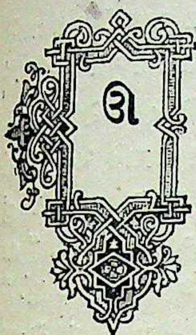
અતુલ પ્રતાપી **ગુરૂ ગોવિંદસિંહે** રાષ્ટ્રીય ધર્મને માટે વ્યક્તિ વિષયક, પ્રાપંચિક અને સામાજિક ધર્મોનો જે ત્યાગ કર્યો ત્હેમની બરોબરી કરનારાં બીજાં કયાં કર્મો મળી આવશે ?

લોકોને સત્તાની મહત્ત્વાકાંક્ષા હોય છે. જ્યારે ત્હમારૂં વ્યક્તિત્વ આખા રાષ્ટ્રના વ્યક્તિત્વ સાથે તાદાત્મ્ય પામે છે ત્યારે એવી કઈ પ્રચંડ અમર્યાદ શક્તિ છે કે જે ત્હમારા હાથમાં આવી શકશે નહિ ?

છેવટે **મહમ્મદ** પેગંબરના સુંદર શબ્દોમાં એ શક્તિનો મ્હને દાખલો આપવા દ્યો.

" **સૂર્ય મ્હારા** જમણા હાથ ઉપર અને **ચં**દ્ર ડાબા હાથ ઉપર આવીને બેસે અને બન્ને **મ્હ**ને પાછો ફરવા કહે તો પણ હું ત્હેમનું સાંભળવાનો નથી ! "

ચૈતન્યયુક્ત શાંતિ.

ઊ ડાઉ કુદરત દરરોજ લાખો ખનિજ પદાર્થો, લાખો વનસ્પતિઓ, અને પ્રાણીઓનો અપવ્યય (વિના કારણે વાપરવું તે) કરતી ભાસે છે. ગભરાશો મા. પ્રકૃતિ અને 'રામ' દર કલાકે લાખો પ્રાણીઓ અને લાખો ખજાનાઓ ખરચી નાંખવાની શક્તિ ધરાવે છે. વસ્તુ ક્યાં ખોવાઇ જશે ? તે ગમે ત્યાં જશે તો પણ મારી માલિકી છુટવાની નથી. પ્રાચીનકાળમાં જ્યારે હિંદમાં પુષ્કળ ધન હતું ત્યારે તે મારા ડાબી બાજુના ખીસ્સામાં હતું. હવે જ્યારે તે પશ્ચિમમાં ધસડાઈ ગયું છે ત્યારે તે મારા જમણી બાજુના ખીસ્સામાં આવ્યું છે. હું સમુદ્રમાં છું. ભરતી અને ઓટ બન્ને મારાં જ છે. શત્રુતા રાખવાથી અને વેર લેવાથી આપણું કલ્યાણ થશે નહિ પણ આપણું કર્ત્તવ્ય બજાવવાથી—પ્રેમ રાખવાથી જ કલ્યાણ થશે. 'પ્રેમ સર્વને જીતે છે' એવું જે કહેવાય છે તે કાંઈ ખોટું નથી. શ્રમ કરીને સંગ્રહ કરવાથી તેના ખરા માલેક થઈ શકાતું નથી. "કપૂર, કપૂર, ઊભું રહે. હું તને લેવા ઇચ્છું છું." એમ કહેવાથી કપૂરનો એક ટુકડો પણ તમારા હાથમાં આવશે નહિ. પણ પ્રેમથી આખી દુનિયા તમારી છે એવો અનુભવ તમને મળી શકશે. માત્ર પ્રેમથી જ ખરા માલેક થઇ શકાય છે. બીજી બધી માલેકી ચોરી, લૂટફાટ અને દૈવી કાયદાના ઉલ્લંઘનની હદમાં આવી જાય છે, જો કે મનુષ્યો સ્વાર્થપરાયણતાથી તેને યોગ્ય અને કાયદાસરની માલેકી એવું નામ આપે છે.

નેવુ હજાર માણસોનાં માંથાં વતી ઈરાનની જીતનો મહોત્સવ કર-

નાર તૈમુરલંગ નામના આપખુદ પાદશાહે એક વખતે હાફેજ કવિને પોતાની પાસે બોલાવી મંગાવ્યો. કારણ કે તે કવિએ પોતાના એક કાવ્યમાં એમ લખ્યું હતું કે "સનમ (પ્રિયા) ના ગાલ ઉપરના તલને માટે હું સમરકંદ અને બુખારા એ બન્ને શહેરો ઈનામમાં આપી દઈશ."

હવે આ બન્ને શહેરો તૈમુરલંગની સત્તા નીચે હતાં, તેથી તેણે ધોટો કાઢી હાફેઝને ધમકાવીને કહ્યું કે "પોતાની પ્રિયાને માટે મારાં બે મોટામાં મોટાં શહેરો આપી દેવાની માગણી કરનાર જવાંમર્દ તું જ છે કે? બહાદૂર કવિએ જરા પણ ડર્યા વિના જવાબ આપ્યો, "હા સાહેબ, આવાં ઉદારતાનાં કૃત્યો કરવાથી જ હું રંક થઇ ગયો છું."

હજી પણ કવિ સાચું બોલ્યો નહોતો. તેણે એમ કહેવું જોઇતું હતું કે "પ્રેમદેવીને સર્વસ્વ અર્પણ કરવાથી મને એટલું ઐશ્વર્ય પ્રાપ્ત થયું છે કે હું બન્ને દુનિયા (સ્વર્ગ અને મૃત્યુ) આપી દેવાની શક્તિ ધરાવું છું. પરંતુ ઓ જુલમી પાદશાહ! સંગ્રહ કરવાની દોડાદોડમાં તેં તારો એક પગ અને ચિત્તની શાંતિ ગુમાવ્યાં છે, અને તે છતાં પણ તારી કબર જેટલી જમીન પણ તારી પાસે રહી નથી." જે પ્રમાણમાં મનુષ્યને જરૂરીઆત ઓછી તે પ્રમાણમાં તેને વધારે શ્રીમંત સમજવો.

ધર્મસંસ્થાપકો, કવિઓ, હુન્નરકળાના શોધકો અને તત્ત્વજ્ઞાનીઓ આદિ સર્વેની પ્રેરણાનું મૂળ પ્રેમ જ છે. ફેર માત્ર એટલો જ છે કે કેટલાકમાં તે વધારે બહાર દેખાય છે અને કેટલાકમાં થોડો બહાર દેખાય છે. કૃષ્ણ, ચૈતન્ય, તુલસીદાસ, શેક્સ્પીયર, જીસસ અને રામકૃષ્ણ એટલા બધા તલ્લીન થઇ ગયા હતા કે તેઓ પ્રેમસ્વરૂપ જ બની ગયા હતા. પ્રેમમાંથી જ વિષયાસક્તિ બાદ કરીએ તો એ જ પ્રેમ પરમાત્માની જ્યોતિ છે. અરેરે! કેટલાક બીકણ પુરૂષો અથવા ધર્મોપદેશકોમાં 'જ્યાં જ્યાં તારી દ્રષ્ટિ પડે છે ત્યાં ત્યાં તું જ છે' એવું

જે પોતાની પ્રરણાનું રહસ્ય છે તે લોકોને છચોક કહેવાની હિમ્મત અને જ્ઞાન હોતાં નથી. લોકો ગ્રહોની પેઠે સત્યરૂપી સૂર્યની તરફ આતુરતાના વેગ સહિત દોડે છે. પ્રેમનાં આવાં પ્રદર્શનથી તેઓ પેગંબરો બને છે. પણ થોડો કાળ વિત્યા પછી માધ્યમિક શક્તિને (Centrifugal force) લીધે તેઓ ગોળ ગોળ ફર્યા કરે છે અને સૂર્યથી દૂરના દૂર રહે છે. આથી તેઓ જૂદા જૂદા પંથોની કક્ષામાં બંધાઇને ધર્મઘેલા ગણાઇ જાય છે. કેટલાકની કક્ષા સત્યરૂપી સૂર્યથી ઘણે દૂર હોય છે અને કેટલાકની ઘણી પાસે હોય છે. '**રામ**' આ ધાર્મિક ગૃહમંડળ ઘણા ઉલ્લાસથી જુએ છે. પણ પતંગીઆંની પેઠે પ્રકાશની એટલે પાસે જાય કે હું, તું, મારૂં, તારૂં ઈત્યાદિ મમત્વના સર્વ ભાવો બળી જાય અને સર્વ તેજના તેજમાં પોતાની દેહ પણ મળી જાય આવું ઉપનિષદ્‌નું અસિધારા વૃત્ત પાળનાર કોઈ જણાઈ આવતો નથી.

સુધારા (Civilization) નાં બાળકો ! તમારાં વિજ્ઞાનશાસ્ત્રો અને કળાઓનો અમે સ્વીકાર કરીએ છીએ, પણ કૃપા કરીને તેને બહુ છાપરે ચઢાવશો નહિ. **પ્રેમ એ સૂર્ય** છે અને દુનિયાનાં શાસ્ત્રો તેની આસપાસ ફરનારા ગૃહો અને ઉપગૃહો છે.

મનુષ્ય સાથે ઘણે દૂરનું સગપણ ધરાવનાર ખનિજ પદાર્થો અને પત્થરો વિષે ભૂસ્તરવિદ્યા વિવેચન કરે છે. વનસ્પતિશાસ્ત્ર વળી તેથી જરા ઉંચા વિષયનું વિવરણ કરે છે. ખગોળવિદ્યા માણસથી ઘણે દૂર રહેલા તારાઓ સંબંધી જ્ઞાન આપે છે. **શરીરશાસ્ત્ર** (Physiology) માણસના બાહ્ય હાડપિંજર અને અસ્થિનું જ્ઞાન આપે છે. માનસશાસ્ત્રમાં ફક્ત મનના જૂદા જૂદા વ્યાપારો જણાવ્યા છે. પણ પ્રેમશાસ્ત્ર તો મનુષ્ય તેમ જ પ્રકૃતિના પરમ તત્ત્વની સમજ આપે છે. એ વિદ્યા તો એક કળા પણ છે અને શાસ્ત્ર પણ છે. શાસ્ત્રીય સૂર્ય

તો એક મહાન્ સૂર્યના પ્રેમ રૂપી અગ્નિના–અથવા **एकमेवाद्वितीयम्** એ તત્ત્વના માત્ર તણુખા છે.

જ્યારે નાનો ફ્રેંકલીન પતંગ ઉડાવતો હતો ત્યારે તેનો બાપ બેન્જામીન દોરીમાં ખોસેલી લોહચુંબકની સોયને ધારી ધારીને જોતો હતો. તે અવલોકન કરવામાં એવો તો લીન થઇ ગયો હતો કે પૃથ્વીથી પોતાની જાતને જૂદી ધારતો જ નહોતો. જ્યારે માણસ અમુક કાર્યમાં આટલો બધો તલ્લીન થઈ જાય ત્યારે તેની આસપાસની સઘળી ચીજો સાથે શું તેનું તાદાત્મ્ય નથી થતું? શું તે એક પત્થરના પુતળા જેવો નથી બની જતો? પ્રકૃતિના અંતઃકરણની સાથે તેનું અંતઃકરણ મળી જાય છે અને આથી કરીને પ્રકૃતિનું ગુહ્ય તે તેનું ગુહ્ય બની જાય છે. પૃથ્વી પરના વિજળીક તણુખાઓની સાથે આકાશની વિજળી એકતા ધરાવે છે એવી તેને જોતાં જ આપણી ખાત્રી થઇ જાય છે. બાહ્ય પ્રકાશ જોતાં જ આપણી ખાત્રી થાય છે કે તે આંતરિક પ્રકાશ સાથે એકતા ધરાવે છે.

બે મનુષ્યો વચ્ચે જ્યારે પ્રેમ અથવા અદ્વૈત ભાવના ઉત્પન્ન થાય છે, ત્યારે ભેદભાવનાની માયા ટળી જાય છે; એકની લાગણીઓ બીજાની લાગણીઓ બને છે; એકનો વિચાર બીજાનો વિચાર બને છે; અને પરોક્ષ દર્શન (Clairvoyance) સપ્રમાણ સિદ્ધ થઇ શકે છે.

मयि सर्वमिदं प्रोतं सूत्रे मणिगणा इव॰

જેવી રીતે એક દોરામાં જ જૂદા જૂદા મણકાઓ પરોવાયેલા હોય છે, તેવી રીતે મારામાંથી જ આ સઘળું વિસ્તાર પામ્યું છે.

જે જે તણી પ્રીતિ ધરે,
તે તે ખરેખર તું બને;
યદિ દેવપર પ્રીતિ કરે,
સાક્ષાત્ પરમાત્મા બને.

જો ધૂળ પર દષ્ટિ કરે;
શું ધૂળ વિણ બીજું બને ?

આહાહા ! આપણા પોતાના અંતઃકરણનો ખોરાક કેવો પુષ્ટિકારક, કેવો સ્વાદિષ્ટ, અને કેવો સુખદાયક છે ! એના જેટલો સ્વાદ બીજી કોઇ વસ્તુમાં નથી. 'રામ' એ ખોરાકની સાથે કોઇ કોઇ દિવસ થોડું દૂધ પીએ છે, તે સિવાય બીજું કાંઈ ખાતો નથી.

આકાશમાં યામિનીસ્વામી શાંત ઊગ્યો તે જુઓ !
નરનાર સઊ તેને વિલોકી તાપ પોતાના ખુએ !
તવમુખ પંકજ સુધા સેવી નિત્ય કૂમુદ બંધવા !
મુજ હૃદયના તાપો શમાવી સફળ માનું જીંદગી !
ના શસ્ત્ર વૈદ બોલાવશો ના ભિષગ્વરને તેડશો,
આનંદમય ભાસે બધું દુઃખ મુજને તો સર્વથા;
હે નગરના તું નગરજન ! સ્વીકાર મારી બંદગી,*
ને નગરની જાહોજલાલી છે તને મુજ બંદગી.
હે ગગનચુંબિત ગિરિશિખર આદર તું પામે હૃદયમાં,
હે ભભકભરિત રીતિરિવાજો દૂર હો તમ દૂર હો.
સદ્‌ગુણને દુર્ગુણ, ધારા, પંથ, શાંતિ, યુદ્ધ સૌ,
મિત્રો અને શત્રુ બધાં બંધન અને સંબંધ સૌ.
મિલકત અને આસક્તિ કે વળી સત્ય કે અનૃત હો,
નિશા અને દિન દેશ કાળ તથા ભર્યો સંસાર હો;
એ સર્વ વસ્તુને પ્રણામો હું કરૂં છું હૃદયથી,
મારૂં ભર્યું છે હૃદય આ બસ પ્રેમથી બસ પ્રેમથી.

---

* હિંદી ભાષા બોલનારો હિંદુ વર્ગ પ્રણામને ઠેકાણે બહુધા 'બંદગી' શબ્દ વાપરે છે.

પુષ્પો અને સંગીત તેજોમય બધાં જે કિર્ણ છે,
હું તે પ્રતિના પ્રેમથી મસ્તાન ને ગુલતાન છું.
રાત્રિ અને દિન એ બધું સ્નેહી સ્વરૂપે ભાસતું,
તીમીર તેજસ્વીપણું સૌ એક રૂપે ભાસતું.
આનંદની લ્હેરો મહીં ઝોલાં સુખેથી ખાઉં છું,
આનંદને આનંદનાં ગાયન સદોદિત ગાઊં છું.
મૂકો મને એકાંતમાં યારો તમે સૌ દૂર હો,
બસ દૂર હો, બસ દૂર હો, બસ દૂર હો, બસ દૂર હો.
શરમાળ મુગ્ધા જે સમે મુખ 'હા' ભણીને હાથ દે,
પિતા અને માતા ભગિની ભ્રાતની વિદાય લે.
હા ! હા ! સમય સંતાપનો કેવો હૃદયમાં લાગતો,
ગદ ગદિત સરતા શબ્દ આખો દેહ રોમાંચિત થતો.
તેજોમયી સંસારમાં દાખલ થતાં આદર તને !
દર્શન પ્રભુનું જે પ્રમાણે અતિ આદરથી ભર્યું;
છેલ્લાં વચન મારાં સદા તારા સ્મરણમાં રાખજે,
"ગદગદિત સરતા શબ્દ આખો દેહ રોમાંચિત થતો."

પ્રેમી મનુષ્યને મન મોટી, નાની, સુંદર, કદરૂપી શ્રેષ્ઠ, કનિષ્ઠ, આકર્ષક, અનાકર્ષક, સઘળી વસ્તુઓ એક જ જીવતી પ્રેમપ્રતિમાનાં જૂદાં જૂદાં ચિત્રો છે અને સઘળી વસ્તુઓમાં એક જ આત્મા રહેલો છે. તથા તેને આ બધી વસ્તુઓ એક જ હૃદયેશ્વર—પરમાત્માના જૂદા જૂદા શૃંગારો છે, એમ લાગે છે.

આહાહા ! આ કેવો મ્હોટો સૌંદર્ય સાગર ! પ્રેમનો કેવો મ્હોટો ઉદધિ ! પ્રિય ! તમને પોતાની પ્રિયાના કાળા વાળ, તેના ધવલ તેજસ્વી ચ્હેરા જેટલાજ આકર્ષક અને સુંદર લાગે છે. તેવી જ રીતે 'રામ' ને

રાત્રિ દિવસના જેટલી જ સુખદાયક લાગે છે; મૃત્યુ જીવનના જેટલું જ મધુર લાગે છે; અને શત્રુઓ મિત્રોના જેટલા જ પ્રિય લાગે છે.

જેની મિલકત ચોરાઇ ગઈ હોય તે માણસ કેવો સુખી છે? સંસાર—બંધનમાંથી છુટો થતાં જે પરમાત્માની સાથે નિકટ સંબંધમાં આવી શકે એવો હોય તેની સ્ત્રી ન્હાસી જવાથી ઉલટો તે વધારે સુખી થઇ શકે છે. મુસલમાન લોકોના શાસ્ત્રમાં એક એવી વાત છે કે એક વખત ઈબ્રાહીમને સમુદ્રપર્યટન કરવાની ઇચ્છા થઈ. ખિઝરા અથવા વરૂણ દેવતાએ તેના વ્હાણના પોતે કપ્તાન થવાની માગણી કરી. પ્રથમ તો ઈબ્રાહીમે ભોળપણથી તે માગણીનો સ્વીકાર કીધો, પણ પુનઃ વિચાર કરીને તેણે વરૂણને કહ્યું "હે ઉદાર બંધુ ! મ્હને માફ કર. હું મારા વ્હાણમાં કેપ્ટન માગતો જ નથી. પ્રેમરૂપી ઈશ્વિર જ મારૂં વહાણ ચલાવે એ મને અધિક પ્રિય છે. તારા હાથમાં હલ્લેસું આવશે એટલે જહાજ સુરક્ષિત રીતે જશે, પણ મારે એટલી સુરક્ષિતતાની જરૂર નથી. આથી મારે તારા પર અવલંબી રહેવું પડશે અને ઈશ્વિરના પર પૂર્ણ રીતે ભરોસો રાખવાના માર્ગમાં તું પડદા રૂપે નડશે. કૃપા કરીને મારી અને ઈશ્વિરની વચ્ચે તું ઉભો રહે નહિ. મારા બંધુ ખિઝરા પર આધાર રાખવા કરતાં ઈશ્વિર પર જ સઘળો બોજો નાંખવામાં મને અધિક આનંદ થાય છે."

વિયોગથી બેહોશ થઇ ગયેલો આશક બોલે છે કે "વિદ્યુલ્લતે ! તું ચમક્યા કર ! તારી મેઘગર્જના ચાલુ રાખ. હે વાવાઝોડા ! તારૂં તોફાન જારી રાખ ! હે પવન ! તારૂં ફુંકાવું ચાલુ રાખ ! હું તને ધન્યવાદ આપું છું ! હે સ્વર્ગીય મેઘગર્જના ! તું મારી સુકુમાર પ્રિયાને ભયભીત કરીને એક ક્ષણવાર પણ ગાઢ આલિંગન દેવાને માટે મારી પાસે લાવે છે ! જીંદગીના કડવા અનુભવો (આપત્તિ, સંકટો) કેવાં મિષ્ટ છે ! માત્ર, જીંદગીની આ સર્વ દ્રાક્ષામાંથી ઈશ્વિર પ્રેમ વિરહરૂપી કષાય મધુર મદિરા આપણને કાઢતાં આવડવો જોઈએ.

Take my life and
let it be
Consecrated Lord
to thee
Take my heart
and let it be
Full saturated
Love with thee
Take my eyes
and let them be
Intoxicated, God, with thee
Take my hands
and let them be
Engaged in sweating
Truth, for thee

(કાવ્યનો ભાવાર્થ)

હરિગીત વૃત્ત.

લો જીંદગી આ, મૃત્યુ થઇને પ્રભુને અર્પણ થજો;
લો હૃદય આ, તારા પ્રતિનો પ્રેમ અંગે વાધજો;
લો અક્ષી આ, તારા નિશાથી તે સદા ભરપૂર હજો;
લો હસ્ત આ, સતકારણે પરસેવ શ્રમનો છુટજો.

પ્રિય પાઠકગણ ! તમને કદિ નિષ્કામ પ્રેમ કરવાનો, સર્વસ્વ અર્પણ કરવાનો, પ્રેમથી બદ્ધ થવાનો, ના, ના, મુક્ત થવાનો અનુભવ પ્રાપ્ત થયો છે ? જો એ અનુભવ હશે તોજ નીચે જણાવેલા વિચારો જેવા વિચારોનું તારતમ્ય સમજવાને શક્તિવાન થશો.

કરો મોજડી આ ત્વચાની રૂપાળી,
પ્રભો ! સ્નાયુને વાપરો દોરી જાણી;
વળી ઓષ્ટપર આપ સ્વચ્છંદ ચાલો,
અને વિરહથી દુઃખીને સુખ આપો;
પ્રભુ આપના ચર્ણનો દાસ હું છું,
સ્વીકારો વિભુ દાસનો દાસ હું છું.

અર્થઃ—**પ્રભો** ! મારા દેહની ચામડીના જોડા કરાવો અને હૃદયની શીરાની દોરી બનાવો. **તા**રા ચરણકમળનો સ્પર્શ કરવાને ઉત્સુક બનેલા (વિરહથી દઃખી થયેલા) મારા ઓષ્ઠની સાથે **ત**મારા ચરણનો સ્પર્શ થવાદો. **પ્રભુજી** ! હું **ત**મારા ચરણનો દાસ છું.

એવું કયું કામ છે કે જે પ્રેમના યોગથી શોભીતું અને સુંદર ન બને ? જ્યાં પ્રેમ છે ત્યાં નાના, મોટા, ઉચ્ચ, નીચ, કશાનો ભેદ રહેતો નથી. જ્યારે કોઈપણ કામ પ્રેમથી પ્રેરિત થઈને આપણે કરીએ છીએ ત્યારે અતિશય દુષ્કર કાર્ય પણ આપણને સ્વર્ગીય લાગે છે. સ્વાર્થ બુદ્ધિથી અતિ ઉચ્ચ સ્થિતિ પણ ત્રાસદાયક અને કંટાળા ભરેલી લાગે છે. તમે ગમે તેવી સ્થિતિમાં હો, પણ પ્રેમ તેને મધુર જ બનાવશે. સર્વ દુઃખો, આફતો, ચિંતા, અને વિપત્તિઓ માત્ર સ્વાર્થ બુદ્ધિમાંથી જ ઉત્પન્ન થાય છે. અતિશય દુઃખદ સ્થિતિપર પણ પ્રેમ કરશો તો તેમાંનું દુઃખ ક્યાં રહેનાર છે ? આપણાં સઘળાં દુઃખો, આપણા સઘળા સંતાપો પ્રેમરૂપ પ્રિયાએ પોતાને આલિંગન દેવાને આપણને જાગ્રત કરવાને માટે કરેલાં અડપલાં છે. આ હલાવવું, ઢંઢોળવું, અને અચકાવવું એ મીઠી પ્રેમ પ્રિયાનાં અડપલાં જ છે. પ્રત્યક્ષ શ્રીહરિ ઈશ્વર, પ્રેમથી તમને જગાડે છે. ત્યારે ઉઠો, જાગ્રત થાઓ.

Dost hear the palm trees sighing ?
It is my heart that sighs

To hear the lips replying,
And gaze into thine eyes,
Then wake, awake;
Sweet love ! see here, I bend to thee awake,
awake !
Dost see the Himalayan snows,
That grow and never tire ?
They can not cool my burning love
or quench my soul's desire
Then wake awake !
Dost hear the Ganges river,
Its sacred waters roll ?
But deeper flows for ever,
The passion of my soul,
Then wake, awake !
શું સાંભળે છે તાડપત્રોને નિશાસો નાંખતાં ?
તારે મુખેથી શ્રવણ કરવા એક ઉત્તર તાહરો;
કે અક્ષી સાથે અક્ષી મેળવવા જ નિશ્ચય માહરો,
નિઃશ્વાસ રૂપે દ્રવી ગયો એ તું સ્મરણમાં આવતાં !
રે જાગ લાડકડા વીરા, રે જાગ લાડકડા વીરા,
હું નમન કરૂં છું તુજને, મુજ પ્રાણથી અદકા વીરા.
શું જુએ છે તું સતત પડતાં હિમ આચ્છાદિત ગીરી ?
તે ઉગ્ર મારા પ્રેમને શાંતિ નહિ જ પમાડશે.
આત્મા તણી ઇચ્છા નહિ તે શાંત કદિએ પાડશે,
ના ના નહિ તે કરી શકે કદિ એવી મારી નોકરી.

રે જાગ લાડકડા વીરા, રે જાગ લાડકડા વીરા,
હું નમન કરૂં છું તુજને, મુજ પ્રાણથી અદકા વીરા.
શું સાંભળે ગંગા તણાં ખડખડ વહેતાં નીર તું,
પણ સતત વહે છે આ હૃદયમાં એથી ઉંડી લાગણી.
ઉંડી વહો ઉંડી વહો છો એ જ મારી માગણી,
એ લાગણીના પાશથી શુદ્ધાત્મ બનજે વીર તું;
રે જાગ લાડકડા વીરા, રે જાગ લાડકડા વીરા,
હું નમન કરૂં છું તુજને, મુજ પ્રાણથી અદકા વીર.

સ્વામી રામતીર્થ.

ભાગ ત્રીજો.

ઉત્કર્ષનું રહસ્ય.

ક વાર એક માણસે ત્રણ છોકરાઓ વચ્ચે એક બેઆની આપી. ત્રણેએ બજારમાં જઇ કંઇક સારૂં ખાવાનું લેવાનો ઠરાવ કર્યો. તેઓમાં એક છોકરો હિંદી, બીજો અંગ્રેજ અને ત્રીજો ઈરાની હતો. તેમાંના કોઇને એક બીજાની ભાષા આવડતી નહોતી તેથી શું ખાવાનું લેવું એ વિષે વાદ થયો. અંગ્રેજ છોકરે 'વૉટર મેલન (watermelon)' લેવાનું કહ્યું; હિંદી છોકરો કહે, "છટ્ મેરેકું તો હિંદવાના ચહીયે," ત્યારે ઈરાની છોકરો કહે "નહિ, નહિ મુઝે તો ટરબુચ હી હોના."

એ પ્રમાણે શું લેવું એ ઘણી વાર સુધી નક્કી થઇ શક્યું નહિ. બીજાને શું ગમે છે ત્હેની પરવા ન કરતાં પોતાને જોઇતું હતું તે જ વેચાતું લેવું એવી સૌએ હઠ ધરી અને ત્હેમની વચ્ચે કજીઓ થયો.

એવી રીતે લડતાં લડતાં તેઓ રસ્તે જતા હતા એટલામાં ઇંગ્રેજી હિંદી અને ફારસી ત્રણે ભાષા જાણનાર એક માણસે તેમને જોયા અને તેઓને લડતા જોઇને હેને ઘણું આશ્ચર્ય થયું અને ગમ્મત પડી. તેણે હેમની પાસે જઇને કહ્યું, "છોકરાઓ, હમારો કજીઓ હું પતાવું છું."

ત્રણેએ હેનું કહેવું કબૂલ કર્યું. હેમની પાસેથી તે માણસે બે આની લઇ હેમને દૂર રસ્તે એક બાજુએ જઇ ઉભા રહેવા કહ્યું. અને પોતે પાસેના બજારમાંથી એક મોટું તરબુચ તે બે આનીનું લઈ આવ્યો અને તે ગુપચુપ સંતાડીને પેલા છોકરામાંથી એકેકને પાસે બોલાવ્યા. પ્રથમ પેલા અંગ્રેજ છોકરાને બોલાવ્યો અને તેને ખબર ન પડવા દેતાં પેલાં તરબુચના ત્રણ સરખા કકડા કરી એક હેને આપ્યો અને કહ્યું કે "હારે આ જ જોઇતું હતુંને?" તે છોકરો ઘણો જ ખુશી થયો અને 'હા! મ્હારે એ જ જોઇતું હતું' એમ કહી આનંદ પામતો પામતો નાચતો કુદતો ચાલ્યો ગયો.

પછી તે માણસે પેલા ઈરાની છોકરાને બોલાવ્યો અને પેલા તરબુચનો બીજો કકડો હેને આપીને "હારે આ જ જોઇતું હતુંને?" એમ પૂછ્યું. પેલો છોકરો તરબુચ જોઈ અત્યંત ખુશી થઈ ગયો અને "આ જ મ્હારૂં તરબુચ. એ જ મ્હારે જોઇતું હતું," એમ કહી ખુશ થતો તે લઈ ચાલ્યો ગયો.

પછી તેણે પેલા હિંદી છોકરાને બોલાવ્યો અને ત્રીજો ટુકડો આપી "આ જ હારે જોઇતું હતુંને?" એમ પૂછ્યું. તે છોકરો પણ એ જોઇ ઘણો સંતુષ્ટ થયો અને "હા, આ જ મ્હારે જોઇતું હતું, યહી મેરા હિંદવાના" એમ કહી ચાલ્યો ગયો.

હવે આ કજીઓ શા કારણથી ઉત્પન્ન થયો હતો? છોકરાઓ વચ્ચે એ ટંટો થવાનું મૂળ કારણ શું? નામભેદ. નામોમાં ફેરફાર એ

ટલુંજને ? નામભેદ કહાડી નાંખો, નામ ભેદના પડદાની પાછળ જુઓ એટલે વૅાટરમેલન, હિંદવાના અને તરબુચ એ જૂદાં નામોથી ઓળખાતી વસ્તુ એક જ છે એમ જણાઇ આવશે. ત્રણે નામોના મૂળમાં એક જ વસ્તુ છે. ઈરાન કે હિંદુસ્તાનના તરબુચમાં અને ઇંગ્લાંડના તરબુચમાં કદાચિત કંઇક ફેર હશે પણ ફળ એક જ છે. વસ્તુ એક જ છે. ક્ષુલ્લક ભેદનું વિશેષ મહત્ત્વ નથી.

જૂદા જૂદા ધર્મો અને પંથોમાં વાદ, ટંટા અને અણબનાવ જોઇને 'રામ' ને એ જ આશ્ચર્ય થાય છે કે ખ્રિસ્તીઓ યાહુદી લોકો સાથે લડે છે, યાહુદીઓ મુસલમાનોને જૂદા ઠરાવવા પ્રયત્ન કરે છે, મુસલમાનો હિંદુઓ સાથે ટંટા કરે છે, બ્રાહ્મણો બૌદ્ધોને દૂષણો આપે છે અને બૌદ્ધો પણ સામો તેવો જ બદલો વાળે છે. આવા કજીઆઓ બહુ ગમ્મત આપે એવા હોય છે પણ એમ થવાનું મુખ્ય કારણ ઘણું ખરૂં ઉપર કહેલો નામભેદ જ છે. ફક્ત નામોનું આવરણ દૂર કરો. નામોના પડદા ફાડી નાંખો અને તેનો અર્થ શું છે એ જ માત્ર જુઓ એટલે ત્હમને કંઇ ફેર જણાશે નહિ.

'રામ' ઘણીવાર 'વેદાંત' એ શબ્દ વાપરે છે. 'વેદાંત' એ ફક્ત એકનામ છે, પરંતુ કેવળ એ નામ સાંભળીને જ ઘણા લોકો 'રામ' નું કંઈ પણ કહેવું સાંભળવા ઇચ્છાતા નથી. એક મનુષ્ય આવે છે અને બુદ્ધનું નામ દઇને ઉપદેશ કરે છે પરંતુ તે પોતાના કાનને ન ગમે એવું 'બુદ્ધ' નું નામ લે છે એટલા જ ઉપરથી ઘણા લોકો તેનો ઉપદેશ સાંભળતા નથી. કૃપા કરીને વધારે વિચારવંત બનો. આ વીસમી સદી નામભેદને પેલે પારનું રહસ્ય જોવાની છે. 'રામ' કિંવા બીજો કોઇ જે કંઇ તમારી સામે મૂકે તેને ત્હેની અંતર્ગત યોગ્યતા પ્રમાણે ગ્રહણ કરો. કેવળ નામ સાંભળીને જ ગભરાઈ, ગુંચવાઈ કિંવા ફસાઈ જશો નહિ. દરેક વસ્તુની ત્હેના નામ ઉપરથી નહિ પણ

ગુણદોષ ઉપરથી પરીક્ષા કરતાં શીખો. તે ઉપયુક્ત (ઉપયોગી) છે કે નહિ તેનો વિચાર કરો. અમુક ધર્મ અતિશય પ્રાચીન છે માટે ત્હેનો સ્વીકાર કરવો યોગ્ય છે એમ માની બેસવું જોઇએ નહિ. પ્રાચીનત્વ ઉપરથી ત્હેની સત્યતા અને યોગ્યતા સિદ્ધ થઇ શકતી નથી. ઘણી વખત જૂનાં ઘર પાડી નાંખવામાં આવે છે અને નવાં બાંધવાં પડે છે. વસ્ત્રો જૂનાં થઇ ગયેલાં હોય તે બદલવાં જ પડે છે. અત્યંત નૂતન સુધારો અ-થવા ફેરફાર વાસ્તવિક અને યોગ્ય હોય તો પણ પ્રભાત હિંમબિંદુથી શોભતા ગુલાબ જેટલો જ તે ગ્રાહ્ય છે. તેવીજ રીતે અમુક ધર્મ નવો છે એટલું જ જોઇને ત્હેનો સ્વીકાર કરશો નહિ. કારણ કે નવી વસ્તુઓ હમેશાં સારી જ હોતી નથી કેમકે તેઓ લાંબે કાળે પ્રાપ્ત થતા અનુ-ભવની કસોટીઓમાંથી પસાર થઇ હોતી નથી. બધાં મનુષ્યો—લગભગ આખી મનુષ્યજાતિ—અમુક ધર્મ પર શ્રદ્ધા રાખે છે એટલા જ ઉપરથી તેનો સ્વીકાર કરશો નહિ. કારણ કે જનસમાજની મોટી સંખ્યાની સેતાનના ધર્મપર—અજ્ઞાનથી ભરેલા ધર્મપર—અંધ શ્રદ્ધા હોય છે. એક કાળે લગભગ સર્વ જનસમાજને ગુલામગીરીના ધંધા પ્રત્યે દિલસોજી હતી એ ઉપરથી ગુલામગીરી એ યોગ્ય અને ઇચ્છવા જોગ બાબત છે એમ કહી શકાય નહિ. એકાદ ધર્મમાં અમુક અમુક માણસો છે એટલા ઉપરથી જ તે પર શ્રદ્ધા રાખશો નહિ. કોઇ કોઇ વખત એકાદ ધર્મનો સ્વીકાર કરનારા મૂઠીભર લોકો અંધારામાં ભૂલા પડેલા હોય છે. અ-મુક અમુક મહાન્ યોગી કે યતિએ અમુક ધર્મ સ્થાપ્યો કે ઉપદેશ્યો છે એટલા ઉપરથી જ તેનો સ્વીકાર કરશો નહિ. કારણ કે જેણે સર્વ સંગ પરિત્યાગ કીધો હોય એવા ઘણાક યતિઓને પણ કંઇ જ્ઞાન હોતું નથી. તે કેવળ ધર્મઘેલા હોય છે. અમુક ધર્મ રાજાનો છે એટલા જ ઉપરથી ત્હેનો સ્વીકાર કરશો નહિ, કારણ કે ઘણા રાજાઓ ધાર્મિક દૃષ્ટિએ જો-તાં છેક કંગાલ હોય છે. અમુક ધર્મ શ્રેષ્ઠ નીતિમાન્ પુરૂષે સ્થાપ્યો છે

એટલા ઉપરથી પણ તેનો સ્વીકાર કરશો નહિ, કારણ કે ઘણી વાર અત્યંત સદાચારી લોકો પણ સત્ય પ્રતિપાદન કરવામાં થાપ ખાય છે. કોઇ મનુષ્ય ઉત્તમ પાચન શક્તિવાળો હોવા છતાં અન્નરસની પાચનક્રિયાના જ્ઞાન વગરનો હોઈ શકે છે. ઘણીવાર એવું બને છે કે કોઈ ચિતારો ત્હમને અત્યંત સુંદર, સસ્તાં અને મોહક ચિત્રો કહાડી આપે છે પરંતુ તે જાતે ઘણો જ કદરૂપો હોય છે. ઘણા લોકો અત્યંત કદરૂપા હોય છે તો પણ ઘણાં જ ઉચ્ચ તત્ત્વો પ્રતિપાદન કરે છે. સોક્રેટીસ એવો જ હતો. સર ફ્રાન્સીસ બેકનનો દાખલો લ્યો. એ કંઇ એટલો બધો નીતિવાન્ નહોતો તેમ વિશેષ સદાચરણી પણ નહોતો, તો પણ તે આખા જગતને (Novum organon) તર્કશાસ્ત્રનો એક અમૂલ્ય ઉત્કૃષ્ટ ગ્રંથ આપી શક્યો છે. યૂરોપના લોકોને એણે જ અનુમિતિ શાસ્ત્ર ((Inductive Logic) પ્રથમ શીખવ્યું. અને તેનું તત્ત્વજ્ઞાન પણ ઉત્તમ હતું. એકાદ ધર્મને તે અમુક પ્રખ્યાત મનુષ્યે સ્થાપ્યો છે એટલા જ ઉપરથી સ્વીકારશો નહિ. સર ઐઝાક ન્યુટન એ જગદ્વિખ્યાત પુરૂષ થઇ ગયો. પરંતુ ત્હેની પ્રકાશની પરિમાણુ રૂપી ઉત્પત્તિ (Theory) હવે ખોટી સિદ્ધ થઈ છે અને ત્હેની તાત્કાલિક ગતિની પદ્ધતિ (Method of Fluxions) પણ હવે લાઇબ્નીઝની રીત (Differential system) ના જેટલી ઉત્તમ ગણાતી નથી. કોઈ પણ વસ્તુને તેના પોતાના ગુણદોષ પરથી જ સ્વીકારજો. કોઈ પણ ધર્મપર તેના પોતાના જ ગુણ જોઇને શ્રદ્ધા રાખજો. ત્હમે પોતે ત્હેની પરીક્ષા કરો અને પોતે જ પસંદ કરો. બુદ્ધ, ખ્રિસ્ત, મહમ્મદ કિંવા કૃષ્ણને ત્હમારૂં સ્વાતંત્ર્ય વેચશો નહિ. બુદ્ધે એક ઉપદેશ આપ્યો, ખ્રિસ્તે બીજો ઉપદેશ આપ્યો અને મહમ્મદે ત્રીજો જ ઉપદેશ આપ્યો એ કાર્ય તેમણે તેમને પોતાને માટે યોગ્ય જ કર્યું છે. તે જૂદા જૂદા કાળમાં થઈ ગયા. ત્હેમના વખતની સ્થિતિ ઉપરથી તેમણે માર્ગ શોધ્યા અને ધર્મો સ્થાપ્યા. પોતાની

બુદ્ધિ પ્રમાણે તેમણે નિરીક્ષણ કર્યું. ત્હેમનું કર્તવ્ય પ્રચંડ હતું પરંતુ ત્હમે અત્યારના કાળમાં છો. ત્હમારે પોતે જ ત્હમારી બાબતોનો વિચાર કરીને ત્હમારો માર્ગ નક્કી કરવો જોઇએ. સ્વતંત્રતાપૂર્વક ત્હમારી પોતાની દૃષ્ટિથી દરેક બાબત જોતાં શીખો, બીજાના પ્રયત્ન પર આધાર રાખનારી બુદ્ધિને છોડી દો. ત્હમારા પૂર્વજો અમુક ધર્મમાં શ્રદ્ધા રાખતા હતા તે તેમને યોગ્ય જ હતું ! કારણ કે તે તેમણે જોઇને નક્કી કર્યું હતું પરંતુ આ જ ત્હમારે મોક્ષ મેળવવો એ ત્હમારૂં પોતાનું કામ છે. ત્હમારો ઉદ્ધાર કરવો એ કામ ત્હમારા પૂર્વજોનું નથી ! અમુક ધર્મ ઉપર ત્હેમને શ્રદ્ધા હતી તે પ્રમાણે ચાલીને તેઓ તર્યા હોય કે નહિ હોય પરંતુ ત્હમારૂં સ્વાતંત્ર્ય ત્હમારે પોતે જ મેળવવું જોઇએ. જે જે ત્હમારી સામે આવે તેની યોગ્ય પરીક્ષા કરો અને તે ત્હમે જાતે કરો. ત્હમારૂં સ્વાતંત્ર્ય વેચશો નહિ. કદાચિત્ ત્હમારા પૂર્વજોને એક જ ધર્મ બતાવવામાં આવ્યો હશે પરંતુ ત્હમારી સામે સર્વ પ્રકારનાં સત્ય, સર્વ પ્રકારના ધર્મ, સર્વ પ્રકારનું તત્ત્વજ્ઞાન અને સર્વ પ્રકારનાં શાસ્ત્રો સપ્રયોગ સિદ્ધ કરી બતાવવામાં આવે છે. ત્હમારા પૂર્વજોનો ધર્મ ત્હમારી પાસે છે એટલા ઉપરથી તે ત્હમારો છે એમ ગણાતું હોય તો તે જ તત્ત્વાનુસાર બૌદ્ધ અથવા વેદાંતધર્મ પણ ત્હમારો જ થઈ શકે છે.

સત્ય કોઇ એકજ જણાની મિલકત નથી. એ કંઇ ઈશુની મીલકત નથી માટે ઈશુના નામે તે આપી (ઉપદેશી) શકાય નહિ. તે બુદ્ધનો વારસો નથી માટે તે બુદ્ધને નામે પણ ઉપદેશી શકાય નહિ. તેમ તે મહમ્મદનું વડીલોપાર્જીત ધન નથી. કૃષ્ણનું નથી. કોઈનું નથી. તે સૌનું છે. તે ઉપર સૌની સરખી માલીકી છે. ત્હમારા પહેલાં તડકામાં કોઇ બેઠેલો હોય તોપણ ત્હમે તે જ તડકામાં બેશી શકો છો. વહેતા ઝરાના પાણીની પેઠે એ ઝરાના પાણીનો એકાદ પ્યાલો પીવાને ત્હમને કંઇ જ અડચણ નથી. સર્વ ધર્મ પ્રત્યે ત્હમારી એવી જ સમાન દૃષ્ટિ હોવી

જોઇએ. પાડોશીની ઐહિક સંપત્તિ લઈ લેવાનો કિંવા તે પોતાને મળે એવો વિચાર દરેક મનુષ્યના મનમાં ભાગ્યે જ આવ્યા વિના રહેતો હશે, પરંતુ એ ઐહિક સંપત્તિના કરતાં અત્યંત શ્રેષ્ઠ એવી આત્મિક અથવા ધાર્મિક સંપત્તિ આપણા પાડોશીઓ આનંદથી આપણને આપવા આવે છતાં તે ન સ્વીકારતાં આપણે ત્હેની વિરૂદ્ધ ઉભા થઇએ છીએ, એ શું આશ્ચર્યની વાત નથી ?

'રામ' ત્હમને 'વેદાંતી' એવી ડીગ્રી લોકો તરફથી મળે માટે 'વેદાંત'નો ઉપદેશ કરતો નથી. ના ! ના ! આ સર્વ જ્ઞાન લ્યો, ત્હેને ત્હમારૂં પોતાનું કરો, સારી રીતે પચાવો અને ગમે તો ત્હેને ખ્રિસ્તી ધર્મ કહો ! નામ સાથે અમારે કંઈ લેવા દેવા નથી. 'રામ' ત્હમારે માટે એવો ધર્મ લાવ્યો છે કે જે ગીતા, બાયબલ વગેરે સર્વ પ્રાચીનગ્રંથોમાં છે; એટલું જ નહિ પણ આધુનિક તત્ત્વજ્ઞાન અને શાસ્ત્રોના ગ્રંથોમાં પણ તે મળી આવે છે. તે રસ્તામાંથી પણ મળી આવે છે, ઝાડનાં પાંદડાંઓમાં પણ લખાએલો છે, ઝરાઓ અને વ્હેળાઓ પણ તેનું ગાન સદૈવ કર્યા કરે છે, પવન પણ સદા તેનો ગણગણાટ કરે છે અને ત્હમારી નાડીઓ અને જ્ઞાનતંતુઓમાં પણ તે ધૂધવે છે. ત્હેનો ત્હમારાં અંતઃકરણ અને વ્યવહાર સાથે સંબંધ છે. તે ધર્મ એકાદ દેવળ કે મંદિરમાં જઇ ગોખવા કે આચરવાનો નથી. તે તો ત્હમારે ત્હમારા વ્યવહારમાં, ઘરમાં, જંગલમાં, ગામમાં, જમતાં, સૂતાં, બેસતાં સદા પાળવાનો છે. ગમે તો આપણે ત્હેને વેદાંત કહેવાનું છોડી દઇશું; આપણે ત્હેને કંઇક બીજું જ નામ આપીશું. વેદાંતનો અર્થ ફક્ત '**મૂલભૂતસત્ય**' એવો છે. 'સત્ય' ત્હમારૂં છે. તે જેટલું '**રામ**'નું છે તેટલું જ ત્હમારૂં પણ છે. કોઇનો ત્હેના પર કંઇ વધારે હક્ક નથી. તે કોઇનું જ નથી. ઉલટું સર્વ લોક અને સર્વ વસ્તુઓ જ એનાં છે.

હવે આપણે આ વેદાંત આપણો માર્ગ કેવી રીતે સુગમ કરે છે અને કર્ત્તવ્યો કેવી રીતે સુખદાયક કરે છે તે જોઇએ. આજે આપણે "વ્યાવહારિક વેદાંત" કિંવા બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો 'ઉત્કર્ષનું રહસ્ય' એ વિષય લઇએ. આચરણમાં મૂકાએલું વેદાંત એ જ ઉત્કર્ષનું રહસ્ય, એ જ ઉત્કર્ષની મુખ્ય કુંચી છે. દરેક શાસ્ત્રની તે શાસ્ત્રાનુસાર એક કળા હોય છે. આજે આપણે વેદાંતનો એક ભાગ જેને શાસ્ત્ર કરતાં કળાનું નામ આપવું વધારે યોગ્ય છે તે અર્થાત્ વ્યાવહારિક વેદાન્ત એ વિષય લઇશું.

કેટલાક લોકો કહે છે કે વેદાંત માણસને નિરાશાવાદી બનાવે છે તથા નિરાશા, આળસ, અને અનુદ્યોગ વધારે છે. ત્હેમનું તર્કશાસ્ત્ર ત્હેમની પાસે રાખવાની અને ત્હેમની બુદ્ધિ બીજાને નહિ વેચવાની 'રામ' ત્હેમને વિનંતી કરે છે. ત્હેમની બુદ્ધિ તેમની પાસે રહેવા દઇને વેદાંતનાં તત્ત્વો ત્હમને ચૈતન્ય, શક્તિ, સામર્થ્ય અને વિજય તરફ દોરે છે કે નહિ તે જુઓ. **હિંદીઓ** તે પ્રમાણે વર્તે છે કે નહિ તે પૂછશો નહિ. '**રામ**' ત્હમને સ્પષ્ટ કહે છે કે આ કંઈ એકલા **હિંદુઓની** મિલકત નથી, તે સાર્વજનિક મિલકત છે. તે ત્હમારો જન્મ-સિદ્ધ હક જ છે. **અમેરિકન** લોકો વ્યવહારમાં એ પ્રમાણે વધારે વર્તે છે અને તેથી તેઓ તે બાબતમાં વધારે વિજયી નિવડ્યા છે. તેઓના જેટલું **હિંદી** લોકો તે જ્ઞાન આચરણમાં મૂકતા નથી તેથી આધિભૌતિક બાબતોમાં તેઓ **અમેરિકનોની** પાછળ છે.

'**રામ**' કંઇ ત્હમને વિપરીત વેદાંત ઉપદેશતો નથી, તે કુદરતના મૂળમાંથી સ્ફુરેલું વેદાંત ત્હમને શીખવે છે. ત્હમે ત્હમારા તર્કશાસ્ત્રને કામે લગાડો અને બુદ્ધિની દૃષ્ટિએ આ વિષયનો વિચાર કરો એટલે વેદાંત કેટલું અદ્‌ભુત છે, દરેક બાબતમાં તે કેમ વિજયી બનાવે છે અને દરેકને પોતાની ઇચ્છા ન હોય તો પણ વેદાંત માર્ગે જ ચલાવીને

પોતાના હુકમો કેમ પળાવે છે એ સર્વ સમજાશે.

ઉત્કર્ષનું રહસ્ય બહુવિધ છે. ત્હેનાં જૂદાં જૂદાં અંગો છે. આપણે એ અંગો-તત્ત્વો એક પછી એક લઇશું અને હિંદુધર્મશાસ્ત્રમાં કહ્યા પ્રમાણે વેદાંતની સાથે તેનો શો સંબંધ છે તે જોઇશું.

ઉત્કર્ષનું પ્રથમ સાધન—ઉદ્યોગ.

કામ કરવું, ત્હેની પાછળ પડવું એ જ વિજય મેળવવાનું મુખ્ય સાધન છે એ હવે જગજાહેર થઈ ગયું છે. ઘા ઉપર ઘા મારો એ જ ઉત્કર્ષનું પ્રથમ તત્ત્વ છે. ઉદ્યોગ-પુરુષાર્થ સિવાય ત્હમે કદિ વિજયી થઈ શકશો નહિ. આળસુ મનુષ્ય જીવનકલહમાં મરેછે જ, તે જીવી શકતો નથી, તે મરવો જ જોઇએ. અહીંયાં વેદાંતવિરુદ્ધ સદા પૂછવામાં આવતો સવાલ ઉદ્ભવે છે.—વેદાંતે ઠરાવેલા નિષ્ક્રિય, નિર્ગુણ અને અલિપ્ત આત્માની સાથે સતત પુરુષાર્થની એકવાક્યતા શી રીતે થઇ શકે છે? પરમાત્મ સ્વરૂપની નિષ્ક્રિયતાનો અને શાંતિનો વેદાંતમાં અંતર્ભાવ (સમાવેશ) કરવાથી અને ત્યાગનો ઉપદેશ કરવાથી વેદાંત આળસ ને નિરુદ્યોગીપણું ઉત્પન્ન કરતું નથી કે? પરંતુ કર્મ અને ત્યાગ એ બન્ને વિષેની અત્યંત ઘોર ગેરસમજણને લીધે આ આક્ષેપ ઉત્પન્ન થાય છે.

કર્મ એટલે શું? વેદાંતના કહેવા પ્રમાણે મન દઇને કરેલું કામ એ જ શાંતિ છે. 'કામ એટલે આરામ.' એ એક આશ્ચર્યકારક વિરોધાભાસ છે. સર્વ સત્ય કર્મો એટલે શાંતિ, એમ જ વેદાંત શીખવે છે. એકાદ અતિ ઉદ્યોગી મનુષ્ય પોતાના કામમાં પૂર્ણ રીતે ગુંથાઇ ગયો હોય ત્યારે તેને જુઓ. બીજાની દૃષ્ટિએ તે અત્યંત શ્રમ કરતો જણાતો હશે તોપણ ત્હેની દૃષ્ટિએ જોઇશું તો તે કશું કામ કરતો જ નથી એમ જણાશે. દૂરથી જોનારની દૃષ્ટિએ ઇંદ્રધનુષમાં અનેક જૂદા જૂદા સુંદર

રંગો જણાશે પરંતુ પાસે જઇને જોશો તો તેમાં એક પણ રંગ માલમ પડશે નહિ. રણભૂમિ ઉપર એકાદ શૂરવીર–નેપોલીઅન, વૉશીંગ્ટન કે અન્ય કોઇ પોતાના સર્વ બળથી લ્હડતો હોય તે વખતે ત્હેની તરફ નજર કરો. તેનું શરીર જાણે પોતાની મેળે જ કામ કરતું ન હોય એવું જણાશે અને મન તે કામમાં એટલું બધું ગુંથાઈ ગએલું હોય છે કે 'હું કામ કરૂં છું' એ ભાવના જ ત્યાં રહેતી નથી. કર્મનો ઉપભોગ કરનાર સૂક્ષ્મ અહંકાર તે વખતે ત્યાં હોતો નથી. શ્રેયાકાંક્ષી માનની પાછળ ભટકતું ક્ષુદ્ર હુંપદ ત્યાંથી ન્હાસી ગયેલું હોય છે. આવું સતત કર્મ–પુરુષાર્થ–અદશ્ય રીતે ત્હમને ઉચ્ચ પગથીએ–ઉપર અને ઉપર લઇ જાય છે.

વેદાંત કહે છે કે મન લગાડીને ખરાં કાર્યો કરો તથા ક્ષુદ્ર અહંકાર વિસરી જાઓ. એની મર્યાદા ઓળંગીને આગળ જતા રહો. શરીર અને મન એ બન્ને ઉદ્યોગમાં એટલાં લીન બની જવાં જોઇએ કે કામનો થાક જ ન લાગે. કવિ જ્યારે ક્ષુદ્ર અહંભાવનાને ઓળંગી જાય છે, અથવા તેનામાંથી આ કવિતા હું લખું છું એ ભાવના જતી રહે છે, ત્યારે જ તેનામાં સ્ફુર્તિ ઉત્પન્ન થાય છે. ગણિતના અઘરા દાખલાઓ ગણી કહાડનાર કોઇ પણ અનુભવીને પૂછો એટલે તે ત્હમને કહેશે કે 'આ હું કરૂં છું' એ ભાવના જ્યારે નષ્ટ થાય છે ત્યારે જ તે દાખલા ખરા થઇ શકે છે અને શંકાઓ જતી રહે છે. મનુષ્ય ક્ષુદ્ર અહંકારની જેમ જેમ આગળ જાય તેમ તેમ તે વધારે સારૂં કામ કરી શકે છે.

એ પ્રમાણે મન દઇને કરેલાં ખરાં કર્મોને બળે જ ક્ષુદ્ર અહંકારને ઓળંગી જવાને અને વેદશાસ્ત્રોમાં જેને આત્મા અથવા દેવ કહે છે તે સત્ય અને અનિર્વચનીય તત્ત્વમાં સર્વદા લીન થઈ જવાને વેદાંત કહે છે. જ્યારે એકાદ વિચારવંત, તત્ત્વજ્ઞાની, કવિ, શાસ્ત્રજ્ઞ અથવા કોઈ પણ કર્ત્તવ્યપરાયણ મનુષ્ય આ કર્ત્તવ્ય સમાધિમાં લીન થઈ જાય છે અને

જ્યાં વ્યક્તિત્વનો લેશ પણ રહે નહિ એવી ત્યાગની સ્થિતિએ પહોંચવાનું વેદાંતનું આચરણ કરે છે ત્યારે જ ગાંધર્વરાજ (Master Musician) ઈશ્વર મન અને દેહરૂપી વાદ્ય પોતાના હાથમાં લે છે અને તેમાંથી ગંભીર ધ્વનિ, કર્ણમધુર રાગરાગણીઓ તથા અત્યંત ઉત્તમ સંગીત કહાડે છે. લોકો કહે છે કે આને પ્રેરણા થઇ છે પરંતુ ખરૂં જોતાં ત્હેનામાં હુંતુંનું ભાન જ રહેતું નથી અને તેની દૃષ્ટિએ કરવું અને અનુભવવું એ બન્નેમાંથી એકે દેખાતું નથી. વેદાંત વ્યવહારમાં મૂકવું તે એ જ ! એ પ્રકારે વેદાંત પ્રમાણે આચરણ કરવાથી અદૃશ્ય (માલમ પણ ન પડે એવી) રીતે વિજય પ્રાપ્ત થાય છે.

વેદાંતિક યોગ સાધવાને અરણ્યવાસ સ્વીકારવાની કે વિચિત્ર વિધિ આચરવાની આવશ્યકતા નથી. જ્યારે ત્હમે ઉદ્યોગમાં લીન બની જાઓ છો અને કર્મમાં તપ્ત થઈ જાઓ છો ત્યારે ત્હમે યોગ પ્રમાણે સાક્ષાત્ શિવ રૂપ જ બનો છો. વેદાંતની દૃષ્ટિએ ત્હમારો દેહ એ કંઇ ત્હમે નથી અને કર્મમાં ગુંથાઇ જઇને જ્યારે દેહ અને મન એ વસ્તુઓ જતી રહે છે, ત્યારે જ ત્હમે સામર્થ્ય અને સુખને શિખરે પહોંચી જાઓ છો, એ ત્હમે સમજી શકતા નથી ?

કર્મ એટલે શું એ દીવાના દાખલાથી સ્પષ્ટ થઇ શકશે. એકાદ ચીમની અથવા દીવી લ્યો. ત્હેનો પ્રકાશ કેટલો બધો ચકચકિત, અને આંખોને અંજાવી નાંખે એવો હોય છે ? દીવાને એ તેજ શાથી મળે છે ? સતત કર્માચરણથી અહંકારનો લોપ કરવાથી જ ! પરંતુ તે દીવાને તેલ અને દીવેટને બચાવવાનો પ્રયત્ન કરવા દ્યો જોઇએ ! તુરત તે અંધકારમય થશે અને બધું ભાગી પડશે, તેને વિજય નહિ મળે. વિજય પ્રાપ્ત કરવો હોય તો દીવાએ બળવું જ જોઇએ ! તેણે પોતાનાં તેલ અને વાટ બચાવવાની ઇચ્છા ન કરવી જોઇએ. વેદાંત કહે છે તે એ જ. ત્હમારે કંઈ પણ વિજય મેળવવો હોય અથવા ઉત્કર્ષ પામવો હોય તો ત્હમારાં કર્મોથી, દરરોજની દિનચર્યાથી

ત્હમારાં શરીર અને સ્નાયુઓને ત્હમારે બાળવાં જોઇએ. કર્મ રૂપી અગ્નિમાં ત્હમારે તેમનું દહન કરવું જોઇએ. ત્હમારે ત્હેનો ઉપયોગ કરવો જોઇએ. શરીર અને મનને દીવાની દીવેટની પેઠે બળતાં રાખવાં જોઇએ. શરીરને અને મનને ક્રૉસ ઉપર ચ્હડાવો, કામ કરો, શ્રમ કરો, ઉદ્યોગ કરો, એટલે ત્હમારામાંથી પ્રકાશ ઝળકવા લાગશે, જ્ઞાન ઉદય પામશે. સર્વ કર્મ કરવાં એ આપણાં તેલ અને દીવેટ બાળવા જેવું છે અથવા બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો સર્વ કર્મો એટલે જ્ઞાનદૃષ્ટિથી આપણા દેહ અને મન માયિક ગણીને જ તે પ્રત્યે વર્તવું જોઇએ, વસ્તુઃ તે શૂન્ય થવાં જોઇએ. તેમને (દેહ અને મનને) ઓળંગી જાઓ એટલે એ જ કર્મ.

કર્માતીત થવાથી જ ખરૂં કર્મ સફળ થાય છે. અકબર બાદશાહના દરબારમાં એક વખત બે શૂરવીર ભાઇઓ આવ્યા અને ત્હેનો આશ્રય માગ્યો. અકબરે ત્હેને ત્હમારામાં શું યોગ્યતા છે તે બતાવો એમ કહ્યું ત્યારે " અમે વીર છીએ " એમ પેલા ભાઇઓએ જવાબ આપ્યો. બાદશાહે ત્હેમને તેમનું શૌર્ય બતાવવા કહ્યું. તુરત બન્ને ભાઇઓ ભરદરબારમાં સામ સામા ઉભા રહ્યા. તીક્ષ્ણ કટારો બન્નેના હાથમાં ચમકવા લાગી. દરેકે પોતાની તલવાર સામાના હૃદય સામે ધરી અને આનંદથી અને પ્રસન્ન મુદ્રાથી તેઓ સામસામે આવ્યા. ત્હેમના હાથ સ્થિર હતા અને ત્હેમની કટારો એકબીજાના શરીરમાં ઉંડે સુધી પેસી ગઈ પરંતુ બિલકુલ ન ડગતાં તેઓ બન્ને લડયા. એક તસુ પણ તેઓ ખસ્યા નહિ કિંવાં ત્હેમનાં હૃદય ડગ્યાં નહિ. સ્વર્ગમાં ત્હેમના આત્માઓ પરસ્પર ભેટ્યા. આ પૃથ્વીપર ત્હેમનાં શરીર એક બીજાને ભેટ્યાં અને લોહીલુહાણ થઈ જમીન ઉપર પડ્યાં અને બાદશાહને પોતાના શૌર્યનો અદ્ભુત પરચો બતાવ્યો. **જ્યારે અહંકારરૂપી કર્તાનો બળિ દેવામાં આવે છે ત્યારે જ કર્મ ખરી સિદ્ધિએ પહોંચે છે,** એનો આ એક દાખલો છે. મધમાખીઓને તેમના મધ-

પુડાઓમાં પોતાના પ્રાણ આપવા પડે છે. પ્લેટો કહે છે, "જે મનુષ્ય પોતાના દેહનું ભાન વિસરી શકતો નથી તે કવિતાદેવીનું દ્વાર વ્યર્થ ખખડાવે છે." આ પ્રમાણે વેદાંતાનુસાર આચરણ કર્યાંથી યશ અને ઉત્કર્ષ પ્રાપ્ત થાય છે. સંસારી અખંડ કર્માચરણ એ જ મોટો યોગ છે. કામમાં છેક તલ્લીન થઇ જઇને 'હું કામ કરૂં છું' એ જ્યારે ત્હમે વિસારી જાઓ છો ત્યારે જ ત્હમારાથી ઉત્તમ કાર્ય થએલાં જગતની દૃષ્ટિએ પડે છે.

તેવી જ રીતે કેવી સ્થિતિમાં અને કેવી રીતે કામ કરવાથી આપણે સહજ યશસ્વી થઇ શકીએ એ સમજવું જોઇએ. કર્મ કરો, કર્મ કરો, એમ કહેવું ઘણું જ સહેલું છે પરંતુ તેમ કરવું તેટલું જ કઠણ છે. દરેક જણ પ્રસિદ્ધ ચિતારો અથવા ગવૈયો થવાની ઇચ્છા રાખે છે. પરંતુ એવી ઇચ્છાવાળા સૌ તે પ્રમાણે થઇ શકતા નથી. અકર્મ ઉપર શાથી આસક્તિ થાય છે? તેમ જ શ્રમ શાથી ત્હમને ગમે છે? આપણી ઇચ્છા હોવા છતાં તે કામ આપણે કરી શકતા નથી એમ ત્હમે ઘણી વખત નથી અનુભવ્યું? અને કેટલીક વખત કામ કરવાની ઇચ્છા ન હોવા છતાં ઉત્તમ રીતે તે કામ ત્હમારા હાથથી થઇ આવે છે. ત્હમારા કર્તુત્વ ઉપર અધિકાર ચલાવનારૂં એક મહતત્ત્વ હોય છે એવું પણ ત્હમને ઘણીવાર જણાઇ આવ્યું નથી? એક માણસ સવારમાં ઉઠે છે અને અનિર્વચનીય અને ઉલ્લાસિત સ્થિતિમાં રહે છે. કુદરતની સાથે ત્હેનું ઐક્ય અથવા તાદાત્મ્ય થઇ ગયેલું હોય છે. હાથમાં કલમ લઇ લખવા બેસતાં જ તેની કલમમાંથી દિવ્ય પ્રાસાદિક કવિતા અથવા તત્ત્વજ્ઞાન બહાર આવે છે! એકાદ ચિતારો એકાદ ઉત્તમ ચિત્ર કહાડવાને અતિશય પ્રયત્ન કરે છે પરંતુ ત્હેનાથી તે થઇ શકતું નથી. એકાદ દિવસ સવારે તે ઉઠે છે અને સ્વયંસ્ફુર્તિથી કામ કરીને સુંદર ચિત્ર ચિતરી કાઢે છે, એવું ત્હમે કદિ જોયું નથી?

ટુંકામાં આપણને એમ જણાઇ આવેછે કે આપણી સર્વ શક્તિઓને

ઉત્તમ બનાવનારી એક દિવ્ય શક્તિ છે. એ દિવ્ય સ્થિતિનો જો ત્હમે લાભ લેશો તો ત્હમે ઘણું જ કરી શકશો અને ત્હમારૂં કરેલું કામ નિર્દોષ અને સર્વ રીતે સુંદર થશે. વેદાંત એ ઉચ્ચ સ્થિતિ, કિંવા આ પરમ ગુહ્ય તમારી આગળ રજુ કરે છે. તે ગુહ્ય એટલે વિશ્વ સાથે એકરૂપ બની જવું, ઈશ્વરતત્ત્વ સાથે મળી જવું, આપણા અંતર્માંના શુદ્ધ આત્મામાં એટલે ઈશ્વરમાં વાસ કરવો, અહંકાર કિંવા ક્ષુદ્ર વાસનાને ઓળંગી જવું, એ સિવાય બીજું કંઇ નથી. એવી રીતે સર્વ પ્રકાશ અને સર્વ શક્તિનો આપણામાં ગુપ્ત રીતે રહેલા ઝરાનો લાભ લેવાથી ત્હમારૂં કર્મ અલૌકિક થશે. એકાદ શિલ્પશાસ્ત્રી અથવા ચિતારાને રસ્તામાં ચાલતાં અનેક ચહેરાઓ નજરે પડે છે. એકાદ મનુષ્યની આંખો જ ત્હેને પસંદ પડી જાય છે અને તે આંખો અદૃશ્ય રીતે ત્હેના મગજમાં જડાઈ જાય છે. બીજા કોઈની દાઢી જ ત્હેને ગમી જાય છે અને તે પોતાના મગજમાં તેને સાચવી મૂકે છે. તે એકની આંખો ચોરે છે અને બીજાની દાઢી ચોરે છે. વળી એક ત્રીજો માણસ દુકાને આવી ચિત્રો માગે છે. ચિતારો ત્હેને ચિત્ર વેચે છે, ઘરાક તે લઇ જાય છે પરંતુ તે જાણતો નથી કે ચિત્રકારના મનમાં પોતાના વાળને પોતે મૂકતો જાય છે. વળી એક માણસ ત્હેની દુકાને આવે છે. ચિતારો ત્હેનું કામ કરી આપે છે અને કિંમત ઉપરાંત ત્હેના કાન ચોરીને પોતાના ભંડારમાં સંગ્રહે છે. અને એવી રીતે એ ત્હેને માલૂમ પણ ન પડવા દેતાં પોતાનું કામ કરે છે. જ્યારે જૂદાં જૂદાં માણસોનાં આંખ, નાક, કાન, વાળ વગેરે તે ચોરી લે છે ત્યારે હું આનું ફલાણું લઇ લઉં છું એ ભાવના પણ એનામાં હોતી નથી. ત્હેને માલૂમ પડ્યા સિવાય જ આ ક્રિયા થાય છે. થોડા દિવસ પછી તે ચિતારો ચિત્રપટ સામે મૂકીને એકાદ નવું ચિત્ર કહાડવા બેસે છે એટલે એક માણસની તેજસ્વી આંખો, બીજાનું સુંદર નાક, ત્રીજાના સુંવાળા વાળ વગેરે એની

મેળે જ ત્હેના સ્મરણમાં આવી પીંછી દ્વારા ચિત્રમાં ઉતરે છે અને તે ઉત્તમ ચિત્ર કહાડે છે. આ ચિત્ર પાછળનાં સર્વ ચિત્રો કરતાં ચ્હડી જાય છે. આટલું ઉત્કૃષ્ટ કામ શી રીતે થયું ? આ કામ એકાદ કર્તા કરી શકયો ? ના, એતો અકર્તૃક હતું. આ હું કરૂંછું એ ભાવના સિવાય, અહંભાવ અને સ્વાર્થના સ્પર્શ પણ સિવાયની સ્થિતિમાં એ કાર્ય થઈ શક્યું છે. પરંતુ તે ચિતારાને દ્વેષ (મોહ—જેને ઘણી વખતે ભૂલથી પ્રેમ સમજવામાં આવે છે) થાય તો તુરત જ તેના મનનું ઘટિકાયંત્ર (ઘડીઆળ) બગડે છે. તે આગળ કામ કરવાને નાલાયક બની જાય છે. અને તે ચિતારો ગુંચવાઇ જાય છે. ત્હેના મનમાંથી અકર્તૃકભાવ જતો રહે છે. સ્વાર્થની માયામાં તે સપડાઈ જાય છે. ત્હેની સ્થિરતા ખસી જાય છે અને **સર્વાત્મા** સાથે એક બનાવી દેનારી વેદાંતિક દૃષ્ટિને બદલે ક્રોધ, દ્વેષ, વગેરેનાં **બંધનો** ઉત્પન્ન થાય છે. અને પછી તે ચિતારો જૂદાં જૂદાં માણસોના ચ્હેરાઓમાંથી સૌંદર્ય લઈ સાચવી રાખવાનું અકર્તૃક કાર્ય કરી શકતો નથી. વ્યાવહારિક વેદાંત નષ્ટ થવાની સાથે સુંદર અને સર્વોત્કૃષ્ટ ચિત્રો કહાડવાની નિપુણતા પણ જતી રહે છે.

આ ઉપરથી ત્હમને એમ જણાઇ આવશે કે જેટલે અંશે ત્હમારૂં કર્મ અકર્તૃક થતું જશે તેટલે અંશે 'આ હું કરૂંછું' એ ભાવના ત્હમારામાંથી જતી રહેવા લાગશે. જેટલે અંશે 'સર્વ હક સ્વાધીન' રાખવાનું અને માલેકી સિદ્ધ કરવાનું કાર્ય ત્હમે છોડતા જશો, જેટલે અંશે હાજી હાજી કરવાનું લોભમૂલક વર્તન ત્હમે છોડશો, જેટલે અંશે ત્હમે ત્હમારો માયિક ભાસવત્ આત્મા (અહંકાર) છોડી દેશો તેટલે અંશે ત્હમારૂં કાર્ય દીપી નીકળશે. કર્મને માટે કર્મ કરવું એમ વેદાંત કહે છે. ત્હમારૂં કર્મ સફળ કરવું હોય તો ત્હેના પરિણામ તરફ ધ્યાન આપશો નહિ, ફળની આશા રાખશો નહિ, સાધ્ય અને સાધન એકત્ર કરો અને તે કર્મ જ ત્હમારૂં સાધ્ય બનાવો. વેદાંત કહે

છે કે ત્હમે ત્હમારા અંતરાત્મામાં સ્થિર થાઓ. અંતરાત્મા સ્થિર રાખો અને શરીરને કર્મમાં ગુંથાએલું રહેવા દ્યો. શરીર ગતિશાસ્ત્ર (Dynamics) ને અધીન હોવાથી તેને કર્મમાં જ જોડાએલું રહેવા દ્યો. અંતરાત્માને સ્થિતિરૂપ શાંતિમાં અખંડ રહેવા દ્યો. આપણા સ્વાર્થમૂલક ખભળાટથી જ આપણું સર્વકાર્ય બગડે છે. દરેક કર્મ તે સાથે જોડાએલી શાંતિ અથવા નિર્માણને માટે કરો.

ઉત્કર્ષનું બીજું સાધન–નિષ્કામ સ્વાર્થત્યાગ.

એક વાર તળાવ અને નદી વચ્ચે ટંટો થયો. તળાવ નદીને કહે કે "બાઇ, તું ત્હારૂં બધું પાણી–બધો વૈભવ–સમુદ્રને આપી દે છે એ કેવળ મૂર્ખાઈ છે. ત્હારૂં જીવન ત્હારી સંપત્તિ સમુદ્રને મફતની શા માટે આપી દે છે. સાગર તો કૃતઘ્ન છે, ત્હેને ત્હારી એ વસ્તુઓની જરૂર નથી ? તું ત્હારૂં બધું પાણી ત્હેને આપી દે તોપણ એ ખારો ઝેર સમુદ્ર મીઠો થોડો જ થવાનો છે ? '**किमिष्टमन्नं खरसूकराणाम् ?**' ત્હારી મિલ્કત ત્હારી પાસે જ રાખ. આમ વેડફી શા માટે નાંખે છે ?"

આ વ્યાવહારિક જ્ઞાન છે. અહીંઆં નદીને પરિણામ તરફ જોવાનું અને ફળની આશા રાખવાનું કહેવામાં આવે છે. નદી વેદાંતી હતી તેથી આ વ્યાવહારિક જ્ઞાનની વાત સાંભળી ત્હેણે ઉત્તર આપ્યો. "ના, ના, પરિણામ કિંવા ફળની મ્હને દરકાર નથી. જય કિંવા અજય મ્હારે મન સરખાં જ છે. કેવળ કર્મ કરૂં છું; કારણ કે મને તે ગમે છે. મ્હારે કર્મને માટે કર્મ કરવું જોઇએ. કર્મ કરવું એ જ મ્હારો ઉદ્દેશ છે. વ્યવહારમાં લીન બની જવું એ જ મ્હારૂં જીવન છે અને ગતિ એ જ મ્હારો આત્મા છે. મ્હારે કર્મ કરવું જ જોઇએ."

નદી કર્મ કરતી રહી–લાખો ગૅલન પાણી સમુદ્રમાં વહેવડાવતી રહી. પેલું કંગાલ લોભી તળાવ ત્રણ ચાર માસમાં સૂકાઇ ગયું. ત્હેમાંનાં પા-

ણીનાં ખાબોચીઆં ભરાઇ રહીને તેમાંથી દુર્ગંધ નીકળવા લાગી. દુર્ગંધી કાદવ ત્હેમાં એકઠો થઇ પડયો રહ્યો. પરંતુ નદી તો સ્વચ્છ જ રહી. ત્હેના ઝરાઓ ન સૂકાતાં વહેતા જ રહ્યા. નદીના મૂળમાંના પાણીમાં વધારો કરવાને સમુદ્રની સપાટી ઉપરથી કેટલુંક પાણી ધીમે ધીમે અદૃશ્ય રીતે વરાળ રૂપે ઉંચે ગયું અને પવનદ્વારા નીચે આવી નદીનાં મૂળ ઝરણોને સદા વહેતાં રાખ્યાં.

તળાવના તર્કશાસ્ત્ર પ્રમાણે ચાલશો નહિ એમ વેદાંત ત્હમને કહે છે. મ્હારૂં અને મ્હારા કાર્યનું શું થશે એવી ચિંતા ક્ષુદ્ર અને સ્વાર્થી તળાવ જ કરે છે. ત્હમારૂં કર્મ કર્મને માટે જ હોવું જોઇએ. ત્હમારૂં સાધ્ય કર્મ જ હોવું જોઇએ. એટલે ત્હમને ક્ષુબ્ધ કરી નાંખનારી અને લલચાવીને હચમચાવી નાંખનારી વાસનાઓથી વેદાંત ત્હમને મુક્ત કરશે. પરિણામની ચિંતા કરશો નહિ, લોકો તરફથી કશાનીયે અપેક્ષા રાખશો નહિ, અને ત્હમારાં કર્મો ઉપરની અનુકૂળ કિંવા પ્રતિકૂળ ટીકાઓથી ગભરાશો નહિ. આપણા કર્મને ફળ આવશે કે નહિ ત્હેનો વિચાર કે ચિંતા કરતા બેસી રહેશો નહિ. એ પ્રમાણે વાસનાથી ત્હમારે મુક્ત થવું જોઇએ. ત્હમારે કર્મથી નહિ પણ તે કર્મના પરિણામ વિષેના અશાંતિ યુક્ત વિચારોથી મુક્ત થવું જોઇએ. આમ થવાથી ત્હમારૂં કામ કેટલું બધું ઉત્તમ થશે ?

મૂઢ બનાવી દેનારી વાસનાઓ અને મોહ એ દુઃખદાયક રોગોનું ઉત્તમ ઔષધ સતત ઉદ્યોગ છે. પરંતુ આતો કેવળ નરમ ભલામણ છે, ખરાં કર્મ કર્યા પછી થતો આનંદ મોક્ષની એકચીનગારી, અથવા અજ્ઞાત આત્મસાક્ષાત્કાર જ છે. તે ત્હમને શુદ્ધ, નિર્મળ અને પરમાત્મ સ્વરૂપમાં લીન બનાવી દે છે. આ આનંદ જ કર્મનું ઉત્તમ અને નિશ્ચિત ફળ છે. કર્મના ક્ષુદ્ર સ્વાર્થી હેતુની વાસના રાખીને આ આરોગ્યદાયક સ્વર્ગીય ખજાનો દુષિત કરશો નહિ. નીચ મહત્ત્વાકાંક્ષા અને ક્ષુદ્ર વાસના

આપણી ઉન્નતિને મદદ કરવાને બદલે આપણને પાછળ જ ખેંચે છે. મૂર્ત બાહ્ય વિષયોની લાલસાઓ આપણી કર્તૃત્વ શક્તિને પોષક થવાને બદલે તેનો હ્રાસ કરનારી જ નીવડે છે. ખરી લાગણીપૂર્વક કરેલા કામથી થતા આનંદ કરતાં ગમે તેવું ઇનામ કે પ્રશંસા વધારે હિતકારક હોઇ શકતાં નથી. ત્યાગરૂપી ધર્મ અને તેથી ખેંચાઇ આવતું માન સાધ્ય કરવાને કર્મ આચરો. કર્મોનાં ફળ મળવા બાબતમાં અપાતાં છોકરવાદી વચનો માટે કર્મ કરશો નહિ. તમારા ઉપર કંઇ મોટી જવાબદારી કિંવા ઉપાધિ છે એમ માનશો નહિ. બક્ષિસોની આશા રાખશો નહિ. કામ કરવામાં તમારો ઉદ્દેશ આ જ હોવો જોઇએ.

લોકો કહે છે કે પ્રથમ યોગ્યતા મેળવો અને પછી ઇચ્છા કરો. વેદાંત કહે છે કે ફક્ત યોગ્યતા જ મેળવો, ઇચ્છા કરવાની કંઈ જરૂર નથી. ભીંતો બાંધવાને ઉપયોગી થાય એવા તૈયાર ઘડાયલા પથરાઓ કંઇ રસ્તામાં પડી રહેશે નહિ. જો ત્હમારામાં પાત્રતા આવશે તો અનિવાર્ય ઈશ્વરી નિયમ પ્રમાણે દરેક વસ્તુ ત્હમારી પાસે ચાલીને આવશે. દીવાએ ફક્ત બળતાં જ રહેવું જોઇએ. પતંગોને આમંત્રણ કરવાની તેને જરૂર નથી. તેઓ પોતાની મેળે જ તેની આસપાસ એકઠાં થશે. જ્યાં વ્હેતો ઝરો હોય ત્યાં પોતાની મેળે જ જળની ઇચ્છાવાળા લોકો આવે છે. ઝરાને ત્હેમની બિલકુલ ચિંતા કરવી પડતી નથી. જ્યારે ચંદ્રોદય થાય છે, ત્યારે ચાંદનીનો આનંદ મેળવવાને લોકો આપોઆપ જ બહાર આવે છે. ચાલો–આગળ વધો એટલે ઉદ્યોગ કરો કે દેહતું મિથ્યાત્વ અને આત્માનું સત્યત્વ અનુભવાય. આમ દશ્ય વ્યાપાર અવિશ્રાંત થશે ત્યારે ત્હમે નિર્વાણ અથવા કૈવલ્ય પદનો સ્વાદ ચાખી શકશો. અને એ પ્રમાણે જ્યારે ત્હમે ત્હમારા વ્યક્તિત્વ અને અહંકારને કર્મરૂપી ક્રૉસ ઉપર ચડાવશો ત્યારે વિજય ત્હમને શોધતો આવશે અને ત્હમારી યોગ્યતા ઓળખનાર માણસોની ખોટ પડશે નહિ. ખ્રિસ્ત જ્યાંસુધી જીવતો હતો

ત્યાંસુધી લોકો ત્હેને માનતા નહોતા. લોકોમાં પૂજાયા પહેલાં ત્હેને ક્રૉસ ઉપર ચડવું પડ્યું હતું. બંધુઓ! સત્યને કચડી નાંખી જમીનદોસ્ત કરી નાંખવામાં આવે તોપણ તે ફરીથી ઉઠશે જ, કોઈ પણ બીજ ત્હેના રૂપ અને આકારનો નાશ થયા સિવાય ઉગી શકતું નથી. માટે ઉત્કર્ષની બીજી આવશ્યક બાબત સ્વાર્થત્યાગ–અહંકારને ક્રૉસ ઉપર ચડાવવો એ છે 'ત્યાગ' શબ્દના અર્થમાં ગોટાળો કરશો નહિ. ત્યાગનો અર્થ 'દેહદંડ' નથી.

દરેકને શુભ્ર ચકચકિત, કાંતિવાન્, અને તેજના અંબાર રૂપ થવું ગમે છે. પરંતુ ત્હમે પ્રભાવશાળી શી રીતે થશો? પદાર્થો ધોળા શી રીતે દેખાય છે? આધિભૌતિક શાસ્ત્રો ત્હમને એમ કહે છે કે **ત્યાગ** એ જ શુભ્રતા મેળવવાનું સાધન છે. બીજું કંઈ નથી. સૂર્યનાં કિરણોના સાતે રંગ જૂદા જૂદા પદાર્થો ઉપર પડે છે. કેટલાક પદાર્થો તે રંગ શોષી લેછે; અને ઘણા ખરા રાખી લઇને એક જ પાછો મોકલે છે. આ પદાર્થો જે રંગ પોતાની પાસે ન રાખતાં પાછો ફેંકે છે તે એક જ રંગ ઉપરથી ઓળખી શકાય છે. ત્હમે અમુક રંગને ગુલાબી કહોછો પરંતુ વસ્તુતઃ એ જ રંગ એકમાં હોતો નથી. તેણે જે બીજા રંગ શોષી લીધા છે અને જે ખરેખર ત્હેમાં છે, તે ત્હેના છે એમ ત્હમે કહેતા નથી. કેવું આશ્ચર્યકારક? કાળા પદાર્થો સૂર્યકિરણમાંના સર્વરંગ શોષી લે છે, કોઇ જ રંગ પાછો આપતા નથી કે કશાનો યે ત્યાગ કરતા નથી. તે કંઇએ નાંખી દેતા નથી તેથી તે કાળાને કાળા જ હોય છે. ધોળા પદાર્થો કંઇ જ શોષતા નથી, તે કશા પર પોતાનો હક રાખતા નથી તે સર્વનો ત્યાગ કરે છે. સ્વાર્થી બનીને તેઓ કંઈ જ રાખી મૂકતા નથી. **માલેકીની** ભાવના ત્હેમનામાં હોતી નથી અને તેથી તે શુભ્ર, ચકચકિત, કાંતિવાન્ અને તેજઃપુંજ દેખાય છે.

તેવી જ રીતે જો ત્હમારે યશસ્વી અને પ્રભાવશાળી બનવું હોય

તો ત્હમારે ત્હમારો અંતઃકરણમાંની સ્વાર્થી સ્વામીવૃત્તિ છોડી દેવી જોઇએ. તેનો ત્હમારે ત્યાગ જ કરવો જોઇએ. સદા દાતાર બનો–નિરપેક્ષ સેવા કરનારા બનો–યાચનાની આશાભૂત વૃત્તિને ત્હમારામાં પેસવા જ દેશો નહિ. કોઈ પણ વસ્તુ પોતે એકલાએ જ કરવાની ક્ષુદ્ર ઇચ્છા છોડી દ્યો. ત્હમારાં ફેફસાંમાંની હવાને પણ ત્હમારી જ ગણવાનો ત્હમને શો અધિકાર છે? તે હવા તો સાર્વજનિક છે. ઉલટું જ્યારે ત્હમે ફેફસાંમાંની થોડી હવા ઉપરની માલેકી છોડી દેશો ત્યારે સર્વ વાતાવરણના માલેક બનશો, અને ત્હમારાં સાધનો (Resources) અસંખ્ય થઈ પડશે. શ્વાસ અંદર ખેંચો, સર્વ વિશ્વમાંના પ્રાણને શોષી લ્યો. ગર્વિષ્ટ બનતા ના. અહંભાવ રાખશો નહિ. ત્હમારા ક્ષુદ્ર વ્યક્તિત્વની માલેકીનું કંઈ પણ છે એમ માનશો નહિ. સર્વ ઈશ્વરનું–આત્માનું છે. સર ઐઝાક ન્યુટન્નો દાખલો લ્યો. સર્વ જગત્ની દષ્ટિએ તે એટલો બધો હુશિયાર, વિદ્વાન્ અને કુશાગ્ર બુદ્ધિનો શી રીતે થયો? જે ઉત્તમ ભાવનાથી ત્હેણે જીવતાં સુધી કામ કર્યું તે ભાવના ત્હેના અંતકાળે સૌને માલમ પડી. "તું આખા જગત્માં સૌથી મોટો માણસ છે," એમ જ્યારે ત્હેમની કોઇએ પ્રસંશા કરી ત્યારે તે બોલ્યો, ના, ના, મ્હારી બુદ્ધિ અથવા મ્હારૂં ક્ષુદ્ર વ્યક્તિત્વ તો અગાધ જ્ઞાનરૂપી સમુદ્રના કિનારાની છીપો અને શંખલાઓ શોધનાર બાળક જેવું જ છે!" આ ઉપરથી આપણને જણાઇ આવશે કે નિરભિમાન વૃત્તિ જે કશાએ ઉપર પોતાનો હક પ્રતિપાદન કરતી નથી, કિંવા જે પોતાના ક્ષુદ્ર વ્યક્તિત્વની બડાશો હાંકતી નથી તે જ વૃત્તિ ત્હમારી કર્તૃત્વશક્તિ અને સામર્થ્ય ઉત્તમ રીતે વધારે છે અને એ જ વેદાંતનું મુખ્ય લક્ષણ સમજવું.

ત્હમારામાં દરેક જાતની વાસનાઓ હોય છે અને તે સર્વ તૃપ્ત થાય એવી ત્હમારી ઇચ્છા હોય છે પણ સર્વ વાસનાઓ તૃપ્ત કરવાનું ગુહ્ય કારણ પ્રથમ સમજી લ્યો. જ્યારે ત્હમે વાસના છોડી દેશો ત્યારે જ તે

ફળીભૂત થશે. બાણ કેમ મારવામાં આવે છે ? આપણે ધનુષ્ હાથમાં લઇએ છીએ અને તે વાળીએ છીએ; જ્યાંસુધી ધનુષ્‌ની દોરી આપણે ખેંચી રાખીએ છીએ ત્યાં સુધી તીર આપણા હાથમાં જ રહે છે, શત્રુને જઇને વાગતું નથી. આપણે ગમે તેટલી દોરી ખેંચી રાખીએ પણ તે બાણ આપણી પાસે જ રહેશે. જ્યારે આપણે તે છોડી દઇએ છીએ ત્યારે જ સૂસવાટ કરતું તે જાય છે અને શત્રુનું હૃદય ભેદે છે; તે જ પ્રમાણે જ્યાંસુધી વાસનાને ત્હમે ખેંચી રાખો છો, જ્યાંસુધી ઇચ્છા રાખો છો અને જ્યાંસુધી વાસનાને માટે ઝુરો છો ત્યાંસુધી તે બીજાના હૃદયમાં પ્રવેશ કરશે નહિ. જ્યારે ત્હમે તે છોડી દેશો ત્યારે જ તે બીજાના આત્માને જઈ વાગે છે. વાસના કહે છે કે " જ્યારે ત્હમે મ્હને છોડી દેશો અને ગુમાવશો ત્યારે જ હું ત્હમારી નજીકમાં જણાઇશ. " જ્યારે ત્હમે ત્હમારી જાતને આપણ બન્નેથી ભિન્ન એવી અનિર્વચનીય સ્થિતિમાં (મનોવૃત્તિમાં) રાખશો ત્યારે જ ત્હમે મને મેળવી શકશો અને વેદાંત ત્હમને એ જ શીખવે છે.

કોઈ એક સમયે બે યતિઓ સાથે મળીને પ્રવાસ કરતા હતા. તેમાંનો એક પોતાના આચરણમાં સંગ્રહ કરવાની નીતિ પાળતો હતો અને બીજો ત્યાગી હતો. સંગ્રહ અને ત્યાગ એ બે વિષયો પર વાદ કરતા કરતા તેઓ એક નદીને કિનારે આવ્યા એટલામાં છેક સાંજ પડી ગઇ. ત્યાગીની પાસે તો કંઇ પૈસા નહોતા પણ પેલા બીજા પાસે હતા. ત્યાગી બોલ્યો, " આપણે શરીરની શું પરવા ? હોડીના ખારવાને આપવાને આપણી પાસે તો પૈસા નથી. ઈશ્વરનું નામસ્મરણ કરતા આ કિનારે જ રાત વાસો કરીએ. "

પૈસા વાળો યતિ બોલ્યો, " આપણે જો નદીના આ તીરે રહીએ તો અહીંયાં તો ગામ નથી, વાડી નથી, ઝુંપડી નથી કે કોઇની સોબત પણ નથી. વરૂઓ આવી ફાડી ખાય, સર્પો દંશ કરે, અથવા ટાઢથી

લાકડું થઈ જવાય માટે સામે કાંઠે જઈએ. સામે કાંઠે જવાને હોડી-વાળાને આપવાના પૈસા મ્હારી પાસે છે. પેલી મેર એક નાનું ગામડું છે ત્યાં આપણે સુખે રાત રહીશું."

એટલામાં હોડી વાળો ત્યાં આવ્યો અને તેણે તે બન્નેને નદી પાર ઉતાર્યા. રાત્રે હોડીવાળાને ભાડું ચૂકવનારો યતિ, ત્યાગી સંન્યાસીને કહેવા લાગ્યો કે "પૈસા સાથે રાખવાનો ફાયદો ત્હને હવે સમજાયો કે નહિ? એ પૈસાને જ પ્રતાપે એ જીવ રાત્રે બચ્યા માટે હવે કદિ ત્યાગ-નો ઉપદેશ કોઇને કરીશ નહિ. હું પણ ત્હારા જેવો ત્યાગી જ હોત તો આખી રાત પેલે તીરે ભૂખ્યું પડ્યું રહેવું પડત, ટાઢથી અકડાઇ જાત અથવા કદાચિત્ મરી જાત."

ત્યાગી યતિ બોલ્યો:–ત્હેં એ પૈસા ત્હારી પાસે જ રાખ્યા હોત, વાપર્યા ન હોત, તે હોડીવાળાને આપ્યા ન હોત તો આપણે પેલે તીરે મરી જાત. એ પ્રમાણે પૈસા આપી દેવાથી જ અર્થાત્ ત્યાગથી જ આપણે જીવતા રહ્યા. મ્હારા ખીસ્સામાં હું પૈસા રાખતો નથી તોપણ ત્હારૂં ખીસ્સું મ્હારૂં ખીસ્સું જ બન્યું. મ્હારી શ્રદ્ધાએ જ ત્હારા ખીસ્સામાં મ્હારે માટે પૈસા રાખ્યા. મ્હારે કોઈ દિવસ કશી ખોટ પડતી નથી. જ્યારે મ્હને કોઈ પણ વસ્તુની જરૂર પડે છે ત્યારે તે હરેક પ્રકારે મળી રહે છે.

આ વાત ઉપરથી જણાઇ આવે છે કે જ્યાંસુધી ત્હમે ત્હમારી વાસનાઓ અથવા ઇચ્છાઓ પાસે ખીસ્સામાં રાખો છો ત્યાંસુધી ત્હમને નિર્ભયતા (સુખ) અને શાંતિ મળી શકશે નહિ. ત્હમારી ઇ-ચ્છાઓ છોડી દ્યો, ત્હેને ઓળંગી જાઓ એટલે ત્હમને બમણી શાંતિ તાત્કાલિક વિશ્રાંતિ અને અંતે સર્વ કામનાઓની પૂર્તિ મળશે. વાસના છોડી દઇને જ્યારે **ત્હમે ત્હમારા સત્ય (બ્રહ્મ) સ્વરૂપમાં રહેશો ત્યારે ત્હમારી સર્વ કામનાઓ પૂર્ણ થશે.** ધ્યાનમાં રાખજો કે

જ્યારે તમે **પરમાત્મસ્વરૂપમાં** જાણતાં કે અજાણતાં લીન થશો ત્યારે જ તમારી કામના સફળ થવાનો વખત આવી પ્હોંચશે.

ઉત્કર્ષનું ત્રીજું તત્ત્વ—પ્રેમ.

ઉત્કર્ષનું ત્રીજું તત્ત્વ-પ્રેમ, વિશ્વની સાથે ઐક્યભાવ અને પરિસ્થિતિને અનુરૂપ થવું એ છે. પ્રેમનો અર્થ શું ? પ્રેમનો અર્થ એ છે કે આપણા પાડોશીઓ અને જેની જેની સાથે આપણો સંબંધ છે તે સર્વની સાથે આપણું ઐક્ય છે એમ (આપણા આચરણમાં) અનુભવવું. જો તમે દુકાનદાર હો તો તમારા ઘરાકોનું હિત એ જ તમારૂં હિત છે એમ ગણી જ્યાં સુધી તમે એ પ્રમાણે વર્તી શકો નહિ ત્યાં સુધી તમારા વ્હેપારમાં તમને લાભ-બરકત-જણાશે નહિ, અને તમારો ધંધો ખરાબ થઇ જશે. જો હાથ સ્વાર્થી વૃત્તિથી શરીરના અન્ય અવયવોથી પોતાને ભિન્ન ગણીને એમ કહે કે "જુઓ હું જમણો હાથ છું, બધી જાતનો શ્રમ હું કરૂં છું અને હું અત્યંત કષ્ટ વેઠીને જે લાવું તે આખા શરીરને શા માટે મળવું જોઇએ? મ્હેં શ્રમ કરીને મેળવેલું અન્ન પ્રથમ પેટને અને તેના તરફથી બીજી ઇંદ્રિયોને શા માટે મળવું જોઇએ? નહિ નહિ! તે હું મ્હારી પાસે જ રાખીશ!" તો તે અન્ન ચામડી ફાડી હાથમાં ભર્યા સિવાય અથવા ઇનૉક્યુલેટ કર્યા (ઘોંચી દીધા) વિના બીજો માર્ગ નથી. પરંતુ એમ કરવું એ હાથને હિતકારક થશે કે ? એ માર્ગે હાથને ઇષ્ટ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થશે કે? ના કદી નહિ ! ફક્ત એક જ રીતે તે હાથ ખૂબ જાડો થઇ શકશે. અને તે એકલો જ એવો તો લટ્ઠ થશે કે શરીરના બીજા ભાગ તેની અદેખાઇ કરશે. તે હાથે એકાદ ડાંસ, મધમાખી અથવા સર્પ-કરડવાથી હાથ ખૂબ જાડો થશે. ફક્ત એ જ માર્ગે હાથની સ્વાર્થી વૃત્તિ પૂર્ણ વિજય પામશે અને એવી જ રીતે હાથનું સ્વાર્થી તત્ત્વજ્ઞાન સિદ્ધિ

પામશે પરંતુ તે કેટલું અનિષ્ટ છે? એવી તૃપ્તિ અથવા એવી જાતનો વિજય આપણે જોઇતો નથી. સૂજી જઇને જાડું ગણાવું એ કોણ સારૂં કહી શકે? તે પ્રમાણે એ પણ ધ્યાનમાં રાખશો કે આ જગત્ એક શરીર છે અને ત્હમારાં શરીર દાંત, નખ કે આંગળીની પેઠે ત્હેનાં ન્હાનાં ન્હાનાં અવયવો છે. માટે ઉત્કર્ષની ઇચ્છા હોય તો આપણો આત્મા વિશ્વના આત્માથી જૂદો છે એમ કદિ માનશો નહિ. હાથને પોતાનો ઉત્કર્ષ કરવો હોય તો શરીરના ઉત્કર્ષમાં જ પોતાનો ઉત્કર્ષ સમાયેલો છે. આખું શરીર અને હાથ ભિન્ન નથી એ ત્હેને સમજાવું જોઇએ. બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો હાથને પોતાનો આત્મા કાંડાની આગળના પ્રદેશમાં જ નહિ પણ શરીરના સર્વ ભાગમાં છે એમ લાગવું જોઇએ. આખા શરીરના આત્માને પોષવો એ હાથમાંના આત્માને જ પોષ્યા બરોબર છે એમ માનવું જોઇએ. વિશ્વની સાથે આપણું ઐક્ય છે. ઈશ્વરને આપણે એક જ માનીએ છીએ એ પૂર્ણ સમજાયા અને આચરણમાં મૂકાયા સિવાય ત્હમારો ઉત્કર્ષ થશે નહિ. ભિન્નત્વ અને દ્વૈતના પંજામાં સપડાશો તો ત્હમે સ્વાસ્થ્યરહિત અને વ્યાધિગ્રસ્ત બનશો. જ્યારે ત્હમે સર્વ અને સમષ્ટિરૂપ બનશો ત્યારે જ પૂર્ણતા પામશો. આ એકત્વ અનુભવવાથી વેદાંત આચરણમાં આવે છે. આ ઉચ્ચ અને ઉદાત્ત તત્ત્વનું ઉલ્લંઘન કરશો અને આ પવિત્ર કાયદો આચરણમાં તોડશો તો પેલા સ્વાર્થી હાથની પેઠે એ પાપની ત્હમારે શિક્ષા ભોગવવી પડશે. કોલરિજે પોતાના 'એન્શીયંટ મૅરીનર' માં અને **બાયરને** પોતાના 'પ્રિઝનર ઑફ ચીલોન' માં આ તત્ત્વનું ઘણુંજ સરસ પ્રતિપાદન કર્યું છે. એ કવિતાઓમાં ત્હેમણે તો એમ સિદ્ધ કર્યું છે કે જ્યારે મનુષ્ય કુદરતના ઐક્યની મર્યાદાનું ઉલ્લંઘન કરે છે ત્યારે જ ત્હેને દુઃખ ભોગવવું પડે છે. જ્યારે ત્હમે ત્હમારા બાંધવોની સાથે ત્હમારૂં ઐક્ય થઇ ગયેલું અનુભવો છો ત્યારે જરૂર જ ત્હમારી ઉન્નતિ થાય છે.

પશુ, પક્ષી, માણસ વસ્તુ નાની મોટી પ્રત્યે ચાહના;
ઇશ્વર તણી એ ભક્તિ સાચી એ જ સાચી પ્રાર્થના.

(He prayeth best who loveth best Both man and bird and beast. He prayeth well who loveth well, All things both great and Small.)

એક વાર એક રાજા મૃગયા રમવા વનમાં ગયો અને એક સિંહની પાછળ પડવાથી તેનાં માણસોથી જૂદો પડી ગયો. સૂર્યના સખત તડકાથી તે તૃષાતુર થયો. તે અરણ્યમાં એક ન્હાનો સરખો બગીચો ત્હેને જણાયો અને તેમાં તે પેઠો. રાજા શિકારી પોશાકમાં હોવાથી અને બગીચાના માળીએ રાજાને પહેલાં કદિ જોયો ન હોવાથી તે રાજાને ઓળખી શક્યો નહિ. મ્હને તરસ લાગી છે, કંઈક પીવાનું આપ.' એમ રાજાએ ત્હેને કહ્યું. માળી એકદમ બાગમાં ગયો અને એક દાડમ લઈ ત્હેના દાણા નીચોવી રસનું એક પવાલું ભરી રાજા પાસે લઈ આવ્યો. રાજા તે તરત પી ગયો પરંતુ ત્હેની તરસ મટી નહિ તેથી ત્હેણે પેલા માળીને બીજો થોડો રસ લાવવા કહ્યું. માળી તે લેવા ફરીથી બાગમાં ગયો. રાજા વિચાર કરવા લાગ્યો કે "આ બાગની જમીન અત્યંત રસાળ જણાય છે. એક ઘડીમાં પ્યાલો ભરીને આ માળી દાડમનો રસ લઇ આવ્યો. આં બાગના માલેકની તપાસ કરી ત્હેના ઉપરનો કર ખૂબ વધારવો જોઇએ." આ તરફ પેલા માળીને બહુ જ વાર લાગી. કલાક થયો તોપણ તે રસ લઇને આવ્યો નહિ, ત્યારે રાજાને ચિંતા થઇ કે 'પ્રથમ મ્હેં પીવાનું માગ્યું ત્યારે એક ક્ષણમાં તે પ્યાલો ભરી રસ લાવ્યો અને અત્યારે લગભગ કલાક થવા આવ્યો છતાં ત્હેના પ્યાલામાં રસ જ કેમ એકઠો થતો નથી? એક કલાકે માળી પ્યાલો લાવ્યો પરંતુ તે અધૂરો હતો. "પહેલી વખત તરત ભરાયો અને આ વખતે આખો કલાક તેમાં ગાળ્યો તોપણ

અધૂરો રહ્યો એનું કારણ શું ?" એમ પૂછતાં વૃદ્ધ અને જ્ઞાની માળીએ જવાબ આપ્યો કે "પ્રથમ જ્યારે હું આપને માટે રસ કહાડવા ગયો ત્યારે રાજાની બુદ્ધિ સારી હતી પરંતુ બીજી વખત હું ગયો ત્યારે રાજાનો કૃપાળુ અને પ્રજાવત્સલ સ્વભાવ બદલાઈ જઇ ત્હેની બુદ્ધિ ફરી ગઇ હોવી જોઇએ. તે કારણે પૃથ્વી રસ ચોરી ગઇ અને તેથી પ્યાલો ભરાયો જ નહિ. મ્હારાં રસથી ભરેલાં દાડમ એકાએક નિરસ થઈ ગયાં એનું કારણ મ્હને બીજું કંઇ જ સૂઝતું નથી."

રાજાએ પોતાના મનમાં વિચાર કર્યો અને માળીનું કહેવું અક્ષરે અક્ષર સત્ય જણાયું. બાગમાં પેસતી વખતે ત્યાંના લોકો ગરીબ છે અને ત્હેમને મદદ કરવાની જરૂ છે એવા દયા અને પ્રેમના વિચારો રાજાના મનમાં હતા; પરંતુ જ્યારે તે માળીએ એક ક્ષણવારમાં પ્યાલો ભરીને રસ કહાડી આપ્યો ત્યારે ત્હેનું મન બદલાયું અને બુદ્ધિ પણ ફરી ગઇ. રાજાનું વિશ્વ સાથેનું ઐક્ય તૂટતાં જ બગીચાનાં દાડમ પર ત્હેની અસર થઇ. રાજા તરફથી પ્રેમતત્ત્વનો ભંગ થતાં જ દાડમનાં વૃક્ષોએ પોતાનો રસ શોષી લીધો.

આ કથા ખરી હોય કે ખોટી તેની સાથે આપણે કાંઈ કામ નથી. પરંતુ એટલું નિર્વિવાદ છે કે જ્યાં સુધી કુદરતની સાથે ત્હમારી પૂર્ણ એકવાક્યતા છે, જ્યાં સુધી વિશ્વ સાથે ત્હમારૂં ઐક્ય છે, જ્યાં સુધી ત્હમે પોતાનું દરેક સાથે અને સર્વ સાથે અભિન્નત્વ માનો છો ત્યાં સુધી સર્વ ઉપાધિ, પરિસ્થિતિ, અને વાયુ પણ ત્હમને અનુકૂળ જ થશે અને જે ક્ષણે ત્હમે સંબંધ તોડશો તે જ ક્ષણે એ સર્વ ત્હમારી વિરુદ્ધ થશે અને તેજ ક્ષણે સર્વ જગત ત્હમારા પર શસ્ત્ર ઉગામશે. પ્રેમનું આ દિવ્ય તત્ત્વ પૂર્ણ સમજો અને તે પ્રમાણે આચરણ કરો. પ્રેમ એ ઉત્કર્ષની જીવનકલા છે.

ઉત્કર્ષનું ચોથું તત્ત્વ–ઉત્સાહ કિંવા પ્રસન્નતા.

ઉત્કર્ષનું ચોથું તત્ત્વ ઉત્સાહ છે. ઉત્સાહ અથવા ઉલ્લાસ કેવી રીતે
ટકે છે? આનંદી રહો, ચિત્તવૃત્તિ શાંત રાખો અને પ્રસંગને સમજ-
નારા બનો એમ કહેવું સહેલું છે, પરંતુ ગમે તેવી સ્થિતિમાં પણ
આનંદી, ઉલ્લાસી અને શાંત રહેવું કઠણ છે. ફક્ત નિયમ બાંધવાથી
તમે આનંદી થઈ શકતા નથી. કૃત્રિમ ઉપાયોથી તમે કંઈ કહી શક-
તા નથી, ત્યારે આપણે આનંદી શી રીતે રહેવું? તમારા મનની સ્થિ-
તિનો શાના ઉપર આધાર છે? વેદાંત કહે છે કે, જ્યારે આપણે
સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપને શિખરેથી દેહાભિમાન અને વાસના ઇત્યાદિના પ્રદે-
શમાં નીચે ઉતરીએ છીએ ત્યારે ચિત્તવૃત્તિ ચંચળ બને છે. આપણે
ખિન્ન અને ઉદાસ બનીએ છીએ. એવે વખતે જ આપણા મનની
સ્થિરતા બગડે છે, પેટમાં બગાડ થાય છે ત્યારે જ આપણને પેટ છે
એ વાત ધ્યાનમાં આવે છે. સળેખમ થાય ત્યારે જ આપણને નાક
છે એમ લાગવા માંડે છે. હાથે કંઇક વાગે કે દુઃખે ત્યારે જ તે હોવાનું
આપણને સ્મરણ થાય છે. તેવી જ રીતે જ્યારે આપણું આધ્યાત્મિક
આરોગ્ય બગડે છે ત્યારે જ આપણને આપણા વ્યક્તિત્વની, ક્ષુદ્ર અહં-
કારની અને દેહની શુદ્ધિ આવે છે. ગુંચવી નાંખનારી દેહ ઉપરની
આસક્તિથી જ, દુઃખકારક આધ્યાત્મિક અસ્વસ્થતા થાય છે. શારીરિક
દૌર્બલ્ય જણાવા લાગતાં જ આપણે **નં**દનવનથી નીચે પડીએ છીએ.
દ્વૈત અને ભેદનાં વૃક્ષોનાં ફળ ચાખતાં જ **સ્વર્ગ**માંથી આપણે નીચે
ફેંકાઈ જઇએ છીએ; પરંતુ જડ દેહમાં માની લીધેલા આત્મભાવને **ક્રોસ**
ઉપર ચઢાવવાથી ખોયેલું **નં**દનવન આપણે પાછું મેળવી શકીએ છીએ.
દેહાત્મત્વ અને અલ્પ, ક્ષુદ્ર, નીચ, અધમ વાસનાઓને ઓળંગી જતાં
જ તમને તમારી સ્થિરતા અને ઉત્સાહવૃત્તિ પાછી મળે છે.

ટુંકામાં જો ત્હમારે આનંદ અને ઉત્સાહ મેળવવાં હોય તો વેદાંતનું પ્રધાન તત્ત્વ ત્હમારો આત્મા એ જ એક માત્ર સત્ય છે, એ ત્રિકાલાબાધિત સત્ય—આચરણમાં મૂકવું જોઇએ.

ત્હમારા આત્મામાં ત્હમે લીન થઈ જશો એટલે દૃષ્ય જગતનો સર્વ વિસ્તાર ત્હમારી આગળ છેક પાતળો થઇ જશે. ત્હમે ત્હેને ગમે તે આકાર આપી શકશો અથવા તે કપૂરની પેઠે ઉડી જશે. 'હું દેહ નથી' એમ સમજાતાં જ સર્વ શારીરિક વ્યાપાર, સંબંધ અને બંધનો કેવળ રમકડાં જેવાં ભાસશે. એ સર્વ નાટકની રંગભૂમિ ઉપરના પાત્રોનાં કામ છે. રંગભૂમિ ઉપરના પાત્ર તરીકે એક મનુષ્ય મ્હારો શત્રુ હોય છે, બીજો મ્હારો મિત્ર બને છે, કોઈ પિતા થાય છે તો કોઈ પુત્ર થાય છે. પરંતુ વસ્તુતઃ હું પુત્ર પણ નથી અને પિતાએ નથી. એ શત્રુમિત્રો પણ ખરેખર શત્રુમિત્રો નથી. હું કેવળ બ્રહ્મ છું, સંસારી બંધનો અથવા સંબંધ મ્હને બાંધી શકતાં નથી. સર્વ સંબંધ માયાવી છે. રંગભૂમિ ઉપર સર્વ પાત્રોએ પોતપોતાનો પાર્ટ બરાબર ભજવવો જોઇએ; પરંતુ જે નાટકમાંનો પ્રેમ અને દ્વેષ ખરાં ગણીને પોતાના શરીર પર તે વ્હોરી લે છે તે કેવળ મૂર્ખ છે. તેવી જ રીતે આખું જગત્ જ્યારે નાટકનો એક સીન—દેખાવ—જ છે તો કર્તવ્યના બાહ્ય સ્વરૂપને બીન જરૂરી મહત્વ શા માટે આપવું ? એક રાજા હોય તો ત્હેની અદેખાઇ શા માટે કરવી ? કિંવા બીજો રંક હોય તો ત્હેનો તિરસ્કાર કરવાનો આપણને શું અધિકાર છે ?

ઉચ્ચ કે નીચ સ્થિતિમાં, નથી માનાપમાન કે;
સ્વકર્તવ્ય કરો તેમાં, સર્વ માન વસે જઇ.

વેદાંત ત્હમને એમ કહે છે કે ત્હમારી પરિસ્થિતિની બહુ પરવા રાખવાની ત્હમને કંઈ જરૂર નથી. અધ્યાત્મવિદ્યાના નિયમો સમજી લ્યો અને સર્વ ભય છોડી દ્યો. ધારો કે એક ન્યાયાધીશ છે તે ન્યાયમંદિરમાં

આવે છે અને પોતાને સ્થાને બેસે છે. વાદીપ્રતિવાદીઓ, કારકુનો, વકીલો, નોકરચાકર અને બીજા લોકો ક્યારનાએ ત્હેની રાહ જોતા ત્હેને માલુમ પડે છે. ન્યાયાધીશને સાક્ષીને બોલાવવા કે વકીલોને નિમંત્રણ આપવા જવું પડતું નથી. વાદીપ્રતિવાદીને લાવવા પડતા નથી. ત્હેને ઓરડાઓ વાળવા, સાફ કરવા, ટેબલ લુછવાં, બેઠકો સાફ કરવી વગેરે કરવું પડતું નથી. તે આવતાં જ સર્વ કામ વ્યવસ્થિત રીતે શરૂ થાય છે. જેમ સૂર્યના ઉગવાથી જ સર્વ સૃષ્ટિ જાગ્રત થાય છે, નદી, વનસ્પતિ, મનુષ્ય સર્વને આલ્હાદ થાય છે, તેવી જ રીતે જ્યારે ત્હમે સત્ય સ્વરૂપમાં ત્હમારૂં થાણું બેસાડશો ત્યારે ત્હમે નિષ્પક્ષપાતી વરીષ્ટ ન્યાયાધીશ તરીકે ત્હમારા આત્માની જગ્યાએ અધિષ્ઠિત થશો. જ્યારે ત્હમારો દિવ્ય આત્મા સર્વ શક્તિથી પ્રકાશવા લાગશે ત્યારે સર્વ પરિસ્થિતિ પોતાની મેળે જ પોતાનું કાર્ય કરવા લાગશે અને ત્હમારી સમીપતાના સુખકારક પ્રકાશથી સર્વ વસ્તુઓ આનંદિત અને સુવ્યવસ્થિત થશે.

શ્રીરામચંદ્ર વિષે એમ કહેવામાં આવે છે કે જ્યારે તે સીતા (આત્મવિદ્યા) પાછી મેળવવા નીકળ્યા ત્યારે સર્વ સૃષ્ટિ ત્હેમની સેવા માટે તત્પર થઇ. ત્હેમના પક્ષને જઇ મળવાને વાંદરાં, માંકડાં, હંસ, ખીસકોલીઓ, પથ્થર અને પાણી પણ પરસ્પર સ્પર્ધા કરતાં હતાં. વિષયો રૂપી કાદવમાં મશગુલ બનાવનારી આસક્તિ અને અધોગતિના ખાડામાં દોરી જનાર દ્વેષનો ત્યાગ કરીને આત્માના વૈભવ અને ઐશ્વર્યથી વિલસિત રહો એટલે દેવ અને યક્ષ કિન્નરાદિને કંગાલ ગુલામ પ્રમાણે ત્હમારી સેવામાં હાજર થયા સિવાય છૂટકો નથી. દરેક મનુષ્ય બાળકની એટલી બધી ખુશામત શા માટે કરે છે? એ ન્હાનો સરખો બાળરાજા મોટામોટાઓને ખભે ચડી બેસે છે અને તેમની મુછો ખેંચે છે એ શાથી? એનું કારણ એ જ કે બાળક પરિસ્થિતિથી અલિપ્ત અને અજાણતાં જ બ્રહ્મમય સ્થિતિમાં હોય છે.

જો ત્હમે ત્હમારૂં કર્તવ્ય ઉત્તમ રીતે બજાવ્યા જશો, જો ત્હમે સદ્‌બુદ્ધિથી ત્હમારૂં કાર્ય કર્યા જશો તો પછી બાહ્ય મદદ માગવાની કે ત્હેની ચિંતા કરવાની ત્હમને કંઈ જરૂર નથી. મદદ ત્હમને મળવીજ જોઇએ અને ત્હેણે ત્હમને શોધતાં આવવું જ જોઈએ. જ્યારે ત્હમે એકાદ ભાષણ આપો અને ત્હેમાં સંગ્રહ કરી રાખવા જેવો કંઈ ભાગ હોય તો તે કોઇ ઉતારી લેશે કે નહિ, પ્રસિદ્ધ કરશે કે નહિ વગેરેની ચિંતા કરશો નહિ. ન્યાયાધીશની વૃત્તિ રાખો. ત્હમારી મૂળ મ્હોટાઇમાં–પ્રભાવમાં જ સ્થિર થાઓ. બાહ્ય બાબતો અને બીજાઓની મદદની ચિંતાથી ત્હમારી આનંદિત વૃત્તિને બગડવા દેશો નહિ.

શરીરના એકાદ ભાગ ઉપર ચળ આવતાં જ ત્યાં ખંજવાળવાને હાથ એની મેળે જ તે તરફ જાય છે. હાથમાં રહેલી શક્તિ અથવા આત્મા ચળ આવતી જગાએ રહેલી શક્તિ કે આત્માથી ભિન્ન નથી. તેમ એ પણ ધ્યાનમાં રાખશો કે ત્હમારામાંનો અને ત્હમારી આસ-પાસના સર્વ પદાર્થોમાંનો આત્મા એક જ છે. અને જ્યારે ત્હમારામાંનો આત્મા સર્વ વ્યાપી આત્મા (બ્રહ્માત્મા) સાથેના ઐક્યથી સ્ફુરે છે અને જ્યારે આ જગત્ ત્હમને ત્હમારૂં જ શરીર ભાસે છે ત્યારે ચળ આવતી જગાએ જેમ હાથ એની મેળે જ જાય છે તેમ સર્વ બાહ્ય મદદ એની મેળે જ ત્હમારી તરફ દોડતી આવશે.

આપણે આપણી છાયા પકડવાને ત્હેની પાછળ દોડીએ છીએ તો તે કદી હાથ લાગતી નથી. તે સદા આગળ ને આગળ જ રહે છે પરંતુ જો તે છાયા તરફ પીઠ કરીને સૂર્ય તરફ આપણે દોડીએ તો તે જ છાયા પાળેલા કુતરાની પેઠે પાછળ પાછળ દોડી આવે છે. તેવી જ રીતે એ બાહ્ય પદાર્થો પાછળ તમે દોડતાં જ, અને તેમને પકડીને ત્હમારી પાસે રાખવાનો પ્રયત્ન કરતાં જ, તે તમારી પાસેથી સટકી જાય છે અને દૂર દોડી જાય છે.

અને તમે ગમે તેટલા પાછળ દોડો તોપણ છાયાની પેઠે આગળ ને આગળજ રહેછે પરંતુ તેની તરફ પીઠ કરી સર્વ પ્રકાશનો પ્રકાશ જે અંતરાત્મા, હેની તરફ જવા લાગશો કે તે તરત તમારી પાછળ પાછળ તમને શોધતી આવશે. સૃષ્ટિનો એ કાયદો જ છે.

ઘણા લોકો ' કર્તવ્ય ' શબ્દ સાંભળતાં જ ભડકી ઉઠેછે, અને નરમ બની જાય છે. કર્તવ્ય એકાદ ભૂતની પેઠે તેમને પકડે છે, સતાવે છે અને તેમને ઘડી વાર પણ ફુરસદ કે વિસામો મળવા દેતો નથી. સદા તે તેની પાછળ લાગેલો રહેછે. આવી ઉતાવળ કરનારાઓ (ઉતાવળ કરવામાં) જેટલો ફાયદો મેળવે છે તેટલું શક્તિમાં નુકસાન સહન કરે છે. કર્તવ્યકર્મની ભાવનાથી તમારી સ્થિરતા બગડવા દેશો નહિ અથવા તમારો ઉત્સાહ પણ નષ્ટ થવા દેશો નહિ. ધ્યાનમાં રાખજો કે દરેક કર્તવ્યકર્મ હમે પોતે જ તમારા ઉપર લાદી લીધેલું છે. ખરૂં જોતાં તમે હમારા **સ્વામી** છો. હમે જ તમારી જગ્યા પસંદ કરી, તમે જ નોકરી કરવાનું કબુલ કર્યું છે, હમે જ વરીષ્ટ પદે બેસવાને બીજાને તૈયાર કર્યા છે, અને તમે જ કાકા મટીને ભત્રિજા થયા છો. વળી તમારે જો તેમની પાસેથી દ્રવ્ય લેવાની જરૂર છે તો તેમને પણ તમારી પાસેથી કામ મેળવવાની તેટલી જ આવશ્યકતા છે. બંનેનો સંબંધ સરખો છે. હમે હમારી ઇચ્છાના જ દાસ બનો છો. બીજા કોઇના નહિ. હમારી અત્યારની સ્થિતિ હમે જ ખેંચી લાવ્યા છો, હમે જ અંધારી ખાઇમાં પડ્યા છો અને ભવિષ્યકાળ પણ હમે કરશો તેવો જ થશે. હમારા નસીબના હમે જ સ્વામી છો એ સમજી લ્યો, આનંદી અને ઉત્સાહી બનો અને સંતોષી બનો.

We build our future thought by thought
For good or bad and know it not
Thought is another name for fate.

Choose then thy destiny and wait
Mind is the master of its sphere
Be calm be steadfast and sincere;
Fear is the only foe to fear.
Let the God in thee rise and say
To adverse circumstance–"obey"
And thy dear wish shall have its way."

વિચારને વિચારથી નિજભાવી સૌજન બાંધતાં;
કલ્યાણકારી દુઃખકારી, પણ નહિ તે જાણતાં;
અદૃશ્યનું જે નામ બીજું માનવી વિચાર છે;
તે ઓળખી ભાવી ગૃહીને ધૈર્યથી ઉભો રહે.
વિચારના વિસ્તારનો સ્વામી ખરેખર મન્ન છે;
માટે પ્રશાંત અડગ અને સાચા હૃદયના સૌ બનો.
ભીતિ તણો શત્રુ ખરેખર ભય વિના બીજો નથી;
તારા હૃદયના દેવને વિરૂદ્ધ સંયોગો પ્રતિ
ઉશ્કેરીને કહે 'નમન કર' છે એજ સિદ્ધિ હેતુની.

એકાદ મજુરની પેઠે કામે ન લાગતાં એકાદ રાજકુમારની પેઠે આનંદને માટે ક્રીડા અથવા લાભદાયક વ્યાયામ કે ગમ્મત તરીકે કામ હાથમાં લ્યો. ભયભીત વૃત્તિથી કોઈ પણ કામ હાથમાં લેશો નહિ. આત્મવિશ્વાસ રાખો. ભૂપતિ અને સભાપતિ (President) એ કેવળ આપણા નોકર છે એમ માનીને વર્તો. તારાઓની પેઠે કામ કરો.

ચારે તરફની વસ્તુથી તારા કદિ બ્હીતા નથી,
જે જે જુએ છે ચીજ નજરે તે થકી બ્હીતા નથી,
વળી બાહ્ય વસ્તુથી કદિ શાંતિ મળે કે ના મળે,
આનદે, સહાનુભૂતિ તેની તેમને પરવા નથી.

જવાબદારી ગણુશો નહિ. ઈનામ કે બક્ષીસની આશા રાખશો નહિ. સર્વ સત્તા ત્હમારાથી ગૌણ હોવી જોઇએ. ત્હમારૂં પ્રમાણ ત્હમે જ છો. કર્તવ્યબુદ્ધિ અને બાહ્ય અધિકારથી કરેલી વ્યવસ્થા બહુ બહુ તો શુદ્ધ આકારની (Geometrical) થશે પરંતુ જે વ્યવસ્થા આપણે જાતે કરીશું તે સજીવ અને સચેતન થશે.

ઉત્કર્ષનું ૫ મું તત્ત્વ—નિર્ભયતા.

હવે આપણે ઉત્કર્ષના પાંચમા તત્ત્વ ' નિર્ભયતા ' તરફ વળીએ. નિર્ભયતા એટલે શું ? માયા પ્રત્યે અશ્રદ્ધા પરંતુ આપણા આત્મા વિષે અનુભવપૂર્વકનું જ્ઞાન અને દૃઢ શ્રદ્ધા. શરીર એ ભીતિનું સ્થાન છે. અને શરીર એટલે આપણે પોતે એમ જ્યારે આપણે માની લઇએ ત્યારે તુરત ભીતિ લાગે છે. અને તેથી આપણા દેહને ચિંતા રૂપી કીટકો સદા કોલી ખાય છે. બધી જાતના આધિવ્યાધિને પ્રવેશ કરવાનું અને રહેવાનું તે સ્થાન છે. જે ક્ષણે આપણે દેહાભિમાન છોડી દઇએ તેજ ક્ષણે ભયથી મુક્ત થઇએ છીએ. ઈશ્વર બનીને રહો. વેદાંત આચરણમાં આણો; અને પછી જુઓ કે ત્હમને દુઃખ દેવાની કે ઈજા કરવાની કોણ હિમ્મત ધરી શકે છે ? નિર્ભયતા અને વેદાંત એ અભિન્ન છે.

ઉત્કર્ષને નિર્ભયતાની શી જરૂર છે તે વિષે સ્વાનુભાવનો દાખલો આપું છું. એક વખત હિમાલયના ઘોર અરણ્યમાં અચાનક પાંચ રીંછ ' રામ 'ના શરીર ઉપર ધસી આવ્યાં; પરંતુ તેઓ ' રામ ' ને બિલકુલ ઇજા કરી શક્યાં નહિ. એનું કારણ શું ? ફક્ત નિર્ભયતા. "હું દેહ નથી, મન નથી, હું સર્વેશ્વર છું. પરબ્રહ્મ છું. અગ્નિ મ્હને બાળી શકતો નથી અને શસ્ત્ર મ્હને છેદી શકે તેમ નથી ! " ઇત્યાદિ ભાવનાઓમાં ' રામ ' તદ્રૂપ બની ગયો હતો, તેથી તે રીંછની સામે એકી ટશે જોતાં જ તે ન્હાસી ગયાં. એક વખત તો ડોળા દેખાડતાં જ એક હિંસક વરૂ ન્હાસી ગયું. બીજી

એક વેળાએ એક વાઘ પણ એવી જ રીતે ન્હસાડયો. બિલાડી આવતાં જ કબુતરો પોતાની આંખો મીંચી દે છે. ત્હેમને લાગે છે કે આપણને બિલાડી દેખાતી નથી તેથી તે પણ આપણને નહિ દેખતી હોય પરંતુ બિલાડી ત્હમને જીવતાં છોડતી નથી જ! બ્હીશો તો બિલાડી પણ ત્હમને ખાઇ જશે. ગામડાંઓની શેરીઓમાં ચાલતાં ભીતિનાં ચિન્હ બતાવતાં જ કુતરાંઓ ભસે છે, પાછળ દોડે છે અને સતાવે છે એ શું ત્હમે નથી અનુભવ્યું? ગભરાઇશું તો કુતરાંઓ પણ આપણને ફાડી ખાશે; પરંતુ નિર્ભય રહીશું તો વાઘવરૂને પણ જીતીને પાળેલા કુતરા જેવા કરી દઇશું. કોઇ પણ પ્રવાહી પદાર્થ એક વાસણમાંથી બીજામાં નાંખતાં હાથ જરીક પણ કંપતાં જ તે પદાર્થ ઢોળાય છે. પરંતુ વિચારો કર્યા વગર અને ધ્રુજ્યા વગર એકદમ તે બીજા વાસણમાં રેડો એટલે એક ટીપું પણ ઢોળાશે નહિ.

શંકા અને ભીતિથી જ ત્હમે દુઃખદ સ્થિતિને તમારા પર ખેંચી લાવો છો. ગમે તેવા પ્રસંગ કે બનાવથી ત્હમારી સ્વસ્થતા ચળવી ન જોઇએ. કિંવા ત્હમારે આશ્ચર્ય પામવું ન જોઇએ. તમે સર્વસ્વ છો. દેહ ઉપરની ભયોત્પાદક આસક્તિ દૂર કરો. ઉનનાં ગરમ કપડાંઓથી આચ્છાદિત થએલો ખાસો સાડાત્રણ મણનો દેહ એકાદ ક્ષુલ્લક ફટાકડાના અવાજથી, ન્હાના સરખા ઉંદરથી, ખડખડ થતાં પાંદડાંથી એટલું જ નહિ પણ એકાદ ચંચલ છાયાથી પણ ડરીને પાછો પડે એ શું ઓછું શોચનીય છે? **કોઇ પણ સંકટ, સંકટની બ્હીકથી વધારે ભયપ્રદ હોતું નથી.** મરણની બ્હીક રાખવા કરતાં મ્હને તો મરવું ઘણું સારૂં લાગે.

ત્હમારા મનમાં જો પ્રેમ હશે તો બહાર પણ તે ત્હમને મળશે. ત્હમારા હૃદયમાં દ્વેષ રાખશો તો બહાર પણ દ્વેષ જ પ્રાપ્ત થશે. તમારા હૃદયમાં લુચ્ચા ઠગારા અને જાસુસોની જો બીક રાખશો તો જ્યાં જશો ત્યાં ત્હમને તેજ દૃષ્ટિએ પડશે. સ્વાર્થ અને લુચ્ચાઈની કલ્પના કરશો

તો તે પણ જોઇએ તેટલાં મળશે; સ્વાર્થ અને લુચ્ચાઇ જ ત્હમને ચો-મેરથીઘેરશે માટે બ્હીશો નહિ. પોતાના અંતઃકરણમાં શુદ્ધતા અને પવિત્રતા લાવો એટલે અશુદ્ધ કે અમંગળ કંઇજ ત્હમારી સામે આ-વી શકશે નહિ. વ્યાવહારિક અને પારમાર્થિક ઉત્કર્ષ એ ઉભયનો નિ-વાસ સાથે જ છે. જેઓ ત્હેમને જૂદાં પાડે છે તેઓ મૂઢ છે.

એકાદ ઘર આગળ ચોકી ન હોય એટલે ત્હેમાં ચોર પેસે છે. ઘરમાં જો બધો વખત દીવો રાખે તો તેઓ છાનામાના અંદર પેસ-વાની હિમ્મત કરી શકતા નથી. ત્હેમ ત્હમારાં હૃદયમંદિરોમાં સત્યદિ-પિકા સદૈવ બળતી રાખો એટલે ભીતિ અથવા મોહનાં ભૂતો ત્હમારી નજીક આવવાની હિમ્મત કરી શકશે નહિ. ઇશ્વરી કાયદા ઉપર પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખો. ફક્ત વ્યાવહારિક જ્ઞાન ઉપર આધાર રાખી ત્હમારૂં આયુષ્ દુઃખી બનાવી મૂકશો નહિ. બીકણ દીર્ઘદષ્ટિ મનુષ્યને પાકો નાસ્તિક બનાવી દેછે.

ત્હમે સૂર્યના પણ સૂર્ય અને આ અખિલવિશ્વના અધિપતિ ન-થી ? પરિસ્થિતિના એવા કયા મોજાઓ છે કે જેનો ત્હમે પરાજય ક-રી શકો નહિ ? કોઇ પણ ભય પમાડનારી સ્થિતિ અંશતઃ પણ ખરી છે એવો ખ્યાલ પણ આવવા દેશો નહિ. ત્હમે નિર્ભય અને નિર્ભયજ છો.

ઉત્કર્ષનું છઠું સાધન—સ્વાવલંબન.

ઉત્કર્ષનું છઠું તત્ત્વ સ્વાવલંબન છે. ત્હમે જાણો છો કે હાથી એ સિંહના કરતાં પુષ્કળ મોટું પ્રાણી છે અને ત્હેનું શરીર પણ સિંહના કરતાં વધારે મજબુત દેખાય છે તો પણ એક જ સિંહ હાથીઓના આખા ટોળાંને નસાડી મૂકી શકે છે ! સિંહની એ શક્તિનું ગુહ્ય શું છે ? એ ગુહ્ય એ જ કે સિંહ આચરણમાં વેદાંતી છે અને હાથી દ્વૈતવાદી છે. હાથીને ત્હેના શરીર ઉપર વિશ્વાસ છે. સિંહને દેહના કરતાં ઉચ્ચ ચૈતન્ય ઉપર વિશ્વાસ હોય છે. સિંહનું શરીર હાથીના શરીરના પ્રમાણમાં

ધણું ન્હાનું છે છતાં પોતાનું સામર્થ્ય અનંત છે અને પોતાની અંતઃશક્તિ અમર્યાદ છે એવો ત્હેને પૂર્ણ વિશ્વાસ હોય છે. હાથીઓ વીશ પચાશ અથવા વખતે સો બસો સુધી એકઠા મળી ટોળાં કરીને રહે છે અને ઉંઘી જતી વખતે એકાદ બળવાન્ હાથીને ચોકી કરવા પહેરગીર તરીકે નીમે છે અને શત્રુઓ આપણા પર હલ્લો કરીને આપણને ખાઈ જશે એવી ત્હેમને બીક લાગ્યા જ કરે છે. તેઓ જાણતા નથી કે આત્મવિશ્વાસ હોય તો ત્હેમાંનો એક જ હાથી હજારો સિંહને પુરો પડી શકે પરંતુ તે બિચારાઓને પોતાના અંતરાત્મા ઉપર વિશ્વાસ હોતો નથી અને તેથી ધૈર્ય પણ હોતું નથી.

ટુંકામાં આત્મવિશ્વાસ એ જ આનંદ અને સુખનું મૂળ છે. પોતાની જાતને હીન, દીન, દુર્દૈવી, પતિત, અને પાપી માની બેસશો નહિ એમ વેદાંત ત્હમને ચેતાવે છે. ત્હમે **અનંત** છો, સર્વ શક્તિમાન્ **ઈશ્વર** ત્હમે છો, અનાદિ, અનંત **પરમેશ્વર** ત્હમે જ છો, એ સત્ય પર વિશ્વાસ રાખો. એ સત્ય કેટલું સ્ફુર્તિદાયક છે ? માયિક પદાર્થો પર વિશ્વાસ કરશો તો નાશ થયો જ સમજજો ! કાયદો જ એવો છે !

એક ટંટામાં બે ભાઇઓ એક ન્યાયાધીશ સન્મુખ આવ્યા તેમાંનો એક લક્ષાધિપતિ હતો અને બીજો ગરીબ હતો. ન્યાયાધીશે લક્ષાધિપતિને પૂછ્યું કે "તું આટલો બધો શ્રીમંત શી રીતે થયો ? અને ત્હારો ભાઈ આટલો બધો ગરીબ કેમ ?" તેણે જવાબ આપ્યો "પાંચ વર્ષ પહેલાં અમો બન્નેને અમારા બાપ તરફથી સરખી જ મિલ્કત મળી હતી. દરેકને ભાગે દોઢ દોઢ લાખ રૂપિઆ આવ્યા હતા. મ્હારા ભાઇને 'હું ઘણો જ પૈસાદારછું' એમ લાગવા માંડ્યું, અને આપને માલમ જ હશે કે કેટલાક શ્રીમંત લોકો કામ કરવું એ હલકું સમજે છે. તે પ્રમાણે એ પણ આળસુ બન્યો અને પોતાનું બધું કામ નોકરો ઉપર નાંખવા લાગ્યો. એકાદ પત્ર આવે તોપણ નોકરના હાથમાં આપીને 'આ વાંચ અને શું છે

તે સમજી તે પ્રમાણે વ્યવસ્થા કર ’ એમ કહે. જે જે કંઇ કરવાનું હોય તે સર્વ નોકરને કરવા કહે. એ પ્રમાણે સર્વ નોકરોને હવાલે કરી પોતે બધો વખત એશઆરામમાં ગાળ્યો. ખાવુંપીવું અને આનંદ કરવો એ જ ત્હેનો આયુષ્યક્રમ હતો. તે સદા પોતાના નોકરોને કહેતો કે “જા પેલું કામ કર, પેલું જો, ફલાણું સંભાળ ?”

પોતાના સંબંધમાં તે પૈસાદાર મનુષ્ય બોલ્યો, “ મ્હને જ્યારે દોઢ લાખની મીલકતનો ભાગ મળ્યો ત્યારે મ્હારૂં કામ મ્હેં બીજા કોઇને સોંપી દીધું નહિ. જ્યારે જ્યારે કંઈ પણ કરવાનું હોય ત્યારે તે કરવાને હું જાતે ઉઠતો અને નોકરોને હંમેશાં ‘ આવો, આવો, મ્હારી પાછળ આવો, મ્હને મદદ કરો ’ એમ કહેતો. મ્હારા મ્હોંમાં હંમેશાં ‘આવો આવો ’ એ શબ્દો રહેતા અને મારા ભાઇના મ્હોડામાંથી સદા ‘જાઓ જાઓ’ એ શબ્દો નીકળતા. ત્હેના સર્વ વિત્તે ત્હેનું જ કહેવું પાળ્યું: તેના નોકર, ત્હેના મિત્ર, તેની માલમતા, તેની સંપત્તિ, સર્વ ત્હેને છોડીને જતાં રહ્યાં ! મ્હારૂં તત્ત્વ ‘આવો’ હતું. તેથી મિત્રો આવ્યા મિલકત વધી અને સર્વ વસ્તુઓ મ્હને આવી મળી. ”

આ પ્રમાણે જ્યારે આપણે બીજા ઉપર આધાર રાખી બેસીએ છીએ ત્યારે હંમેશાં આપણે ‘ જા જા ’ એમ કહીએ છીએ. પરંતુ જ્યારે આપણે આપણા પોતાના જ ઉપર આધાર રાખીએ છીએ અને આત્મા સિવાય બીજા કશા ઉપર વિશ્વાસ રાખતા નથી ત્યારે સર્વ કંઈ આ-પણને આવી મળે છે. આપણી આસપાસ કાર્ય એકઠું થાય છે. જો ત્હમે પોતાને ગરીબ, તુચ્છ, કીટ અથવા જંતુ જેવા માનશો તો ત્હમે ખરેખર ત્હેવા જ બનશો. પરંતુ જો ત્હમે પોતાને માન આપી સ્વાવલંબી બનશો તો ઐશ્વર્ય ત્હમને વિજયમાળ આરોપશે. **જેવી ત્હમારી ભાવનાઓ હશે તેવા ત્હમે બનશો જ બનશો. योयच्छ्रद्धः स एव सः ।**

હિંદુસ્તાનમાં એકવાર એક નિશાળ તપાસવાને ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ આવ્યા. એક શિક્ષકે એક છોકરા તરફ આંગળી કરી કહ્યું, "આ છોકરો એટલો બધો હુશિયાર છે કે એને મિલ્ટનનું "પૅરૅડાઇઝ લૉસ્ટ" મોંઢે છે. તેમાંનો ગમે તે ભાગ કહેશો તોપણ તે મ્હોઢે બોલી જશે."

તે છોકરાને ઇન્સ્પેક્ટર સાહેબ સામે બોલાવવામાં આવ્યો પણ ત્હેનામાં વેદાંતનું તત્ત્વ નહોતું. તે તરત શરમાઇ ગયો. અને ત્હેને એ કાવ્ય મ્હોઢે આવડે છે? એમ પૂછતાં તે બોલ્યો કે "ના સાહેબ. મારામાં કાંઇ જ નથી, મ્હને કંઈ આવડતું નથી!"

'આ શબ્દોથી હું વિનયશીલ અને નમ્ર ગણાઇશ' એમ ત્હેને લાગ્યું. તે ફરીથી બોલ્યો "ના સાહેબ! મ્હને કંઈ આવડતું નથી. હું તે શીખ્યો નથી!"

ઇન્સ્પેક્ટરે ફરીથી પૂછ્યું તોપણ તેણે એ જ જવાબ આપ્યો! બિચારો માસ્તર પણ શરમાઇ ગયો. ત્યાં જ એક બીજો છોકરો હતો ત્હેને તે કાવ્ય આખું મ્હોઢે નહોતું તોપણ તે બોલ્યો "સાહેબ! મ્હને આવડે છે, હું ધારૂં છું કે ત્હેમાંનો ત્હમે કહેશો તે ભાગ હું બોલી બતાવીશ."

ઇન્સ્પેક્ટરે ત્હેને કેટલાક સવાલો પૂછ્યા, તેણે તુરત ત્હેના જવાબ આપ્યા અને શ્લોક પછી શ્લોક બોલી બતાવીને ઇનામ મેળવ્યું.

ત્હમે ત્હમારી પોતાની જે કિંમત ઠરાવશો ત્હેના કરતાં અધિક કિંમત કોઈ કરશે નહિ.

કૃપા કરીને ત્હમારી જાતને માખણ લગડીને બીજાની ખુશામત કરનાર હાજી હાજી કરનાર ક્ષુદ્ર પ્રાણી બનાવશો નહિ. જેવી ત્હમારી મતિ તેવી ત્હમારી સ્થિતિ. ત્હમે પોતાને ઈશ્વર માનો એટલે ત્હમે ઈશ્વર જ છો! પોતે મુક્ત છો એમ માનો અને તે જ ક્ષણથી ત્હમે મુક્ત છો.

એક વખત એક મનુષ્ય એક વેદાંતીને ત્યાં ગયો અને તે ઘેર ન હતો તેથી તેના ખાલી ઉચ્ચાસન ઉપર પોતે ચડીને બેઠો. વેદાંતી જ્યારે

તે ઓરડીમાં પાછો આવ્યો ત્યારે પેલા મનુષ્યે પૂછ્યું "વેદાંતી ઈશ્વર એટલે શું અને મનુષ્ય એટલે કોણ એ મ્હને સમજાવ." પેલા વેદાંતિએ એને સીધો જવાબ જ ન આપતાં પોતાના નોકરોને બોલાવ્યા અને મોટેથી ગાળો દઇને પેલા મનુષ્યને બહાર કહાડી મૂકવા હુકમ કર્યો. તે ખરા જ્ઞાની મનુષ્યે એવી વિચિત્ર ભાષા વાપરી કે આવી ગાળોવાળી ભાષા સાંભળીને પેલો મનુષ્ય ગભરાયો અને ગુંચવાઇને ઉચ્ચાસન ઉપરથી ઉતરી પડ્યો. પેલો ખરો વેદાંતી તે આસન ઉપર જઇ બેઠા પછી શાંત અને ગંભીર વાણીથી બોલ્યો, "આ (પોતાના તરફ આંગળી કરીને) ઇશ્વર છે અને આ (તે મનુષ્ય તરફ આગળ કરીને) મનુષ્ય છે. તું ગભરાયો ન હોત અને આ સ્થાન છોડ્યું ન હોત, તેમ જ ત્હેં ત્હારા મનની સ્થિરતા (Balance) જો સાચવી રાખી હોત અને તું ગુંચવાઇ ગયો ન હોત તો તું પણ ઈશ્વર જ હતો. પરંતુ બીકથી, કંપથી અને ઈશ્વરત્વ સંબંધી અશ્રદ્ધાથી તું ત્હારી જાતે ક્ષુદ્ર કીટ સમાન બન્યો છું."

આપણે ઈશ્વર જ છીએ એવી ભાવના ધરો. પોતાના ઈશ્વરત્વમાં પૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખો એટલે કોઈ ત્હમને જરા પણ ઇજા કરી શકશે નહિ.

જ્યાં સુધી ત્હમે સ્થૂલ–બાહ્ય શક્તિ ઉપર આધાર રાખ્યાં કરશો ત્યાં સુધી અપયશ ત્હમારા લલાટે લખેલો જ સમજવો. ત્હમારા હૃદયમાંના પોતાના ઈશ્વર પર વિશ્વાસ રાખો અને શરીરને કાર્ય માટે તત્પર રાખો એટલે સહજ વિજય મળશે ? પર્વત મહમ્મદ પાસે આવે નહિ તો મહમ્મદે પર્વત પાસે જવું જ જોઇએ. એક મનુષ્ય ભૂખ્યો હતો. ક્ષુધાની શાંતિ કરવાની ઇચ્છાથી તે એક જગાએ બેઠો અને આંખો મીંચીને મનથી કઢી ભાત ખાવા લાગ્યો. થોડી જ વારમાં તે બળતી જીભ ઠંડી કરવાને માટે મ્હોડું ઉઘાડી સુસકાર કરતો બેઠેલો જણાયો. કોઇએ ત્હેને પૂછ્યું 'ત્હને શું થયું છે' તેણે જવાબ આપ્યો, 'મ્હારી કઢીમાં

લીલાં મરચાં બહુ જ હતાં ' ત્હેની પાસે ઉભેલો એક માણુસ બોલ્યો, "ગરીબ બિચારો ! અલ્યા માનસિક ભોજન જ કરવું હતું તો તીખાં મરચાંને બદલે એકાદ મધુર પકવાન જ ત્હેં કેમ ન પસંદ કર્યું ? તું કલ્પનાસૃષ્ટિમાં–મનોરાજ્યમાં ફરતો હતો તો પછી એકાદ સારો પદાર્થ જ પસંદ કેમ ન કર્યો ?"

વેદાંતાનુસાર આ જગત્ ત્હમારૂં જ મનોરાજ્ય છે; તો પછી ત્હમે પોતાને પાપી, દુર્દૈવી વગેરે શામાટે માની બેસો છો ? પોતાને નિર્ભય અને સ્વાવલંબી ઈશ્વરી અવતાર કેમ માનતા નથી ?

સત્ય ઉપર પૂર્ણ શ્રદ્ધા રાખો, ત્હમારી આસપાસની વસ્તુઓનું યથાર્થ જ્ઞાન મેળવો, બધી બાબતોનો તેમની યોગ્યતા પ્રમાણે સ્વીકાર કરો અને એ વૃત્તિ ત્હમારામાં એટલી બધી જડાઇ જવા દ્યો કે આ જગત્ ત્હમને માયાવી જ ભાસે. એક જ્યોતિષ્શાસ્ત્રી સ્થિર નક્ષત્રો વ-ચ્ચેનાં અંતર્ શોધતી વખતે નક્ષત્રો અને ગૃહોના પ્રમાણમાં આ પૃથ્વી કંઈ જ નથી, ફક્ત એક શૂન્ય છે, બિંદુ છે, એમજ માને છે એ શું ત્હમને માલમ નથી ? અને એમ છે તો પછી અનંત શક્તિ–આત્માની સાથે સરખાવતાં પૃથ્વી કંઇ પણ છે કે ? એનો વિચાર કરો એનો અનુભવ લ્યો. ત્હમે પ્રકાશના પણ પ્રકાશ છો અને સર્વ વૈભવ ત્હ-મારો છે. એ સત્યને એટલે અંશે અનુભવો કે આ પૃથ્વી, કીર્તિ, ઐ-હિક સબંધ, માનાપમાન, પ્રતિષ્ઠા અને અપ્રતિષ્ઠા, શત્રુઓની ટીકા અને મિત્રોની પ્રશંસા એ સર્વ દ્વંદ્વો અર્થ વગરનાં ભાસે, આ જ ઉત્કર્ષનું, યશપ્રાપ્તિનું ગુહ્ય તત્ત્વ છે.

નાયગારાના ધોધના જોરભર્યા પ્રવાહમાં બે મનુષ્યો તણાતા જતા હતા. તેમાંના એકને એક મોટું લાકડું હાથ લાગ્યું, અને પોતાના બચા-વને માટે તે ત્હેણે પકડ્યું. બીજાને, ત્હેને બચાવવા માટે કિનારા ઉપરથી કેટલાંક માણસોએ નાંખેલી એક ન્હાની સરખી દોરડી મળી. સદ્ભા-

ગ્યે તે તેણે પકડી લીધી. તે લાકડાના જેવી ભારે નહોતી. તે દોરી દેખાવમાં પાતળી અને હલકી હતી, તો પણ હેનો પ્રાણ બચ્યો; પરંતુ જેણે પેલું મોટું લાકડું પકડ્યું હતું તે તે લાકડાની સાથે જ પ્રવાહના જોરમાં ધોધ નીચેના પ્રચંડ મોજાંના ઉછળતા પાણી તરફ ઘસડાઈ ગયો અને ડૂબી ગયો !

તેવી જ રીતે હે સંસારિક જનો ? બાહ્ય કીર્તિ, વિત્ત, સંપત્તિ, જમીન જાગીર, અને ઐશ્વર્ય ઉપર હમારો ભરોસો છે. અને પેલા લાકડાના ઠુંઠાની પેઠે એ બધાં મોટાં અને ભારે જણાય છે ખરાં પણ તે તારક નથી. તારકતત્ત્વ તો પેલી પાતળી દોરી જેવું છે. તે ભારે નથી. ઇંદ્રિયગોચર નથી. તે હાથમાં લઇને જોઈ શકાય એવું નથી. હેનો હમને સ્પર્શ થતો નથી. એ સૂક્ષ્મ તત્ત્વ, એ સૂક્ષ્મ સત્ય, અણુરૂપ છે. પરંતુ હમને તારનાર એ જ સૂક્ષ્મ તંતુ છે. જેના ઉપર અત્યારે હમે વિશ્વાસ રાખો છો તે સર્વ ઐહિક વસ્તુઓ હમારો નાશ કરશે અને હમને નિરાશા, ચિંતા, અને દુઃખની ઉંડી ખાઈમાં ફેંકશે. તે માટે ચેતો ! ચેતો !! સત્યને મજબૂત પકડી રાખો, અને બાહ્ય વસ્તુઓના કરતાં **સત્ય** ઉપર જ વધારે શ્રદ્ધા રાખો. જ્યારે જ્યારે મનુષ્ય બાહ્ય વસ્તુ અને સંપત્તિ ઉપર પૂર્ણ વિશ્વાસ રાખે છે, ત્યારે તે જરૂર નિષ્ફળ થાય છે. કુદરતનો નિયમ જ એવો છે. માટે **ઈશ્વર** ઉપર ભરોસો રાખો એટલે હમે સુરક્ષિત રહેશો, અને ઇંદ્રિયોના પંજામાં સપડાશો નહિ.

આસપાસના લોકોના જાદુમાં ફસાઇ પડશો નહિ. ઐહિક સંબંધ પોતાના જાદુથી હમને દુઃખી કરશે માટે હેમના પંજામાંથી છૂટો. **સત્યપર** વિશ્વાસ રાખો. ઈશ્વર સાથેનું હમારૂં તાદાત્મ્ય ઓળખો—અનુભવો—એટલે હમે મુક્ત જ છો, ખરેખર ! હમે મુક્ત જ છો !

જગત્ હમારા આત્માથી વધારે મહત્ત્વનું છે એવો ખ્યાલ પણ આવવા દેશો **નહિ**. હમારી જાતને ઇંદ્રિયાધીન, શોચનીય અને ક્ષુદ્ર અહંભાવ

રૂપ બનાવી દેશો નહિ. ડોક્ટર જેમ રોગીનો રોગ પોતાને ન લગાડી દેતાં ત્હેને સારો કરે છે તેમ કર્મની સાથે અનાસક્ત વ્યવહાર રાખો. અનાસક્ત સાક્ષીની પેઠે કર્મ કરો અને મુક્ત રહો.

ઉત્કર્ષ સાતમું તત્ત્વ–પવિત્રતા અથવા સદાચાર.

છેલ્લું અને વિજયની ખાત્રી આપનારૂં તત્ત્વ પવિત્રતા છે. એ ખરૂં છે કે વિચાર એ નસીબનું જ બીજું નામ છે. જેવી જેની મતિ તેવી ત્હેની સ્થિતિ; પરંતુ જો ત્હમે અપવિત્ર વિચારો મનમાં લાવ્યા કરશો અને અધોગતિએ દોરનાર અનીતિને ત્હમારા હૃદયમાં જગ્યા આપશો તો ત્હમારી એ સ્વાર્થી વાસનાઓ તપ્ત થતાં જ હૃદય વિદીર્ણ કરનારી વેદના, તીવ્ર પીડા અને ચિત્તક્ષોભ કરનારાં દુઃખો ત્હમને પ્રાપ્ત થશે અને શોક ત્હમારા આત્માનો ગ્રાસ કરશે. વિષયોનો આપણે ઉપભોગ લઇએ છીએ એમ મૂર્ખ લોક સમજે છે પરંતુ અપવિત્ર વિચાર અથવા આચારથી ત્હેમની શક્તિનો વ્યય થઇ તે ક્ષય પામે છે. સ્વાર્થી વૃત્તિથી જ્યારે ત્હમે ત્હેનો દુરુપયોગ કરો છો ત્યારે કર્મનો કાયદો ત્હેનું વેર લેછે અને ત્હમને ગભરાવી નાંખે છે. ઈશ્વરને હુકમ ફરમાવશો નહિ. શારીરિક જરૂરીઆતોની બાબતમાં ઈશ્વરની ઇચ્છા પ્રમાણે જ સર્વ થવા દ્યો. જે મહાશક્તિની ઇચ્છાથી પરિસ્થિતિ હાલને સ્વરૂપે દેખાય છે તે મહાશક્તિ ત્હમેજ છો, તેનો અનુભવ લ્યો. આપણું દરિદ્રય પણ આપણે જ નિર્માણ કર્યું છે એ સમજીને ત્હેનો આનંદથી ઉપભોગ કરો, પરંતુ દેહની વાસનાઓ ત્હમને આડમાર્ગે દોરે છે અને કામવાસના ત્હમને સતાવે છે એમ ત્હમને જણાય તો બ્રહ્મમય સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરીને તે કાયમ રાખવાને ત્હમારી પ્રચંડ ઇચ્છાશક્તિનો ઉપયોગ કરવાનો આજ વખત છે. આ દેશમાં (અમેરિકામાં) કામવાસનાને પ્રેમનાં પવિત્ર નામ નીચે ઢાંકવામાં આવે છે. પ્રેમનો કેવો ઉપહાસ ? એથી લોક પૂર્ણ નિર્મળ રહેતા નથી. અસાધારણ

અશક્તિ અને અનિવાર્ય વિષયવાસનાથી ત્હેમના આયુષ્યના ચૂરેચૂરા થઇ જાય છે. પૂર્ણ બ્રહ્મચારી યુવાન કવચિત્ જ મળી શકે છે. લોકોમાં જણાતો પ્રત્યેક મનુષ્ય ઘણું ખરૂં ખરાબ થએલો 'અપૂર્ણાંશ' જ હોય છે. તેનો એક ભાગ ત્હેની પ્રિયામાં હોય છે, બીજો ભાગ બીજા જ વિષયમાં હોય છે. તમારા ઉદ્યોગ ઉપર પ્રેમ રાખો, જ્યાં તમારા હાથ કામ કરે છે ત્યાં તમારૂં હૃદય પણ રાખો. હાથપગ કામ કરવાથી સદા ગરમ રહેવા દ્યો, માત્ર મગજ ઠંડુ અને શાંત રાખો. ત્હમારા વિચાર ત્હમારે સ્વાધીન રાખો, ત્હેમને ત્હમારા આત્મામાં લાગેલા રહેવા દ્યો; અને પરિસ્થિતિથી બેફિકર રહો. માનવજાતિનું હિત કરવાના વિચારોથી હમ્મેશાં અસ્વસ્થ રહેશો નહિ. ત્હમારી ચિંતાઓની સદા અપેક્ષા કરે એટલું બધું જગત્ શા માટે દરિદ્રી હોવું જોઇએ? ત્હમારી પોતાની જ મુક્તિ માટે ત્હમારા શરીરને પ્રયત્ન કરતું રહેવા દ્યો. અજ્ઞાની લોક જ્ઞાન-પ્રકાશની વ્યર્થ આશા રાખે છે અને ત્હેને માટે પ્રયત્ન કરે છે. ત્હેની પણ ત્હમારે શા માટે ઇચ્છા રાખવી જોઇએ? સદા પ્રકાશની જ ઇચ્છા રાખવાથી ત્હમે અંધારામાં જ રહેશો. એક ક્ષણભર પણ સર્વ ઇચ્છા-ઓને હાંકી કહાડો. પ્રણવનો દીર્ઘ ઉચ્ચાર કરો. ન આસક્તિ કે ન દ્વેષ, પૂર્ણ સ્થિરતા રાખી એટલે ત્હમે પ્રત્યક્ષ પ્રકાશની જ મૂર્તિ બનશો. કર્મના સર્વ ઐહિક હેતુ છોડી દ્યો. વાસના રૂપી પિશાચોને દાટી દ્યો. ત્હમારાં સર્વ કર્મ પવિત્ર કરો, અને આસક્તિ રૂપી રોગને હાંકી કહાડો. એક વસ્તુ ઉપર આસક્તિ રાખવાથી તમે સર્વાત્માથી દૂર થશો. સ્વાર્થી અને નિંદ્ય હેતુથી તમારા સર્વ વ્યવહાર અને જીંદગી ઐહિક બને છે, કર્મમાં છુપાએલા ત્યાગનો અનુભવ લેવાને તમારાં કર્મ કરવા લાગો. અને કર્મ જ તમને ઈશ્વર પાસે પહોંચાડે છે માટે દેહ કિંવા અહંકારથી દૂર રહીને કર્મ આચરો.

ઇચ્છારહિત–નિષ્કામ–કર્મ એ સર્વોત્તમ ત્યાગ અથવા ભક્તિનું જ બીજું નામ છે. કર્મ કરવાનો ત્હમારો હેતુ હોવો પણ શામાટે જોઇએ?

અજ્ઞાન લોક એમ સમજે છે, કે કર્મ કરતાં કર્મની ફલસિદ્ધિથી વધારે સુખ મળે છે. આ આંધળાઓ સમજતા નથી કે ફળ કર્મના કરતાં વધારે સુખદાયક હોઇ શકતું નથી. **સુખ એ કર્મરૂપી વસ્ત્ર તળે ઢંકાએલું હોય છે.** એ સમજવાથી ત્હમે સદા વિજયી નીવડશો. આ વિશાળ વિશ્વ ત્હમારૂં પવિત્ર મંદિર અને ત્હમારૂં અખિલ જીવિત એક અખંડ સ્તોત્ર જ બનશે. પરિણામની ત્હમારે શી પરવા? પગાર અથવા બદલાને માટે ચિંતા વિષે વિચાર પણ ત્હમારામાં આવવાની જરૂર નથી. જો ત્હમને મહત્ પદ મળે તો રસ્તાઓ સાફ કરવા ક્ષુલ્લક કામ કરવામાં પોકળ આડંબરને ત્હમારી આડે આવવા દેશો નહિ, ત્હમારે કરવાના કર્તવ્ય તરફ દુર્લક્ષ કરશો નહિ. શિષ્ટાચારને અસંમત થએલું કામ ન કરવું એ કંઇ સ્વાભિમાન નથી. ખરૂં સ્વાભિમાન તો યથાર્થ અંતરાત્માનું અભિમાન જ છે. દેહાભિમાન–સદ્‌ગુણનો વિપય છેડો–નરકનો સૌથી નજીકનો રસ્તો છે. જ્યારે ગમે તે કાર્યને મદદ કરવાને ત્હમે તૈયાર થશો ત્યારે મોટાં મોટાં કાર્યો અને સન્માનનીય ધંધાઓ ત્હમારી મદદથી મેળવવાને–ત્હમારૂં સ્વાગત કરવાને અંતઃકરણ અને માનપૂર્વક ત્હમારી સામે આવશે. કર્મમાં અધિષ્ઠિત થએલા ઇશ્વરથી ત્હમે વિમુખ નહિ થાઓ તો ઇશ્વર પણ ત્હમારૂં સ્વાગત કરવાને બિલકુલ અચકાશે નહિ, અને ત્હમારી ઇચ્છાવિરુદ્ધ ત્હમારામાં પ્રકાશ ઝળકવા લાગશે. **મનુષ્યોની નિંદા અથવા સ્તુતિ તરફ બ્હેરા બનજો.** તે સર્વ ત્હમને માર્ગ ચૂકાવીને આડે માર્ગે દોરનારી વસ્તુઓ છે. **ત્હમારૂં સ્વર્ગ ત્હમારામાં જ છે.** સુખોપભોગની ગણાતી વસ્તુઓનું સેવન કરવા જેટલા જ્યારે ત્હમે નીચ બનો છો ત્હારે ત્હમે અપવિત્ર અને ભ્રષ્ટ વ્યભિચારી તરીકે વર્તો છો. બધા વિષયના ભોગોને કહો કે **"ચાંડાળો હઠો; ન્હાસો; ત્હમારા હાથનું કંઇ પણ ખપશે નહિ."** શું તમે પોતેજ આનંદનું મૂળ નથી ?

વસંત ઋતુને નિજ હૃદયમાં હેતથી રાખે સદા,
તેને કરે શું અન્ય ઋતુઓ દૂષથી દુઃખી કદા ?

બુલ્‌બુલ્ અથવા કોકિલાને આમ્રવૃક્ષે બેસાડો એટલે કર્ણમધુર સંગીતામૃતનો પ્રવાહ એની મેળે જ વહેવા લાગશે. હ્મારૂં મન સ્વસ્થ અને અંતર્નિષ્ઠ રાખો એટલે સહજ સ્ફુર્તિથી–એની મેળે જ હેમાંથી અત્યંત મધુર આલાપ નીકળશે.

હ્મારૂં ઈશ્વરત્વ એ કંઇ 'સાધ્ય' કરી લેવાની વસ્તુ નથી. આત્મ-સાક્ષાત્કાર એ કંઇ પ્રાપ્ત કરી લેવાની વસ્તુ નથી. ઇશ્વરનું દર્શન કરવાને હ્મારે કંઇ કરવાની જરૂર નથી. ફક્ત વાસના રૂપી અંધકાર-મય ભંડાર હ્મે એકઠા કરી રાખ્યા છે તે નષ્ટ થવા જોઇએ. બ્હીશો નહિ એટલે હ્મે મુક્ત જ છો. આ માયાવી બંધન પણ હ્મારી જ સ્વતંત્રતાએ હ્મારા ઉપર નાંખ્યું છે. હ્મે બોલાવી લાવ્યા સિવાય કોઇ પણ સંકટ હ્મારા ઉપર આવી પડતું નથી. દુઃખની બેડીઓને અલંકાર ગણીને હેમના પર પ્રેમ રાખવો યોગ્ય નથી. ખોટી કલ્પનાઓ દૂર કરો. સર્વ કુટિલતા બાળી નાંખો અને પછી જુઓ કે હ્મારી પાદુકાઓ ઉંચકવાનો લાભ મળતાં પોતાને ભાગ્યશાળી ન માનનારી જગત્‌માં કયી શક્તિ છે ? ઈશ્વરની હ્મારામાં સ્થાપના કરો અને ક્ષુદ્ર અહંકારનું અસ્તિત્વ જ નહોતું એમ સમજીને તેને એકદમ વિસરી જાઓ. સમુદ્રમાં પરપોટો ફુટી જાય છે એટલે તે સાગર જ બની જાય છે. હ્મે પૂર્ણ છો, હ્મે અનંત છો, હ્મે સર્વ છો માટે ખરા તેજથી પ્રકાશિત બનો ! હે જીવનમુક્તો ! હ્મારે જગત્‌માં કંઇજ કર્તવ્ય નથી, કંઇજ કર્મ નથી કંઇજ કાર્ય નથી. સર્વ સૃષ્ટિ ઉત્સુકતાથી હ્મારી સેવા-માં તત્પર રહેશે. હ્મને વંદન કરવા અને હ્મારી પૂજા કરવાનો લાભ મેળવવામાં સર્વ સૃષ્ટિ પોતાને ભાગ્યશાળી જ સમજશે. મિત્રો ! હ્મારી સામે હાથ જોડી ઉભેલી આ સિદ્ધિ તરફ હ્મે ધ્યાન આપશો કે ?

સર્વોત્તમ એવો જે આત્મા તેમાં શ્રદ્ધા રાખો. જે વસ્તુઓ બાહ્ય દેખાય છે–જે વસ્તુઓ ધુમસ અથવા ઝાકળની પેઠે ઉડી જનારી છે, તેના પર શ્રદ્ધા રાખવાથી જ આત્મામાં અશાંતિ પેદા થાય છે. જો તમારે તાજા અને નવીન રહેવું હોય, અને ગુપ્ત ખજાનો પ્રાપ્ત કરવો હોય તો ખરી ત્રિકાલાબાધિત આત્મસ્થિતિ પ્રાપ્ત કરો; અને ભ્રમમાં નાખનારી સંપત્તિનો પરિત્યાગ કરો. હે સર્વમય આત્મા ! હે વિશ્વ સાથે તાદાત્મ્ય ધરાવનાર આત્મા ! તારે કાંઈ પણ કર્તવ્ય કરવાનું નથી. કામ માટે એટલો અકળાય છે શા માટે ? સત્યનો અનુભવ લે અને ચિંતાથી દૂર નાસ ! " આહા ! તમે કેવું સારૂં કામ કરો છો ? " એવું જ્યારે લોકો બોલે ત્યારે તે સત્ય માનશો નહિ. કદિ પણ તેમની પ્રશંસા પર શ્રદ્ધા રાખશો નહિ. ના, ના, કૃત્યો કદિ પણ ઉન્નત વા અવનત કરતાં નથી. મેં કદિ પણ દેહથી કર્મ કીધું નથી, કારણ કે હું તો ખરેખર વિદેહી ઈશ્વર છું. ઇંદ્રિયાસક્ત ભોળા માણસો મને ઓળખતા નથી. હું પ્રત્યેક વસ્તુનો–સર્વે વસ્તુનો આધાર છું, પ્રણવ સ્વરૂપ છું.

હે સુખી, સુખી, સુખી રામ !
ગંભીર, આનંદી, પ્રશાંત, નિર્વિકલ્પ રામ !
કોઇ પણ વસ્તુ મારો આનંદ અટકાવી શકે એમ નથી.
મારા રસ્તામાં કોઇ પણ વિઘ્ન નાંખી શકે એમ નથી,
દેવ, મનુષ્ય અને પક્ષીઓ મારા દાસ છે.
મારો આનંદ શબ્દાતીત (શબ્દથી ન વર્ણવી શકાય એવો) છે.
અત્ર, તત્ર અને સર્વત્ર હું છું. જ્યાં ' ક્યાં ? ' એ
પ્રશ્નનો પણ પત્તો નથી ત્યાં હું છું.
યદા, તદા તથા સર્વદા હું છું, જ્યાં ' કદા (ક્યારે) ? '
પ્રશ્નનો પણ પત્તો નથી ત્યાં હું છું.
આ, તે, જે અને શું જ્યાં છે ત્યાં હું છું. જ્યાં

"શું" પ્રશ્નનો પત્તો નથી ત્યાં હું છું.
પ્રથમ, અંતિમ, મધ્યમ અને ઉચ્ચ સ્થિતિમાં
હું છું એ પ્રશ્ન "શામાટે ?"
ઓળંગીને જ્યાં અદ્વૈત વસે છે ત્યાં હું છું.
એક, પાંચ અને સો તથા સર્વ હું છું.
સંખ્યાતીત અવસ્થામાં હું છું.
એક અને સર્વ હું છું.
કર્ત્તા, કર્મ, જ્ઞાન, અને દશ્ય હું છું.
અરે ! એ વર્ણન પણ ખરૂં નથી !
'હો' ધાતુને ગોટાળામાં નાંખનાર હતો, છે
અને થશે તે હું જ છું.
હું પ્રિયતમ આત્મા છું ! હું સત્ય સ્વરૂપ છું.
હું પણ નથી ! તું પણ નથી ! તે પણ નથી !

ॐ पूर्णमदः पूर्णमिदं पूर्णात्पूर्णमुदुच्यते ॥
पूर्णस्य पूर्णमादाय पूर्णमेवावशिष्यते ॥
ॐ शान्तिः शान्तिः शान्तिः

બૃહદારણ્યક.

"મોટા વિચારો ઉત્પન્ન થઇને ત્હેમને યોગ્ય સ્વરૂપ મળે એટલે પછી તે સંબંધે ગમે તેટલો વિપરિતાર્થ થાય, હરકતો આવે, અથવા હારીને અમુક વખત સુધી ખૂણે પડયું રહેવું પડે, તોપણ તેનો કદિ પણ નાશ થતો નથી! તે જીવતા જ રહે છે અને કાળે કરીને જ્યારે મનુષ્યના વિચાર અને નીતિ સંશયરહિત અને પરિપક્વ થાય છે ત્યારે તે વિચારો અને સામાજિક વ્યવસ્થાનું ઐક્ય થાય છે."

ગમે તે અલ્પ બીજને, વવાય ત્યારથી તે ઉગે ત્યાંસુધી જમીનમાં શાંત થઇને પડયું જ રહેવું જોઇએ અને ત્હેનો રોપો થવા પહેલાં ત્હેણે તડકા અને વરસાદનાં ઝાપટાં સહન કરવાં જ જોઇએ. થોડાં વર્ષ પછી આવીને જુઓ એટલે તે રોપાની જગ્યાએ મોટાં વાવાઝોડાંને પણ ન ગણકારનાર પ્રચંડ વૃક્ષ ત્હમારી નજરે પડશે.

ગમે તો આ વિચારોને હવાઇ કિલ્લાઓ કહો પરંતુ તે સત્ય જ છે!

Truth crushed to Earth shall rise again
The eternal years of God are hers.

માનવહૃદય રૂપી જ્વાળામુખીના અંતર્માંથી ઉભરાઇ આવતો આ લાવા (તપ્તરસ) છે. જેમાંથી પુત્રપૌત્રોનું પણ પોષણ કરનારા ઝરાઓ વહે છે, તેવા ગગનચુંબિત શિખરોનું આ સ્ફુરણ છે.

પૌર્વાત્ય મંડળ.

એક શીતળ શિલાને આશ્રિત રાખીને, મૃદુ રેતીની પથારી ઉપર એક પગ ઉપર બીજો પગ ચઢાવીને, આનંદથી નિર્મળ પવન ખાતાં, દિવ્ય પ્રકાશને ચુંબન કરતાં અને અત્યંત આનંદ પૂર્વક પ્રણવ મંત્રનું ગાન કરતાં, ખળખળ વ્હેતા ઝરાને તાલ સાથે તાલ મેળવતો 'રામ' દેવદાર અને તાડનાં ઝાડ પાસે આરામ લેતો હતો, તે પ્રસંગે, નવીન સભ્યતાથી અક્કડ થએલા એક ગૃહસ્થે વિનોદ પૂર્વક 'રામ'ને પૂછ્યું કે "એશીઆના લોકોનો આળસુ સ્વભાવ વળી અમેરિકામાં ક્યાં લાવો છો ? ઉઠો, કંઈક સારૂં કામ કરો."

રામ—મ્હારા પ્રિય આત્મ સ્વરૂપ મિત્ર ! કંઈક સારૂં કામ કરવાનું કહો છો, પરંતુ એ રસ્તામાં જગ્યા જ ક્યાં રહી છે ? મ્હને અને મ્હારા રામને એકલા જ રહેવા દો.

શું, 'આળસ' કહો છો ? પૌર્વાત્ય આળસ ? પણ આળસ એટલે શું?

શિષ્ટાચારના પંથમાં શ્રમ કર્યાં કરવો, રૂઢિના પ્રવાહમાં વહ્યા જવું, દૃશ્યના કૂવામાં મૃત પિંડની પેઠે ડૂબી જવું, સંપત્તિના ખાબોચિયામાં ડૂબી જવું અને જે વખત વસ્તુતઃ ઈશ્વરચિંતનમાં ગાળવો જોઈએ તે પૈસા મેળવવામાં ગાળવો અને એ સૌને 'કંઈક સારૂં કામ' કહેવું એ શું આળસ નથી ? પોતાના જીવિત ક્રમ પ્રમાણે બીજાને રહેવાની ફરજ પાડવી અને પોષાક, ખાવું, પીવું, ચાલવું, સુવું, હસવું અને રડવું, આદિ કંઈ પણ કરવામાં સ્વતંત્રતાનો અભાવ હોવો એ શું આળસ નથી ? આટલાં કામમાં સ્વતંત્રતા નથી તો પછી બોલવામાં તો હોય જ ક્યાંથી ? આપણું ઈશ્વરત્વ ખોવાઈ જાય એ શું આળસ નથી ? એ ઉતાવળ, એ ગોટાળો, જીવને જોખમમાં નાંખનારી એ ન્હાસાન્હાસ, એ સૌ શા માટે ? બીજાની પેઠેજ સર્વ

શક્તિવાન્ ધનના સંગ્રહને માટે ? અને પછી આગળ શું ? બીજાની પેઠે જ ત્હેનો ઉપભોગ લેવો ? છટ ! **સુખની પાછળ પડવામાં ખરૂં સુખ નથી.** લોકમતના પંજામાં ફસાઈ પડેલા ગરીબ લોકો ! સુખનો ઉપભોગ લેવામાં વિલંબ કેમ કરો છો ? આ રમણીય પર્વતના ઝરાઓને કાંઠે આવેલા સૃષ્ટિના ઉદ્યાનમાં આવીને કેમ બેસતા નથી અને ત્હમારા સગાભાઇઓ શુદ્ધ હવા, દેદીપ્યમાન પ્રકાશ, નૃત્ય કરતું પાણી, લીલીછમ જમીન, જે બંધુઓમાં જ ત્હમારો પિંડ બંધાયો છે ત્હેમનું સહવાસ–સુખ કેમ મેળવતા નથી ? સુધરેલાં રાષ્ટ્રો જાતિ રૂપી ચામડાનાં બંધનોથી બદ્ધ થઈ ગએલાં છે. ત્યાંના લોકો પોતાને અન્ય બાંધવોથી વેગળા કરે છે અને સ્વતંત્ર દૃષ્ટિ તથા સૃષ્ટિક્રમાનુસાર જીવનના અમર્યાદિત પ્રદેશથી બળાત્કારે જૂદા પડીને સાંકડી ઓરડીઓમાં અને ટુંકા પ્રદેશોમાં–પ્રત્યક્ષ ગુફાઓ અને અંધારી કોટડીઓમાં પુરાય છે. સૃષ્ટિના વિસ્તીર્ણ પ્રદેશમાંથી તેઓ પોતાની જાતને હાંકી કહાડે છે, આખી ચરાચર સૃષ્ટિમાંથી પોતાની જાતને બહિષ્કૃત કરે છે, વનસ્પતિ અને પ્રાણીઓથી જૂદા પડે છે, શ્રેષ્ઠતા, કીર્ત્તિ, શિષ્ટાચાર અને માનનો મોટો ડોળ ઘાલીને તેઓ બીજાઓથી જૂદા પડે છે અને ખાબોચીઆના દેડકાની પેઠે સડયા કરે છે.

જરા દયા ખાઓ ભાઈઓ ! પોતાની જાતપર જરા દયા લાવો !

રીતસર ગણાતી યુક્તિઓથી ગરીબ અને ગરજુ લોકોની પડાવી લીધેલી સંપત્તિથી ત્હમને સૂગ આણનારાં મિષ્ટાન્નો મળશે, ફીકા અને શિષ્ટાચાર વાળા ચહેરાઓ ત્હમને પ્રાપ્ત થશે; કૃત્રિમતાની વાસથી ભરાઈ ગએલી ‘ ઓરડી ’ ભાસતી પેટીઓમાં ત્હમે પુરાશો, સર્વ પ્રકારના શારીરિક અને માનસિક અસ્વાભાવિક માદક પદાર્થોથી ઉત્પન્ન થએલા મનની અસ્વસ્થતામાં સદા પડ્યા રહેશો. પોતાની જાતને છચોક ફસાવવાને આટલો શ્રમ શા માટે લ્યો છો ? એવા કાલ્પનિક

સુખના નામ નીચે ત્હમારા હાથનું ખરૂં સુખ છોડી દેશો નહિ. ઉંધે માર્ગે વ્યર્થ શ્રમ કરવાની જરૂર નથી.

ચાલ ! આવ ! આ ચાલતી પળ અને આ પ્રદેશનો ઉપભોગ લે. આવ ! મ્હારી સાથે આ ઘાસના ઉપર સુઇજા !

ત્હમારા આયુષ્નો વિમો ઉતારવાને સોનુંરૂપું એકઠું કરીને ત્હમારા આયુષ્યનો નાશ કરી નાખશો નહિ. ધન એકઠું થવાથી અને વખતસર ત્હેના હપતા ભરવાથી ત્હમે ત્હમારા આયુષ્ની જામીનગીરી–ખાત્રી મેળવી શકો છો ? હે મૂઢ પામર મનુષ્ય ! ત્હેના ઉપર વિશ્વાસ રાખીશ નહિ. ક્ષુલ્લક બાબતોને માટે ભયંકર યાદવાસ્થળીઓ મચાવનાર જગત્માં જીવવાને શા માટે વ્યર્થ કારણો શોધો છો ?

" The world is much with us; late and soon,
Getting and spending, we lay waste our powers;
Little we see in nature that is ours;
We have given our hearts away a sordid boon;
This sea that bears her bosom to the moon;
The winds that would be howling at all hours;
and are up gathered now like sleeping flowers;
For this for every thing we are cut of tune;
It moves us not–Great God I'd rather be
A pagan suckled in a creed outworn !
So might, I standing on this pleasant lea,
Have glimpses that would make me less forlorn
Have sight of Proteus rising from the sea;
Or hear old Triton blow his wreathed horn;

Wordsworth.

આપણે સંસારની માયામાં બહુ ગુંચવાઈ પડયા છીએ. વારંવાર કમાવામાં અને ખરચવામાં આપણે આપણી શક્તિઓનો ઘણો વ્યય કરીએ છીએ, નિસર્ગમાં આપણું પોતાનું હોય એવું તો ઘણું જ થોડુ આપણે જોઈએ છીએ. આપણે આપણાં હૃદયને અતિ ક્ષુલ્લક આનંદ વૈભવ આપીએ છીએ. ચંદ્રને જોઇને પ્રીતિથી ઉભરાતો સમુદ્ર તથા હમ્મેશાં ફુંકાતો પવન કે જે બીડાયેલાં પુષ્પોની પેઠે હમણાં શાંત થયો છે તે અને બીજી સઘળી ચીજો આપણા ઉપર કાંઇ અસર કરી શકતી નથી. તેની સાથે આપણે તાદાત્મ્ય સાધી શક્તા નથી. હે મહા પ્રભો ! લોકો મને મૂર્તિપૂજક કહે તો તેની મને સ્પૃહા નથી. હું મૂર્તિપૂજક—અનેક દેવોનો ઉપાસક—હોઉં તો સમુદ્રને સુંદર કિનારે ઉભો ઉભો મારી ઉદાસી ન્યૂન કરી શકું અને સમુદ્રમાંથી ઉદ્ભવતો શૃંગનાદ કિંવા વૃદ્ધ ટ્રીટનનું વાળેલું રણશીગડું સાંભળી શકું !"

યૂરોપ અને અમેરિકાના સુધરેલા ગણાતા દેશો વિનાશના પંથમાં ઘણા આગળ વધ્યા છે. માનસિક અથવા આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ એ જ પ્રગતિ છે. ખરી પ્રગતિએ મનુષ્યના સત્ સ્વરૂપને હલાવવું જોઇએ, તેની છાયાને જગાડવાનો વ્યર્થ શ્રમ કરવાની ત્હેને જરૂર નથી. પ્રગતિને ઐહિક સંપત્તિ સામે કંઇ લેવા દેવા નથી અને નકામી જરૂરો વધારનાનું પણ પ્રગતિને કંઇ કારણ નથી. દિવ્ય ગ્રંથો લખનાર અને કેવળ સાદાઇથી રહેનાર ગરીબ પ્રાચીન આર્યોના જીવનક્રમમાં યોગ્ય ફેરફાર કરીને ઇતિહાસ ત્હેમની પુનરાવૃત્તિ કરશે. આધુનિક સંસ્કાર ઇષ્ટ માર્ગથી આડે માર્ગે દોરવાયા છે. હાલમાં મનુષ્યો, ભાજીપાલા અને ધાન્ય બરોબર ગણાય છે. ત્હેના ભાવમાં ચડઉતર થાય છે. ભ્રામક વિચારો છોડી દો એમાંનું કોઇ ત્હમારી કિંમત આંકી શકશે નહિ.

ભભકાના વ્હાલા ભકતો ! આર્યોના સન્યાસ અને ત્યાગનાં ધ્યેય ત્હમને સ્વપ્ન(Humbugs) જ ભાસે છે ! સાવધ રહો. ત્હમને

ઢંઢોળીને જગાડવાનો અને ત્હમે કેવા ભયંકર ભ્રમમાં (Nightmare)-માં સપડાયા છો એ સમજાવવાનો સમય આવી પહોંચ્યો છે. જેનામાં ભક્તિયુક્ત ત્યાગ નથી તેને અનુભવી અને હુશિયાર જંગલી પ્રાણી જ કહેવો જોઇએ.

સુધરેલા જગત્નો ઝગઝગાટ, ત્હેની કૃત્રિમતા, શિષ્ટાચાર, દ્રવ્ય, તૃષ્ણા, આદિથી ભોળવાઇ ફસાઈ પડશો નહિ. એ સર્વ પોકળ ઠર્યાં છે. અગ્નિમાં તપાવીને ત્હેની કસોટી કરવામાં આવતાં ઘાસ તથા લાકડાંની પેઠે ત્હેના કસમાં ખામી જણાઈ છે. અર્ધાં લોકો અન્ન વિના ભૂખે મરે છે અને બાકીના અર્ધાં લોકો યથેચ્છ ઉડાઉપણું, ખુરસી ટેબલો વગેરે નકામો સામાન, અત્તરની શીશીઓ, દાંભિક આદરસત્કાર અને એશઆરામમાં ડૂબી ગયા છે. દરેક જાતનાં ક્ષુદ્ર જવાહિર, અધમ સંપત્તિ અને રોગી ભભકાથી એ સર્વ ભરેલાં છે. એકને ભોગે બીજા પ્રત્યે લક્ષ આપવામાં જો ન આવે તો શારીરિક અથવા માનસિક શ્રમ તંદુરસ્તી અને દીર્ઘાયુષ્યથી પ્રતિકૂળ નથી પરંતુ હાલમાં કેટલાક લોકો શારીરિક શ્રમથી ઉપજીવિકા ચલાવે છે, મહેનત કરી કરીને મરે છે અને કેટલાક લોકો માનસિક અતિ શ્રમને લીધે મરે છે. કુટુંબમાંનાં થોડાં માણસોને લૂખો રોટલો અને કેટલાંકને ખૂબ માખણ અને મિષ્ટ પદાર્થો આપવાના જેવી આ વાત છે.

જેમની પાસે કાંઇ પણ માલમત્તા છે તે આ જગત્માં પોતાને નીચ ઠરાવનાર **દુર્બળ લોકો** છે. ગમે તે વસ્તુ ઉપર પોતાનો હક બતાવનારા તે જ **ખરા શૂદ્રો** છે. જેઓ કોઇપણ વસ્તુપર માલેકી ધરાવે છે તેઓ પોતાની જાતે જ દોષિત થયેલા અંધારી કોટડીના **કેદીઓ** છે. જે લોકો સંગ્રહ કર્યાં કરે છે તે દયા ખાવા યોગ્ય કીડા છે. એ આત્મઘાતક લોકો પોતાને બડેખાંઓ કહેવડાવીને સ્થૂળ સંપત્તિની મલીન ધૂળમાં મુંઝાઇ મરે છે. કેટલાક લોકો પોતાને વિદ્વાન્ અને તત્ત્વજ્ઞાની કહેવ-

ડાળીને અજ્ઞાનાંધકારમાં ડૂબેલા રહીને મરે છે. કેટલાક લોકો દુર્બળતા અને બીકણપણાને જ શક્તિ માની ત્હેના કીચડમાં ખુંચી જાય છે. સૂકી જમીન ઉપર માછલાં પકડવાનો પ્રયત્ન કરનારા જેવા એ ઘેલા લોકો પોતાની એવી હાસ્યાસ્પદ સ્થિતિમાં જ શ્રેષ્ઠતાનો ડોળ ઘાલે છે. માલ-મિલકત, વાડીવજીફા, વગેરેના ભ્રમથી તેઓ વ્યર્થ સૂકાય છે. પોતાના દેહને કષ્ટ આપનાર એ વિચિત્ર યતિઓને જાગ્રત કરીને મુક્ત કરવા જોઇએ. સંપત્તિ, જ્ઞાન, પદવીઓ અને સત્તાના હક અને માન બાજુએ મૂકો. **સમતા, સમાનતા એ જ સુખનું તત્ત્વ છે.** જંગલી અભિલાષા, જે મળે તે હાથમાં મજબૂત પકડી રાખવાની પશુતુલ્ય ઇચ્છા અને એ પશુતુલ્ય ઇચ્છાથી પણ વધારે ખરાબ સંગ્રહ કરી રાખી વધારવાની પ્રવૃત્તિ, એ સૌ મનુષ્યોને ઉતાવળીઆં અસ્વસ્થ અને ભ્રાંત બનાવે છે. આડંબર અને વ્યર્થ મહત્ત્વાકાંક્ષાનો વિષમ જ્વર ઉતરી જવા દ્યો. **"જેટલા પ્રમાણમાં ત્હેં સંપત્તિ રાખી છે તેટલા પ્રમાણમાં ત્હારા ઉપર તેની સત્તા ચાલે છે અને તું તેનાથી ઘેરાયેલો રહે છે." આ તત્ત્વ દરેકના હૃદયમાં ઉતરવું જોઇએ. દરેકના કાનમાં રેડાવું જોઇએ.**

હે સત્યશોધક મનુષ્ય ! ત્હારી આસપાસના લોકોની રીતભાત અને સભ્યતાના આચ્છાદનથી ઢંકાઇશ નહિ. ઉન્નત ગણાતાં–સુધરેલાં રાષ્ટ્રોના ભભકાથી અંજાઇ જઇશ નહિ. ત્હેમની વસ્તુસ્થિતિ અને આંકડાશાસ્ત્ર (Facts and figures) કેવળ જ ભૂલ ખવડાવનારી લુચ્ચાઈ, કલ્પિત બાબત છે ત્હેમની 'રોકડ સંપત્તિ અને સ્પષ્ટ સત્ય' (Hard cash and stern reality) કેવળ કાલ્પનિક છે. આ વીસમીસદીનાં ઉન્નત રાષ્ટ્રો પોતાની શાસનપદ્ધતિ અને વર્તનક્રમ બદલીને સ્વતંત્ર અને વેદાંતનાં તત્ત્વો ઉપર તે ચલાવે એવો સમય દૂર નથી. **મમત્ત્વની વૃત્તિનો ત્યાગ અને વેદાંતની ત્યાગવૃત્તિનો**

સ્વીકાર કરવામાં વ્યક્તિનું અને રાષ્ટ્રનું કલ્યાણ સમાયલું છે. એ સિવાય બીજો માર્ગ નથી.

દ્રવ્યશક્તિના જ્વરથી પીડાતાં સર્વ પાશ્ચાત્ય રાષ્ટ્રોમાં અંતઃશક્તિનો વ્યાપાર ચાલુ છે અને તે શક્તિ મમત્વની ભ્રાંતિમાં પડી ગુંગળાઇ જતા સર્વ શૂદ્ર લોકોને જગાડે છે. ત્યાગનું રાજ્ય, સ્વાતંત્ર્યનું રાજ્ય પ્રસરીને જગત્‌ને ભાગ્યશાળી બનાવશે.

સવાલઃ—એકાદ નવો પંથ સ્થાપવાની આપની ઇચ્છા છે કે ?

જવાબઃ—‘ રામ ’ કોઇપણ વિચારનો પ્રચારક નથી. સત્ય એની મેળે જ સ્થાપિત થાય છે. રામ સત્યની આડે આવતો નથી. તે નિર્મળ રહે છે અને સત્યના તેજને પૂર્ણ રીતે પ્રકાશવા દે છે. સત્ય ગમે તે રૂપે પ્રકાશો. તેની અગ્નિમાં શરીર, મન અને સર્વ કંઈ ભસ્મ થાઓ. સંદેશો કહ્યા પછી જોઇએ તો કાસદને મારી નાંખો. એનાથી ઉત્તમ ભાગ્ય બીજું શું હોય ?

સવાલઃ—આપ એકાદ ધર્મના સંસ્થાપક અથવા પયગમ્બર છો કે ?

જવાબ—ના, પયગમ્બર થવાથી મારી કિમ્મત ઘટે છે. હું સાક્ષાત્‌ ઈશ્વર જ છું અને તું પણ તે જ છે. દેહ એ મ્હારૂં સાધન છે.

સવાલઃ—હમારો સંદેશો વિજયી નહિ નીવડે. તે ગ્રહણ કરવાને લોક રાજી નથી.

જવાબઃ—ભલે ન હોય બિચારા ! મ્હારે શું ? હું સત્ય રૂપ છું પાઈ પાઇ કરીને પૈસા મેળવવાના ક્ષુદ્ર વિચારોથી હું ચાલતો નથી. સર્વ યુગ મ્હારા જ છે. અનંત કાળ મ્હારો જ છે. ખ્રિસ્તને ત્હેના પોતાના જ લોકોએ તજ્યો છતાં તેણે સર્વ જગત્‌ને ઉંચકી રાખ્યું. ત્હેના કાળે ત્હેને તજ્યો. પરંતુ પાછળના યુગ ત્હેના જ થયા.

સવાલઃ—ઇતિહાસ ઉપરથી ત્હમારૂં કહેવું સત્ય ઠરતું નથી.

જવાબઃ—ત્હમારો ઇતિહાસ અધૂરો છે. એ સત્ય ઇતિહાસમાં જે

પ્રકરણ લખવાનું છે તે પ્રકરણ હજુ તમે વાંચ્યું નથી. પ્રબળ ઇચ્છાશક્તિ—પછી તે ભલે એક જ વ્યક્તિની હોય તો પણ તેના આગળ ઇતિહાસ ફિક્કો પડી જાય છે!

વાસ્તવિક કારણોને છોડી દઇને બાહ્ય ચિન્હોનો અભ્યાસ કરવાથી ઈતિહાસનો નાશ થાય છે.

સ.—ઇમરસનના કહેવા પ્રમાણે પ્રેમનું ખરૂં ધન સમાન લાગણીમાં છે. અને ત્હમારો મત તો કોઈ સાથે મળતો જણાતો નથી ત્યારે કેવું પ્રેમ રહિત, શુષ્ક જીવન આપ ગાળતા હશો?

જ.—મ્હારાં વિશ્વરૂપી ચિત્રો જૂદી જૂદી બાજુએથી જોવામાં મ્હને ઘણો આનંદ થાય છે. એક જગાએ એકાદ પુરાણપ્રિય મનુષ્યની પેઠે હું તેમને પાછળથી જોઉં છું, બીજે સ્થળે ઉન્નત ઉદાર મતવાદીની પેઠે આગળથી જોઉં છું, **રામ** (કિંવા પુરાણ) રૂપે હું જમણી બાજુથી જોઉં છું, એકાદ ટીકાકાર તરીકે ડાબી બાજુએથી જોઉં છું. સર્વ બાજુઓ મ્હારી જ છે. છાશ વલોવનાર ગોવાલણ જમણા હાથમાંનું નેતરૂં પણ ખેંચે છે અને ડાબા હાથનું નેતરૂં પણ ખેંચે છે. દરેક બાજુ પોતાની જ છે, તો કોઇની સાથે મારો મતભેદ શી રીતે હોઇ શકે? જૂદા જૂદા મોજાઓથી ઉછળતો હું પ્રેમસાગર છું. સૌથી ભિન્ન રહેવામાં જ મ્હારૂં તાદાત્મ્ય છે. ચાલો મ્હારી સાથે આવો અને વિરોધમાં રહેલા ઐકયનો અનુભવ લ્યો.

સ.—આ શું ગોટાળો છે? પોતાનાથી તદ્દન મનુષ્યની સાથે કોઇ પણ માણસને એકતા કેમ થઈ શકે?

જ—એ તો ઠીક, મ્હને પણ એ જ આશ્ચર્ય થાય છે કે આપણે એક ન દેખાતાં છતાં એક જ કેમ છીએ? લંગડું તત્ત્વજ્ઞાન એ સિદ્ધ નહિ કરી શકતું હોય, ઇંદ્રિયો તેને દર્શાવવામાં પાછળ પડી જતી હોય તેમ છતાં તે તેમ જ છે. જ્યારે તત્ત્વ અનુભવાય છે ત્યારે માયા નષ્ટ થાય

છે. અને પ્રેમ એ સિદ્ધ કરી આપે છે કે '**तत्त्वमसि**' (તેતું છે) તું પોતે **ઇશ્વર** જ છે.

સ.—ઈશ્વરને નાન્યતર જાતિમાં કેમ સંબોધો છો ?

જ.—કોઈ ઈશ્વરને આકાશમાંના પિતા તરીકે ભજે છે અને નર-જાતિમાં સંબોધે છે, કોઇ ત્હેને દૈવી માતા તરીકે માને છે અને નારી જાતિથી સંબોધે છે અને કેટલાક ફારસી કવિઓની પેઠે ઈશ્વરને પો-તાની પ્રિયા ગણીને ત્હેની ભક્તિ કરે છે માટે ઈશ્વરને માટે કોઈ પણ જાતિનું નામ વાપર્યાં પહેલાં તે પુરૂષ છે કે સ્ત્રી તે નક્કી કરવું જોઇએ.

સ.—ત્યારે પછી ઈશ્વર કોણ છે.

જ.—ઈશ્વર પુરુષ પણ નથી અને સ્ત્રી પણ નથી તે એક**ગુહ્ય** છે.

વેદાંત અને મિલ્કત.

માર્ગ જૂદા પડતી વખતે પૂછેલા એક સવાલના જવાબમાં ની-ચેનો ઘણોખરો ભાગ લખાયેલો છે.

સંપત્તિ અને મિલકત ઉપરથી લોકોનો દરજ્જો નક્કી કરવો એ પગના જૂદા જૂદા જોડાઓ ઉપરથી મનુષ્યોના વર્ગ કર્યાં જેટલું જ અસ્વાભાવિક છે.

માટે 'રામ' એમ જાહેર કરે છે કે મિલકતના વિચાર, ગાંસડી, થેલીઓનો હક—એ જ આત્મસાક્ષાત્કારની આડે આવે છે. એકાદ વસ્તુ ઉપર પોતાની સત્તા બેસાડવાની ઈચ્છા થતાં જ આત્મઠગાઇરૂપી પિશાચ આપણને વળગે છે. સન્યાસ (જોઇએ તો ત્હેને સર્વ સ્વામીત્વ કહો)નું સત્ય સાથે ઐક્ય કરવું એ જ ખરૂં વેદાંત છે. પ્રજાની પૂર્ણ સ્વતંત્રતા, સમાનતા અને બાહ્ય અધિકારોનો બોજો કહાડી નાંખવો. દ્રવ્ય-સંગ્રહની વૃત્તિ ત્યજી દેવી.

સર્વ પ્રકારના વિશેષ હક સમુદ્રમાં ફેંકી દેવા, દંભને તિરસ્કાર સહિત દૂર કરવો, અને પોતે ક્ષુદ્ર હોવાની ભાવનાથી ઉત્પન્ન થતો માનસિક ઉદ્વેગ કહાડી નાંખવો એ જ વેદાંતને સ્થૂલતાની રંગભૂમિપર આણ્યા બરાબર છે. વેદાંત માનસિક અને આધ્યાત્મિક ક્ષેત્રમાં એ જ વૃત્તિને ખેંચી લાવે છે. દેહ, બુદ્ધિ, લેખ, વચનો, ઘર, સ્ત્રી, પુત્ર, માન, આબરૂ, કીર્તિ વગેરે ઉપરનું મમત્વ છોડવું એ જ વેદાંત છે, બીજા શબ્દોમાં કહીએ તો સર્વ પ્રકારનાં બંધનો અને મર્યાદાઓ ઓળંગી જવાં, બીજાઓથી દૂર રહેવા જતાં જાતે બંધાઈ જવાની રીત છોડી દેવી, અને ઈશ્વરની પેઠે જગતની દરેક શક્તિ, દરેક પરમાણુ, નક્ષત્ર અને વૃક્ષ, સર્વ ઉપર સાર્વભૌમત્વ મેળવવું એ વેદાંત છે. આખા જગત્ તરફથી વેદાંતના અનુભવનો માર્ગ ખુલ્લો કરવાના વ્યવસ્થિત પ્રયત્નો ઘણી વાર અજાણતાં કરવામાં આવે છે. છેવટે આખા જગત્ ઉપર સન્યાસની ધ્વજા ફરકશે જ.

કેટલાક વેદાંતીઓ ભક્તિના સામ્રાજ્યનું જીવન અત્યારે જ ગાળે છે અને કોઇ કોઇ સ્થળે પ્રાચીન કાળથી જ એ જ્યોતિ સળગતી રાખવામાં આવી છે.

ધારો કે એક સાધુ ગંગાતટે બેઠા છે અને હેના પ્રેમાળ સ્વભાવથી નિર્ભય બનીને પશુ, પક્ષી, ઢોર, અને માછલાં પણ નિઃશંકપણે હેની પાસે આવી હેના હાથમાંથી રોટલાના કકડાઓ ખાય છે. એ જ તત્ત્વની છેક છેલ્લી પાયરીએ પહોંચ્યાનો એક દાખલો આપું.

મ્હારા ઓળખીતા એક સ્વામીને જબરો જખમ થયો હતો. ઉપરની ચામડી કીડાઓ ખાતા હતા. એ કીડાઓને મારવાને તે મલમ લગાડતો નહોતો અને જ્યારે જ્યારે જખમમાંના પરૂથી તૃપ્ત થઇને તે કીડાઓ નીચે પડતા ત્યારે ત્યારે તે હસીને હેમને ફરીથી જખમ ઉપર મૂકતો. આ ક્ષુદ્ર દેહ પર જગતના દરેક કીડાઓ માલેકી ધરાવે છે અને આ

વિશાળ વિશ્વ મ્હારૂં છે. આ વિશ્વ મ્હારૂં શરીર છે, હવા અને જમીન મ્હારા પોશાક અને પગરખાં છે.

સ્વામીનો અર્થ નિત્યદાતા (સદા દેનાર) એવો છે. **સત્ય**ને વળગી રહો. બાકીનું બધું જવા દો. ખરો સન્યાસી ભિક્ષા માગી મેળવેલું અન્ન પણ જેને વધારે જરૂર હોય એવા એકાદ માણસને આપી દે છે અને આપવાનું કંઇજ ન રહે ત્યારે આનંદથી પોતાનો દેહ, કીડી મંકોડી, જંતુ, માખીઓ, સર્પ ઇત્યાદિને આપી દે છે, અને સર્વાત્મ રૂપે તેનો ઉપભોગ પણ લે છે. માંસ ખાતી વખતે માખીઓ અને કીડાઓને રૂપે તે સુખનો ઉપભોગ લે છે. અને પોતાના શરીરનાં હાડકાં સૂકાવા લાગતાં હવા અને ઉષ્ણતા રૂપે તે સુખ અનુભવે છે.

સાધારણ દાનધર્મ.

સંપત્તિ સંબંધે લોકોના વિચાર એવા થઈ ગયા છે કે સમાજના એક ભાગને છેક નીચોવી નાંખી ત્હેને નિર્ધન બનાવી દઇને મેળવેલા પૈસાનો એકાદ મુલક અંશ દાન કહીને પાછો આપવો અને તેઓ મોટી ઉદારતા કહે છે. જાણે મરતા મનુષ્યના મ્હોંમાં બે ટીપાં પાણી નાંખીને ત્હેની વેદના વધારવી એ મોટું ધર્મકૃત્ય જ ન ગણાતું હોય! કંઈ પણ વ્યાજ ન લેવું એ મોટો ઉપકાર ગણાય છે. કારણ કે વ્યાજ (સંસ્કૃતમાં વ્યાજ=લુચ્ચાઈ, ઠગાઇ,) લેવાની રીત સર્વત્ર પ્રચલિત છે.

યૂરોપ અને અમેરિકામાં દાનધર્મની એવી સ્થિતિ છે. હિંદુસ્તાનના લોકોની ધર્મબુદ્ધિ ભૂખે ટળવળતા ગરીબ લોકોની બિલકુલ ચિંતા કરતી નથી. તે માત્ર ખીચોખીચ ભરેલા પેટ વાળા નિરુદ્યોગી અને આળસુઓને ભોજન અપાવી ને દાતાઓને એકદમ સ્વર્ગે પહોંચાડે છે!

સાદાઇને હું આડંબરવાળી કરીશ નહિ. ત્હમને સૌંદર્ય શાથી પ્રાપ્ત થાય છે? ત્હમને ઢાંકી દેનાર વસ્ત્રોથી કે ખુલ્લાં કરનાર **લાવણ્યથી**? કપડાં

અથવા એવી બાહ્ય વસ્તુઓ દ્વારા સૌંદર્ય ઉછીનું લાવવાની જરૂર નથી. કુદરતી સ્મિત, તંદુરસ્તી અને ઉલ્લાસ ધારણ કરો.

ગમે તેને આવીને ચોરી કરવા દ્યો, ત્હમારૂં શું ગયું ? ત્હમે ત્હમારી ભૂમિ છોડશો નહિ. ત્હમે સત્ય રૂપ છો, સત્ય છો. ત્હમે જડ ઐશ્વર્યને માટે નહિ પણ સત્યને માટે લડો છો. યુનીવર્સિટીની પદવીઓની ત્હમને જરૂર છે કે ? છટ્ ! અંતીમ પદવી તો પોતે પોતાને જ અર્પણ કરવી જોઇએ.

સ્વપ્નમાં વાઘ મારનારને સ્વપ્નની તલવાર જોઇએ એ ખરૂં છે, પરંતુ જાગ્રત અવસ્થાની દૃષ્ટિએ જોતાં સ્વપ્નમાંના વાઘ અને તલવાર બન્ને અર્થ વગરનાં જણાય છે. અનુભવી શાસ્ત્રો અને કળાઓની એવી જ સ્થિતિ છે. લૌકિક જ્ઞાન અથવા સંબંધની દૃષ્ટિએ ત્હેની ગમે તેટલી જરૂર હોય તોપણ બ્રહ્મજ્ઞાનમાં (તુર્યાવસ્થામાં) ત્હેનું કંઇ જ માન નથી. આત્મસાક્ષાત્કાર કરવામાં જે મોટી અડચણ આવે છે તે એ છે કે યુનીવર્સિટીની પદવીઓ, સર્ટિફીકેટો, ખેતાબ, માન, અને બીજી માનસિક સંપત્તિ રૂપી બૌદ્ધિક ભંડોળ (Intellectual capital) ને લોકો વધારે મહત્ત્વ આપે છે. જે મનુષ્યે આત્માનુભૂતિ પ્રાપ્ત કરી હોય તેને તો આ જગત્ પોતાના માયિક વિચારોથી ઉત્પન્ન થયેલી સૃષ્ટિ તરીકે જણાય છે. પોતે કહાડેલી ગાંડાંની ઇસ્પીતાલમાં રહીને લોકો એક બીજાની હામાં હા મેળવી પોતાનો ભ્રમ કાયમ રાખે છે. હીપ્નોટીઝમથી બેભાન થયેલા મનુષ્યે પોતાના મનથી જ કોરી જમીન ઉપર કલ્પનાથી બાંધેલા સરોવર જેવા જગત્ના સર્વ પદાર્થો છે. અને તે એવા માયિક હોવાથી તત્સંબંધી જ્ઞાન કે જેને માટે મોટા મોટા વિદ્વાન લોકો શેખી કરે છે, તે પણ કેવળ માયા જ છે. સર્વ વિશ્વ ક્ષણભંગુર હોવાથી તત્સંબંધી જ્ઞાન પણ તેવું છે. આ દૃશ્ય પદાર્થના મૂળમાં જઈ પહોંચેલા આત્માનુભવી પુરુષને આકાશમાંના મોટા મોટા ગોળા, નદીઓ,

પર્વત, સૂર્ય, તારા વગેરે કંઈ આશ્ચર્ય પમાડતા નથી અને જ્યોતિષી, ગણિતવેત્તા, વનસ્પતિશાસ્ત્રવેત્તા, ભૂગોળવેત્તા, પ્રાણીશાસ્ત્રવેત્તા, વગેરેનાં જ્ઞાન ત્હેમને છોકરાંની રમતો, આનંદ અને ગમ્મતથી કંઇ વધારે કિંમતી ભાસતાં નથી. વ્યાવહારિક વસ્તુ રાખનારા (પૈસાદાર) અને વ્યાવહારિક પદાર્થોના જ્ઞાનવાળા (શાસ્ત્રજ્ઞ) એ તે પદાર્થોના જેટલા જ માયિક છે. જે પુરુષે આત્મસાક્ષાત્કાર કર્યો હોય તેની આગળ વિદ્વાન્, તત્ત્વજ્ઞાની અથવા પ્રોફેસરે બતાવેલો ક્રોધ અથવા અનુગ્રહ ટીકા કે સૂચના વ્યર્થ છે. વિશ્વવિદ્યાલયો, પ્રદર્શનો અને મેળાઓ એ માયિક ભ્રમ કાયમ રાખવાનાં સાધનો છે. ચર્ચો, દેવાલયો, સમ્મેલનો અને સભાઓ એ જગત્‌ની માયિક નિદ્રા વધારવાનાં સાધનો છે એમ ઘણું ખરૂં જણાઇ આવે છે. સૂર્ય ઠરી જવા જેટલો શિતલ થઇ જાય અથવા ચંદ્ર તપ્ત થાય, દીવાની જ્યોત ઉપર ન જતાં નીચે જવા લાગે અથવા સર્વ દિશાઓ કાગળના ભૂંગળાની પેઠે સંકેલી શકાય તોપણ જીવનમુક્તને કંઇ આશ્ચર્ય થતું નથી.

એક કાળે બ્રાહ્મણોએ જગત્ ઉપર રાજ્ય કર્યું, તે પછી ક્ષત્રિય રાજ્યોના પણ યુગ વીતી ગયા, હાલમાં વૈશ્યોનું રાજ્ય ચાલે છે અને હવે પછી શૂદ્રોના શ્રમ એટલે સેવાનું મહત્ત્વ વધવાના દિવસો આવશે પરંતુ સન્યસ્તવૃત્તિથી પાવન થયેલા શૂદ્રો જ તે કરશે.

યૂરોપ અને અમેરિકાના મજુરો (શૂદ્ર) ધાર્મિક પ્રતિબંધ અને વંશપરંપરાથી બંધાએલા નથી તોપણ ત્હેમની સ્થિતિ સારી નથી. હિંદુસ્તાનમાં અસંખ્ય જાતિભેદદ્વારા સર્વ લોકોની આત્મઠગાઇને મદદ મળવાથી એ દુષ્પરિણામ અને અન્યાય બમણાં વધ્યાં છે. એથી હડતાળ પડતી નથી એ ખરૂં પરંતુ એથી આખો દેશ દુર્બળ અને મૂગા ઢોરથી પણ વધારે બીકણ બને છે.

આજ સુધી વેદાંત માત્ર થોડા લોકોની જ મિલ્કત થઇ પડ્યું હતું.

મુખ્યત્વે કરીને બુદ્ધિની ભૂમિકા ઉપર જ તેનો આધાર હતો. આટલા દિવસ સુધી ગર્ભરૂપે રહેલું એ મૂળ (વેદાંત) પૃથ્વીના ઉદરમાં (હિંમાલયમાં) હતું; પરંતુ પવિત્ર ગંગા રૂપે બ્રાહ્મણ અને શૂદ્રની મલીનતાને તે એક સરખી રીતે ધોઇ કહાડતું, દેવ અને માનવને તે એક સરખી રીતે પવિત્ર કરતું અને સર્વ અસ્વાભાવિક ભેદને નષ્ટ કરતું. હવે તે નીચે ખુલ્લા મેદાનમાં આવ્યું છે. વિરાટ્ સ્વરૂપી માનવસમાજ એક રૂપ હોવો જોઇએ, એ ઘટના ક્વચિત્ જ સમજાય છે. જેમ અન્નનું સેવન આપણે દરરોજ જાણી જોઇને કરીએ છીએ પરંતુ તેને પાચન કરવાની અને શરીરના જૂદા જૂદા ભાગમાં પહોંચાડવાની ક્રિયાઓ એની મેળે જ થાય છે, તેવી જ રીતે ઐક્ય અને પૂર્ણતા, ભક્તિ અને ઇશ્વિરત્વમાં ચિત્ત લીન થતાં જ સર્વ ભેદ અને આવશ્યક ફેરફારોની વ્યવસ્થા એની મેળે જ થશે.

હિંદુસ્તાનના રાજારજવાડાઓ ધર્મગુરૂઓ, શૂદ્રો અને રાજ્યકર્તાઓ! થોડાં જ વર્ષોમાં શું થશે ત્હેનો ત્હમને ખ્યાલ પણ છે? ગમે તો મને વિચિત્ર માણસ ગણીને મારી મશ્કરી કરો, પરંતુ મ્હારી સામે દેખાય છે કે આ જગત્ સ્વામીઓથી (સન્યાસીઓથી) ભરાઈ ગયું છે, પૃથ્વીની ઉપર દેવ સંચાર કરતા હોય એમ ભાસે છે. મનુષ્યદેહ ઉપરથી નક્કી કરેલા (જાતિ) ભેદ નષ્ટ થઇ ગયા છે, હિંદુસ્તાન, ચીન, અમેરિકા અને ઇંગ્લાંડ વચ્ચેનો ભેદભાવ જતો રહ્યો છે, નવો સંઘ તૈયાર થાય છે અને વળી તે પણ ઓગળી જઇને તેની જગ્યાએ નવો થશે.

હે સ્વપ્નમાં પડેલા વહાલાઓ! ત્હમારા નેત્ર ઉપરનો પડદો દૂર કરો, એટલે અત્યુચ્ચ સંન્યાસી અત્યંત નીચ શૂદ્રની સાથે મળીને કામ કરતો નજરે પડશે. જુઓ! જુઓ!! પેલાંભિક્ષાપાત્ર એકદમ પાવડો અને કોદાળી થઇ ગયાં. સંન્યાસીનું આળસ જતું રહ્યું છે. શૂદ્રના કર્મને સંન્યસ્તની ઉચ્ચ

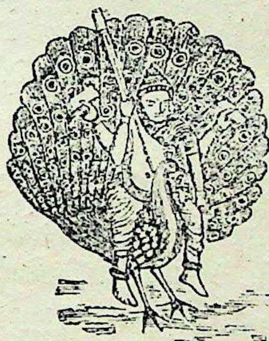
પદવી મળી છે, સૌમાં ત્યાગવૃત્તિ આવી છે, ગણિકાની નિર્લજ્જ હિમ્મત અને 'રામ' ની પવિત્રતા એક થઇ ગયાં છે. બકરીની ગરીબાઈ અને સિંહના અચલ ધૈર્યનું સંલગ્ન થયું છે. વિરુદ્ધ સ્થિતિઓનું ઐક્ય થયું છે, આત્યંતિક વિરોધ નષ્ટ થયો છે, વિશ્વ એક કુટુંબ બન્યું છે. જુઓ આ સર્વ-દૃષ્ટિ ફેંકો અને જુઓ !

આપણને અગ્નિ અથવા શસ્ત્રોની જરૂર પડશે કે ? ના. પોલીસની ? ના. આ હવાઇ કિલ્લા-મનોરાજ્ય-છે ? ના. આ કેવળ વિચારભ્રમ છે ? ના. આ શું સમાજવાદ અને જાતિવાદ (Socialism or Communism) છે ? હશે, પરંતુ તે હિંદુસ્તાનમાં મૂળથી જ છે. નવો નથી. વેદાંતનો એ એક સ્વાભાવિક ઉપસિદ્ધાંત છે. હિંદવાસીઓ જો ત્હમે પોતાને ઓળખશો અને ત્યાગનો અંગીકાર કરશો તો ત્હમારો રોગ ક્યાં રહેશે ? **આધિ નષ્ટ થતાં જ વ્યાધિ નાશી જશે.** લુચ્ચાઇની જરૂર નથી. શંકા અથવા ભીતિ રાખવાનું કારણ નથી. બીકણ ઇશ્વરદ્રોહીઓ જોઇએ તો ભલે તે માર્ગ સ્વીકારે !

હું '**રામબાદશાહ**' છું અને ત્હમારૂં હૃદય મ્હારૂં સિંહાસન છે. વેદ દ્વારા જ્યારે મેં ઉપદેશ કર્યો, કુરુક્ષેત્ર, જેરૂસલેમ અને મક્કામાં જ્યારે મેં ઉપદેશ કર્યો ત્યારે લોકોએ ત્હેનો ઉંધો અર્થ કર્યો માટે હું ફરીથી મુખ ઉઘાડું છું. મારો શબ્દ એ જ ત્હમારો શબ્દ. **तत्त्वमसि** જે જે કાંઇ ત્હને દેખાય છે તે તું છે.

ત્હમારામાંના કેટલોક ભવાં ચઢાવે છે, કેટલાક ગરૂડની ચાંચની પેઠે વાંકું મ્હોં મરડે છે, ગમે તેમ કરો પરંતુ ઇશ્વરેચ્છાનો તો અમલ થશે જ. કોઇ તેને અટકાવી શકે તેમ નથી. કોઇ પણ રાજા, દેવ, દાનવ તેના માર્ગમાં હરકત આણી શકે તેમ નથી. સત્યની ગતિ અનિવાર્ય છે. નિરાશ થશો નહિ. મ્હારૂં મસ્તક ત્હમારૂં છે, ગમે તો તેને કાપી નાંખો, તેની જગ્યાએ બીજાં હજારો ઉત્પન્ન થશે.

શમ્સ તબ્રીજ (એક સુફી વેદાંતી) એ જ સંગીત ગાય છે, ખરૂં ને! પંજાબના મધુર બુલ્લા અને પરાક્રમી ગોપાળસિંગે પણ એ જ ગાયું ને ?! જીસસ ક્રાઈસ્ટે પોતાના ભાગ્યાતૂટયા શબ્દોમાં એ જ કહ્યું ને ? મહમ્મદ ને એ જ ચંદ્ર જણાયો કે ? મ્હારે એનું શું ? જ્યારે મને ચંદ્રનું દર્શન થાય છે, ત્યારે મારી ઇદ આવે છે. પ્રાચીન **સત્ય સદા નવું હોય છે.** તમને સાક્ષાત્કાર થયો એટલે તમારી ઇદ આવી સમજવી. જ્યારે તુમને આત્મજ્ઞાન થાય છે, સત્યરૂપ ઈશ્વરનું જ્ઞાન થાય છે ત્યારે અજ્ઞાનને લીધે ભિન્ન જણાતા મોટા વીર અથવા મહાન્ પુરુષો અને સાધુસંતો તુમારામાં મળી જાય છે.

સુધારક.

Higher and still higher
From the Earth thou springest
Like a cloud of fire;
The deep blue thou wingest
And singing still dost soar
And soaring ever singest.

Shelley.

પૃથ્વી ઉપરથી ઉડતો ઉંચો અને ઉંચો જતો;
અગ્નિ ભભુકા પેઠે કાળો લાલ થઇ ઉંચે જતો;
ગગનમાર્ગમાં ઉચ્ચ ઉડતો; કરતો જતો તું ગાન નવાં નવાં.

શેલી.

ચીનકાળમાં એક સાધુ થઇ ગયો તે એટલો બધો પવિત્ર હતો, કે માનવ પ્રાણી એટલો બધો શુદ્ધ શી રીતે હોઇ શકે એ જોવાને માટે દેવદૂતો **સ્વર્ગ**માંથી નીચે ઉતર્યા. તે સદા પોતાનું નિત્યકર્મ કર્યા કરતો અને જેમ તારા અને પુષ્પો અજાણતાં પ્રકાશ અને સુગંધ પ્રસારે છે તેમ સદ્‌ગુણોનો પ્રસાર કરતો.

બે જ શબ્દોમાં ત્હેની દિનચર્યા કહી શકાશે. **તે દાન કરતો અને તે ક્ષમા કરતો!** પરંતુ એ શબ્દો ત્હેના મ્હોંમાંથી કદિ નીકળતા નહિ, તે (શબ્દો) ત્હેના ઉલ્લાસપૂર્ણ સ્મિત, દયા, ક્ષમા, અને દાનમાં જણાઇ આવતા.

દેવદૂતોએ ઇશ્વરને કહ્યું:–" **પ્રભો** ! આને કંઇક સિદ્ધિ આપો." ઇશ્વરે કહ્યું " ઠીક એને શું જોઇએ છીએ તે પૂછો."

આથી દેવદૂતોએ સાધુને પૂછ્યું, " ત્હારા હસ્તસ્પર્શથી રોગીઓનો રોગ મટી જાય એવી સિદ્ધિ ત્હારે જોઇએ છીએ ?"

" સાધુ બોલ્યો:—ના, ના. એ કાર્ય ઇશ્વરને જ કરવા દ્યો."

" પાપીઓનો ઉદ્ધાર કરવાની અને કુમાર્ગે જતા લોકોને સન્માર્ગે ચડાવવાની શક્તિ જોઇએ છે ?"

" ના, ના. તે દેવદૂતોનું કામ છે. મ્હારે ભક્તિ કરવી છે. મ્હારે કોઇનો ઉદ્ધાર કરવો નથી."

" શાંતિની મૂર્તિ બનીને પોતાના સદ્દગુણના પ્રભાવથી સર્વ લોકોને આકર્ષીને ઇશ્વરનું મહત્ત્વ વધારવાની શક્તિ જોઇએ ?"

" ના, ના. લોકોને હું આકર્ષી લઉં તો તે ઇશ્વરથી વિમુખ થાય. પોતાનું મહત્ત્વ વધારવાનાં બીજાં સાધનો ઇશ્વર પાસે છે."

" ત્યારે ત્હારી ઇચ્છા શી છે ?"

સાધુ સ્મિત કરી બોલ્યો, " મ્હારી ઇચ્છા શી હોય ? **ઇશ્વરની મ્હારા ઉપર પૂર્ણ કૃપા રહેવા દ્યો. શું તેમાં સર્વ આવી જતું નથી ?"**

પરંતુ દેવદૂતોએ આગ્રહ કર્યો, કે " તારે કંઇ પણ વર માગવો જ જોઇએ, નહિ તો એકાદ સિદ્ધિ બળાત્કારે ત્હમને આપવી પડશે."

સાધુ બોલ્યો, " ઠીક છે. હું એટલું જ માગું છું કે **મ્હને માલમ પડ્યા વિના મ્હારા હાથથી ઘણાં સત્કૃત્યો થાય,"**

દેવદૂતો ગુંચવણમાં પડ્યા. સૌએ વિચાર કરીને નીચેની યુક્તિ કરી. જ્યારે જ્યારે તે સાધુનો પડછાયો ત્હેની પાછળ અથવા ત્હેને ન દેખાય એવી બાજુએ પડે ત્યારે ત્યારે તેમાં રોગ મટાડવાની અને

દુઃખનું નિવારણ કરવાની શક્તિ આવે એમ તેમણે ઠરાવ્યું.

અને તે પ્રમાણે થયું. જ્યારે જ્યારે પેલો સાધુ કોઈ રસ્તે જાય ત્યારે હેની પાછળનો અથવા બાજુનો પડછાયો જેટલી જગ્યામાં પડે તેટલી જગ્યા નવપલ્લવ થાય. ત્યાં સૂકાં ઝાડોને પાંદડાં અને ડાંખળીઓ ફુટે, સૂકાઈ ગએલા ઝરાઓ પુનઃ વહેતા થાય, નિસ્તેજ છોકરાંઓ સતેજ થાય અને દુર્દૈવી માતાઓ આનંદી બને. પરંતુ તારા અને ફુલો જેમ પોતે ન જાણતાં પ્રકાશ અને સુગંધ પ્રસારે છે તેમ તે સાધુ સદ્ગુણોનો પ્રસાર કરતો પોતાના નિત્યકર્મમાં સદા મગ્ન રહેતો.

હેની નમ્રતાને માન આપીને લોકો ચુપકીથી હેની પાછળ જતા અને હેની શક્તિની વાત તેની પાસે કદિ કહાડતા નહિ. ધીમે ધીમે લોકો હેનું નામ પણ ભૂલી ગયા; અને 'પવિત્ર છાયા' એ જ એનું નામ પડ્યું.

હમારામાં **સત્ય** એટલું ભરાવું જોઇએ કે હેની આગળ વિત્ત અને વ્યક્તિનો આડંબર હવાની માફક અદૃશ્ય થઈ જાય. જ્યારે **સત્યની** સાથે હમારૂં પૂર્ણ તાદાત્મ્ય થશે ત્યારે મત્સરનાં બાણ હમને વિંધી શકશે નહિ; ગેંડો પોતાનાં સીંગડાં ક્યાં મારવાં તે સમજશે નહિ; વાઘ પોતાનો તિવ્ર નખ વાળો પંજો ક્યાં મારવો તે સમજશે નહિ; તલવારને પેસવાની ક્યાંઇ જગા મળશે નહિ અને હમારા દેહ ઉપર તોપના ગોળા વરસે તોપણ હમને તેનો સ્પર્શ પણ થશે નહિ.

સત્યનો જ સ્નેહ સંપાદન કરો. એકલા જ રહેવું પડે તોપણ **સત્યને** વળગી રહો. **સત્યની** જ બાજુએ લડતાં લડતાં મારો. **સત્ય** જીવનના **સ્વ**ર્ગમાં કદાપિ હમે એકલા પડો તોપણ **સત્ય** નિષ્ઠા રૂપી સૂર્ય હમારો સોબતી છે જ. હમારા તેજસ્વી વિચારો ગ્રહણ કરીને ઘણા સોબતીઓ હમને આવી મળશે અને હમારો સંગ એની મેળે જ બનશે. તત્ત્વ છોડી દઇને સંઘ કરવાની ખટપટ કરશો નહિ. મ્હારે લોકોના મત બદલવાની અથવા અનુયાયીઓ મેળવવાની ઇચ્છા નથી. મારે માત્ર

સત્યને અનુસરીને ચાલવું છે. સત્યને સંરક્ષણ અથવા સંરક્ષકની જરૂર નથી. સૂર્યના પ્રકાશને પેગંબરો અથવા દૂતોની જરૂર પડે છે? હું સત્યનો પ્રસાર કરતો નથી, સત્ય પોતે જ મ્હારો અને તેનો પોતાનો પ્રસાર કરે છે.

ઉત્ક્રાંતિવાદી લોકો અનુકૂળતા (Adaptation) સંબંધે કહે છે કે જો માણસને હરેક સંયોગમાં ઉત્તમ રીતે સમાધાન કરતાં આવડે તો ત્હેને આ જગતમાં દિવસ કહાડવા મુશ્કેલ નથી. અસંખ્ય પ્રાણી, વનસ્પતિ અને મનુષ્યોને એ આવડે છે, તેથી જ ત્હેમની અને ત્હેમના વંશજોની જીવનકલહમાં જીત થાય છે. જે જીવતું રહેવાની કળા જાણે છે તે ઋષિ જ છે. આખા જગત્ ઉપર ત્હેને પ્રેમ હોવાથી જગતે તેના પર પ્રેમ રાખવો જ જોઇએ. વાસનામય ક્ષુદ્ર અહંકારનો ત્યાગ કરીને સર્વની સાથે જેનું ઐક્ય થયું છે એવા મનુષ્યની સામે સંકટો કેટલી વાર ટકે? જીવનકલહમાં માત્ર પરોપકારવાદી જ વિજયી નીવડે છે પરંતુ એ શાસ્ત્રીય નિયમનો લોકો દ્વારા દુરુપયોગ થવાનો ઘણો સંભવ છે.

પરોપકારવાદ એટલે શું? લોકો શાની અપેક્ષા કરે છે! ત્હેમને શું ગમે છે? ત્હેમની ઇચ્છા શું છે! ત્હેમને શું પસંદ છે! એ સદા શોધતા રહેવું એવો શું એનો અર્થ છે? 'યોગ્ય રીતે અનુકૂળ થવાની કળા' નો અર્થ 'લોકચ્છંદાનુવર્તન'* એવો થશે કે? અથવા "કર્મ કરવાની તૃષ્ણા" એ જ શું સેવાધર્મ છે?

ના. ખરો સ્વાર્થ એજ ખરો પરમાર્થ છે. ઉલ્લાસ અને પ્રેમ સાથે જેનું ઐક્ય થયું છે અને જે પોતાનામાં પ્રગટ થએલું સત્ય સમાધાન અથવા મળતા અભિપ્રાયના નામ નીચે દુષિત કરીને નહિ પણ સ્પષ્ટ રીતે જાહેર કરે છે તેજ છેવટે વિજય મેળવે છે.

---

* Conformity to the opinions of the people લોકોના મતને મળતા થઇ વર્તવું તે.

જેમ ખેતરમાં એક તરબુચ પાકવા આવે ત્યારે બીજાં હજારો તરબુચ એજ ઋતુના પ્રભાવથી પાકેલાં હોય છે, તેવી જ રીતે એકાદ પ્રથમ દૃષ્ટિએ નવો અને વિચિત્ર જણાતો વિચાર ત્હમારા મનમાં આવે ત્યારે ખાસ સમજવું કે એજ વિચાર બીજા હજારો લોકોના મનમાં કાંઇક ઓછી સ્પષ્ટતા સહિત આવતા હોવા જોઇએ. જ્યારે વસંત ઋતુમાં એકાદ ઝાડ ઉપર એકાદ પાંદડું, ડાંખળી અથવા અંકુર ફુટવા લાગે છે અને જ્યારે એકાદ રોપો ભૂમિમાંથી ઉગી નીકળે છે, ત્યારે ત્હેના જેવાં બીજાં હજારો પાંદડાં, ડાંખળીઓ, અંકુરો અને રોપાઓ તેજ વખતે ઉગતા હોય છે. ધર્મ, નીતિ અથવા બુદ્ધિનો નવો જુસ્સો હમેશાં માતાના ઉદરમાંના બાળકના જેટલો જ પવિત્ર છે. તે છુપાવી રાખવો એ પરમાત્માનો દ્રોહ કર્યા બરોબર છે.

ત્હમને આશ્ચર્ય થશે પરંતુ પોતાની જાત સાથે પ્રમાણિકપણે વર્તવામાં જ ત્હમે સૌની સાથે પ્રમાણિક પણે વર્તો છો, કેવળ સત્યને માટે આપણે જે નમ્રતા, ત્યાગ અને અભિપ્રાયની એકતા દર્શાવીએ છીએ તે નિષ્પાપ છે. વ્યક્તિ, ડોળદમામ, ભભકો, પદવીઓ, સંપત્તિ, વિદ્વત્તા અને આચારને માટે પૂજ્ય ભાવ રાખવો એ જડ મૂર્તિની પૂજા છે. વ્યાવહારિક જ્ઞાન એ અજ્ઞાનનું બીજું નામ જ છે.

With joy the stars perform their shining
And the sea its long moon–silvered roll,
Forself poised they live, nor pine with nothing
All the fever of some differing soul
Bounded by themselves and unregardful,
In what state God's other works may be
In their own tasks all their powers pouring
These attain the mighty life you see

Resolve to be thyself; and know that he
Who finds himself loses his memory.

ભાવાર્થ:—

નક્ષત્રો આનંદથી આત્મપ્રકાશ કરે છે, અને સમુદ્રમાં ચંદ્રપ્રભા યુક્ત લહરીઓ સ્વયંભૂ વિહાર કરે જાય છે. કારણ કે તેઓ આત્મરત રહે છે, તેઓ કોઇ પણ ચીજની ઝંખના કરી તેને માટે ઝુરતાં નથી. જેને આત્મતૃપ્તિ થઇ નથી, તેને જ તલવલાટ થયા કરે છે. તેઓ આત્મસત્તાના જ બંધનમાં છે. ઈશ્વરનાં બીજાં કામો શી સ્થિતિમાં છે, તે જાણવાની તેઓ દરકાર કરતાં નથી, તેઓ પોતાનાં કાર્યોમાંજ પોતાની સઘળી શક્તિનો વ્યય કરે છે અને તમે જુઓ છો કે આવી રીતે તેઓ મહાન્ જીવન ભોગવે છે. આત્મસ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરવાનો નિશ્ચય કર, અને જે પોતાના સત્ય સ્વરૂપને ઓળખે છે તે પોતાને ભૂલી જાય છે, એ તત્ત્વને જાણ.

હે સત્ય ! ત્હારા ઉપર મ્હારો પ્રેમ છે. હે પ્રેમ ! ત્હારી સાથે હું સદા પ્રમાણિકપણે વર્તું છું. કર્મવાદી લોકોને સદા પોતાના હાથથી કંઇ પણ થાય, કંઇપણ દશ્ય કાર્ય સધાય, પોતાના મતના અનુયાયીઓ ભક્તોની સંખ્યા મોટી દેખાય, એવી જે એક આકાંક્ષા હોય છે તે એક પ્રચંડ વિઘાતક શક્તિ છે. દષ્ટ ફળ અને સંખ્યાવાચક આંકડાઓના પુરાવાની ચિંતાથી જ સઘળો ગુંચવાડો થાય છે. એકાદ પ્રેત (મૃત શરીર) માં આખા દેશને નુકસાન કરે એટલું ઝેર હોય પરંતુ તેથી તે શબનું મહત્ત્વ ગણાશે કે ? ઘણીવાર કેટલાક પંથોનો પ્રસાર આવાં જ કારણોથી થાય છે.

પોતે વાવેલાં ઝાડને પોતાની નજર આગળ જ ફળ આવે અને તે પોતાને ખાવા મળે એવી ઘણા લોકોની ઇચ્છા હોય છે. એ ઉપરથી શ્રદ્ધાનો અભાવ અને સ્વાર્થીવૃત્તિ જણાઇ આવે છે. ઇશુ ખ્રિસ્ત નાનક

વગેરે સાધુ સંતોએ જે વૃક્ષને માટે પોતાના દેહનું ખાતર બનાવ્યું તેને ફળ આવતાં શતકો વીતી ગયાં.

કેટલાક વક્તાઓને પોતાની પાછળ ધૂમકેતુની પેઠે એકાદ ભભકાદાર પુંછડાની જ અભિલાષા હોય છે. પરંતુ એ અસ્પષ્ટ પુંછડું પ્રચંડ અને વિસ્તીર્ણ હોવા છતાં છેક ભાર વિનાનું હોય છે.

આતશબાજી જોવાને લોકોનાં ટોળાંનાં ટોળાં આવે છે પરંતુ તે પુરી થતાં જ પાછળ કંઇ નિશાની રહેતી નથી અને કુદાકુદ કરતો મનુષ્ય દારૂખાનાના અજવાળાથી કદિ સુધરી શકે છે? સ્થિર અને નિરંતર પ્રકાશ, પછી તે ન્હાની સરખી મીણબત્તીનો જ કેમ ન હોય, પણ તે જ સદા ઉપયોગી છે.

ત્હમારૂં ગુરુત્વમધ્યબિંદુ ત્હમારી બહાર જવા દેશો નહિ. શુદ્ધ પ્રેમ અને સ્વાર્થત્યાગ એ ચારિત્ર્યનાં પ્રધાન અંગ છે. પરમાર્થ એ કેવળ અનિશ્ચિત બાબત છે.

As journeys the Earth, her eye on the Sun
Through the heavenly spaces,
And radiant in azure, or sunless,
Swallowed in tempests,
Falters not, alters not, journeying equal,
Sunlight or storm-girt
So thou, sun of Earth, who hast force,
Goal and Time, go still onwards.

અર્થ:—

અંતરિક્ષમાં પૃથ્વી સૂર્યપર પોતાની દૃષ્ટિ રાખીને ફરે છે. નીલ વર્ણના નભમાં દિવ્ય પ્રકાશ નાખતી, સૂર્યરહિત કિંવા તોફાની વાદળાંથી ગ્રસ્ત થયેલી અવસ્થામાં પૃથ્વી સ્તબ્ધ થતી નથી, અણુ માત્ર

પોતાની ગતિ બદલતી નથી, પણ સમાન ગતિએ પોતાનો પ્રવાસ કરી જ જાય છે. સૂર્યપ્રકાશ કિંવા તોફાનથી આવૃત્ત થઇને તે ચાલી જ જાય છે. તે જ પ્રમાણે હે પૃથ્વીના માનવી ! તારી પાસે બળ, ધ્યેય અને વખત છે, માટે આગળ અને આગળ જ ચાલ્યો જા.

એકાદ કામ કરનાર માણસનામાં એક બાબતમાં અમુક દોષ છે માટે બીજી બાબતોમાં પણ ત્હેની સેવા સ્વીકારવી નહિ એવી પ્રવૃત્તિ હિંદુસ્તાનમાં જણાઇ આવે છે. દાખલા તરીકે એકાદ ઉપદેશક ભક્ષ્યાભક્ષ્યના આચારને ન માનતો હોય ત્હેનો ઉપદેશ સાંભળવો જ નહિ એમ થવાથી દેશમાં સંપસંપીને કામ કરવું લગભગ અશક્ય જ થઇ પડ્યું છે. આ સ્વભાવ ગાયના પર સ્વારી કરી શકાતી ન હોવાથી ત્હેના દૂધનો પણ અસ્વીકાર કરવો અને ઘોડી દૂધ નથી આપતી તેથી ત્હેના ઉપર સ્વારી કરવાનું છોડી દેવાના જેવો જ છે.

સૃષ્ટિશાસ્ત્રવેત્તાઓને સ્પષ્ટ અનુભવ થયો છે કે જલદી દોડનારાઓ આયુષ્ રૂપી સરત જીતી શકતા નથી, તેમ બળવાન્ સદા વિજયી જ નીવડે છે એમ પણ નથી. પરંતુ જે સંપીને કામ કરીશકે છે તેઓ જ યશ મેળવે છે. પ્રથમ સંપ અને પછી હરિફાઇ. મનુષ્યમાં સંપ શી રીતે ઉત્પન્ન કરી શકાય તે પ્રથમ જોવું જોઇએ. કેવળ સંપની ખાતર જ કરેલી એકતા ટકશે નહિ. શરીરના જેવા સેંદ્રિય પદાર્થો (Organisms) આપોઆપ બને છે. તેવી જ રીતે પરસ્પર સહાય, સંપીને કામ કરવાની ઇચ્છા અને સમાન કાર્યમાંથી સર્વ શાસ્ત્રો ઉત્પન્ન થાયછે. પરંતુ કોઇ-પણ બે શાસ્ત્રજ્ઞોને એક બાજુએ રહેવાની જરૂર નથી. એક સત્યની સાથે જ પ્રમાણિકપણે વર્તવામાં શાસ્ત્રજ્ઞોની એકતા થાય છે. પ્રેમ, ક્રીડા, સરળતા એ આખા જગતમાં ન્હાનાં છોકરાંઓનો સામાન્ય ધર્મ છે. ધર્મની આ એકતા બાળક પોતાની જાતસાથે પ્રમાણિકપણે વર્તે છે તેથી પ્રાપ્ત થાય છે. ઘણીવાર બીજાઓ તરફથી સારૂં કહેવડાવાની લાલસાથી આ

પણું ચારિત્ર્ય બગડે છે. આપણી કૃત્રિમ અને દાંભિક સમાજનો મ્હેલ એ પાયા ઉપર જ રચાયલો છે. જૂદા પ્રકારની અને બગડેલી રૂચિવાળાઓને ખુશ કરવાની ઇચ્છાથી જ મનુષ્ય અમસ્થો ન કરતો હોય તેવી બાબતો કરે છે. દારૂનું વ્યસન ઘણું કરી સંગદોષ અને દારૂડીઆ મિત્રો પ્રત્યેના માનને લીધે જ પડે છે.

સત્યવ્રત જ ફક્ત ખરૂં હિત છે. સત્યાચરણ એક જ સત્કર્મ છે. સત્ય ત્હમને બળ આપે છે. સત્ય ત્હમને સ્વતંત્ર બનાવે છે, પોતે જ પોતાને માટે નિયમ ઘડી કહાડવાથી બાહ્ય અમલ અને પારકા કાયદાથી મુક્ત થવાય છે. ખરૂં માન એજ છે. શક્તિ એટલે કંઈ સત્ય નથી પણ જે ન્યાય છે, તે જ સદા ટકી રહીને યોગ્ય ઠરે છે. અને ચિરકાળ ટકવું એજ શક્તિ છે. જે દુર્બળ છે તે નાશ પામે છે. ઈશ્વર જે બાબતો આપણને કરવા દે છે તે ઉપરથી ત્હેની ઇચ્છા આપણે સમજી શકીએ છીએ. સૃષ્ટિ રૂપી ગ્રંથમાં ઇશ્વરે પોતાના હાથથી સ્પષ્ટ લખ્યું છે, **દૌર્બલ્ય જેવું બીજું પાપ નથી અને દૌર્બલ્ય અજ્ઞાનથી ઉત્પન્ન થાય છે.**

જે ચિરકાળ ટકે છે અને વધે છે તે ઈશ્વરેચ્છાને અનુસરતું જ હોવું જોઇએ. નિયમ એટલે વસ્તુ સ્થિતિ ઉપરથી ઠરાવેલો સામાન્ય સિદ્ધાન્ત. સૃષ્ટિ રૂપી ધર્મગ્રંથ આપણને નીચેનો નિયમ કહે છે " જે સત્ય છે તે આજે નહિ તો કાલે પણ બળવાન્ થઇને યોગ્ય ઠરશે જ." સત્ય ઘણું જ મજબૂત હોય છે. સ્પર્શ થતાં જ પાણીના પરપોટાની પેઠે તે ફુટી જતું નથી એટલું જ નહિ પણ ફુટબૉલની પેઠે ત્હમે એને આખો દિવસ લાતો મારો તોપણ સાંજે તે મજબૂત, ગોળ અને સાબુત રહેશે. ઈશ્વર આખા જગત્ ઉપર રાજ્ય કરે છે અને સર્વ શક્તિમાન્ સત્યજ સર્વને જીતે છે. સત્યથી વિસ્મિત થશો નહિ તેમ ત્હેનાથી બ્હીશો પણ નહિ. અંતઃકરણ પૂર્વક 'अहंब्रह्मास्मि' (હું પરમાત્મા છું) એમ જપો

જે પક્ષ વધારે સત્યનિષ્ઠા બતાવે છે, અનંત શક્તિમાં મળી જઇને કામ કરે છે અને સર્વ શક્તિમાન્ પરમેશ્વરનું સ્વરૂપ વ્યક્ત કરે છે તેને જ વિજય અને મોટાઇ પ્રાપ્ત થાય છે. સત્યની ભાવના (જ્ઞાન) થી સામર્થ્ય અને વિજય મળે છે. દેહાભિમાનથી—પછી 'હું બ્રાહ્મણ છું' એવું અભિમાન હો, કે 'હું સંન્યાસી છું' એવું અભિમાન હો—,તમે ચમાર અથવા શૂદ્ર બનો છે. ચામડા સાથે વ્યવહાર કરનારી એ ચાંડાળવૃત્તિ ત્યજી દેવાને શ્રુતિએ ત્હમને વારંવાર ચેતવણી આપી છે.

સત્યનિષ્ટ, સ્વાર્થત્યાગી મનુષ્ય ચમારના ધંધામાં પણ સન્યાસવૃત્તિ લાવી શકે છે. માત્ર તે ધંધાથી જ કિંબહુના, કોઇ પણ એકલા ધંધાથી ત્હમે શૂદ્ર બનતા નથી. સ્ત્રીઓ, બાળકો અને શૂદ્ર એ એક જ રાષ્ટ્રવૃક્ષનાં મૂળ છે છતાં એ સૌને કેળવવા અને ખીલવવા તરફ હિંદુસ્તાનમાં કોઇ ધ્યાન આપતું નથી. ઉચ્ચ કહેવાતા લોકો બહુ બહુ તો એ વૃક્ષનાં ફળો કહેવાય.

ફળો વૃક્ષ ઉપર જ રાખવા માટે આપણે આપણો વખત નકામો ગાળવો ન જોઇએ. મૂળ તરફ ધ્યાન રાખો. તેને યોગ્ય ખાતર અને પાણી પૂરૂં પાડો.

પ્રિય સુધારકો ! શ્રીમંતોની ઇચ્છાનુસાર વર્તવાથી ત્હમને ક્ષણિક મહત્ત્વ મળશે; પરંતુ ગરીબ લોકો, સ્ત્રીઓ અને બાળકોના હાથથી જ સત્યની સ્વારી આગળ વધશે, બીજાના હાથથી નહિ. ઇતિહાસ તો એમ જ કહે છે. ઉપદેશકોની પ્રવૃત્તિ એવી જણાઈ આવે છે કે સરકારી અમલદાર વગેરે બડા બડા લોકો પોતાના વ્યાખ્યાનમાં આવે એટલે તેઓ પોતાને ભાગ્યશાળી માને છે. એ ખરૂં છે, કે હાલના વખતમાં સરકારી નોકરો બીજાં માણસોના કરતાં અધિક હુશિયાર હોય છે અને તેથી તેઓ થોડાઘણા ઉપયોગી પણ છે, પરંતુ જેમનો જુસ્સો હમ્મેશના

ચસડઓરાથી પાર પડી ગયો છે અને અતિશય શ્રમ કરવાથી જેમની શક્તિ ક્ષીણ થઇ છે એવા એ લોકાને તેમના માનમર્તબારૂપી તુરંગ અને ઉચ્ચ ગતિ વગરના શ્રેષ્ઠ પદ ઉપર જ બેસી રહેવાદો. તેમને પોતાના પરસેવાના ટીપાંથી મેળવેલી મધુર પ્રશંસાનાં શાંત કરી નાખનારાં હાલરડાંઓ અને પોતાના અનુચરો તરફથી મળતા માનનો યથેચ્છ ઉપભોગ લેવા દો. **ખરો રાષ્ટ્રોદ્ધાર તો રાષ્ટ્રનાં ગરીબ મૂળોથીજ થવાનો છે.**

હિંદુસ્તાનમાંની અનેક હિલચાલો વિજયી ન નીવડવાનું મુખ્ય કારણ એ જ છે કે કાર્ય કરનાર લોકોએ પોતાની સર્વ શક્તિ માત્ર ફૂળ અને પાતરાંઓનેજ (બડા લોકાને જ) પાણી પાવામાં ગુમાવી દીધી છે. બિચારા શૂદ્રોને જ પ્રકાશ અને ચૈતન્યની ખરેખર જરૂર છે. ગરીબગુરબાંઓ કે જેઓ શૂન્યવત્ ગણાય છે તેમની તમે ચિંતા કરશો તો લોકો ત્હમને ઠપકો દેશે ખરા, પરંતુ ધ્યાનમાં રાખજો કે શૂન્યને પણ એકડાની જમણી બાજુએ મૂકવાથી એકડાની કિંમત દશગણી વધારવાની તેમાં શક્તિ છે, માટે ત્હમારા એકત્વનો પણ આંકડા અથવા શૂન્યોની સાથે મેળાપ થવા દો. '**तत्त्वमसि**' તે તુંજ છે.

કેટલાક કહે છે કે સ્ત્રી, બાળકો અને શૂદ્રો બ્રહ્મ વિદ્યાનાં અધિકારી નથી. આ મતને લીધેજ વેદાંત એક મોટો પણ સંદિગ્ધવિધિ (Formula) કેવળ એક અનુભવશૂન્ય વિધિ થઇ પડ્યો છે.

જો દરેક બાળક સૂર્યનો પ્રકાશ અને હવા લેવાને યોગ્ય હોય તો તે આધ્યાત્મિક પ્રકાશ અને હવા લેવાને કેમ લાયક ન હોવું જોઇએ ? એ બ્રહ્મવિદ્યા કોઇની પાસે છુપાવો છો શા માટે ? અજ્ઞાન અને દૌર્બલ્યનાં ભોંયરાં અને ઓરડીઓ જમીનદોસ્ત કરી નાંખો, ઈશ્વરી પ્રકાશ અને ઈશ્વરી હવા લેવા દઇ સૌને ભાગ્યશાળી બનાવો.

વિધિનિષેધના ગાંસડાઓ બળાત્કારે લોકો ઉપર લાદવાથી જ આધ્યા-

ત્મિક દારિદ્રય ઉત્પન્ન થયું છે. ઉતાવળા નીતિઉપદેશકો પોતાને માટે અને બીજાઓને માટે તત્ત્વનું (સત્યનું) જ્ઞાન મેળવવું છોડી દઇને સદ્‌ગુણના બાહ્ય નિયમો લોકો ઉપર લાદીને પોતાની ઇષ્ટ પ્રાપ્તિને નુકસાન પહોંચાડે છે. દરેક જણ પોતાના અનુભવ પ્રમાણે ચાલે છે. આંખો આગળ કૂવો જોવા છતાં જાણીજોઇને ત્હેમાં કોઇ ભૂસકો મારતું નથી. આપણી સર્વ વિધિનિષેધક આજ્ઞાઓ મનુષ્યમાંની પશુવૃત્તિને લાગુ પડે છે. જ્યારે આપણે એકાદ છોકરાને ' ફલાણું કામ કરીશ મા ' એમ કહીએ છીએ ત્યારે ત્હેની બુદ્ધિ બળવો કરે છે. કારણ કે એવી આજ્ઞા કરવી એ બુદ્ધિનું અપમાન કર્યા બરોબર છે. આપણી આજ્ઞાઓ ઘોડાઓને (પશુવૃત્તિને) સ્વારના હાથમાંથી (બુદ્ધિના તાબામાંથી) ભડકાવી નસાડી મૂકવા જેવું કાર્ય કરે છે. છોકરાંઓ ઉપર હુકમ ચલાવવા જવાથી અથવા ત્હેમને ત્હેમની પોતાની બુદ્ધિ સિવાય બીજી બાબતોના કબ્જામાં મૂકવાનો પ્રયત્ન કરવાથી છોકરાંઓ બંડખોર બને છે. બળાત્કારથી જ્યાં બંડ થતું નથી, ત્યાં ક્ષય અને મરણ આવે છે. માનસશાસ્ત્રનો એક એવો નિયમ છે કે સાધારણ મનુષ્યને કોઇ પણ સૂચના જેટલી મભમ આપવામાં આવે તેટલી ત્હેની અસર વધારે થાય છે. બળાત્કારે નીતિનો ઉપદેશ કરવાથી સાંભળનારની વૃત્તિ તેથી વિરૂદ્ધ વર્તવા તરફજ દોરાય છે. કોઇપણ બાબતનો પ્રતિબંધ કરવાથી અથવા દોષ આપવાથી તેના સંબંધી ત્હેની જીજ્ઞાસા ઉલટી વધે છે.

એવો રિવાજ પડી ગયો છે કે, લોકો ઈશ્વરને પણ નકામો રહેવા દેતા નથી. તે આપણને દરરોજનું અથવા મહિનાનું અન્ન આપીને આપણી સેવા કરે એમજ તેઓ ઇચ્છે છે. સિદ્ધિની પાછળ પડેલો એક માણસ, સિદ્ધિની લેવડદેવડ કરનારા એક ફકીર પાસે ગયો અને ઇષ્ટ કામના પૂર્ણ કરનાર એક ' દિવ્ય ' મંત્ર શીખવવાની ત્હેને વિનંતિ કરી. ફકીરે ત્હેને મંત્ર આપ્યો પણ ત્હેનું ફળ મેળવવામાં એક એવી

સરત કરી કે “ ઠરાવેલી મુદત સુધી તે મંત્રનો જપ કરતી વખતે મનમાં વાંદરાનો વિચાર આવવો ન જોઇએ. ” ગરીબ બિચારો બીજે દહાડે ગુરુજી પાસે આવીને બોલ્યો, “ મહારાજ ! જો ત્હમે ખાસ ચેતાવીને વાંદરાનું નામ સંભારી ન આપ્યું હોત તો મ્હને ત્હેનો ખ્યાલ પણ ન આવત. પરંતુ હવે તો એ વાંદરાના વિચારે ખરેખરા વાંદરા પેઠે જ મજબૂત રીતે મ્હને પકડ્યો છે અને ગમે તેમ કર્યાં છતાં તે જતો નથી ! ” એવી રીતે અમારા ભાગ્યવાન ઉપદેશકોએ વારંવાર નિષેધ કરીને પાપ અને દૂરાચારનાં નામ લોકોના ચિત્તમાં જાગૃત ન રાખ્યાં હોત તો આ જગત્‌માંથી તે ક્યારનાંએ નષ્ટ થયાં હોત. ભવ્ય નંદન-વનમાંના એડેમને બાયબલના ઈશ્વરે જો અમુક ‘ નિષિદ્ધ ’ ઝાડનું ફળ ખાવાનું કહ્યું ન હોત તો એક ખૂણામાં ઉગેલા તેજ ઝાડનું ફળ ખાસ કરીને ખાઇ જોવાનો વિચાર પણ ત્હેના મગજમાં આવત નહિ.

સુધારણાને નામે આપણે આપણા હુકમને હદબહાર છૂટ આપી દઇએ છીએ. કોઇએ એક છોકરાને ત્હેનું નામ પૂછ્યું ત્યારે તેણે જવાબ આપ્યો કે, ‘ મારી મા મ્હને હમેશાં ‘ ખબરદાર કરીશ મા (don't).’ એમ કહે છે માટે મ્હારૂં નામ ‘ કરીશ મા ’ જ હોવું જોઇએ. તેવી જ રીતે નિયમિતતાના નામ નીચે લોકોએ પોતાનો આત્મા ગુમાવ્યો છે. પોતે માત્ર નામરૂપ છે એમ તેઓ ધારે છે.

હિંદુસ્તાનમાં વ્યાવહારિક વેદાંત પુસ્તકો દ્વારા નહિ પણ આચરણ દ્વારા શરૂ કરવો જોઇએ. વેદાંત એટલે શારીરિક, માનસિક અને આ-ધ્યાત્મિક તંદુરસ્તી છે. અન્નાશયને નિરોગી કરવાથી સલેખમ, ઉધ-રસ, તાવ, મધુમેહ ઇત્યાદિ શારીરિક વ્યાધિઓ જ નહિ પણ મત્સર, આળસ, તીખાપણું, મલિન વિચારો, દૌર્બલ્ય વગેરે જાતની અપવિત્રતા પણ જતી રહે છે.

જરૂરીયાતનું યથાર્થ જ્ઞાન એજ ખરૂં સ્વાતંત્ર્ય છે. હુંજ જરૂરીયાત છું અને તેથીજ હું મુક્ત છું. મ્હને જાણવાથીજ ખરૂં જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે. મ્હારે અભાવે ત્હમારી તંદુરસ્તી ગંદા રોગોનું સ્વચ્છ આવરણ થઇ રહેશે. ઐક્ય એ જ ખરૂં આરોગ્ય છે. ઐક્યરૂપ બનો. જગતની કોઇ પણ વસ્તુના મહત્વથી દબાઈ જશો નહિ. ત્હમારે જે કહેવું હોય તે કહો. જીવનનાં તત્ત્વો સિદ્ધ થયા વિના રહેશે નહિ. કારણ કે આયુષ્ય એ તત્ત્વોની સિદ્ધિરૂપ જ છે. આરોગ્યને માટે પૂરતી જગ્યા રહેવા દ્યો. કોઇ પણ હેતુ મનમાં રાખશો નહિ. આપણા હેતુઓ એ આજે જ એકદમ ત્યાગ કરવાયોગ્ય અયોગ્ય મિલકત છે. સીધા જુઓ, જેમ ત્હમે નદી, વૃક્ષ વગેરે તરફ ન્હાના બાળકની પેઠે નિર્ભયપણે જુઓ છો તેમ ગમે તે મનુષ્ય તરફ જુઓ અને ત્હેનામાં પારકાપણાની ભાવના ન રાખતાં ત્હમને પોતાને જ જુઓ. જીવનના ખરા નિયમો અનુભવની ઠેસો ખાઇને ડાહ્યા થનાર આપણા મોટા માણસોના કરતાં છોકરાંને વધારે સમજાય છે. બિલકુલ ડર્યા સિવાય કૌવચને પણ જો ત્હમે એકદમ હાથમાં પકડશો તો તે ત્હમને કંઇ ઇજા કરશે નહિ, પરંતુ કેવળ સ્પર્શજ કરશો તો ચામડીએ લાહ્ય લાહ્ય થશે. કેટલાક એવા કર્તવ્યપરાયણ લોકો છે કે જેમની ખાનગી વાતચીતોમાં પણ જાસુસો અને ડીટેક્ટીવોની ભીતિ જણાઈ આવે છે. હું એમ કહેવાની હિમ્મત કરૂં છું કે એ સન્માનનીય સુધારકો પોતે જ ચોર છે ! પ્રિય જાસુસો અને ડીટેક્ટીવો ! આવો આવો ત્હમે ભલે પધાર્યા. મ્હારે ત્હમારી જરૂર છે. ત્હમારા અત્યારના પગાર કરતાં હું ત્હમને અનંતગણું આપીશ. કૃપા કરીને મ્હને શોધી કહાડો. કૃપા કરીને મ્હારા રહસ્યને શોધી કહાડો એટલે હું આનંદથી મ્હારૂં સર્વસ્વ આપી દઇશ. ત્હમારી મનકામનાઓ પૂર્ણ કરીશ. ત્હમારી સર્વ જરૂરીઆતો પૂરી પાડીશ. હવે પછી ત્હમારે અડચણ નહિ વેઠવી પડે. ત્હમારા

દારિદ્રયને હાંકી કહાડવામાં આવશે અને સર્વ રાજ્યો ત્હમારા ચરણે નમતાં આવશે. ગુપ્ત શોધ કરનાર ત્હમારાં હૃદયને ધન્ય છે. આવો.

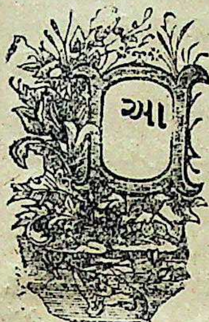
આરોગ્યવિદ્યાના નિયમાનુસાર દરેક નિરોગી મનુષ્યે શ્રમ કરવો જોઇએ. બાળકો કંઇ હેતુ ન હોવા છતાં અત્યંત ઉદ્યોગી રહે છે. ત્હમે અત્યંત શ્રમ કરો, બહાદૂરીથી ત્હમારી રમતો રમો પરંતુ એ ક્રીડા ઉપર ત્હમારા આનંદનો આધાર રાખશો નહિ, એમ વેદાંત કહે છે.

સત્યની બાજુએ એકલા ઉભા રહેનાર જનો! બહુમતને ત્હમારી વિરૂદ્ધ જોઇને ડરશો નહિ. સંકુચિત અજ્ઞાનનો એ દેખાતો બહુમત લીલાં પાંદડાં અને ઘાસ ઉપરનાં ઝાકળના ટીપાં જેવો છે. ભગવાન્ સૂર્ય! આ ઓગળી જનાર બહુમત ત્હારૂં સ્વાગત કરવાને જ ચમકે છે. લાખો લોકો ત્હમારી વિરૂદ્ધ હોય તો પણ શું થયું? બહુમત ત્હમારી જ બાજુએ છે. પથ્થર, ઝાડ, નદીઓ, વાયુ, સૂર્ય અને તારાઓ ત્હમારીજ બાજુએ છે. કાળ ત્હમારા પક્ષમાં છે, દિવસ ત્હમારો જ છે. શતકાઓ ત્હમારા જ છે. અનંતકાળ ત્હમારો જ છે, સર્વવ્યાપી કુદરત ત્હમારામાં જ છે, ત્હમારા પ્રતિસ્પર્ધીઓમાં પણ ત્હમે વ્યાપી રહ્યા છો પરંતુ તેઓ ત્હમારામાં નથી. દૈવને ઘેરી લઇને ત્હમે ત્હેમને કબજે કરો છો.

ઈશ્વરને ત્હમારી મારફતે કાર્ય કરવા દ્યો એટલે ત્હમારે કંઇ કર્તવ્ય બાકી રહેશે નહિ. ઈશ્વરને પ્રકાશવા દ્યો. ઈશ્વરને પોતાને પ્રગટ થવા દ્યો. ઈશ્વર રૂપે રહો. ઈશ્વર રૂપે ખાઓ, પીઓ, ઈશ્વર રૂપે શ્વાસ લ્યો. સત્ય આત્મતત્ત્વ અનુભવો એટલે બીજી બાબતો એની મેળે આવી મળશે. ત્હમારામાંના એ ઇશ્વરી સામ્રાજ્ય પ્રમાણે (તે સામ્રાજ્ય ત્હમે જ છો.) વર્તો એટલે સર્વ કંઈ ત્હમને પ્રાપ્ત થશે.

વાર્તાઓ.

લૉર્ડ બાયરન (એક પ્રખ્યાત આંગ્લ કવિ.)

આ પુરૂષે પોતાના અંતઃકરણમાં સ્વાતંત્ર્ય તેજ ઝળકવા દીધું હતું. તે વિશ્વવિદ્યાલયમાં વિદ્યાર્થી હતો ત્યારે એકવાર પરીક્ષામાં 'લગ્નના મેળાવડાને પ્રસંગે ઇશૂ-ખ્રિસ્તે પાણીને મદ્ય બનાવી દેઇને ચમત્કાર બતાવ્યો' એ પ્રસંગ વિષે એક વર્ણનાત્મક નિબંધ ત્હેના વર્ગને લખાવવામાં આવ્યો હતો. કેટલાક વિદ્યાર્થી-ઓએ ઘણી ઘણી મહેનત કરી, આપેલા વખતમાં કેટલાકે લાંબી લાંબી વાતો લખવી શરૂ કરી; પરોણાઓના પોશાક કેવા હતા, રકાબીઓ કેમ પીરસવામાં આવી હતી, ઇશૂએ કેવી રીતે દૃષ્ટિ કરી વગેરેનાં લાંબાં લાંબાં વર્ણનો લખવા માંડ્યાં. એ બધો વખત **બાયરન** ઘડીક છત તરફ તો ઘડીક બીજા વિદ્યાર્થીઓનાં મ્હોં તરફ જોતો અને ઘડીક મોઢેથી ધીમી ધીમી સીટી વગાડતો, પોતાની જગ્યાએ બેઠો હતો. વખત પૂરો થતાં નિબંધની નોટબુકો એકઠી કરવાને પ્રોફેસર આવ્યો અને **બાયરન** પાસે આવતાં જ વિનોદથી કહ્યું "આટલો બધો વખત લખી લખીને થાકી ગયા હશો ?" તે ધારતો હતો, કે **બાયરન** કોરી જ નોટબુક આપશે, પરંતુ **બાયરન** બોલ્યો, 'જરા થોભો' અને તુરતજ એક લીટી લખી કહાડી નોટ પ્રોફેસરના હાથમાં મુકી. ત્રણેક અઠવાડિયાં પછી પરીક્ષાનું પરિણામ જણાયું અને કેટલાક નિબંધોની ઘણી પ્રશંસા થઈ પરંતુ એમાં સૌથી આશ્ચર્યકારક તો એ હતું કે **બાયરને** પહેલા નંબરનું

ઇનામ મેળવ્યું હતું. બાયરનના નિબંધની યોગ્યતાની ખાત્રી કરી આપવાને માટે તેનો નિબંધ વર્ગમાં વાંચી બતાવવામાં આવ્યો, તેનો નિબંધ નીચેની એક લીટીનોજ હતો,

'The water saw its Lord and blushed.

પાણીએ તેના પ્રભુને જોયો અને તેથી તે શરમાઇ ગયું.'

મારી મચરડીને બળાત્કારે તે કંઇ ખેંચી લાવ્યો નહોતો. એ લીટી સહજસ્ફૂર્તિથી લખાઇ ગઇ અને સહજ થએલા કોઇ પણ કામની પેઠે તે નિર્દોષ, સ્વતંત્ર, રસ ભરેલી અને સાક્ષાત્ સરસ્વતિનીજ વાણી જેવી લખાઇ ગઇ.

ગંધર્વ રાજ.

એક ખ્રિસ્તીદેવળમાં એક સુંદર વાજું હતું તે એટલું ઉત્તમ હતું, કે ત્હેના ઉપર દેખરેખ રાખનાર મનુષ્ય કોઇપણ અજાણ્યાને ત્હેને અડકવા દેતો નહિ. એક દહાડો તે દેવળમાં પ્રાર્થના થતી હતી એવામાં તદ્દન સાદાં કપડાંવાળો એક અજાણ્યો મનુષ્ય ત્યાં આવ્યો અને તે વાજું વગાડવાની ઇચ્છા દર્શાવી પરંતુ ત્હેને વાજાની પાસે પણ જવા દેવામાં આવ્યો નહિ. દેવળનો ઉપદેશક ત્હેને ઓળખતો નહોતો અને વાજું અત્યંત ઉત્તમ હોવાથી બગડી જવાની બ્હીકથી ત્હેને વગાડવા દેવામાં ન આવ્યું, પરંતુ પ્રાર્થના પૂરી થઇ જઈ વાજું વગાડનારા લોક ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા પછી એ મનુષ્ય ગુપચુપ પેલા વાજાની પેટી પાસે ગયો અને તે વાજાના પડદા ઉપર હાથ મૂકતાં જ વાજાએ પોતાનો ધણી ઓળખ્યો અને ત્હેમાંથી ઉત્કૃષ્ટ સંગીતના સ્વરો નીકળવા લાગ્યા. સાંભળનારાં માણસો જવા લાગ્યા હતાં પરંતુ આ દિવ્ય સ્વર કાને પડતાં જ જાણે જાદૂ લાગ્યું હોય તેમ મોહિત થઇને ત્યાં ને ત્યાંજ ઉભાં રહ્યાં. આ અદ્દભુત સ્વર સંયોગ ઉત્પન્ન કરનાર મનુષ્ય ત્યાંનો ગંધર્વરાજ—તે વાદ્યનો ઉત્પાદક જ હતો.

આત્માને, ઈશ્વરને, પ્રેમને આપણે માટે કામ કરવાનો પ્રસંગ જ આપણે આપતા નથી. આ શરીરની સંભાળ આપણેજ રાખીએ છીએ અને એ ખુલ્લું છે કે તેથી આપણામાંથી મધ્યમ સ્વર (Notes) જ નીકળે છે. પ્રભુને એ વાદ્ય વગાડવા દ્યો. પ્રેમના હાથ તારને અડકતાં જ તેમાંથી સંગીતામૃતનો ઝરો વહેવા લાગશે; તમારા ખ્યાલમાં પણ ન હોય એવું સંગીત, અદ્‌ભુત પ્રભાવ, સ્વરસંધાન અને દિવ્ય આલાપ તેમાંથી નીકળવા લાગશે.

પાષાણ અને ગુલાબના વિભો ! ચકલી અને મધમાખીના આત્મા ! હે પ્રેમ દેવી ! પ્રાણનો પ્રચંડ ઝરો તારામાંથી નીકળે છે અને ભિન્ન ભિન્ન શાખાઓમાં વ્હેંચાઇ જાય છે. તૃણ, પુષ્પ આદિમાં તે જીવન પૂરે છે, ચૈતન્યની પ્રત્યેક રેષામાંથી તે પસાર થઈ જાય છે, વિશ્વની દિવ્ય કૃતિઓ, નક્ષત્રો અને સૂર્યોમાંથી તે પ્રસાર થાય છે. પાષાણ અને ગુલાબના વિભો ! ચકલી અને મધમાખીના આત્મા ! પ્રાણનો પ્રચંડ ઝરો પોતાની સઘળી શાખાઓ દ્વારા તારા તરફ પુનઃ ધસી આવે છે. આવી રીતે જીવન પ્રવાહ ગોળાકારમાં વહ્યો જાય છે, એ કિનારા વિનાનો મહાસાગર છે. આખરે મનુષ્ય, દેવ, નક્ષત્રો અને સૂર્યો ચિરકાળને માટે પ્રેમમાં એકાકાર થાય ત્યાં સુધી એ મહાસાગરનો પ્રવાહ ગોળાકારમાં ફર્યાં કરે છે.

મૃત્યુના પંજામાંથી મુક્તિ.

એક વખત એક મનુષ્યે પોતાના કૌશલ્યથી પોતાની એવી ઉત્તમ મૂર્તિ બનાવી કે નકલ કઈ અને અસલ કયું એ કોઈ ઓળખી શકે નહિ. જ્યારે ત્હેણે જાણ્યું કે મને લઈ જવાને યમદૂત આવે છે ત્યારે મૃત્યુને ભૂલ ખવડાવવા માટે ત્હેણે નીચેની અજબ યુક્તિ કરી. ત્હેણે પોતાના જેવાં જ બીજાં દશબાર પૂતળાં તૈયાર કર્યાં. યમના દૂતે આવીને જોયું તો દશબાર એક જ ચ્હેરાવાળાં માણસો ત્યાંજ હાજર

હતાં ત્હેમાંથી ખરો કયો તે કંઇ ઓળખી શકાયું નહિ, તેથી કોઇને ન લઇ જતાં તે પાછો યમ રાજા પાસે ગયો અને શું કરવું તે પૂછી સલાહ લઈ પેલા માણસને લેવાને પાછો પૃથ્વી ઉપર આવ્યો અને કહ્યું, "અરે વાહ ! તું તો બડો હુશિયાર જણાય છે ? કેવાં સરસ પૂતળાં બનાવ્યાં છે ? પરંતુ એકજ જગ્યાએ ત્હેં ભુલ કરી છે. આમાં એકજ દોષ રહી ગયો છે.

પેલો ખરો માણસ પૂતળાં વચ્ચેથી નીકળી એકદમ આગળ આવ્યો અને બોલ્યો, " કયાં ભૂલ્યો છું ? શામાં દોષ રહી ગયો છે ?

યમદૂત બોલ્યો " તારા આ (મારી આગળ આવવાના) ડહાપણમાં જ " કહીને તેણે ત્હેને પકડી લીધો અને લઈ ગયો. તાત્પર્ય 'હું બરોબર છું કે ?' એમ પૂછવું એ જ આપણી મોટી ભૂલ છે. " બાપુ ! સત્ય સિવાય તું બીજું શું હોઇ શકે ? મૃત્યુને તો લુચ્ચા અહંકારને જ પકડવો છે. "

આ મ્હારૂં ગાજર છે.

એક વખત ગરીબ સ્ત્રી દુષ્કાળમાં મરણ પામી. ચિત્રગુપ્તે ત્હેના પાપ પુણ્યનું સરવૈયું કહાડ્યું, પરંતુ એક વખત એક ભૂખે મરતા ભીખારીને આપેલા ગાજર સિવાય એ બાઇનાં પુણ્ય કર્મોમાં બીજું કંઇ જ નીકળ્યું નહિ. ચિત્રગુપ્તની આજ્ઞાથી તે ગાજર ત્યાં મંગાવવામાં આવ્યું, ત્હેણે તે ગાજર પકડ્યું અને તે ત્હેને ઉંચકી સ્વર્ગ તરફ ચાલ્યું.

એટલામાં પેલો ભીખારી ત્યાં આવ્યો અને તે સ્ત્રીના ફાટેલા લુગડાનો છેડો પકડીને તે પણ તેની સાથે ઉંચે ઉંચે જવા લાગ્યો. ત્યારપછી એક ત્રીજો સ્વર્ગની ઇચ્છા રાખનાર ઉમેદવાર તે ભીખારીને આજીજી કરીને ત્હેના પગ પકડીને ત્હેમની સાથે જવા લાગ્યો અને એવી રીતે એક ગાજરના જોરથી માણસોની હારની હાર ઉંચે ચડવા

લાગી. સૌથી આશ્ચર્ય જનક તો એ હતું કે પોતાની નીચે લટકતા લોકોનો તે બાઇને કંઈ ભાર પણ લાગ્યો નહિ. આવી બાબતોનો ઘણીવાર સ્વપ્નમાં અનુભવ નથી થતો ?

એ પ્રમાણે સંસાર છોડીને તે લોકો ઉંચે જતાં જતાં છેક સ્વર્ગને બારણે જઈ પહોંચ્યાં. પછી પેલી બાઇએ પાછું વળીને જોયું તો તેની નીચે માણસોની હારની હાર લટકેલી હતી. તેણે પોતાની પાછળ આવનારા પેલા લોકો ઉપર ગુસ્સે થઇને કહ્યું, "ચાલતા થાઓ મૂર્ખાઓ ! આ મ્હારૂં ગાજર છે" અને એમ કહી ત્હેમને તરછોડવાને તેણે પોતાનો હાથ હલાવ્યો. પરંતુ તેજ ક્ષણે ત્હેના હાથમાંથી પેલું ગાજર છુટી ગયું અને સઘળા લોકોની હાર સાથે તે બિચારી પાછી નીચે પડી. કથા છે તેવીજ આપી છે. તાત્પર્ય ત્હમેજ કહાડી લો.

સમાનતા.

પર્વત અને ખીસકોલી વચ્ચે એક વખત તકરાર ઉભી થઇ. પર્વતે કહ્યુ કે, "તું તો ક્ષુદ્ર પ્રાણી છે." ખીસકોલીએ જવાબ આપ્યો, "નિશંક તું પ્રચંડકાય છે, પરંતુ વર્ષ અને ગૃહ બનાવવાને માટે સઘળી જાતની વસ્તુઓ અને હવાઓને એકઠી કરવી પડે છે. પ્રકૃતિએ મને જે સ્થિતિમાં નિયોજીત કરી છે તે સ્થિતિમાં રહેવું એ હું લજ્જાસ્પદ સમજતી નથી. હું તારા જેવડી મોટી નથી, તેમ તું પણ મારા જેટલો નાનો નથી મારાથી અર્ધી ચપળતા પણ તારામાં નથી, મારા જેવો સુંદર રસ્તો તું બનાવી જો. બુદ્ધિમાં ફરક હોય છે જ. પ્રકૃતિએ જે જે બનાવ્યું છે તે સઘળું સુયોગ્ય અને સુવ્યવસ્થિત છે. હું મારી પીઠ પર જંગલ ધારણ કરી શકતી નથી, તેમ તું નાળીએર કે સોપારી તોડી શકતો નથી."

"સ્વામીજી ! આપ કહો છો કે આપણો આત્મા જ સર્વ જ્ઞાન

રૂપ છે તો પછી આવતી કાયદાની પરીક્ષામાં મ્હારાં પુસ્તકો વાંચ્યા સિવાય પહેલા નંબરનું ઇનામ મળે એવી એકાદ સૂક્ષ્મ વેદાંતીદૃષ્ટિ મેળવવાની યુક્તિ કૃપા કરીને બતાવશો ? "

એક વખત એક રાજકુમાર ન્હાનપણમાં સરદારોનાં છોકરાંઓની સાથે 'સંતાકુકડી' ની રમત રમતો હતો. કેમે કર્યાં ત્હેને છોકરાંઓ હાથ લાગે નહિ. ત્યાં એ રમત જોતો ઉભેલો એક માણસ બોલ્યો, "આપના સોબતીઓને શોધી કહાડવાને આટલી બધી મહેનત શામાટે લેવી જોઈએ ? આપ રાજા છો, ત્હેમને બહાર આવવાનો હુકમ કરો એટલે તે તુરતજ આવશે. " રાજકુમાર બોલ્યો, " તેમ કરવાથી રમતની મજા જતી રહે, એવી રમતમાં કંઇ આનંદ આવે નહિ. "

તેવીજ રીતે ખરૂં જોતાં ત્હમે આ સર્વ જગત્‌ના સ્વામી છો, સર્વના ઇશ્વર છો, પરંતુ જ્યારે ત્હમે ગમ્મતને માટે આ જગત્‌ના ચક્રવ્યૂહમાં 'સંતાકુકડી'નો ખેલ માંડીને ત્હમારી જ પ્રજાને (સર્વ પ્રકારના વિષય અને અભ્યાસને) શોધો છો, ત્યારે ત્હેમાં ત્હમારી વિશેષ સત્તા ચલાવીને આખી રમત બગાડી નાંખવી ન જોઇએ. જ્યાં ભૂત ભવિષ્ય અને વર્તમાન, હજારો સૂર્ય અને તારાઓ ત્હમેજ બનો છો; એટલુંજ નહિ પણ ત્હમારા જ્ઞાનસાગરમાં એ સર્વ વસ્તુઓ ન્હાના ન્હાના મોજા અથવા જલતરંગ જેવી છે ત્યાં કાયદાની પરીક્ષા અથવા સાંસારિક જાહોજલાલીની ત્હમે કયાં ચિંતા રાખશો ? જો ત્હમારે સૂક્ષ્મ–દિવ્ય દૃષ્ટિ જોઇતી હોય તો જેને માટે ત્હમે એ સૂક્ષ્મદૃષ્ટિ માગો છો તે ઇંદ્રિયજન્ય (ઇંદ્રિયોથી ઉત્પન્ન થએલું) જગત્ ત્હમારે છોડી દેવું જોઇએ.

એક વખત માછલાં પકડવાને એક જાળ નાંખવામાં આવી હતી. તેમાં માછલાં આવતાં પોતાના અત્યંત ભારથી તે જાળને જ તેઓ પાણીમાં ખેંચી ગયાં. આ નવી વેદાંતી દિવ્ય દૃષ્ટિ વાસનાઓની આખી જાળની જાળ ખેંચી જનાર ' વિચિત્ર માછલી ' છે. તેવીજ

રીતે જ્ઞાન મેળવવાનો હમ્મેશનો માર્ગ પણ સૂક્ષ્મદષ્ટિનો એક પ્રકાર છે. કારણ કે તેનો અભ્યાસ કરવા જેટલો વખત પણ મનુષ્ય અહંકાર અને દ્વૈતથી મુક્ત રહે છે.

ઈમામ ગીઝાલી નામના એક **મુસલમાન** સાધુ વિષે એમ કહેવાય છે કે, તે ભણતો હતો ત્યારે એક રાત્રે મોડી રાત સુધી વાંચીને પોતાની અભ્યાસની ઓરડીમાં ઉંઘી ગયો. સ્વપ્નમાં હેને જ્ઞાનદેવતા (ખ્વાજા ખિજાર) નાં દર્શન થયાં અને તેણે હેના કાન અને નાકમાં ફુંક મારીને જગતનું સર્વ જ્ઞાન આપવાનું કબૂલ કર્યું, પરંતુ આત્મજ્ઞાન ધરાવનાર **ઈમામ ગીઝાલી**એ હેનો અસ્વીકાર કરીને ફક્ત પોતાને મોડી રાત સુધી વાંચવાને ચાલે તેટલું તેલ માગ્યું. છેક પાસેના માર્ગના કરતાં લાંબો માર્ગ જ હેને ગમ્યો. કારણકે છુપાઇને ગુપચુપ પાછલે બારણેથી સ્વર્ગમાં દાખલ થવાની હેની ઇચ્છા નહોતી.

કેવી રીતે વર્તવું એનો હમે ઈશ્વરને ઉપદેશ કરશો નહિ. હમારી ઇચ્છા હેના ઉપર મુકશો નહિ. બધું હેને સોંપો, અહંકાર તજો. ભ્રાંતિના વિચારો ત્યાગો એ રીતે જ હમે હમારૂં શરીર અને મન પ્રકાશમય કરશો. સર્વ **ખરૂં જ્ઞાન અને શિક્ષણ અંદરથી જ આવે છે. પુસ્તકોમાંથી અથવા બીજાના મગજમાંથી આવતું નથી.** સર્વ મહાન્ વિભૂતિઓ ને શોધક બુદ્ધિના મનુષ્યો કેવળ વિચારમયી સ્થિતિમાં જ સર્વ શોધ કરી શકયા છે. હેમના મનમાં કોઇપણ પ્રકારની વાસના, ખળભળાટ અથવા ગુંચવાડો નહોતો, હેમણે પોતાનું મન અને પોતાનું વ્યક્તિત્વ, સ્વાર્થીવૃત્તિથી દૂર રાખ્યું હતું. તેઓ પોતે સ્ફટીક જેવા શુદ્ધ બન્યા તેથી હેમનામાં જ્ઞાનનો પ્રકાશ પડયો; અને તેથી જ પુસ્તકો-અને પુસ્તકાલયો નિર્માણ થયાં. એનું નામ કર્મ (ઉદ્યોગ.) ઉદ્યોગ એટલે મજુરી એમ 'રામ' કહેતો નથી. **વેદાંતમાં કર્મનો અર્થ એવો થાય છે કે, આત્મા સાથે તાદાત્મ્યમય**

સ્ફુરણા થવી અને સર્વ વિશ્વ સાથે એકતા થવી. તત્ત્વ સાથે (સત્ય સાથે) નિઃસ્વાર્થ બુદ્ધિથી કરેલું એ ઐક્ય જ ખરૂં કર્મ છે, પરંતુ ત્હેને ઘણી વખત અકર્મ અથવા આળસ કહેવામાં આવે છે. વેદાંતી જુસ્સાથી કરેલું અત્યંત મહેનતનું મહત્કૃત્ય પણ બિલકુલ ભાર રૂપ ન લાગતાં સુખદાયક ક્રીડા જેવું જ લાગે છે. **કાંઈ ન કરતાં સર્વદા કર્મ કરતા રહો** એમાંજ વેદાંતનો સર્વ ઉપદેશ સમાયેલો છે. ધન્ય છે એવા કર્મયોગીને! વિજયની પછવાડે પડવાને બદલે જ્યારે ત્હમે ત્હેને છોડી દેશો ત્યારેજ તે ત્હમારી પાછળ ભટકતો આવશે.

પ્રેમ.

अहं कृत्स्नस्य जगतः, प्रभवः प्रलयस्तथा ॥ ६ ॥
मत्तः परतरं नान्यत्, किंचिदस्ति धनंजय ।
मयि सर्वमिदं प्रोतं, सूत्रे मणिगणा इव ॥ ७ ॥
रसोऽहमप्सु कौंतेय, प्रभास्मि शशिसूर्ययोः ।
प्रणवः सर्ववेदेषु, शब्दः खे पौरुषं नृषु ॥ ८ ॥
पुण्यो गंधः पृथिव्यां च, तेजश्चास्मि विभावसौ ।
जीवनं सर्वभूतेषु, तपश्चास्मि तपस्विषु ॥ ९ ॥
बीजं मां सर्वभूतानां, विद्धि पार्थ सनातनम् ।
बुद्धिर्बुद्धिमतामस्मि, तेजस्तेजस्विनामहम् ॥ १० ॥
बलं बलवतां चाहं, कामरागविवर्जितम् ।
धर्माविरुद्धो भूतेषु, कामोऽस्मि भरतर्षभ ॥ ११ ॥

ભાવાર્થઃ—

આખા જગતની ઉત્પત્તિ તથા લયનું સ્થાન હું છું એમ જાણ. હે

ધનંજય ! મારાથી શ્રેષ્ઠ બીજું કાંઈ નથી; દોરામાં મોતીની પેઠે મારામાં આ બધું (જગત્) પરોવાયેલું છે. હે કૌંતેય ! જળમાં રસ હું છું, ચંદ્ર અને સૂર્યમાં પ્રકાશ હું છું. સર્વ વેદમાં પ્રણવ હું છું. આકાશમાં શબ્દ હું છું, અને મનુષ્યમાં પુરૂષત્વ છું. વળી પૃથ્વીમાં પવિત્ર ગંધ હું છું, અગ્નિમાં તેજ હું છું, પ્રાણી માત્રમાં જીવન હું છું અને તપસ્વીઓનું તપ હું છું. હે પાર્થ ! મને પ્રાણી માત્રનું સનાતન બીજ જાણ; વળી બુદ્ધિમાનોની બુદ્ધિ હું છું, અને તેજસ્વીઓનું તેજ હું છું, બળવાનોનું તૃષ્ણા અને રાગરહિત બળ હું છું, તથા હે ભરતકુળમાં શ્રેષ્ઠ ! પ્રાણી માત્રમાં ધર્મથી વિરૂદ્ધ નહિ એવી ઇચ્છા તે હું છું.

ये तु सर्वाणिं कर्माणि, मयि संन्यस्य मत्पराः ।
अनन्येनैव योगेन, मां ध्यायंत उपासते ॥ ६ ॥
तेषामहं समुद्धर्ता, मृत्युसंसारसागरात् ।
भवामि न चिरात्पार्थ, मय्यावेशितचेतसाम् ॥ ७ ॥

गीता॰ अ॰ १२

જેઓ સર્વ કર્મ મને અર્પણ કરીને અને મારૂંજ ચિંતન કરીને તથા પૂર્ણ રીતે મારૂં ધ્યાન ધરીને મને ઉપાસે છે તેવા મ્હારામાંજ ચિત્ત અર્પણ કરેલા ભક્તોને હે પાર્થ ! આ મૃત્યુવાળા સંસારસાગરમાંથી થોડા વખતમાં હું તારૂં છું.

ॐ केनेषितं पतति प्रेषितं मनः केन प्राणः प्रथमः प्रैति युक्तः ॥
केनेषितां वाचमिमां वदन्ति चक्षुः श्रोत्रं क उ देवो युनक्ति ॥१॥
श्रोत्रस्य श्रोत्रं मनसो मनो यद्वाचो ह वाचं स उ प्राणस्य प्राण
श्चक्षुषश्चक्षुः। अतिमुच्य धीराः प्रेत्यास्माल्लोकादमृता भवन्ति ॥२॥

केनोपनिषत्.

અર્થઃ—કોણે ઇચ્છેલું અને મોકલેલું મન પોતાના વિષય ભણી જાય છે ? કોણે પ્રેરેલો મુખ્ય પ્રાણ પોતાના શ્વાસોચ્છ્વાસાદિક કર્મ પ્રતિ જાય છે ? કોણે ઇચ્છેલી આ વાણીને લોકો કહે છે ? ચક્ષુ અને શ્રોત્રને કયો દેવ પોતપોતાના વિષયમાં પ્રેરે છે ?

એ પ્રેમ જુદી જુદી સ્થિતિઓ દ્વારા રાસાયણિક આકર્ષણ શક્તિ (Affinity) સંસક્ત્યાકર્ષણ શક્તિ (Cohesion) ગુરૂત્વાકર્ષણ શક્તિ, લોભ, વાસના, અભિલાષા, મહત્વાકાંક્ષા વગેરે રૂપે ક્રમે ક્રમે વ્યક્ત થાય છે. જુદી જુદી રીતે અને જુદા જુદા પ્રમાણમાં પ્રેમનાં આંદોલનો થતાં તે ચુંબનધર્મ (Magnetion) વિદ્યુત્ શક્તિ, પ્રકાશ, ઉષ્ણતા અને ધ્વનિ ઇત્યાદિ નામથી ઓળખાય છે. જડ પરમાણુઓજ તે શક્તિનું મૂળ બિંદુ છે, એજ ત્હેની યથાર્થ કલ્પના સમજવી. તેથી જડ વસ્તુઓ પણ મૂળમાંથી જોઇએ તો ઘટ્ટ થએલો પ્રેમ જ છે. કાયદો અને નિયમ એ અનેકત્વમાં રહેલું ઐક્ય(Unity in diversity) હોવાથી વિવિધતામાં રહેલી એકવિધતા અને વૈચિત્ર્યમાં રહેલું સામ્ય-એ સૌ પ્રેમનાં જ જૂદાં રૂપો છે. વિચક્ષણ છુપી પોલીસ, કપટી જાસુસો, સંદિગ્ધ મિત્રો, પ્રબળ શત્રુઓ, દગાખોર સોબતીઓ વગેરેમાં પણ પ્રેમની જ શક્તિ કામ કરે છે. પ્રેમ સામ્રાજ્ય સિવાય બીજી કોઇ સરકારનું રાજ્ય દુનિયાપર ચાલતું નથી. કાર્લાઇલના કહેવા પ્રમાણે'દ્વેષનો અર્થ વિકાર પામેલો પ્રેમ' અને ભીતિ એટલે સંકુચિત પ્રેમ એમ ન હોત તો ભીતિ ઉપર પ્રેમની સત્તા શી રીતે જામત ? રૂપિઆની થેલી જંગલમાં થઇને લઈ જનાર માણસને એ પ્રિય ધનને લીધેજ બ્હીક લાગે છે. મુક્ત મનુષ્ય જે મળે તેનો સત્કાર કરે છે. મુક્ત મનુષ્ય સમાન પ્રેમ અનુભવી શકે છે. ખરૂં જોતાં પ્રેમ રૂપી એક જ શક્તિ જગતમાં હોવાથી પ્રેમમાં લીન થવું એજ ઉદ્ધાર છે અને એજ મુક્તિ છે, અને જાણ્યે-અજાણ્યે એ પ્રેમસાક્ષાત્કારનો અનુભવ લેવા પ્રયત્ન કરવો એનું નામ

જીવન છે. આ ધ્યેય સાધવાને માટે સૌથી નજીકને માર્ગે જવા તૈયાર રહેવું એજ ડહાપણ છે અને તે ઇષ્ટ સાધવાને જુદી જુદી પ્રેમ શક્તિઓની બરાબર વ્યવસ્થા કરવી એજ સદ્‌ગુણ છે.

પ્રેમમાં દગો હોતો નથી અને કોઇ દગાબાજ પણ હોઇ શકતું નથી, કોઇનો સ્વભાવ કૃતઘ્ન હોતો નથી. કોઇ મનુષ્ય યાહુદી, શૂદ્ર અથવા બ્રાહ્મણ હોય તેથી તેની શક્તિ અથવા યોગ્યતા સંકુચિત કરવાનો આપણને કંઇ અધિકાર નથી. દુરાગ્રહી મતના ગુલામોને પણ મુક્તિ મળવી જ જોઇએ. જેમ **શ્રી** કૃષ્ણે ગોપીઓને તેમના કહેવાતા પતિઓના ઘરમાંથી બહાર કહાડી, તેવી રીતે ઇશ્વરે–સત્યે–તમને શિષ્ટાચાર તથા રૂઢિબંધનના પંજામાંથી મુક્ત કરવા જ જોઇએ.

એ ભેદાતીત પ્રેમ સિવાય મનુષ્યનો ખરો આત્મા બીજો કોઇ જ નથી. તમે પ્રેમ છો. અહાહા! તમે **વિશ્વાત્મા** છો. લૈલીના ગુલાબી ગાલની લાલી તમેજ છો અને **મજનૂ**નનું ભગ્ન હૃદય પણ તમે જ છો. વ્યવહારમાં આ સત્યને અનુભવવું એ જ પવિત્રતા છે. પરંતુ જે વસ્તુઓની અભિલાષા રાખે છે અને પોતાને ત્હેમનાથી ભિન્ન માનીને તેની પાછળ પડે છે તે પોતાના ઇશ્વરી સત્વમાં ભંગ કરે છે અને તેથી તેને અપવિત્ર બનાવે છે. નજર ચૂકાવવી અથવા મ્હોં ફેરવવું એ કંઇ વિશુદ્ધિ નથી. ખરી પવિત્રતા ત્યારે જ કહેવાય કે જ્યારે સર્વ સૌંદર્ય મ્હારામાંજ મળી જાય છે, અને જ્યારે હું સર્વની સાથે એટલું આધ્યાત્મિક ઐક્ય અનુભવું કે કોઇને મળવાનું કહેવું અથવા એવો વિચાર સુદ્ધાં કરવો એ વિયોગની દુઃખદ સૂચના જેવુંજ ભાસે.

Speak to him, then, for he hears and spirit
to spirit can meet;
Closer is He than breathing and nearer
than hands or feet.

The sun, the moon, the stars, the hills
and the plains,
Are not these, O soul, the visions of
Him who reigns ?"

Tennyson.

ભાવાર્થ:—

ત્યારે તો તેની સાથે વાત કર, કારણ કે તે સાંભળે છે. આત્મા આત્માની સાથે મળી શકે છે. શ્વાસોશ્વાસ કિંવા હસ્તપાદાદિથી પણ તે નજીક છે. હે આત્મન્! સૂર્ય, ચંદ્ર, નક્ષત્રો, ગિરિશિખરો, મેદાનો આદિ સર્વ સત્તાવાન્ સૃષ્ટિ કર્તાના જ પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપો નથી શું ?

આંગ્લકવિ ટેનીસન્.

Thy voicc is on the rolling air,
I hear Thee where the waters run,
Thou standest in the Rising sun
And in the setting, thou art fair,
For off thou art and ever nigh
I hear thee still and I rejoice,
I prosper circled with thy voice
I shall not lose thee, though I die.

અર્થ:—

પ્રવાહિત હવામાં તારો ધ્વનિ રહે છે. સલિલસ્રોતમાં હું તારો નાદ શ્રવણ કરૂં છું. સૂર્યોદયમાં હું તને ઉભેલો જોઉં છું, અને સૂર્યાસ્તમાં પણ તારી સુંદર મૂર્તિ નિહાળું છું. તું દૂર પણ છે અને સદા નિકટ પણ રહે છે, હું તારો નાદ સાંભળીને અંતર્માં આલ્હાદ પામું છું.

તારા નાદથી આવૃત્ત થવાથી મને વૈભવ પ્રાપ્ત થાય છે. હું મૃત્યુવશ થઈશ તોપણુ તારો પલ્લવ છોડીશ નહિ.

'જે જે છે તે સર્વ યથાર્થ છે.' યથાર્થ એટલે યોગ્ય અનુરૂપ અને યુક્ત જગતની ઉથલપાથલો પ્રમાણે થતું હમ્મેશાંનું રૂપાંતર અને તેથી જગત્ એટલે પાછળનો પ્રવાહ જ છે. જ્યારે જ્યારે મનુષ્યોના ભૂતકાળના અનુસંધાનનો વર્તમાનકાળ સાથે વિરોધ છે ત્યારે ત્યારે અનિવાર્ય પુનર્રચના, થોડા અવાજથી અને નેત્રો દિપાવી નાંખનાર પ્રકાશથી યુક્ત થાય છે અને એનેજ ક્રાંતિ કહેછે.

એક બાબતની જગ્યાએ બીજી કંઇ બાબત આવ્યા સિવાય પહેલાંની બાબત આપણે છોડી દેવા ઇચ્છતા નથી. તેથી જ પ્રગતિ ધીમે ધીમે થાય છે. પ્રેમ અથવા આસક્તિ એક રીતે જોતાં એક જાતનો સ્વીકાર અથવા શોધ અને બીજી દૃષ્ટિએ જોતાં ત્યાગ સિવાય બીજું કંઇ નથી. પ્રેમ એક વસ્તુ ઉપરથી બીજી વસ્તુ તરફ દોડે છે. પ્રેમના વિષયો બદલાયા જ કરે છે. અને જ્યારે જ્યારે પ્રેમનો વિકાસ થાય છે ત્યારે ત્યારે તે અનેક જુની આસક્તિઓનો ત્યાગ કરે છે. ધીમે ધીમે આખરે એવો સમય આવી પહોંચે છે કે, મનુષ્યનો પ્રેમ ઉપર પ્રેમ જણાય છે અને પ્રેમનો વિષય જ સર્વનો અંતરાત્મા બને છે અને પ્રેમી મનુષ્યનું એ પરમાત્મા સાથે લગ્ન જ થઇ જાય છે. એ લગ્ન પછી સર્વ વિશ્વ અને સર્વ વસ્તુઓએ પ્રેમીની બાથમાં–હથેળીમાં આવે છે. એવા મનુષ્યને શાની અભિલાષા બાકી રહે ? બાથમાં આવી ચુકેલી પ્રિયા મેળવવાની શી રીતે ઇચ્છા કરી શકાય ?

જ્યારે કોઇને પોતાનો આત્મા સર્વના આત્મા રૂપે ભાસે છે ત્યારે ત્હેને કંઈ ઇચ્છા રહેતી નથી. સર્વ કંઈ પોતાનું જ છે એમ ધારીને તે ત્હેનો ઉપભોગ લે છે. તે આ પોતાની જ સૃષ્ટિ તરફ જુએ છે અને તે ત્હેને ઉત્તમ જ દેખાય છે. દરેક વસ્તુમાંથી ત્હેને અનિર્વચનીય આનંદ મળે છે, દરેક

કુદરતી વસ્તુ ત્હેને પોતાનો કારભાર સોંપે છે. માટીના ઢેફાથી માંડીને છેક આકાશમાંનાં વાદળાંઓ સુધી, સૂક્ષ્મ અણુથી માંડીને છેક સર્વ શક્તિમાન્ સૂર્ય સુધી, ક્ષુદ્ર જંતુથી માંડીને દૂર ચમકતા તારાઓ સુધીની સર્વ વસ્તુઓ ત્હેના વૈભવનાં વર્ણન કરે છે અને ત્હેનાં યશોગાન ગાય છે. એવા મનુષ્યથી ભિન્ન એવું કંઇ નથી.

સંસારની બહુ દરકાર રાખતા ના.

મ્હારી સામે બે વસ્તુઓ છે. વટાણાનું ફુલ અને એક કુમારિકા. ફુલ કાપી જોતાં ત્હેમાં જુદા જુદા પરમાણુંઓને એકત્ર રાખનારી સંસકત્યાકર્ષણશક્તિ, ઉષ્ણતા, ગુરૂત્વાકર્ષણ, ચુંબનધર્મ, ઇત્યાદિ શક્તિઓ જણાઈ આવી અને કુમારિકામાં એ સર્વ જાદુ છુપાઇ રહેલાં છે. તેની આંખોમાં તે વિશેષ છે. અહીંયાં સર્વ વિશ્વ આલિંગન દેનાર દિશા અને કાળ મ્હને જણાઇ આવે છે. આંખો રૂપી દડામાં આખું વિશ્વ ભર્યું છે. એ વિશ્વ મગજમાં ભાવવાચક જાતિ રૂપે છે. આખું વિશ્વ મગજમાંની એક કલ્પનાજ છે. એકથી બીજી બાજુએ ફેંકાતા દડાની પેઠે આ જગત્ સંબંધી વિચાર જો એક મગજથી બીજા મગજમાં ગયો ન હોત તો આ જગત્ ઉત્પન્નજ થયું નહોત. આ માયિક નિદ્રા અથવા જગત્ સંબંધી વિચાર આપણે એક પેઢીથી બીજીને આપીએ છીએ, એક દેશમાંથી બીજા દેશમાં મોકલીએ છીએ અને એનેજ આખું વિશ્વ કહીએ છીએ. ખરૂં જોતાં તે ત્હમારૂંજ વિશ્વ, ત્હમારોજ વિચાર, ત્હમારૂંજ કાર્ય હોય છે. એ દડાને વધારે પડતું મહત્વ આપી દેતા ના. એ ત્હમારા જ મગજમાંનો દડો છે અથવા પગથી રમવાનો ફુટબોલ છે.

'**त्यागादमृतमश्नुते**' ત્યાગથીજ અમરત્વ મળે છે. આ વિશ્વ વિચારનો દડો છે અને પોતાનો આત્મા ઈશ્વર છે એ દૃષ્ટિ સામે રાખીને સર્વ ભય, ચિંતા, ઉદ્વેગ, ભ્રમ, માનસિક વ્યથા, વગેરેને દૂર ફેંકી દેવાં

એજ ખરો ત્યાગ છે. ત્હમારે કોઇપણ કર્મ કરવાનું નથી. ત્હમે કોઈના બંધાએલા નથી. ત્હમે કશાના જવાબદાર નથી. ત્હમે કોઇના દેવાદાર નથી. સર્વ સમાજ, સર્વ રાષ્ટ્રો, સર્વ કંઇ બાજુએ મૂકીને પોતાનું (આત્માનું) વ્યક્તિત્વ સ્થાપન કરો. એ જ વેદાંતછે. સમાજ, રીતરિવાજ, શિષ્ટસંપ્રદાય, કાયદા, નિયમ, ટીકા, સમાલોચન વગેરે કોઈ ત્હમારા આત્માને સ્પર્શ પણ કરી શકશે નહિ. પાણીનો એક ન્હાનો સરખો સાંકડો ભાગ પણ આખા સમુદ્રના પાણીના દાબને તોળી રાખે છે એવો ઉદકસ્થિતિશાસ્ત્રનો સિદ્ધાંત છે. હે વ્યક્તિરૂપ અનંત! પોતાનાજ પગ ઉપર ઉભા રહેવાની હિમ્મત કર એટલે આખા વિશ્વનો ભાર પણ તું ખમી શકીશ. આ ધ્યાનમાં લે, અને અનુભવ લે, ભય છોડી દઇને ચિંતાનો ત્યાગ કર, ક્ષુદ્ર મર્યાદિત અહંકાર છોડી દે અને પ્રણવ મંત્રનો એવો અર્થ કરીને પ્રણવોચ્ચાર કર. ૐ. ૐ.

વિશ્રાંતિ.

જીવનના જુદા જુદા વ્યવસાય અને શારીરિક તથા માનસિક શક્તિના જુદી જુદી રીતે થતા વ્યયથી ત્હમારા ઉપર સદા દબાણ થવાનો સંભવ છે. એ બાહ્ય ઉપાધિઓની ખેંચતાણમાં જો ત્હમે સદા ખેંચાયા કરશો તો મૃત્યુને જ પાસે બોલાવો છો એમ સમજવું.

એનાથી છૂટવું શી રીતે? રામ તમને કામ છોડી દેવાનું અથવા નિત્યકર્મોનો ત્યાગ કરવાનું કહેતો નથી; પરંતુ અવિશ્રાંત, કષ્ટમય અને કસોટીનું કામ કર્યા પછી પણ તમને આરામ મળે એવી ટેવ પાડવાની 'રામ' તમને ભલામણ કરે છે અને એ ઉપદેશ-વેદાંતમાંના ત્યાગથી ભિન્ન નથી. ત્યાગની સ્થિર ભૂમિ ઉપર જ રહો અને એ અનુકૂળ ભૂમિ ઉપર સ્થિર રહેવાથી ગમે તે કામમાં તમે બધો વખત ગાળશો તોપણ થાક લાગશે નહિ. ગમે તે કામ કરવાને તમે શક્તિવાળા થશો.

વધારે સ્પષ્ટ કહીએ તો કામ કરતાં કરતાં વચ્ચે વખત મળે ત્યારે 'ઈશ્વર અથવા પોતાનો આત્મા એક જ સત્ય છે અને દેહ વગેરે સાથે આપણો કંઇ જ સંબંધ નથી' એવો વિચાર કરો. તમે કેવળ સાક્ષી રૂપ છો. પરિણામ અથવા ફળની સાથે તમારે કંઈ લેવાદેવા નથી એવો વિચાર કરીને નેત્રો બંધ કરો, ગાત્રોને શિથિલ થવા દ્યો, દેહને સ્વસ્થ અને શાંત પડવા દ્યો, અને મનમાંથી સર્વ વિચારોનો બોજો કહાડી નાંખો. જેટલે અંશે તમે એ બોજો હલકો કરી શકશો તેટલે અંશે તમે વધારે શક્તિવાન થશો.

જ્ઞાનતંતુઓ આપણા શરીરની શક્તિ કાયમ રાખે છે; અને વિચાર જ્ઞાનતંતુઓ ઉપરજ અધાર રાખે છે. પાચનક્રિયા, લોહીનું ફરવું, કેશવૃદ્ધિ ઈત્યાદિ ક્રિયાઓનો આધાર ખરૂં જોતાં જ્ઞાનતંતુઓ ઉપર જ હોય છે. જ્યારે તમારા વિચારો ગુંચવાઇ જાય અને અનેક તર્કવિતર્કોથી તમે ગભરાઇને થાકી જાઓ, ત્યારે એમ સમજવું કે તમારા જ્ઞાનતંતુઓ ઉપર ઘણો બોજો આવી પડયો છે. જ્ઞાનતંતુઓનો આ માનસિક શ્રમરૂપી વ્યવહાર એક રીતે ફાયદાકારક હશે, પરંતુ ખરૂં જોતાં નુકસાન કારક જ છે. અવિશ્રાંત વિચાર અને માનસિક શ્રમથી શરીરની શક્તિનો વ્યય થાય છે. જો તમારે તમારી શક્તિ સાચવી રાખવી હોય, તમારી તંદુરસ્તી કાયમ રાખવી હોય, અને જ્ઞાનતંતુ રૂપી અશ્વ તમારા જીવનનો બોજો અનાયાસે ઉંચકે એવી તમારી ઇચ્છા હોય તો તેમાંથી અહંકારના વિચારોનો બોજો તમારે ઓછો કરવો જોઇએ. ચિંતા અને શ્રમના વિચારોને તમારા આયુષ્યનું સત્વ શોષવા દેતા ના. મનને સદા ઉલ્હાસી અને આનંદી રાખવું, કદી કંટાળવું કે ગભરાવું નહિ, અને ભય, વિચાર કે ચિંતાથી કદી દબાઇ ન જવું એ જ ઉત્તમ તંદુરસ્તી અને બળવાન કાર્ય શક્તિનું રહસ્ય છે.

લોકો યોગ્ય કાર્યો કરે એટલુંજ નહિ પણ તેમને યોગ્ય બાબતો

ગમે, તેઓ ઉદ્યમી બને એટલુંજ નહિ પણ ઉદ્યમ તેમને ગમે એવું કરવું એ જ ખરા શિક્ષણનો ઉદ્દેશ છે.

અત્યંત ઉપયોગી ઉપદેશ.

અર્ધગોળ આકાશ મ્હારો પ્યાલો છે અને ઝગઝગતો પ્રકાશ મ્હારૂં પીણું છે. શરીર ઢાંકવાનાં સાધન મેળવવાં, કોઇનો પ્રેમ મેળવવો, એકાદને સંતોષ પમાડવો અથવા એકાદ પ્રાપંચિક ઉદ્દેશ પાર પાડવો એને જ કર્ત્તવ્ય માની બેસતા ના. સર્વ હેતુઓ અને સર્વ ઉદ્દેશો છોડી દ્યો; અને પોતાના આત્માને સતત શાંત, સંતુષ્ટ, સર્વ ઉપાધિઓથી દૂર અને લાભાલાભથી રહિત રાખવો એજ તમારૂં કામ, તમારો ઉદ્યમ, તમારો વેપાર, તમારો વ્યવસાય, તમારો ઉદ્યોગ, તમારૂં પ્રાપ્તવ્ય અને તમારી ઇતિકર્તવ્યતા છે એમ માનો. તમારે તમારા આત્માને સદા સંતુષ્ટ–આનંદી–રાખવો એ જ ઇશ્વરે તમને ફરમાવેલું સૌથી મોટું કર્તવ્ય–તમારો ધર્મ છે. પ્રાપંચિક બંધનોથી ઉત્પન્ન થતું, તમારા ઉપર આવી પડેલું તમારૂં અત્યંત મહત્ત્વનું કર્ત્તવ્ય એ છે કે તમારા આત્માને સદા ઉલ્હાસી રાખવો, અને તમારૂં તમારી જાત પ્રત્યેનું કર્તવ્ય પણ તમને એજ ફરમાવે છે, કે તમારે સર્વ સ્થિતિમાં તમારી જાતને સુખી રાખવી. તમારા આત્માની સાથે પ્રમાણિકપણે વર્તો. જગતની બીજી બાબતોનો વિચાર પણ કરતા ના. બીજી સર્વ વસ્તુઓ તમારામાં લીન થવી જ જોઇએ અને તે લીન થાય કે ન થાય તેનું તમારે શું ? કારણ તમે જાતે સંતુષ્ટ જ છો. વિમુખ અથવા ઉદાસીન બનવું એ એક ધાર્મિક, સામાજિક, રાજકીય અને પ્રાપંચિક ગુન્હો છે. અને એ એકજ ગુન્હો તમે કરી શકો તેમ છો અને બીજા સર્વ ગુન્હાઓ, અવનતિ અને પાપના મૂળમાં એ એક ગુન્હો રહેલો હોય છે. પૂર્ણ પ્રસન્ન રહો અને વૈરાગ્યયુક્ત શાંતિ રાખો એટલે આસપાસની સર્વ વસ્તુઓ, એની મેળે તમારી પાસે ખેંચાઇ આવતી જણા-

શે. કોઇ પણ કામને માટે જાતે કષ્ટ ભોગવવાની જરૂર નથી. આત્માને સંતુષ્ટ, સમતુલ્ય અને આનંદી રાખવો એજ તમારૂં કર્તવ્ય છે. અમારે કંઇ કર્તવ્ય નથી, અમારા ઉપર કંઇ બોજો નથી, અમારી જાત સિવાય બીજા કશાના અમે જોખમદાર નથી. આનંદ અને શાંતિનો આ પવિત્ર કાયદો તોડશો તો તમે તમારી જ જાતના ભયંકર ગુન્હેગાર થશો. બીજા સામાન્ય લોકો પરોઢીએ ઉઠતાં જ ઘર વાળવું, સાફ કરવું, ઓફીસમાં જવું, ન્હાવું, ધોવું, રાંધવું અથવા લખવુંવાંચવું વગેરે બાબતોને જ પોતાનું કર્તવ્ય ભલે માને, પરંતુ તમે તો પરોઢીએ ઉઠતાંજ સુખપૂર્ણ બનીને આત્માનંદમાં જ લીન થાઓ. એજ તમારૂં કર્તવ્ય છે. એનો અર્થ બીજાં કામ છોડી દેવાં અથવા ઘર સંસારી બાબતો તરફ દુર્લક્ષ કરવું એવો નથી. એ બધી બાબતો ક્ષુલ્લક અથવા ઘરનાં રમકડાં જેવી છે એમ માનો. એ બાબતો તમારે કરવી પડે છે એનું કારણ એટલુંજ કે, તમારા આધ્યાત્મિક આરોગ્યને થોડા વ્યાયામની જરૂર છે. પરંતુ કોઇપણ કામ કરતાં **ધ્યાન રાખજો કે, લોકો જેને ખરેખરાં મહત્ત્વનાં કામ સમજે છે તે ખરૂં જોતાં તદ્દન ક્ષુલ્લક હોય છે. ત્હમારી જાતને ત્હમારામાં જ સંતુષ્ઠ રાખવી એ ત્હમારૂં ખરૂં કર્તવ્ય** છે. વિદ્યાર્થીઓ! ધ્યાન આપો. જો તમે પરીક્ષાના ભાવી પરિણામ ઉપર તમારા આનંદનો આધાર રાખીને, અત્યારે અનિશ્ચિતવૃત્તિથી ત્રિશંકુની પેઠે રહેશો તો કદિ સુખી થશો નહિ. ત્હમારે સદા સુખની આશા રાખી બેસી જ રહેવું પડશે. સમાન, સમાન તરફ જ ખેંચાય છે. અત્યારેજ ઇશ્વરી આનંદમાં લીન થાઓ એટલે વિજયનો આનંદ એની મેળેજ ત્હમારી તરફ વહ્યો આવશે એવો નિયમ છે.

Laugh and the world laughs with you,
Weep and you weep alone.

For this brave old earth must
borrow its mirth
It has sorrow enough of its own,
Sing and the hills will answer
Sigh it is lost in the air.
The echoes do bound a joyful sound,
But shrink from voicing care.
Rejoice and men will seek you,
Griene and they turn and go
They want full measure of all your pleasure
But they do not want your woe.
Be glad and your friends are many
Be sad and you lose them all
There are none to decline your
nectared wine
But alone you most drink lifes gall
Feast and your halls are crowded;
Fast and the world goes by;
Succeed and give and it helps you live,
But no one can help you die
There is room in the halls of pleasure
For a long and lordly train
But one by one we must all file on
Through the narrow aislef of pain."

Ella wheeler Wilcox.

ભાવાર્થ:—

હસો એટલે દુનિયા ત્હમારી સાથે હસવા લાગશે, રડો એટલે ત્હમારે એકલાને જ રડવું પડશે. કારણ કે આ બહાદુર સનાતન સંસારને માત્ર આનંદની જ જરૂર છે, શોક તો તેની પાસે પુષ્કળ ભર્યો છે. મધુર સંગીત લલકારશો તો ગીરિશિખર પ્રત્યુત્તર આપશે અને શોકોદ્ગાર કાઢશો તો તે પવનલ્હેરમાં ક્યાંનો ક્યાં ખોવાઈ જશે. આનંદધ્વનિનો પ્રતિધ્વનિ થાય છે, પરંતુ નિઃશ્વાસનો પ્રતિધ્વનિ કરતાં પ્રતિધ્વનિ પણ પાછો હઠે છે. પ્રફુલ્લિત વદન કરો એટલે મનુષ્યો તમને શોધતાં આવશે. શોકસાગરમાં ડુબો એટલે તેઓ પીઠ ફેરવીને ચાલ્યા જશે. તમારા આનંદની પરાકાષ્ઠા તેઓ માગે છે, પણ તમારી દીલગીરીનો તો અંશ પણ તેઓને જોઇતો નથી. આનંદી થાઓ એટલે તમારા મિત્રો ઘણા થશે, દીલગીર થાઓ એટલે તમે તમારા મિત્રોને ગુમાવશો. તમારા સૌખ્યામૃતનો ઉપયોગ લેવાને કોઇપણ માણસ ના પાડશે નહિ, પરંતુ વિપત્તિરૂપી વિષ તો તમારે એકલાએજ પીવું પડશે. ભોજન સમારંભ કરશો એટલે તમારૂં ઘર માણસોથી ઉભરાઇ જશે પણ અન્નના સાંસા પડશે એટલે આખી દુનિયા તમારી પાસેથી જતી રહેશે. વિજયવંત થાઓ અને દાન કરો એટલે દુનિયા ત્હમારા જીવનને મદદ કરશે પરંતુ તમે મરવાની તૈયારી કરશો તો તમને મૃત્યુના પંજામાંથી કોઈ છોડાવી શકશે નહિ. આનંદમંદિરમાં પુષ્કળ માણસો અને અમીર ઉમરાવોને માટે જગ્યા છે, પરંતુ સંકટની સાંકડી ગલીઓમાંથી આપણે દરેક જણ એક પછી એક નીકળીને નાસી જઇએ છીએ.

ઈલા વ્હીલર વિલ્કોક્ષ.

Happiness is the only good
The time to be happy is now.
The place to be happy is here

The way to be happy is to make others so."

ભાવાર્થ:—

"સુખ એજ શ્રેય છે, સુખી થવાનો કાળ વર્તમાન કાળજ છે, સુખી થવાની જગ્યા તે આ જગ્યાજ છે, અને સુખી થવાનો રસ્તો તે બીજાઓને સુખી કરવા એજ છે."

નિષ્કર્ષ–(સારાંશ)

ત્હમારી સામે વિચાર કરવાને રામ બે મહત્વના મુદ્દાઓ મૂકે છે. ૧ ક્ષુદ્ર અહંકારનો ત્યાગ. ૨ ખરા આત્માની સ્થાપના.

૧ વેદાંતમાં પૂર્ણ વિશ્રાંતિ, શાંતિ અને સંન્યાસનેજ ત્યાગ કહ્યો છે. જ્યાં જ્યાં ત્હમને સગવડ મળે ત્યાં ત્યાં–એકાદ ખુરસી ઉપર કે બિછાના ઉપર એવા તો શાંત થઇને પડો કે જાણે એ દેહનો ભાર ત્હમે કદિએ વેઠયોજ ન હોય. જાણે ત્હેનો અને ત્હમારો કંઇ સંબંધ નથી અને એકાદ પત્થર ત્હમને જેટલો જુદો ભાસે તેટલોજ ત્હમારો દેહ પણ ત્હેમનો પારકો જણાય એવી રીતે એકાદ નિર્જીવ પ્રેતની પેઠે થોડી વાર પડી રહો. જાણી જોઇને કોઈ વિચાર અથવા ઇચ્છા મનમાં લાવતા ના. દેહ અથવા બીજા કશાની ચિંતાથી ત્હમારા મનને છેક દૂર રાખો અને સર્વ વાસનાઓ, આકાંક્ષાઓ અને મહત્વાકાંક્ષાઓનો ત્યાગ કરો. આ સ્થિતિનુંજ નામ ત્યાગ અથવા વિશ્રાંતિ છે. ત્હમારી સર્વ મિલ્કત નિર્મમત્વરૂપી જમીન ઉપર નીચે મૂકો, અંતઃકરણ ઉપર ત્હેનો બોજો નાંખશો નહિ.

૨. **ઈશ્વરત્વ**–ઈશ્વરની ઇચ્છાનેજ ત્હમારી ઇચ્છા બનાવો. ઈશ્વરેચ્છાનો ઉદ્દેશ સુખદાયક હો કે દુઃખદાયક લાગે તોપણ ત્હેને પોતાની જ સમજીને ત્હેનું મંડન કરો. દેહ અને ત્હેની ઉપાધિઓ, મન અને ત્હેની વૃત્તિઓ, જગત્ અને લોકમત સર્વથી હું દૂર છું એવું અનુભવો. હું સર્વવ્યાપી વિષ્ણુ છું; સૂર્યોનો પણ સૂર્ય છું. કાર્યકારણ અને દૃષ્ય પદાર્થોથી ભિન્ન,

એકમેવાદ્વિતીય, આનંદપૂર્ણ, યુક્ત '**રામ જ**' છે એમ અનુભવો. પ્રણવોચ્ચાર કરો અને નૈસર્ગિક સ્ફૂર્તિથી જેવા નીકળે તેવા અવાજથી પ્રણવમંત્રનું ગાન કરો એટલે સર્વ આધિવ્યાધિઓ એની મેળેજ ત્હમને છોડી જતી રહેશે. **આ જગત્ અને આ સર્વ સ્થિતિ ત્હમે જેવી માની લ્યો છો તેવી થાય છે.** આ જગત્ના વિચારનો બોજો ત્હમારી છાતી ઉપર પડવા દેશો નહિ. જગત્ના મતમતાંતરો અને મંડળો ત્હમારી જ કલ્પનાથી ઉભાં કરેલાં છે. ખરી શક્તિ ત્હમે છો અને આ આખું જગત્ ત્હેની કેવળ છાયા છે. તે સત્યનું અહોરાત્ર ચિંતન કરો. ત્હમારા પરમ સંબંધી અંતરાત્માને છોડી દઇને બીજાનાં ચંચળ, અનિશ્ચિત અને સંદિગ્ધ વચનોને જ ત્હમે વધારે માન આપો છો એજ ત્હમે પૂર્ણ તંદુરસ્ત ન રહેવાનું કારણછે. **ત્હમારા પોતાને માટે જીવો. બીજાના અભિપ્રાયોને માટે નહિ.** એકલા ઇશ્વરને જ એકમેવાદ્વિતીય આત્માને જ, એ ખરા **સ્વામી**નેજ, એ **માલિક**નેજ, એ ત્હમારા અંતરાત્માનેજ, સંતુષ્ટ કરવાનો પ્રયત્ન કરો. ગમે તેમ કર્યાં છતાં સૌને, લોકસમુહને, ત્હમે ખુશી કરી શકશો નહિ, સહસ્ત્રમુખી જનસમાજને ખુશ કરવાને ત્હમે બંધાએલા નથી. ત્હમારા વિશ્વકર્મા ત્હમે પોતે જ છો. જાતે જ ગાયા કરો કેમ જાણે અખિલ વિશ્વમાં ત્હમે એકલા જ છો અને આસપાસ કોઇ સાંભળનાર જ નથી. જો ત્હમારો આત્મા સંતુષ્ટ થશે તો જનસમાજ પ્રસન્ન થવાં જ જોઇએ એ સિદ્ધાંત છે.

જે સદા વિચારો જ કર્યાં કરે છે તે ભ્રમ અને વ્યાધિમાં જ ડૂબેલો રહે છે અને તે હુશિયાર અને વિદ્વાન હોય તોપણ કોતરી ખાધેલા વાંસ અથવા ઉધઇએ ખાધેલા લાકડાના ટુકડાની પેઠે ત્હેનું જ્ઞાન અને વિદ્વત્તા પોલાં છે; તેથી ત્હમારી આસપાસ વિચારોનો કોટ હોવો જોઇએ ખરો પરંતુ ત્હેમાં પૂરાઈ—બંધાઇ રહેવાની ત્હમને આવશ્યકતા નથી. પરસેવો થવાથી જેમ આપણે કોટ કહાડી નાંખીએ છીએ અથવા એકાદ

હુશિયાર કારીગર પોતાનું કામ પૂરૂં થતાંજ ઓજાર નીચે મૂકે છે તેમ ત્હમારે કરવું જોઇયે.

કામ કરતી વખતે ત્હમારૂં ત્હેમાં પૂર્ણ ધ્યાન હોવું જોઇએ અને તેને જરૂર વિનાની બાબતોથી હરકત ન પહોંચવી જોઇએ. એક જ વખતે જુદી જુદી શક્તિઓથી ઉત્પન્ન થતો શોષ અથવા ઘર્ષણ કે ભાંગતૂટ વગેરે કંઈ ન રહેતાં શક્તિનો ગેરઉપયોગ ન થવા દેનાર એકાદ પ્રચંડ એન્જીનની પેઠે બધું બરાબર ચાલવું જોઇએ.

અને જ્યારે કામ પૂરૂં થાય છે અને યંત્રનું કામ રહેતું નથી ત્યારે તે તદ્દન બંધ થવું જોઇએ. જરાપણ ચલનવલન થવું ન જોઇએ. એન્જીન પોતાના છાપરામાં (Engine shed) જતાં જ તોફાની છોકરાંઓની ટોળીને કંઇ પણ અટકાવ ન કરતાં ગમે તેટલાં અટકચાળાં કરવા દેવા જેટલું ચુપ થવું જોઇએ અને પછી મનુષ્યો જ્યાં આત્મા વાસ કરે છે તે જ્ઞાન પ્રદેશમાં જઇને વિશ્રાંતિ લેવી જોઇએ.

છે કે નહીં?

વાંચનાર! સસ્તા સાહિત્ય ખાતાની સર્વથી પહેલામાં પહેલી પસંદગી પામેલું પુસ્તક એકાદશ સ્કંધ (શ્રીમદ્ ભાગવતનો) તમારી પાસે છે કે નહીં? જો ન હોય તો અવશ્ય તે મંગાવી લેવાનું ભૂલશો નહીં. જગતમાન્ય એવી શ્રીમદ્ ભગવદ્ ગીતાના જ્ઞાનથી અને ઉપદેશથી તો સર્વ કોઇ જાણીતુંજ છે પરંતુ ખરૂં કહીયે તો એકાદશ સ્કંધમાં તો તેથીએ વિશેષતા છે. એક મિત્ર તે માટે નિચેનાં કારણો રજુ કરે છે.

૧ ગીતાનો ઉપદેશ—એક ક્ષત્રિય વીરને યુદ્ધરૂપ સ્વધર્મમાં પ્રવેશ કરાવવાના હેતુથી અપાયો હતો જ્યારે એકાદશમાંનો ઉપદેશ શ્રીઉદ્ધવજી જેવા શાન્ત પરમ ભક્તરાજને તેમના અધિક શાન્તિ મેળવવાના અધિકારને અનુસરીને અપાયો હતો.

૨ ગીતાનો ઉપદેશ—યુદ્ધ જેવા કટા કટીના અને ઉતાવળના વખતે અપાયો હતો જેથી ગીતાનું સર્વોત્તમ જ્ઞાન તે ટુંકામાં ઉપદેશાયું હતું, જ્યારે એકાદશનું જ્ઞાન યાદવો ઇ. ના નાશ પછી પૂર્ણ શાન્તિના સમયે અપાયાથી તે વધારે ખુલાસા સાથે સ્પષ્ટતાથી ઉપદેશાયેલું છે.

૩ ગીતાનો ઉપદેશ—સમજવાને માટે ઉપલા કારણથી વિસ્તાર વાળી ટીકાઓનો અથવા વિદ્વાન પુરૂષોનો જેટલો આશ્રય લેવો પડે છે, તેટલો એકાદશનો ઉપદેશ સમજવામાં લેવો પડતો નથી.

૪ ગીતાનો ઉપદેશ—શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્માએ જે કાર્યો માટે અવતાર ધારણ કર્યો હતો તેમાંનાં કંઈ એક કાર્યો કરવાનાં હજી બાકી હતાં તેવા પ્રસંગે એટલે અવતારની મધ્ય દશામાં અપાયો હતો જ્યારે એકાદશનો ઉપદેશ અવતારનાં સર્વ કાર્યો પૂર્ણ થઇ ચૂક્યા પછીથી અને અવતારની પૂર્ણ પ્રૌઢ અવસ્થાએ અપાયો હતો.

૫ ગીતાનો ઉપદેશ—ટુંકમાં હોવાને લીધે તેમાં સ્થિત, પ્રજ્ઞ,

યોગી, જ્ઞાની ઇત્યાદિ શ્રેષ્ઠ પુરૂષોનાં માત્ર લક્ષણોજ આપેલાં છે જ્યારે **એકાદશના** ઉપદેશોમાં તેવાં લક્ષણો વધુ વિસ્તારથી આપવા ઉપરાંત તેવાં ઉત્તમ લક્ષણોવાળા થઇ ગયેલા મહાન્ પુરૂષો જેવા કે શ્રી ગુરૂ-દત્તાત્રય, નવ યોગેશ્વરો, નારદજી, હંસ ઇ. નાં તે લક્ષણને અનુસરતાં ઉત્તમોત્તમ વર્તનને દર્શાવનારાં સાક્ષાત્ ચરિત્રો પણ આપવામાં આવ્યાં છે. જેથી વાંચનાર મધ્યમાધિકારીને માટે એકાદશનો ઉપદેશ વધારે રસીક, સરળ અને ભક્તિ, જ્ઞાન, સહન શક્તિ, દયા, ક્ષમા, વૈરાગ્ય ઇત્યાદિ બાબતોનું ચોકખું અને દ્રઢજ્ઞાન આપનારો થઇ પડે છે.

ઉપલાં કારણોથીજ હરિભકતો અને જીજ્ઞાસુઓમાં નિત્યપાઠના એક અગત્યના ગ્રંથ દાખલ **એકાદશ સ્કંધ** પૂજ્ય થઇ પડેલો છે એટલુંજ નહીં પરંતુ સાધુ, બ્રાહ્મણ, મિત્ર, પડોશી ઇત્યાદિમાં ભેટ તથા દાન તરીકે આપવામાં પણ તેનો પુષ્કળ ઉપયોગ થાય છે.

વળી અઢારે પુરાણોમાં સર્વથી શ્રેષ્ઠ પુરાણ શ્રીમદ્ ભાગવતનું છે અને તેમાંના પણ બાર સ્કંધોમાં આ **એકાદશમો** સ્કંધ તો અત્યંત શ્રેષ્ઠ ગણાય છે. કારણકે આખા ભાગવતનો સારાંશ તેમાં આવી જાયછે.

એકાદશ સ્કંધની આ ખાતા મારફતે અત્યાર સુધીમાં ૧૨૦૦૦ **બારહજાર** જેટલી પ્રતો વેચાઇ ચૂકી છે, એજ તેના અતિ ઉપયોગીપણાની અને બહોળા પ્રચારની સ્પષ્ટ સાબીતી છે.

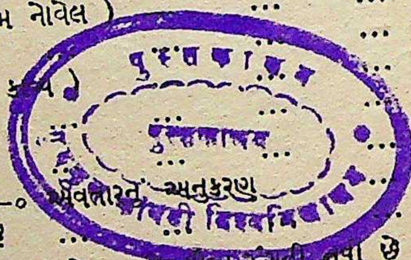
ઉપલાં કારણોથી જેમની પાસે આ પુસ્તક ન હોય તેવા દરેક વાંચક બંધુઓને તેનો લાભ લેવા ખાસ ભલામણ કરવામાં આવે છે.

ગીતા કરતાં આ પુસ્તક કદમાં ત્રણ ગણું મ્હોટું છે અને જાડા સ્વદેશી કાગળો પર છપાયેલું છે તથા કાપડના પાકા સુશોભીત પૂઠાં વાળું અથવા જોઇએ તેમને માટે શણના પવિત્ર કપડાના પૂઠાંવાળુ પણ બંધાવેલું છે. કિંમત સવાચારસો પૃષ્ટ જેટલા આ દળદાર પુસ્તકની માત્ર સાડા છ આના અને પોષ્ટેજ સાથે સાડાઆઠ આના રાખેલી છે. સોનેરી પૂઠાંવાળાનો દોઢઆનો વધુ છે.

સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય ઠે. કાલબાદેવી રોડ, મુંબઈ

આ ખાતામાં મળતાં તૈયાર પુસ્તકો.

આર્યધર્મનીતિ તથા ચાણાક્યનીતિસાર પાકું પૂઠું	...	૦-૧૦-૦
અબળાહિતદર્પણ પાકું પૂઠું રૂ ૦-૫-૦ કાચું પૂઠું	...	૦—૨-૬
શ્રીમદ્ ભાગવતનો એકાદશ સ્કંધ પાકું પૂઠું	...	૦—૬-૬
શ્રીમદ્ ભાગવતનો દશમ સ્કંધ પાકું પૂઠું	...	૦—૯-૦
શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતા ગુ૦ અર્થ સાથે સોનેરી પૂઠું	...	૦—૪-૦
શ્રીયોગવાસિષ્ઠનાં વૈરાગ્ય મુમુક્ષુ પ્રકરણ પાકું પૂઠું	...	૦—૭-૦
શ્રીયોગવાસિષ્ઠનાં સ્થિતિ તથા ઉપશમ પ્રકરણ ભેગાં	...	૧—૮-૦
શ્રીયોગવાસિષ્ઠનું નિર્વાણ પ્રકરણ	...	૩—૦-૦
સદ્ગુણી બાળકો	...	૦—૩-૦
નશીબ ફેરવવાની કુંચી	...	૦—૩-૬
આર્યભિષક્ અથવા હિંદુસ્તાનનો વૈદરાજ	...	૧—૮-૦
આયુષ્ય વધારવાનો કીમિયો (વૈદ્યક પુસ્તક)	...	૦—૫-૦
સુબોધ રત્નમાળા છત્રીશી પૃષ્ઠ ૭૨૦ પાકું પૂઠું (કવિતા)		૦-૧૪-૦
જેસંગ કાવ્ય પૃષ્ટ ૯૦૦ પાકું પૂઠું	...	૧—૨-૦
જીવનસંધ્યા (ઉત્તમ નોવેલ)	...	૦—૬-૦
જીવનપ્રભાત (ઉત્તમ નોવેલ)	...	૦—૬-૦
મહાવીર ગારફિલ્ડ	...	૦—૬-૦
ક્ષાત્રપાળ પ્રતાપ (...)	...	૦—૧-૬
સંગીત નીતિવિનોદ	...	૦—૩-૦
કથાવિનોદ	...	૦—૩-૦
જાપાન ... ૦-૪-૦ ...વિચારનું અનુકરણ	...	૧—૪-૦
પૈસા કેમ કમાવા ?	...	૦—૪-૦
શ્રી ભગવાનની છબી ઉપદેશ સાથે ... નવી છે		૦—૧-૦

ઠે૦-સસ્તું સાહિત્ય વર્ધક કાર્યાલય-કાલબાદેવીરોડ-મુંબઈ.

જોઇયે છે.

શું જોઇએ છે? —સુધારકો.

કોને સુધારવાને? —બીજાઓને નહિ!

ત્યારે કોને? —પોતાની જાતનેજ.

કેવા જોઇયે? —યુનિવર્સિટીની પદ્વિ મેળવનારા નહિ.

ત્યારે કેવા? —પોતાના મનપર જીત મેળવનારા.

કેટલી અવસ્થાવાળા? —દૈવી આનંદથી ભરપુર અવસ્થાવાળા.

પગાર શું મળશે? —ઈશ્વરપ્રાપ્તિ.

અરજી ક્યારે આપવી?—વિના વિલંબે—તરતજ.

કેવી આપવી? —યાચકની પેઠે દીન વિનંતિઓથી ભરેલી નહિ!

ત્યારે કેવી! —અધિકારયુક્ત આજ્ઞા—નિશ્ચયાત્મક શ્રદ્ધા દર્શાવનારી.

કોનાપર મોકલવી? —વિશ્વનાનિયંતાપર—તમારા પોતા[ના] આત્માપર.

વિદેહમુક્ત સ્વામી શ્રી રામતીર્થના અંગ્રેજી લેખ ઉપરથી.

HEARTY
CONGRATULATION
HEARTY
BEST WISHES